

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SERHAN ADA

**TÜRK-FRANSIZ İLİŞKİLERİNDE
HATAY SORUNU
(1918-1939)**

SERHAN ADA

A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun olduktan sonra (1977), aynı bölümde beş buçuk yıl (1979-1984) asistan olarak çalıştı. YÖK Yasası'ndan sonra bu görevinden ayrılarak özel sektörde yöneticilik yaptı (1984-1997). 1997'den beri İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde görev yapan, 2005-2008 arasında aynı üniversite bünyesindeki santralistanbul'un direktörlüğünü de üstlenen Ada, şu anda aynı üniversitede Sanat ve Kültür Yönetimi Bölüm Başkanı. 2011 yılından bu yana da UNESCO Milli Komisyonu Kültürel Çeşitlilik Komitesi Başkan Vekili görevlerini yürütmektedir. Bunun yanı sıra İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları arasında çıkan *Türkiye'de Kültür Politikalarına Giriş* (2009) ve *Sivil Toplum Gözüyle Türkiye Kültür Politikası Raporu* (2011) adlı kitapların editörlüğünü yapan Ada'nın şiirleri Yapı Kredi Yayınları tarafından (*İlan-ı Şiir*, 1995; *Üç Fiiller Kitabı*, 2012), Etem Adnan'ın şiirlerini çevirdiği *Arap Kıyameti* ise Metis Yayınları'ndan çıktı. *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu* (1918-1939) adlı eser, yazarın doktora tezidir.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI.

**SERHAN ADA
TÜRK-FRANSIZ İLİŞKİLERİNDE
HATAY SORUNU
(1918-1939)**

**İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI 111
TARİH 16**

ISBN 975-6176-24-5

(KAPAK "HATAY ZAFERİ" MÜNASEBETİYLE 25 Ocak 1937'de ÇIKARILAN TENEKE TÖTÖN KUTUSU,

- 1. BASKI İSTANBUL, EKİM 2005
2. BASKI İSTANBUL, Ocak 2013**

**© BİLGİ İLETİŞİM GRUBU YAYINCILIK MÜZİK YAPIM VE HABER AJANSI LTD. ŞTİ.
YAZIŞMA ADRESİ: İNÖNÜ CADDESİ, NO: 28 KUŞTEPE ŞİŞLİ 34387 İSTANBUL
TELEFON: 0212 311 61 34 - 31164 63 / FAKS: 0212 297 63 14 * SERTİFİKA NO: 11237**

**www.bilgiyay.com
E-POSTA yayin@bilgiyay.com
DAĞITIM dagitim@bilgiyay.com**

**TASARIM MEHMET ULUSEL
DİZGİ VE UYGULAMA MARATON DİZGİEVİ * www.dizgievi.com
DÜZELTİ SAİT KIZILIRMAK
BASKI VE CİLT SENA OFSET AMBALAJ VE MATBAACILIK SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
LİTROS YOLU 2. MATBAACILAR SİTESİ B BLOK KAT 6 NO: 4 NB 7-9-11 TOPKAPI İSTANBUL
TELEFON: 0212 613 03 21 - 613 38 46 / FAKS: 0212 613 38 46 SERTİFİKA NO: 12064**

**İstanbul Bilgi University Library Cataloging-in-Publication Data
İstanbul Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi Kataloglama Bölümü tarafından kataloglanmıştır**

**Ada, Serhan
Türk-Fransız ilişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939) / Serhan Ada.
p. cm.**

**Includes bibliographical references and index.
ISBN 975-6176-24-5 (pbk.) -**

- 1. Hatay (Turkey)—History—1918-1939. 2. Turkey—Foreign relations—France.
3. France—Foreign relations—Turkey. 4. Hatay (Turkey)—Politics and government. I. Title.
DS51.H35 A33 2005**

İçindekiler

- xi Teşekkür
- xiii Sunuş / METE TUNÇAY
- xv Önsöz
- xvii İkinci Baskıya Önsöz
- 1 Giriş
 - 1 Genel Olarak Hatay Sorunu ve Sorun Hakkındaki İncelemelere Bir Bakış
 - 6 Türk-Fransız İlişkilerinin Temeli: Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Çıkarları
- 23 BİRİNCİ BÖLÜM Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türk-Fransız İlişkileri ve İskenderun Sancağı (1918-1936)
 - 25 I. Savaştan Barışa (1918-1926)
 - 25 A. Mondros'tan Ankara Anlaşması'na (1918-1921)
 - 25 1. Mondros Ertesinde Fransız İşgali ve Direniş
 - 25 a. Fransız İşgaline Karşı Arap Hükümeti
 - 27 b. İskenderun-Antakya'da Fransız İşgali ve İlk Direniş
 - 30 c. Müttefiklerin Türkiye Konusunda Görüş Aynılıkları
 - 34 2. Paris ile Ankara Arasında Yakınlaşma
 - 34 a. Misak-ı Milli Tartışmaları ve Hatay
 - 37 b. Kilikya ve Suriye'de Fransa'ya Karşı Direniş
 - 41 c. Fransa ile Ankara Arasında İlk Barış Girişimi: Londra ("Bekir Sami Bey") Anlaşması (10 Mart 1921)
 - 45 3. Fransa ile Ankara Hükümeti Arasında "Kesin" Barış: Ankara (Franklin-Bouillon) Anlaşması (20 Ekim 1921)
 - 45 a. Ankara-Paris Arasında Yeni Temaslar
 - 48 b. Franklin-Bouillon'un Ankara Ziyareti ve İlk Uzlaşma
 - 50 c. Franklin-Bouillon Anlaşması (20 Ekim 1921), Tepkiler ve Sonuçları
 - 54 B. Ankara Anlaşması'ndan Türk-Fransız Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi'ne (1921-1926)
 - 54 1. Ankara Anlaşması'ndan Lozan Antlaşması'na: Fransa'nın Ankara ile Müttefikleri Arasında Arabuluculuk Çabaları
 - 54 a. Büyük Taarruz ve Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın Zaferi
 - 55 b. "Çanak Bunalımı" ve Fransa'nın Arabuluculuk Çabaları
 - 57 c. Mudanya Mütarekesi (11 Ekim 1922)

- 58 d. Lozan Konferansı Hazırlıkları
- 59 e. Lozan Barış Konferansı'nda Türk-Fransız Anlaşmazlığı
- 62 f. Lozan Antlaşması'nda Kapitülasyonlar ve İskenderun Sancağı
- 63 2. Lozan'dan 1926 Türk-Fransız Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi'ne
 - 63 a. Lozan'dan Sonra Türkiye ile Fransa Arasındaki Görüş Aynılıkları
 - 65 b. Musul Sorunu'nun Türk-Fransız Yakınlaşmasına Etkisi

70 II. Fransız Mandası Altında Suriye ve İskenderun Sancağı

70 A. Ortadoğu'da Mandalar

- 70 1. Genel Olarak Manda Rejimi ve İngiliz Manda Uygulaması
 - 70 a. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Ortamın Ürünü Olarak Manda
 - 73 b. İngiltere'nin Uzlaşmacı Manda Yaklaşımı
- 75 2. Suriye ve Lübnan'da Fransız Mandası
 - 75 a. Kuruluş Dönemi (1920-1925)
 - 77 b. 1925 Dürzi Ayaklanması ve Sonrası
 - 80 c. Fransa'nın Turarsız ve Baskıcı Manda Politikası

82 B. Manda Yönerimi Altında Sancak

- 82 1. Siyasal ve İdari Yapı
 - 82 a. Sancak'ta Özerk Yönetim
 - 84 b. Sancak'ta Bağımsızlık Girişimi(1926) ve Sonrası
- 86 2. Nüfus, Ekonomi ve Kültür
 - 86 a. İskenderun Sancağı'nda Türkler ve Nüfus
 - 88 b. Sancak'ta Ekonomi ve İskenderun Limanı
 - 90 c. Eğitim ve Kültür'de Türk Etkinliği

93 İKİNCİ BÖLÜM Sorunun Ortaya Çıkışı ve Bağımsız Hatay'da Seçimler (1936-1938)

95 I. Sorunun İlk Evresi

95 A. İskenderun Sancağı'ndan Hatay Sorunu'na

- 95 1. 1930'ların Revizyonist Ortamında Fransa ve Türkiye
 - 95 a. Dünya Ekonomik Bunalımı Karşısında Fransa ve Türkiye
 - 98 b. 1930'larda Fransız Dış Politikası
 - 101 c. 1930'larda Türk Dış Politikası: MC Üyeliği (1932) ve Monceux Boğazlar Konferansı (1936)
- 104 2. Fransa-Suriye (Bağımsızlık) Antlaşması (9 Eylül 1936)
 - 104 a. 1930'larda Türk-Fransız İlişkileri ve İskenderun Sancağı
 - 105 b. Suriye'de Karşıklıklar ve İlk Antlaşma Taslağı
 - 106 c. Fransa'da Halk Cephesi ve Antlaşma'nın İmzalanması
- 109 3. Türkiye'nin Antlaşma'ya Tepkileri ve Sorunun İlk Belirtileri
 - 109 a. Sancak'ın Suriye'ye Bırakılması ve Türkiye'nin Tepkisi
 - 110 b. Türkiye'nin Ulusal Sorunu: İskenderun Sancağı
 - 112 c. Soruna "Hatay" Adının Konulması
 - 114 d. Hatay Sorunu ve 150'likler

- 116 4. Suriye Seçimleri ve Sancak'ta Karışıklıklar
 116 a. Türk Tarafının Boykot Kararı, Sancak'ta Olaylar ve Sıkıyönetim
 119 b. İkinci Derece Seçimler ve Gerginliğin Tırmanması
- 120 B. Hatay Sorunu Milletler Cemiyeti'nde
 120 1. Türkiye ve Fransa'nın Tezleri
 120 a. MC'nde İlk Görüşmeler ve Sander Raporu
 123 b. Paris'teki İkili Görüşmeler
 123 c. Atatürk'ün Konya-Ulukışla Seyahati ve Léon Blum'un Mektubu (Ocak 1937)
 127 2. Milletler Cemiyeti'nde Uzlaşma
 127 a. Sancak'ın "Aynı Bir Varlık" Olması (27 Ocak 1937)
 129 b. Yeni Sancak Statüsüne Tepkiler
 131 3. Sancak Temel Yasası: 29 Mayıs 1937
 131 a. Fransa ile Türkiye'nin Görüşlerinin Yakınlaşması
 134 b. MC'nin Sancak Düzenlemeleri: 29 Mayıs 1937
 137 c. Türk-Fransız Anlaşmaları (29 Mayıs 1937)
- 138 II. Bağımsız Sancak'ta Seçim Dönemi
 138 A. Milletler Cemiyeti Denetiminde Seçim Hazırlıkları
 138 1. Milletler Cemiyeti'nin Uluslararası Seçim Komisyonu
 138 a. Suriye'de ve Sancak'ta Tepkiler
 140 b. Fransa'nın Zorlukları ve Türkiye'nin Edön Politikası
 142 c. Türkiye'de Hükümet Değişikliği (Eylül 1937)
 143 d. MC Seçim Komisyonu'nun Çalışmaları
 144 e. 1937 Sonunda Avrupa'daki Gelişmeler
 145 2. Yeni Seçim Komisyonu ve Sancak'ta Seçim Hazırlıkları
 145 a. 29 Kasım "Bayrak Olayı" ve Türk-Fransız Askeri Temasları
 147 b. Türkiye'nin MC'ne İtirazı ve Yeni Seçim Komisyonu
 150 c. Suriye'nin Bağımsızlığının Ertelenmesi ve Sancak'ta Taksim Önerisi
 151 3. Sancak'ta Seçimler İçin Örgütlenme
 151 a. Türk Örgütleri: Ankara-Hatay Koordinasyonu
 153 b. Arap Örgütleri ve Diğerleri
- 155 B. Seçimlerde İlgili Türk-Fransız Anlaşması (Mart 1938) ve Seçimler
 155 1. Anlaşma'nın Hatay Sorunundaki Önemi
 155 a. Türk-Fransız İlke Anlaşması (Ocak 1938) ve İngiltere ile Suriye'nin Tavrı
 157 b. *Anschluss* ve Fransa'da İkinci Blum Kabinesi
 158 c. Hatay Seçimlerinde Türk Çoğunluğu Garantisi: 10 Mart 1938 Memorandumu ve Mart 1938 (Centimenler) Anlaşması

1602. Seçmen Yazımı ve Karışıklıklar

- 160 a. Anlaşma'nın Uygulanmasında Karşılaşılan Güçlükler
- 161 b. Dönemin Avrupa Gelişmelerinin Etkisi: Çekoslovak Bunalımı Karşısında Fransa ile İngiltere'nin Almanya'yı Yatıştırma Politikası
- 163 c. Suriye'nin Mart 1938 Anlaşması Karşısındaki Yumuşak Tutumu
- 164 d. Delege Garreau'nun Ankara Gezisi ve Yazımlarda Türk Çoğunluğunun Sağlanamaması
- 166 e. Atatürk'ün Adana-Mersin Gezisi ve Türkiye'nin Askeri Hazırlıkları
- 168 f. Sancak'a Türk Vali Atanması
- 171 3. Türk-Fransız Askeri Anlaşması (3 Temmuz 1938)
 - 171 a. Seçim Komisyonu'nun Çalışmalarını Durdurması
 - 172 b. Türk-Fransız Askeri Anlaşması (3 Temmuz 1938) ve Dostluk Antlaşması (4 Temmuz 1938)
- 176 4. Sancak'ta Seçimlerin Sonuçlanması
 - 176 a. 3-4 Temmuz 1938 Anlaşmaları Karşısında Suriye, İngiltere ve İtalya
 - 178 b. Yerel Seçim Komisyonu ve Seçimlerin Sonuçlanması
 - 182 c. Hatay Konusunun MC Dışında Kalması

183 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM Hatay Sorununun Çözümü ve Sonrası (1938-1940)**185 I. Bağımsız Devletten Hatay Vilayetine****185 A. Bağımsız Hatay Devleti**

- 185 1. Hatay Devletin Kuruluşu (2 Eylül 1938)
 - 185 a. Hatay Yönetiminin İlk Kararları
 - 187 b. Suriye ile Süttüşmeler
- 187 2. Hatay Devleti'nin Suriye'den Kopma Süreci
 - 187 a. Dönemin Avrupa Gelişmelerinin Etkisi (İngiltere ve Fransa'nın Barışı Kurtarma Çabaları: Münih Konferansı, 29-30 Eylül 1938)
 - 189 b. Hatay Devleti'nin Türkiye ile Yakınlaşması
 - 190 c. Türkiye'nin Hatay'da Mandayı Sona Erdirmeye Yönelik Muhırası (30 Eylül 1938)
 - 192 d. Fransa'nın Öklemi: Türkiye'ye Taviz ile Kendi Sömürgeci Çıkarları Arasında Denge
 - 194 e. Atatürk'ün Ölümünün Etkisi
 - 195 f. Ankara'nın Türk-İngiliz-Fransız Pakı Önerisi
- 195 3. Hatay'ın Türkiye'ye Katılma Süreci
 - 195 a. Fransa-Suriye Antlaşması'nın Ertenlenmesi
 - 198 b. Türkiye'nin İlhak Talebi: 20 Ocak 1939
 - 201 c. Dönemin Avrupa Gelişmelerinin Etkisi: Hitler'in "Doğu'ya Yürüyüşü"
 - 202 d. Fransa'nın İlhak Görüşmelerine Başlaması

204 B. Hatay'ın Türkiye'ye Katılması ve Sonrası

204 1. Hatay'ın Türkiye'ye Katılması

- 204 a. Dönemin Avrupa Gelişmelerinin Etkisi:
İngiltere'nin Yanşırma Politikasını Bırakması (Mart 1939)
- 205 b. Hatay Görüşmelerinde Zorluklar ve
Türkiye-Fransa Gerginliği (Nisan 1939)
- 207 c. İttifaka Yönelik Türk-İngiliz Deklarasyonu (12 Mayıs 1939)
- 210 d. Hatay'ın Türkiye'ye Katılması ve İttifaka Yönelik
Türk-Fransız Deklarasyonu (23 Haziran 1939)

213 2. Türkiye'ye Katılma Sonrasındaki Tepkiler

- 213 a. Türkiye, Fransa, İngiltere ve Suriye'nin Tepkileri
- 216 b. Almanya ve İtalya'nın Tepkileri
- 218 c. Diğer Ülkelerin Tepkileri
- 218 d. Sorunun Çözümünden Sonra MC'ne Götürülmesi

219 II. Çözümünden Sonraki Gelişmeler

219 A. Türkiye'ye Katılmadan Sonra Kalan Sorunlar

- 219 1. Genel Olarak
- 220 2. Ekonomik ve Mali Sorunlar
- 222 3. Ermeni Göçü ve Diğer Göçler

224 B. Hatay'ın Çözümünden Sonraki Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler

- 224 1. Türkiye-İngiltere-Fransa Karşılıklı Yardım Antlaşması
(19 Ekim 1939)
- 227 2. Suriye'deki Gelişmeler ve Türkiye-Fransa
(Suriye ve Lübnan İçin) Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi
(30 Mart 1940)

229 SONUÇ

236 Ek 1: 1920'de Suriye'nin İdari Yapısı

237 Ek 2: Fransız Mandası Döneminde Suriye'nin İdari Yapısı

238 Ek 3: 1930'larda İskenderun Sancağı

239 Ek 4: Hatay İli

240 Ek 5: Fransız Sermayesi ve Yatırımları

241 Kaynakça

253 Dizin

Teşekkür

Kitap önsözlerinde tezlerde yer alınayan bazı ayrıntılara değinilmesi adetine uyarak Hatay'la ilgili bazı gözlemlerimi aktarmak istiyorum.

Akdeniz'in doğusunda ve Ortadoğu'da savaş rüzgârları esmeye başladığında, İskenderun Sancağı'nın adı da sıkça anılır. Refik Halid'in (Karay) *Çete* ve Mehmed Uzun'un *Yitik Bir Aşkın Gölgesinde* adlı romanları Sancak'ın bu dönemdeki çalkantılı halini birbirini izleyen tarih kesitlerinde anlatır. Refik Halid, Adanalı Fransızca hocası Nezih Suad'ın Milli Mücadele sırasında Kıran Bey adıyla bir çete reisine dönüşümünü Yalta-Sancak-Beyrut ekseninde ele alırken, Mehmed Uzun, Kürt aydını Memduh Selim'in İstanbul'da başlayıp Halep üzerinden Antakya'da sonlanan hüznü sürgün öyküsünden kesitler sunar. Her iki romanın da ana sahnesi, o günkü İskenderun Sancağı, bugünkü Hatay'dır.

Hatay'ın bir başka özelliği de bölgedeki büyük göç dalgalarının kavşağında yer almasıdır. Tarih boyunca aralıksız süren göçler, tezde incelenen dönemde, önce Kilikya'dan ve tüm Anadolu'dan gelen kitle- sel Ermeni göçüyle farklı bir yoğunluk kazanır, Hatay sorununun

çözümünden sonra ise güney yönünde devam etmiştir. Çok daha yakın bir zamanda, 1990'larda, Güneydoğu'daki köylerinden kaçarak Hatay'a sığınan çok sayıda Kürt de bugün hâlâ orada yaşamaktadır.

Tarihsel süreç içinde devamlılık gösteren bu gelişmeler, Hatay'ın içinde bulunduğu bölgede gündemin ön sıralarındaki yerini koruyacağı benzetilmektedir.

Bu önsözü teşekkürle bitiriyorum. Tez için çalışırken en zor anlarda sağladığı bilgi ve belgelerle yolumu açan sevgili dostum Gürcan Türkoğlu ile başlamak istiyorum. Bir tez ciltlenmesi için koskoca bir baskı tesisini durduran sevgili Lokman Şahin'in katkısı da unutulmaz. Tez savunmasında bana duygulu anlar yaşatan tüm hocalarıma, Prof. Dr. Ömer Kürkçüoğlu, Prof. Dr. Ersin Onulduran, Prof. Dr. Atilla Eralp, Doç. Dr. Melek Fırat ve Doç. Dr. Çağrı Erhan'a da teşekkür borçluyum. Ayrıca kitaba esas olacak metnin okunmasında desteğini esirgemeyen N. Kıvılcım Yavuz'a da teşekkür etmeliyim. Bir de sevgili hayat yoldaşlarımı, çocuklarım K. Mercan'la Civan var. Onlar da tezin tüm yazım aşamalarında sabır ve ibretle, ama sessizce, hep yanımda oldular.

Hatay'ın hayatının neredeyse yarısına yayılan araştırma hikâyesi bu kitapla sona erse de, o topraklarda olup bitene ilgim sürecektir.

SERHAN ADA
İstanbul, Nisan 2005

Sunuş

A rkadaşım Serhan Ada'nın, yirmi yıllık bir ara vermeden sonra tamamladığı başarılı doktora çalışmasını bu satırlarla kutlamaktan mutluyum. Dr. Ada 1981'de benim de eski okulum olan A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi iken başladığı çalışmayı, on altı yıl sonra 1998'de İstanbul Bilgi Üniversitesi İletişim Fakültesi'ne girerek akademik yaşama dönmesiyle yeniden ele alıp, geçen 2004 Nisan'ında yine A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde sonuçlandırdı.

Yirminci yüzyılın ilk yarısında yaşanan dünya savaşlarını, aslında 21 yıllık bir mütarekenin böldüğü tek bir büyük savaş saymak doğru olur. İlk savaş döneminin sonunda, Rus Romanov, Alman İkinci Reich, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları yıkılmış; onların yerine birçok cumhuriyetçi ulus-devlet kurulmuştu. Yenilen devletlerin çoğu, uzun mütareke döneminde revizyonist oldular, eskiden egemen oldukları ülkeleri geri almak istediler. Türkiye ise, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte bütün Yakındoğu topraklarını yitirdiği halde, bunların üstünde hiçbir iddia ve talepte bulunmadı; Misak-ı Milli ile tanımlandığını öne sürdüğü ülke sınırlarıyla yetindi. 1936-

1939 döneminde, Fransız *mandat*'sı altında kalan Hatay'ı alması ise, olağanüstü koşullarda gerçekleşen istisnaî bir olaydır.

Dr. Ada bu gelişmeyi, genel olarak, dünya savaşları arasındaki yılların Türk-Fransız ilişkileri bağlamında bütün ayrıntılarıyla inceliyor. Onun bu araştırınayı yaparken, özellikle Fransız belgelerinden yararlandığını görüyoruz. Ne yazık ki, kendi Dışişleri Bakanlığımızın arşivi hâlâ (Suriye devlet arşivi gibi) kapalıdır. Ben de, bunun çağdaş dünyada anakronik bir tutum olduğunu vurgulamak isterim. Şunu da eklemeliyim ki, Hatay'ı geri alma süreci, yalnızca bir dış politika sorunu olarak değil, aynı zamanda o dönem Türkiye'sinin genel yönetim anlayışı bakımından da büyük önem taşımaktadır.

METE TUNÇAY

Tez konusu olarak Hatay sorununu, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyasi Tarih Kürsüsü'nde asistan olduğum sırada, 1980 yılında Prof. Dr. Mehmet Gönlübol önerdi.

Fransa Büyükelçiliği Kültür İşleri Müşaviri Jacques Lafon'un kısa sürede sağladığı bursla Fransız arşivlerinde çalışma imkânını buldum.

Hatay sorununun çözümünde birinci derecede rol oynayan Büyükelçi René Massigli, evinde yaptığımız görüşme sonrasında yazdığı bir mektupla, kapalı bulunan "Massigli Belgeleri"nden yararlanmamı sağladı.

1982 yaz aylarında Hatay'a yaptığım gezide meslektaşım ve Ortadoğu konuları uzmanı Prof. Elizabeth Picard bana eşlik etti. Eski senatörlerden Sayın Yahya Kanbolat da, dönemi yaşamış Hataylılarla tanışıp konuşmama önayak oldu.

1982-83 yılında, araştırmacılara kapalı olan Dışişleri Bakanlığı arşivine girmem için hocam Prof. Dr. Sina Akşin yardımcı oldu. Ancak, bu girişimimiz başarılı olamadı.

Kürsü başkanın ve hocam rahmetli Prof. Dr. Oral Sander de tezin bu ilk aşamasında hep yanındaydı.

Hepsine, tek tek teşekkür borçluyum.

1984 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki görevimden ayrıldım. Hatay konulu tezim de yarın kaldı.

A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Can Hamamcı yeniden doktora öğrencisi olma ve Hatay konusunda tez yazma sürecinde yapıcı önerileriyle beni yönlendirdi.

Tez danışmanım, hocam Prof. Dr. Ömer Kürkçüoğlu, İstanbul-Ankara arasında bir tez yönetmenin tüm zorluklarını göğüsledi. Sabır ve inançla, en zor anlarda bile birikimiyle bir tez danışmanının yapacağından çok daha fazlasını yaparak bana olan inancını kaybetmedi. Esirgemediği desteği için ona teşekkür borçluyum.

Tez İzleme Komitesi üyeleri Prof. Dr. Ersin Onulduran ve Prof. Dr. Atilla Eralp de bu aşamada destek ve anlayışlarını esirgemediler.

Kaynak konusunda her başım sıkıştığında, hocam Prof. Dr. Mete Tunçay ve arkadaşım Prof. Dr. Cemil Koçak yardımına koştular.

F. Rengin Ada, tezin en zor günlerini benimle paylaştı.

Pınar Yurtan tezin ilk aşamasında yazım görevini üstlendi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sahne ve Gösteri Sanatları Yönetimi Bölümü'nden Araştırma Görevlisi arkadaşım Burcu Çavuş'un cefakâr katkısı olmasaydı, tezin yazım ve düzeltme aşaması son derece zahmetli olurdu. Son anda sevgili İdil Laslo da yazın için yardım elini uzattı.

Tezin ortaya çıkmasını mümkün kılan herkese teşekkür ederim.

Bilinen bir tarihi olayı, arşiv belgelerine dayanarak “yeniden oluşturma” zorluğunu yazın aşamasında bir kez daha gördüm. Bu tezle, Hatay’la ilgili çalışmalara bir yenisi daha eklenmiş olmaktadır. Elbette, bu tez Hatay sorunuyla ilgili çalışmaların sonuncusu da olmayacaktır. Türk Dışişleri arşivi açıldıktan sonra –konunun en azından bazı bölümlerinin– yeniden yazılmasını gerektirecek belgelere ulaşılacağını umuyorum. Ayrıca, Türk dış politikasının bugününe ışık tutacak karşılaştırmalı bir Musul ve Hatay sorunları incelemesi de tarihçileri beklemektedir.

İkinci Baskıya Önsöz

Tez olduktan sonra kitaplaşmış araştırmaların ikinci baskı yapması sık rastlanan bir durum değildir. Hele o tez bir monografi çalışması ise. *Hatay Sorunu* şimdi ikinci baskısını yapıyor.

Bunda tezin/kitabın içerdiği bilgiler ve değerlendirmelerden ziyade bazı dış gelişmelerin rolü var. İkinci baskıya giderken bu gelişmeleri hatırlatmak gerekli.

Kitabın ilk baskısının yapıldığı 2005’de Türkiye – Suriye ilişkileri, şimdi pek moda olan bir deyimle “bahar” mevsimindeydi. Yıllar süren kopukluk, uzaklık ve hatta karşıtlık yerini en üst düzeyde dostluk ve iyi komşuluk mesajlarına bırakmış gibiydi. Arada, 2039’da Hatay’ın Türkiye’ye katıldığı 1939’un 100. yılında “Türkiye mi yoksa Suriye’ye mi” sorusunun cevabının aranacağı bir referandum yapılacağına dair kısa süreli bir dedikodu rüzgârı^{*} esse de ilişkiler kesinlikle düzelme yönünde geliyordu. 2007 yılında Fenerbahçe futbol takımı Halep Olimpiyat Stadyumu’nda El İttihad’la 2- 2 beraberlikle sonuçlanan gerçek

* Bu tartışmanın bir özeti için: Talta Akyol, “Haray Suriye’ye Saldı mı?”, *Milliyet*, 12 Temmuz 2006.

bir dostluk maçını oynarken iki ülkenin yöneticileri Erdoğan ve Esad şeref tribününde yanyana oturuyordu. İki yıl sonra bir önemli adım daha atılarak iki ülke arasında vize kaldırıldı. Halep’le Antakya ve İskenderun yeniden birbirine bağlandı. Batıya seyahat eden Halepli işadamları Şam’a kadar inmek yerine uçağa Antakya’dan binmeye başladılar. Bayramlarda iki ülkenin insanları, yıllardır kapalı kaldıktan sonra ardına kadar açılan sınır kapılarından geçerek yakınlarıyla kucaklaştılar.

Bu gelişme bir anlamda Hatay’ın da rönesansı oldu. Hatay’a ait her şey eskiden görülmemiş yoğun bir ilgiye mazhar oldu. Kentte her bakımdan dikkat çekici bir canlılık yaşanıyordu. Samandağı’ndaki Ermeni Köyü Vakıflı’da şenlik ve toplantılar düzenlenmekle kalmayıp köy kültür turizminin vazgeçilmez destinasyonları arasında yer aldı. Antakya Medeniyetler Korosu hızla Türkiye’nin kültürel promosyon ürünleri arasına girdi. Antakya’daki sanatçılar, kültür insanları, akademisyenler sınırın ötesinde işbirliği arayışlarına girdiler.

2011 yılının başından itibaren ise birdenbire tablo kapkara oldu. Arap Babarı’nın domino etkisiyle Suriye’de Baas rejimine karşı başlayan gösteriler hızla bir ayaklanmaya, sonrasında da kanlı ve yakın gelecekte kazananı ufukta görünmeyen bir iç savaşa döndü. Türkiye bu savaşta Esad yönetimine karşı “Özgür Suriye” vaadiyle ve belirsiz bir programla yola çıkan heterojen muhalefet bloğundan yana açık ve ağırlıklı bir tutum aldı. Sayıları her gün neredeyse binlerle çoğalan mülteciler Türkiye’nin tüm güney ve güneydoğu illerinin yanı sıra Hatay’daki çadır kentler ve konteyner kamplara yerleşmeye başladılar. Hatay bu kez medyanın ve insani yardım kuruluşlarının yarı sıra Suriye’deki sivil-asker muhalefet güçlerinin geçiş ve toplanma yeri oldu.

Suriye’den Türkiye topraklarına yönelik kimin fırlattığı belli olmayan bombalara karşı kalkan oluşturmak üzere konuşlandırılacağı söylenen Patriot füzelerinin ilk sevkiyatı pek yakında İskenderun Limanı’nda törenle karşılanacak.

Suriye’de taşların kimbilir ne zaman yerine oturmasından sonra kurulacak rejimin Türkiye ve Hatay politikasının nasıl olacağını bugünden kestirmek ise kehanet kapsamında sayılmalı.

İşte yukarıda özetlediğim bu iç ve dış gelişmelerin *Hatay Sorunu* kitabının ikinci baskısını hızlandırmakta güçlü bir etkisi olduğu kuşku götürmez. Bu vesileyle Hatay Sorunu'na dair eksik bilgiyle kurulanıvermiş söylencelerin Türkiye'nin dış politikası hakkındaki kitaplarda yerini doğru bilgilere bırakmasını umınak da pekâlâ mümkün. Ancak, son gelişmelerle yeniden ilgi odağı haline gelen Hatay'ın (adı dahil) yirminci yüzyılın ilk yarısında geçirdiği aşamalar kentin bugününü anlamak için bir anahtar olma işlevini sürdürmeye devam ediyor. Buna rağmen, Hatay dosyaları “envanter” nedeniyle kapalı olmaya devam eden dışişletimizin Hatay'ın diplomatik başarı öyküsünden gerekli dersleri çıkaracağına dair hiç bir işaretin ortada görünmediğini de eklemeli.

İkinci baskının yapılmasına katkısı olan herkese, en çok Antakya ve Suriye'deki dostlara, onlar arasında kan ve barut kokusu içindeki Şam'da kalmayı sürdürerek *El İttihad* (Yönler) adlı sivil toplum kuruluşuyla kültür çalışmalarına devam eden arkadaşım Rana Yazıcı'ya buradan teşekkürü borç biliyorum.

SERHAN ADA
İstanbul, Ocak 2013

GENEL OLARAK HATAY SORUNU VE SORUN HAKKINDAKİ İNCELEMELERE BİR BAKIŞ

İkinci Dünya Savaşı arefesinde genç Türkiye Cumhuriyeti ile Fransa arasında, 1936-1939 yıllarında bir “sorun” olarak çıkmış ve çözülme kavuşmuş Hatay konusu ile ilgili bir çalışmaya yöntem üzerine kısa bir tartışma ile başlamak yerinde olur. İki dünya savaşı arasında yer alan ve barışçı yoldan çözülmüş bir uyuşmazlık olan Hatay sorunu, konunun farklı dönemleri ve yönleri üzerine yoğunlaşan araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Bu ilginin en önemli kanıtı, sayıları azımsanmayacak lisansüstü ve doktora tezleridir.

Bu tezler içinde en kapsamlısı Dr. Yücel Güçlü’nün *The Question of the Sanjak of Alexandretta – A Study in Turkish-French-Syrian Relations* (İskenderun Sancağı Sorunu – Türk-Fransız-Suriye İlişkileri Üzerine Bir İnceleme) başlıklı çalışmasıdır.¹ Çalışmanın ana amacı “İskenderun Sorunu’nun ortaya çıkış nedenlerini ve sonradan nasıl

1 Yücel Güçlü, *The Question of the Sanjak of Alexandretta – A Study in Turkish-French-Syrian Relations*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basınevi, 2001 (Bu çalışma yazarın 1994’te Helsinki Üniversitesi’ne sunduğu doktora tezinin gözden geçirilmiş metninden oluşmaktadır).

çözöldüğünü açıklamak”² olarak belirtilmektedir. Dr. Güçlü, Fransız ve özellikle İngiliz arşiv belgeleri, tanıkların kaleme aldığı anı kitapları ve konu hakkındaki makalelerden yola çıkarak Türkiye ile Fransa’nın Hatay sorunu ile ilgili politikalarını ve İkinci Dünya Savaşı öncesindeki uluslararası gelişmeleri anlatarak genel olarak olayların akışını vermektedir. Bu arada, 1936 yılında Türkiye ile Fransa arasında anlaşmazlık ortaya çıktığında konunun götüröldüğü Milletler Cemiyeti (MC) mekanizmalarının işleyişini de değeriendirir. Güçlü, çalışmasında tarafların tezlerini oluşturan başlıca noktaların anlaşmalardan doğan yanlarına uzun uzadıya değerinir. Ancak, Suriye kaynaklarından yeterince yararlanmamış olması başlıkta yer alan “Türkiye-Fransa-Suriye İlişkileri” üçlüsündeki Suriye boyutunu açıkta bırakmaktadır.

Sorunla ilgili diğeri akademik çalışmalar ise kronolojik olarak şöyle sıralanabilir: İrfan Jabry’nin (Cabiri) sorunu Suriye’deki manda yönetimi ile ilişkisi içinde özetleyen 1940 tarihli tezi,³ Jean Elie Barbaro’nun bir yıl sonra sunduğu, sorunun kısa bir hukuksal özetini içeren tezi,⁴ Arthur Philip Steuerwald’ın 1942 tarihli yüksek lisans tezi,⁵ yine uluslararası hukuk perspektifinden bir çalışma olan Adnan A. Aïta’nın tezi,⁶ Avedis Krikor Sanjian’ın 1956 yılında hazırladığı doktora tezi,⁷ Walter Charles Bandazian’ın 1967 tarihli doktora tezi⁸ ve A. A. Bair-

2 A.g.e., s. VII.

3 İrfan Jabry, *La Question d’Alexandrette dans le cadre du mandat syrien*, Lyon, Paquer Imprimeur, 1940 (1940 yılında Grenoble Üniversitesi Hukuk Faköltesi’ne sunulan doktora tezi).

4 Jean Elie Barbaro, *La Question du Sandjak d’Alexandrette*, Alep Imprimerie Rotos, 1941 (Aix-Marseille Üniversitesi Hukuk Faköltesi’ne sunulan tez).

5 Arthur Philip Steuerwald, *The Status of the Sanjak of Alexandrette in International Law*, Chicago, 1942 (University of Chicago’ya sunulmuş, yayımlanmamış yüksek lisans tezi).

6 Adnan A. Aïta, *Le Conflit d’Alexandrette et la Société des Nations*, Damas, Editions Librairie Universelle, 1949 (Cenevre Üniversitesi Hukuk Faköltesi’ne sunulmuş doktora tezi).

7 Avedis Krikor Sanjian, *The Sanjak of Alexandrette (Hatay) a Study in Franco-Turco-Syrian Relations*, Michigan, Ann Arbor University Microfilms International, 1956 (University of Michigan’a sunulmuş, yayımlanmamış doktora tezi). Sanjian’ın tezinin bir özetü *Middle East Journal*, 1956, -Güz sayısında yayımlanan “The Sanjak of Alexandrette (Haray): Its Impact on Turkish-Syrian Relations (1939-1945)” başlıklı makalesinde bulunabilir.

8 Walter Charles Bandazian, *The Crisis of Alexandrette*, Michigan, Ann Arbor University Microfilms International, 1967 (The American University’ye sunulmuş, yayımlanmamış doktora tezi).

mian'ın 1960 yılında Ermenistan Bilimler Akademisi'ne sunduğu ve Türk-Fransız-İngiliz kaynaklarının yanı sıra Sovyet arşivlerini kullandığı ve Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını "sömürgeci alışverişi" olarak değerlendiren çalışması.⁹

Sorunun çözümünü izleyen 30 yıl içinde yapılan bu altı çalışma neredeyse ikili gruplar halinde birbirini bütünler niteliktedir. Jabry, Barbaro ve Steuerwald'in tezleri sorunu hukuksal-teknik yönleri ile ele alırken, Bandazian ile Aïta, İkinci Dünya Savaşı öncesi uluslararası ortamdaki barışçı yoldan çözümü mümkün kılan hassas güç dengesine vurgu yapmakta, Sanjian ile Bairamian, sorunun Türkiye ile Fransa arasında çözülmesini ve çözümden sonraki Suriye-Lübnan yönündeki Ermeni göçünü Türkiye ile Suriye arasında uzun sürecek bir hoşnutsuzluk ve anlaşmazlığın başlangıcı olarak ele alıp, Suriye'nin bu konudaki tezlerini haklı çıkarmaya çalışan kanıtları sıralamaya çalışmaktadır. Her altı tez de, yapıldıkları yıllarda, tarafların sorunla doğrudan ilgili arşivleri açılmamış olduğundan, uluslararası belgeler, anlaşmalar ve sınırlı sayıda kitap ve makaleden yararlanılarak hazırlandıkları için, ele aldıkları konuyu tüm yönleriyle kavrama ve yorumlama işlevini yerine getirememektedir.

Bu tezlerin yanı sıra, dönemin Türk-Fransız ilişkilerini inceleyen bir dizi tezden daha söz edilebilir. Yine kronolojik sıra içinde sayacak olursak bunlar, Samih Kassem'in 1974 yılında Fransız arşiv belgeleri ne dayanarak hazırladığı tez¹⁰ ile onu tamamlayan Ahmed Ahmedov'un 1979 tarihli çalışmasıdır.¹¹ Aynı akademik danışmanın¹² gözetiminde hazırlanan bu iki tezden ilkinde, Fransa'nın bölgedeki çıkarla-

9 Avedik Alichan Bairamian, *The Alexandretta Sanjak Question and World Diplomacy (1936-1939)*, Erivan, Ermenistan Cumhuriyeti Ulusal Bilimler Akademisi, Doğu İncelemeleri Enstitüsü, 1998 (Yazarın 1960 yılında Sovyet Ermenistan Bilimler Akademisi'nde sunduğu doktora tezinden yapılan Ermenice kitap. İngilizce ve Fransızca özetler ile).

10 Samih Kassem, *La Sandjak d'Alexandrette entre la France, la Turquie et la Syrie de 1918 à 1940*, Paris, 1982 (Université de Paris VIII-Vincennes'e sunulmuş, basılmamış doktora tezi).

11 Ahmed Ahmedov, *Les relations franco-turques, 1918-1923*, Paris, 1979 (Université de Paris III'e sunulmuş, basılmamış doktora tezi).

12 Prof. Georges Castellan.

rının bir envanteri yapılmakta, ikincisinde ise Birinci Dünya Savaşı sonrasında sarsılan ve tartışılır olmaya başlayan rolü vurgulanmaktadır. Yine bu dönem üzerine yapılan tezlerin sonuncusu, Dr. Bige Yavuz'un iki ülke arasındaki ilişkilerin bu en hareketli dönemini ayrıntılarıyla anlattığı 1994 tarihli incelemesidir.¹³

Özetle söylersek, hem sorunun kendisi, hem de öncesindeki Türk-Fransız ilişkilerinin Birinci Dünya Savaşı sırasında ve hemenertesindeki gelişimi üzerine sayıları azunsanmayacak araştırma mevcuttur. Öyleyse, bugün Hatay sorunu ile ilgili bir incelemenin amacı ve yöntemi ne olmalıdır? Böyle bir çalışmanın amacı, Hatay sorununun hangi uluslararası, bölgesel, siyasal, toplumsal ve ekonomik dinamiklerin etkileşimiyle ortaya çıktığını ve nasıl çözüme ulaştığını, eldeki bilgi ve kaynakların kritik bir analizini yaparak açıklayabilmek biçiminde özetlenebilir. Bu amaca varmak için tarihsel olayların “ne” olduklarını tüm ayrıntılarıyla yeniden anlatmak yerine, daha çok “nasıl” ve asıl önemlisi “niçin” öyle olduklarını gösterecek bir yöntemle başvurmak yararlı olacaktır. Bu çalışmada, Fransa ile Türkiye arasında 1936-1939 arasında ortaya çıkan sorunun öncesi ve tüm aşamalarıyla “öyküsünü” baştan anlatmak yerine, olayların aralarındaki ilişkileri –varsa arşiv incelemeleri sonucunda ortaya çıkan yeni olayları da ekleyerek– sorunu etkiledikleri ölçüde yansıtmak yoluna gidilecektir. Böylece, en genel hatlarıyla, ikili bir bölgesel anlaşmazlık olarak nitelenebilecek Hatay sorunu Türk-Fransız ilişkileri perspektifinden açıklanmakla kalmayacak, çözümünden sonraki Türkiye-Suriye ilişkileri üzerindeki uzantılarına da tarihsel bir ışık tutulmuş olacaktır. Bu çerçeveden bakıldığında, iki ülke (Türkiye ile Fransa) arasında çıkan, uluslararası bir örgütün (Milletler Cemiyeti) anlaşmazlıkların çözümü ile ilgili mekanizmalarından geçen ve bir dünya savaşının (İkinci Dünya Savaşı) patlamasından birkaç ay önce barışçı yoldan çözülen bu sorun, uluslararası ilişkilerin barışçı çözüm-silahlı çatışma ikilemi hakkında aydınlatıcı ipuçları sağlayabilir. Yöntemle ilgili son olarak, “Türkiye

13 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde, Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.

ile Fransa arasında” üst başlığını taşıyan bu sorunun tayin edici iki “yan” aktörü, İngiltere ile Suriye’nin, tüm çalışma boyunca gözönünde bulundurulacağı eklenmelidir.

Bu çalışma, başta Fransız Dışışleri Bakanlığı *Quai d’Orsay* ve Savunma Bakanlığı *Vincennes* arşivleri olmak üzere, Paris’teki Ulusal Kütüphane (Paris) ve çeşitli üniversite ve araştırma kuruluşlarında yürütülen uzun süreli bir incelemeyle başladı. Daha sonra Ankara’da Milli Kütüphane (Ankara), Türk Tarih Kurumu ve çeşitli üniversite kütüphanelerindeki çalışmalarla sürdü. Antakya, İskenderun ve Samandağ’da, bir kısmı o dönemi yaşamış tanıklarla olmak üzere, yüz yüze görüşmeler gerçekleştirildi. Son olarak tezin yazım aşamasına geçmeden önce, yine Paris ve İstanbul’da çeşitli kütüphane ve arşivlerde, yazılı kaynak ve belgeler üzerinde araştırmalarla tamamlandı.

Bu noktada, Hatay ile ilgili tüm çalışmaların önemli ortak eksikliği açıkça söylenmelidir. Bu da, konuyla doğrudan ilgili Türkiye ve Suriye arşivlerinin araştırmacılara tümünden kapalı olmasıdır. Bu çalışmanın süresi boyunca yaptığımız yazılı başvurulara rağmen, Dışışleri Bakanlığı Arşivi’nin çeşitli mevzuat engelleri nedeniyle kapalı olduğu bildirilmiştir. Suriye arşivleri hakkında ise elde hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Suriyeli yazarların konu hakkındaki kitaplarında da hiçbir arşiv belgesine atıf yapılmamaktadır. Denebilir ki, Fransız –ve bir ölçüde İngiliz– arşivleri ya da Türkiye Dışışleri Bakanlığı’nca yayımlanmış çeşitli belgeler bu eksiği kısmen giderebilir. Öte yandan, sorunun çeşitli evrelerini yaşamış ve yönetim kademelerinde bulunmuş şahsiyetlerin yazılı tanıklıkları bazı önemli ayrıntıların aydınlatılmasında yararlı bir işlev görebilir. Son 10 yılda yayımlanmış bazı tanıklık kitapları¹⁴ bu

14 Bu doğrultuda sorun süresince Suriye Başbakanı olan Cemil Mardam’ın oğlu Salma Mardam Bey’in, *La Syrie et la France, Bilan d’une équivoque (1939-1945)*, (Paris, L’Harmattan, 1994) adlı kitabı; Lenka Bokova’nın basılı Arapçakaynaklara da başvurarak hazırladığı *La confrontation franco-syrienne à l’époque du mandat, 1925-1927*, (Paris, L’Harmattan, 1990) çalışması; Mamice Albord’utı *L’Armée Française et les États du Levant, 1936-1946* (Paris, CNRS Editions, 2000) adlı kitabı ve Fransız Yüksek Komiser General Gouraud’nun oğlu Philippe Gouraud’nun kaleme aldığı, *Le Général Henri Gouraud au Liban et en Syrie (1919-1923)*, (Paris, L’Harmattan, 1993) özellikle atılmaya değer olanlardır.

araştırmada dikkate alınmıştır. Çok yakınlarda yayınlanan bir başka çalışma da Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan bazı belgelerin tıpkıbasımını içermektedir.¹⁵ Yine de sözü edilen kaynaklar birinci derecedeki diplomatik-siyasal yazışmaların yerini tutmayıp ancak eksikliklerini bir ölçüde telâfi edebilecek niteliktedir.

TÜRK-FRANSIZ İLİŞKİLERİNİN TEMELİ: FRANSA'NIN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKİ ÇIKARLARI

Varolan çalışmalarla ilgili yukarıdaki kısa değerlendirmeden sonra, Hatay'ın (İskenderun Sancağı) coğrafyası, Birinci Dünya Savaşı'na kadar tarihçesi ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çıkarlarını ele alacağız.

Bugün Hatay ilini oluşturan ve tarihsel olarak "İskenderun Sancağı" olarak anılan toprakların sınırlarının çeşitli kaynaklarca farklı biçimlerde çizildiğine tanık oluyoruz. Bu farklılığın, Sancak'ın tarih içinde değişen idari ve siyasi sınırlarıyla olduğu kadar, sınır tanımını yapanların onu içinde görmek istedikleri devletin coğrafyasıyla bağlama kaygısıyla yakından ilişkili olduğu anlaşılıyor. Örneğin, kısa süre önce basılmış ve Hatay'ı "unutulmuş bir Suriye toprağı" olarak değerlendiren bir kaynakta¹⁶ Hatay, "Suriye eyeri" olarak bilinen bölgenin batı kesimi olarak tanımlanıyor. Bu tanımın, Sanjian'ın yine aynı doğrultudaki daha önce sözünü ettiğimiz çalışmasından¹⁷ alınmış olması şaşırtıcı sayılmamalıdır. Hatay'ın tanımını için hazırlanmış bir başka kaynakta ise¹⁸ tanım, "Türkiye'nin güneyinde Akdeniz bölgesinde" biçiminde yapılmaktadır. Öyleyse, belki de yapılması gereken, Hatay'ın, içinde yer aldığı bölgeye özgü coğrafi biçimlerden yola çıkarak tanımlanmasıdır. Batısında Akdeniz, kuzeyinde Amanos dağlarının güney

15 Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarıncay ve Hüsamettin Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2001.

16 (http://home.iprimus.com.au/fidamelhem/SSNP/sandjak_of_alexandretta.htm'den,) E. Melhem, "The Sanjak of Alexandretta, A Forgotten Syrian Territory", *Al Zawba'ah*, c.II, sayı 9 (Kasım 1998).

17 Sanjian, a.g.e., s.1.

18 Mahmut Saral, *Hatay İli - Yakın Çevre İncelemeleri*, Antakya, Garanti Matbaası, 1981, s.5.

yamaçları, doğusunda Asi nehri ile birlikte Halep şehri, güneyinde ise Akkâ Dağı ile Lazkiye bulunan topraklara İskenderun Sancağı ya da Hatay diyebiliriz. Bu yaklaşık sınırlar, sorunun yaşandığı yıllarda çıkan bir başka kaynakta kısaca “Anadolu yarımadasının güneyinden geçen 36. enlem”¹⁹ olarak belirleniyor.

Bu topraklardaki en önemli iki yerleşim birimi İskenderun (*Alexandretta*) ve Antakya (*Antioch* ya da *Antiokeia*)’dır. İskenderun, Doğu Akdeniz’deki en önemli doğal limanlardan biri olarak kabul edilmektedir. Yaklaşık 30 km’lik genişliği olan İskenderun Körfezi deniz ticareti için son derece elverişli bir konuma sahiptir. Tarihsel olarak, Roma ve Hristiyanlığın en önemli kentlerinden biri olan Antakya ise Asi nehri kıyısında, geleneksel kervan yolu üzerinde bulunan bir yerleşimdir. Her iki kent de kuzeyde Osmaniye, doğuda Bağdat, güneyde Halep ile Şam ve Hayfa üzerinden Bağdat Demiryolu bağlantılarıyla bölgenin büyük önem taşıyan iki ticaret merkezi konumundadır. Bölgedeki tarımsal zenginliğin kaynağı ise Amik gölü çevresindeki Amik ovasından gelmektedir.

Hatay’daki iki büyük yerleşim yerinin adları, tarihsel süreç içindeki iki önemli olaya dayanmaktadır. İskenderun (*Alexandretta*) adını Büyük İskender’in, M. Ö. 333’teki Issus zaferinden almaktadır. Antakya (*Antiokeia*) adı ise kısa bir süre sonra, M. Ö. 313’te İskender İmparatorluğu’nun doğu topraklarının varisi I. Selevkos Nikator tarafından verilmiştir.²⁰ Kentlerin ortaya çıkış tarihlerine rağmen, Hatay’da Orta Paleolitik’e kadar giden çeşitli uygarlıkların yaşadığı bilinmektedir. Bununla birlikte sorun ortaya çıktıktan sonra, ilgili tarafların Hatay’ın tarihini –hatta coğrafyasını– kendilerini doğrulayacak biçimde yorumladıkları dikkati çeker. Türk tarafı Hitit geçmişini vurgularken,²¹ Fransız

19 *Le Calvaire du Hatay*, Publications de “la Société de l’Indépendance du Hatay”, no.3, Beyrouth, Imprimerie Tsitouris Frères, 1937, s.3.

20 Nikator buraya daha sonra Selevkos kralı olacak babası Antiokhos’un adını verdi. Kent kısa sürede büyüyerek Selevkos Krallığı’nın merkezi oldu. Asi (*Oronites*) ırmağı kıyısında kurulu olduğundan *Antiokeia Orontes* adıyla da anılır.

21 Örneğin, Hatay Egemenlik (Erkinlik) Cemiyeti’nin, Hatay’ın bağımsızlığı doğrultusunda giriştiği kampanyada çıkardığı Türkçe ve Fransızca kitapçıklarda “İsa’dan üçbin yıl önce (bölgede)

tarafı Papa II. Urban'ın (Papa) çağrısıyla Dük Godefroy de Bouillon (Dük) önderliğinde sefere çıkıp, Kudüs dahil, bu toprakları 1099'da fet-hederek, Antakya Prenslığı'ni kuran Haçlılar'ı öne çıkarmaktadır.²² Fransız kaynaklarında, Hititler'in topraklardaki varlığı genel olarak ka-bul görmekle birlikte, bölgenin en eski "yerli halkı" olarak Ermenilerin gösterildiğine tanık oluyoruz.²³ Oysa bunca kavmin ve uygarlığın nere-deyse birbiri üstüne gelerek yerleştiği ve izler bıraktığı bir bölgede "ilk yerli halk" varsayımına dayanarak hak iddiasına kadar giden tezler üretmek mümkün olsa bile pek doğru görünmemektedir. Bunları daha ziyade sorunun ortaya çıktığı dönemde aceleyle ortaya atılmış ve ger-çeklerin bir kısmını abartarak öne çıkaran çalışmalar olarak görmek yanlış olmaz. Bölgede egemenlik kuran kavimlerin bazılarını saymak gerekirse, Hititler'den önce Akad, Fenike, onlardan hemen sonra da Mısır ve Hurri-Mittani, daha sonra geç-Hitit, İskender'den önce Asur ve Pers, Selevkos'dan sonra Pompeius döneminde Roma, kronolojik sı-ra ile sayılabilir. İsa'dan hemen sonra ise havarilerden Petrus'un çalış-malarıyla Antakya'da ilk kilise kurulmuş ve bölge hristiyanlığın önem-li merkezlerinden biri olmuştur.²⁴ Haçlılar'dan önce Bizans, Abbasiler ve Fatimiler arasında sıkça el değiştiren bölgeye daha sonra Selçuklular hakim oldu. Haçlılar'ı 13. yüzyılın sonunda Memlûklar izledi. Onlar-dan sonra da 15. yüzyılda Moğol akıncılarının saldırısına uğradı.

'yerli Türklerin' yaşadığı" ve hatta "Büyük İskender'e onların torunlarının karşı koyduğu" sa-vunulmaktadır (*Le Calvaire, a.g.e., s.5 ve devamı*).

22 Gustave Gautherot, *La France en Syrie et en Cilicie* adlı kitabında (Courbevoie, Librairie In-dépendante, 1920, s.12-15) bu dönemden "... uzak İslam sınırlarında Batı uygarlığının öncü-sü kalıraman Fransa" olarak söz eder. Jean Lapierte, *Le mandat français en Syrie: Origine, doctrine, exécution*, Paris, Librairie de Recueil Sirey, 1937, s.13-17'de bu dönemi uzun uzadı-ya anlatır.

23 1937'de Şam'dan Paris'teki Koo'ya yazılan "Kuzey Suriye'deki Tarnışmalı Toprakların Coğraf-yası, Tarihi ve Ekonomisi Üzerine" başlıklı ve Fabri Barudi imzalı uzun raporda (Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Direction des Affaires Politiques et Commerciales, [bundan böyle MAE], no.582 (Mandars, Syrie-Liban, Sandjak d'Alexandrette), "eski Hititlerin bugünkü temsilcileri olduklarını Türkler değil, Ermeniler iddia edebilir" denilmektedir.

24 Paul du Vêou, *Le Désastre d'Alexandrette (1934-1938)*, (Paris, Éditions Baudinière, 1938) ad-lı kitabında bu dönemde Antakya'nın 800.000 nüfusla Roma, İskenderiye ve Kartaca'dan son-ra dünyanın dördüncü büyük kenti olduğunu yazmaktadır.

Hatay'da Osmanlı dönemi,²⁵ Mercidabık Zaferi'nden sonra, Yavuz Sultan Selim ordularının 1516'da bu topraklara girişiyle başladı. Bölgede, Şam, Halep, Trablus ve Sayda adlarıyla üç vilayet kuruldu. Antakya ve İskenderun, Halep vilayeti sınırları içindeydiler. Osmanlı egemenliğinin kuruluşundan kısa bir süre sonra 1535'te, Kanuni Sultan Süleyman çıkardığı bir fermanla, Fransız Kralı I. François'ya bir dizi imtiyaz tanıdı. Pek çok kaynakta "ilk kapitülasyon" olarak adlandırılan bu imtiyaz ile Osmanlı padişahı Fransız kralının tebasına din ve ticaret özgürlüğünün yanı sıra mesken dokunulmazlığı da tanıyordu.²⁶ Ferman, Fransız krallarının bölgedeki Hıristiyanların hak ve çıkarlarını korumak üzere bu toprakların yöneticileriyle Haçlı Seferleri döneminden itibaren yaptıkları anlaşmalarla elde ettikleri imtiyazlarla aynı doğrultuda değerlendirilebilir.²⁷ Bununla birlikte, daha sonra imzalanacak çok sayıdaki kapitülasyona model oluşturduğu için Osmanlı-Fransız ilişkilerini tüm tarihsel süreç boyunca belirleyecek

25 Hatay'ın Osmanlı öncesi tarihi ile ilgili olarak aşağıdaki kaynaklara bakılabilir:

- Augusto Arnnellini, *La Francia in Siria*, Lanciano, Giuseppe Carabba Editore, 1934.
- Şemsettin Günaltay, *Yakın Şark*, c.III ve IV, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- Bilge Unat, *İlk Çağda Türkiye Halkı*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1991.
- Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi*, Antakya, Awtürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999.

- Pierre Bazantay, *La pénétration de l'enseignement dans le Sandjak autonome d'Alexandrette*, (Paris Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne sunulmuş doktora tezi) Beyrouth, Imprimerie Catholique, 1935. Manda döneminde "eğitim müdürü" olarak görev yapan Bazantay, Sancak'ta eğitim konusunu ele aldığı bu çalışmada, tüm etnik toplulukların kökenlerini de ayrıntılı olarak anlatır.

- Philip K. Hitti, *History of Syria: Including Lebanon and Palestine*, New York, The Macmillan Co., 1951.

26 Jacques Thobie, *Intérêts et impérialisme français dans l'Empire Ottoman (1895-1914)*, Paris, Publications de la Sorbonne, 1977, s.14. Osmanlı ülkelerindeki Fransız çıkarları üzerine verilere dayanan kapsamlı araştırmasında Thobie, bu fermanın "ilk kapitülasyon" olarak nitelenmesinin "tarihsel bir efsane" olduğunu vurgular. Gerçekten, daha 1387 yılında Cenevizliler'e bazı imtiyazlar tanınmıştı (Osman Nebioğlu, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 1986, s.13). Kapitülasyonlar konusunda en kapsamlı çalışmalardan birinde, 1535 imtiyazlarının daha sonraki tüm kapitülasyonlara örnek olduğu vurgulanır (Necdet Kurdakul, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Anlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, İstanbul, Döler Neşriyat, 1981, s.14).

27 Isaac Lipschits, *La politique de la France au Levant, 1939-1941*, Paris, Editions A. Pedone, 1963, s.11 (İlk örnek, kutsal yerlerin korunması için 797'de Harun Reşid'le anlaşma yapan Şarlan'dır).

anlaşma, 1569'da II. Selim ile IX. Şarl arasında yapılmıştır. Bu anlaşmanın ayırıcı ve Fransa'ya ayrıcalık tanıyan özelliği, kapitülasyon rejimi içinde olmayan ülkelerden gelen gemilerin Fransız himayesine girerek Fransız bandırası taşımaları halinde aynı haklardan yararlanabilmeleridir.²⁸ 1740 tarihinde imzalanan kapitülasyonda ise Osmanlı İmparatorluğu tarafından Fransa'ya "en ziyade müsaadeye mazhar millet" statüsü ~~tanınmıştır~~. Ancak Osmanlı'nın gerileme döneminde bu statü fazla sürmemiş ve 1783'te Rusya'ya, 1784'te de Avusturya'ya aynı ayrıcalık verilmiş, onları İsveç, Danimarka, Prusya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Belçika izlemiştir.²⁹

Fransız Devrimi'nden sonra, Napolyon'la başlayan Fransız yayılcılığı döneminde Osmanlı-Fransız ilişkileri daha farklı bir evreye girmiştir. 1798'de başlayan Napolyon'un Mısır seferi, 1799'da Suriye topraklarında Akkâ'da karşılaştığı büyük direnişle sona erdi. Bu dönemde iki devlet, ilk kez sıcak savaş ortamında karşı karşıya kaldılar. 1803 Paris Barışı ile çatışma haline son verilmekle birlikte, ilişkiler bir daha eski "dostane" konuma geri dönmedi. Bunun başlıca nedenlerinden biri, gittikçe zayıflayan Osmanlı ülkesi üzerinde nüfuz mücadelesi veren büyük güçlerin arasına İngiltere, Rusya ve Almanya'nın katılmasıdır. Bu dönemde, Fransa'nın Mısır'da isyan eden Vali Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa güçlerine verdiği açık destek, iki ülke arasında yeni bir gerginlik yaşanmasına neden oldu. İngiltere'nin İstanbul'u desteklemesi ise iki ülke arasındaki rekabeti iyice suyüzüne çıkardı. Prusya, Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın da İngiltere'nin yanında yer almasıyla imzalanan ve Mısır'ın Mehmet Ali Paşa'ya bırakılmasıyla sonuçlanan 1840 Londra Mukavelenamesi'nde Fransa müzakerelerin dışında kaldı.

Bir yazar, bu dönemde İngiltere ile Fransa'nın Lübnan'daki dinsel azınlıkları –sırasıyla Dürzileri ve Marunileri– "paylaştıklarını"

²⁸ Kapitülasyonlarla ilgili iki kapsamlı eser, Pélissié du Rausas, *Le régime des capitulations*, 2 cilt, Paris, 1910 ve Nasim Sousa, *The Capitulatory Regime of Turkey: Its History, Origin and Nature*, Baltimore, Johns Hopkins Press, 1933.

²⁹ Thobie, *a.g.e.*, s.18.

kaydeder.³⁰ Yine, Birinci Dünya Savaşı sonrasında yazılmış bir Fransız dışişleri raporunda, Fransa'nın Haçlılar döneminden itibaren süregelen müdahalesinin "Suriye'nin kıyı bölgelerindeki Hristiyan nüfus arasında ... sadık bir 'müşteri kitlesi' oluşturduğu" tezi öne sürülür.³¹

Osmanlı Devleti'nin -Fransa ve İngiltere'nin yardımıyla- Rusya'ya karşı girdiği Kırım Savaşı'nı sona erdiren ve Osmanlı'yı "Avrupa Uyumu" içine alan 1856 Paris Antlaşması ile, daha önceden padişahın tek taraflı tanıdığı ayrıcalıklar konumundaki kapitülasyonlar özerk bir hukuki statüye kavuşmuştur. Thobie'nin deyişiyle, bu antlaşma "1740 kapitülasyonlarını taçlandırmıştır."³² Bu tarihten sonra Avrupalı büyük güçlerin Osmanlı ülkesindeki çıkar ve etkinlikleri yasal bir zemine oturmuş oluyordu.

Paris Antlaşması'nı izleyen dönemde, gerek Avrupa'da, gerek Ortadoğu'da yer alan gelişmelerle Osmanlı Devleti'nin Avrupalı güçlerle ilişkilerinin yeni bir görünüm kazandığı rahatlıkla söylenebilir. Bu gelişmelerden ilki olan Süveyş Kanalı'nın açılışı (1869) ile İngiltere, 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi ile başlattığı Osmanlı ülkesinde ve Ortadoğu'da söz sahibi olma sürecinde önemli bir köşebaşı tutmuş gözükmemektedir. 1878'de imzalanan ve Rusya'nın Kuzey Anadolu'da ilerleme ihtimali durumunda Osmanlı'nın savunulmasına karşılık, Kıbrıs'ın yönetiminin İngiltere'ye bırakılmasını öngören (gizli) Kıbrıs İttifak Antlaşması bu durumu bir adım daha öteye götürür. İkinci olarak, 1870 ve 1871'de Fransa'nın, ulusal birliğini henüz sağlayan Almanya karşısında yenilgiye uğrayarak Avrupa sahnesinde iyice zayıflaması, Osmanlı üzerindeki etkisinin giderek azalması sonucunu doğurmuştur.³³ 1877'de Rusya'nın Osmanlı'ya saldırması ve 1878 başında Edirne Mütarekesi'nde öngörülen koşullar doğrultusunda imzalanan Ayas-

30 Lipschits, *a.g.e.*, s.17.

31 MAE, no.169 (Turquie-France-Turquie), A. Fouquet-Duparc imzalı, Ekim 1919 tarihli not.

32 Thobie, *a.g.e.*, s.21.

33 1920 yılında Fransız Dışişleri'nce Osmanlı-Fransız ilişkilerinin tarihi üzerine hazırlanan bir notta, "programı Avrupa'ya reaksiyon olan ve panislavist tehlikeyle mücadele amacı taşıyan Jön Türk Partisi'nin kuruluşu, Fransız etkisinin çöküşü"ne bağlanır. MAE, no.170 (Turquie, France-Turquie), s.16.

tefanos Barış Antlaşması büyük güçleri bir kez daha harekete geçirdi. 1878 yılında yapılan ve Bulgaristan'ın küçülmesinin yanı sıra, Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlıklarına kavuşmalarıyla sonuçlanan Berlin Kongresi'nden sonra Fransa, Osmanlı ülkesinde söz sahibi olma fırsatını yeniden yakaladı. Berlin Antlaşması'nın 62. maddesiyle Fransa'nın Suriye ve Filistin'deki hakları resmen tanındı.

19. yüzyılın sonunda Antakya ve İskenderun'daki dış ticaret tablosunu *La Turquie d'Asie (Asya Türkiyesi)* adlı kitabında Osmanlı'nın Asya topraklarının ayrıntılı bir envanterini çıkaran Vital Cuinet betimlemiştir.³⁴ Buna göre, Antakya kazasının toplam nüfusu 62.850, İskenderun'un ise 23.330 kişidir. Antakya'nın başlıca sınai ürünleri, yıllık 12-15 tonluk üretimle sabun, 20-30 tonluk üretimle ipektir. İskenderun limanında gerçekleştirilen ihracat ve ithalatın ülkelere göre dağılımı ise şöyledir:

1890 Yılında İskenderun Limanından İhracat ve İthalat³⁵
(Fransız Frangı cinsinden)

	Ülkeler							
	ABD	İngiltere	Mısır	Fransa	İtalya	Türkiye*	Diğer	Toplam
İhracat	884.250	2.060.325	4.892.450	4.342.445	1.749.655	8.556.590	1.672.260	24.157.975
İthalat	-	22.517.230	1.901.440	7.185.440	902.965	6.179.975	4.935.020	43.622.070
Fazla(Açık)	884.250	(20.456.905)	2.991.010	(2.842.995)	846.690	2.376.615	(3.262.260)	(19.464.095)

Bu tabloda dikkat çekici olan nokta, dış ticaret açığının yalnızca İngiltere ile Fransa için söz konusu olmasıdır. Ancak, Fransa'nın yaptığı ihracat, ithalatının yarısı kadar bile değilken, İngiltere'ninki ithalatının on katı kadardır. Her iki ülkenin ihracat kalemleri arasında pamuklu ürünler birinci sırada gelmektedir. Bu bilgiler ışığında, 19.

34 Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, c.II, İstanbul, Les Editions ISIS, 2000, s.61-74 (1891 Paris bas-kılı kirabın tıpkıbasımı).

35 A.g.e., s.71 ve 72.

(*) Yazar İskenderun limanından Osmanlı ülkesine yapılan ve gelen sevkiyatları "ihracat" ve "ithalat" olarak değerlendiriyor.

yüzyılın sonuna gelindiğinde, Fransa'nın uluslararası anlaşmalarda belirlenen ve tarihsel kökenleri daha gerilere giden hak ve çıkarlarına karşın, İngiltere'nin bölgede çok açık bir ekonomik üstünlüğe sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Ancak yukarıdaki tabloda, belki de ihracat-ithalat tutarları düşük olduğundan, eksik kalan bir ülke vardır: Almanya. Bir Fransız resmi kaynağında Berlin Kongresi'nin ayırdedici özelliği şöyle belirtilmektedir: "Fransa, Almanya'nın Doğu politikasıyla ilk kez Berlin Kongresi'nde karşı karşıya geldi. Aksi yöndeki demeçlerine rağmen Bismarck, Doğu Sorunu'nun çözümünde hakem olmak istedi."³⁶

Aynı raporun devamında Berlin Kongresi'nden sonra Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çıkarları, "Düyun-ı Umumiye'nin kurulması ... eğitim ve sağlık kurumlarının geliştirilmesi, ... Osmanlı ürünlerinin ihracatını kolaylaştırmak için demiryolları -İzmir-Kasaba [bugünkü Turgutlu], Bursa-Mudanya, Suriye demiryolları, Selanik-İstanbul bağlantısı-" olarak sıralanmakta ve son olarak bu politikanın "1887-89'a kadar zorlukla karşılaşmadan"³⁷ yürütüldüğü eklenmektedir.

Berlin Kongresi, Osmanlı İmparatorluğu bakımından sonun başlangıcı oldu. Kongre'de büyük güçler tarafından güvence altına alındığı belirtilen azınlık hakları (madde 61) sonradan Osmanlı'nın başına büyük işler açacaktı. 1887'den başlayarak Ermeni sorunu, Birinci Dünya Savaşı'na kadar (hatta savaş süresince), ülkenin uluslararası gündeminin ilk sırasında yer aldı. 1897'de Yunanistan'ın Girit'e bir tümen çıkarmasından sonra ada büyük güçler tarafından koruma altına alındı.

20. yüzyılla birlikte, Balkanlar'da uzun süredir varolan huzursuzluklar, Makedonya'dan başlayarak tüm bölgeye yayılan bir ayaklanmaya dönüştü. 1908'de İkinci Meşrutiyet ilân edildi. Tüm bu süreç boyunca, 1895'te Deutsche Bank aracılığıyla Bağdat Demiryolu'nu ta-

36 MAE, no.170, s.2 (Siyaset ve Ticaret Müdürlüğü'nün "Fransa ve Türkiye, 1870-1920" başlıklı noru).

37 Aynı makale.

mamlamış olan Almanya, önce II. Abdülhamit'in, sonra da İttihad ve Terakki hükümetinin yanında yer aldı. Bu sırada İngiltere tüm dikkatini, Hıdiv İsmail Paşa'nın iflasından sonra hisse senetlerinin çoğunluğunu satın aldığı Mısır'a çevirmişti.³⁸

Osmanlı topraklarının birbiri peşisıra kopması İkinci Meşrutiyet'in ilânını izleyen dönemde de durmadı. 1911-1912 Balkan Savaşı'ndan sonra Oniki Ada'yı ele geçiren İtalya, Ege'de bir güç olarak var olmaya başladı. 1912-1913 Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı Devleti Yanya, Edirne, İşkodra dahil, Balkanlar'daki tüm topraklarını yitirdi.* Böylelikle Birinci Dünya Savaşı arefesine gelindiğinde, Osmanlı Devleti, Ortadoğu dışındaki topraklarını yitirmiş ve çok sayıdaki savaşın getirdiği ekonomik yüklerle tam bir iflasın eşiğine gelmiş durumdaydı.

Bu noktada, ilk kapitülasyonun imzalanmasından yaklaşık 400 yıl geçtikten sonra, Osmanlı-Fransız ilişkilerinin üzerine kurulduğu maddi temelin bir kesitini çıkarmak yararlı olacaktır. Thobie, "1895'te Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçek bir Fransız emperyalizminden söz edilmese bile 1914'te durum böyle değildir"³⁹ demektedir. Thobie'ye göre emperyalist sürecin işleyişi şöyle özetlenebilir:

"Devlet fonları ya da işletmelereyatırılan kitlesel sermaye ihracı, banka sermayesi ile sınıai sermaye arasındaki bağların sağlamlaştırılması, ulusal, hatta uluslararası önemde güçlü grupların oluşturulması, ekonomik eylem alanlarının ayrılması ve nihayet ... yaradım yapılan ülkenin –parçalanması ihtimali de dahil– kaderine müdahele etmeye yönelik kararlı bir siyasal gücün eylemi..."⁴⁰

Emperyalizm olarak nitelensin ya da nitelenmesin, Fransa'nın; Osmanlı ekonomisi, doğal kaynakları ve kamu maliyesi üzerindeki bu çok önemli çıkarlarının temelini (20 Aralık) 1881 Muharrem Kararnamesi ile kurulan Düyun-ı Umumiye'nin oluşturdu-

³⁸ Yavuz, *a.g.e.*, s.4.

(*) Edirne daha sonra Balkan devletlerinin kendi arasında giriştiği savaşta geri alınmıştır.

³⁹ Thobie, *a.g.e.*, s.717.

⁴⁰ Aynı makale.

ğunu söylemek yerinde olur. Bu idarenin alacak toplamının 1914 yılındaki bileşimi konu hakkında yeterince fikir verebilir. Dolaşımda olan 3, 219 milyar Fransız Frangı tutarındaki toplam borç senedinin 2, 246 milyar Frank'lık bölümü, yani %70'i Fransız sermayesinin elindedir.⁴¹ Yine Thobie, Temmuz 1914'te, kamu ve özel kesimdeki Osmanlı fonlarına çeşitli ülkelerin yaptığı yatırımları aşağıdaki gibi vermektedir:⁴²

Osmanlı Fonlarının Temmuz 1914'teki Dağılımı
(Fransız Frangı Cinsinden Efektif Değerler)

Fransa		İngiltere		Almanya		Diğer		Toplam	
Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%
2.512.504	56	644.882	14,3	824.522	18,4	509.076	11,3	4.490.984	100

Görüldüğü gibi, Osmanlı topraklarında faaliyette bulunan Fransız sermayesinin efektif tutarı, en yakın iki rakibi, İngiltere ile Almanya'nın toplamının iki katı kadardır. Yukarıda sözü edilen dışişleri belgesinde Fransa'nın ekonomik yatırım ve çıkarlarının ayrıntılı bir listesi de verilmektedir.⁴³

1914 yılı itibariyle Fransız sermayesi ve yatırımlarını gösteren yukarıdaki tabloda bulunan değerler, Fransa'nın çıkarlarının büyüklüğü ve yaygınlığı konusunda aydınlatıcıdır. 1870'de Almanya'ya yenilgisinden sonra, Avrupa'da, dolayısıyla Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde durumunu sarsılan Fransa, Muharrem Kararnamesi ile başlayan dönemde çok büyük sermaye yatırımı gerçekleştirerek açığı kapatmaya yönelmiştir. Ekteki tabloda görüleceği gibi üç bankası, yaygın demiryolları ağı, rıhtım, liman ve deniz fenerleri işletmesi, İstanbul ve Beyrut'taki su, elektrik, gaz ve telefon işletmeleri, madenler ve her türlü tarımsal, sınai ve ticari işletmeleriyle Fransa emperyalist bir güç olarak Osmanlı eko-

⁴¹ MAE, no.169, s.2 (Düyunu Umumiye: 14 Mart 1914 itibariyle durum ve Sermaye Payları).

⁴² Thobie, *a.g.e.*, s.521.

⁴³ Bkz: Bu çalışmamız ekleri arasında "Fransız Sermayesi ve Yatırımları ("Mart 1914 itibariyle") başlıklı 1 no'lu tablo (bkz: *infra*, s.282, Ek-5) (MAE, no.169, s.5-26).

nomisini ve maliyesini kontrol eder durumdaydı. Bir yazarın belirttiğine göre, Fransa, İttihad ve Terakki iktidarı ile bir çekingenlik dönemi geçirse de, yeni hükümetin “Türk ekonomisinin yarı-sömürge halini tasfiye etme yolunda mücadele etme niyetinin bulunmadığını”⁴⁴ görerek ... çıkarlarının tehdit altında olmadığını⁴⁴ fark etmiştir. Savaşa doğru giderken Fransa, Hindistan yolunun denetimi ve Mısır üzerinde yoğunlaşarak Osmanlı ülkesindeki ekonomik çıkarlarını en alt düzeye çekmiş olan İngiltere’den, 1912 yılında –Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanması halinde– “Büyük Britanya’nın Suriye üzerinde herhangi bir emeli olmadığı”⁴⁵ doğrultusunda bir deklarasyon almayı başarmıştır.

Birinci Dünya Savaşı çıktığında Osmanlı-Fransız ilişkilerini, Fransız sermayesinin mali, sınai ve ticari yatırım ve çıkarlarının yanı sıra, geniş bir şebeke oluşturan sağlık, eğitim ve hayır kurumlarının etki alanı belirliyordu. Savaşın çıkmasından yaklaşık üç ay sonra, Osmanlı Devleti, Almanya ve Avusturya-Macaristan’ın yanında savaşa girdiğinde, Sait Halim Paşa kabinesi kapitülasyonları kaldırmak üzere başlattığı girişimleri yoğunlaştırmıştı.⁴⁶

İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya (ve sonradan Yunanistan)’ın oluşturduğu İtilâf Devletleri’nin Doğu Cephesi politikaları ise, ilk bakışta çelişkili gibi görününle birlikte, gerçekte birbirini bütünleyen bir dizi gizli anlaşmadan oluşmuştu. Bunlardan ilki, bir yanda İngiltere ve Fransa, öte yanda Rusya arasında, bu sonuncu devlete İstanbul ve Boğazlar üzerinde tartışılmaz haklar tanıyan, Mart 1915 tarihli (Londra’da imzalanan) İstanbul Anlaşması’dır. İkincisi, İtalyan taleplerinin de hesaba katılmasıyla bir ay sonra imzalanan Londra Anlaşması’dır. Yaklaşık bir yıl sonra Mayıs 1916’da imzalanan Sykes-Picot Anlaşması ile Fransa ve İngiltere Ortadoğu’yu doğrudan yönetim ve etki alanları olarak bölüşmekteydiler.⁴⁷ Bu anlaşmayı Nisan 1917’de

⁴⁴ ... Ahmedov, *a.g.e.*, s.51.

⁴⁵ MAE, no.170, s.5.

⁴⁶ Yavuz, *a.g.e.*, s.14.

⁴⁷ Bu anlaşma, imzacıları İngiliz Dışişler: Bakanı Sir Edward Grey ile, Fransa’nın Londra büyükelçisi Paul Cambon’un değil, iki tarafın uzman görüşmecileri Sir Mark Sykes ve François Geor-

İtalya'nın Antalya ve civarındaki ekonomik ve toprak taleplerinin tanıdığı Saint-Jean de Maurienne Anlaşması izledi.

Bu anlaşmalar içinde en çok tartışılan ve etkileri en uzun süren 1916 tarihli Sykes-Picot Anlaşması oldu. Sykes-Picot ile Fransa ve İngiltere Ortadoğu'yu kendilerine doğrudan ya da dolaylı bağlı olacak bölgelere ayırıyorlardı. Şöyle ki, Fransa "Mavi", İngiltere "Kırmızı" olarak belirlenen bölgelerde "istedikleri doğrudan ve dolaylı yönetim veya denetimi kurabileceklerdi."⁴⁸ Mavi Bölge, Batı Suriye, Lübnan ve Kilikya (Çukurova) ile Orta Güney Anadolu'dan oluşuyordu. İskenderun, Lazkiye, Trablus, Beyrut, Sayda ve Tır bu bölgede kalıyordu. İngiltere'ye bırakılan Kırmızı Bölge ise Orta ve Güney Irak, Hayfa ve Akkâ limanlarını içine alıyordu. Filistin ise uluslararası yönetime bırakılarak "Kahverengi" bölge olarak belirlenmişti. Fransa ve İngiltere kendilerine sırasıyla, "A" ve "B" olarak adlandırılan nüfuz bölgeleri de ayırmışlardı. Fransız nüfuzuna bırakılan "A" bölgesi Şam, Hama, Hurnus, Halep ve Musul'u kapsıyordu. "B" bölgesi ise Şam'ın güneyinden Kerkük'ün kuzeyine çekilecek hattın güneyinde kalan topraklardan oluşuyordu. Anlaşmaya göre iki ülke "A" ve "B" bölgelerinde kurulacak bir Arap devleti ya da devletler konfederasyonunu tanımayı ve desteklemeyi taahhüt ediyorlardı.

Burada sözü edilen bağımsız Arap devleti, daha önce İngiltere ile Mekke Şerifi Hüseyin arasındaki bir gizli mutabakata dayanıyordu. İmparatorluğun Müslüman tebası olan Araplar 20. yüzyıla gelene kadar İstanbul'la genellikle iyi ilişkiler içinde bulunmuşlardı. Mısır'ın Osmanlı topraklarından kopmasından sonra da Arap dünyasında muhalif bir hareket görülmemişti. Ancak aşırı milliyetçi bir politika izleyen İttihad ve Terakki'nin iktidara gelmesinden sonra Arap nüfus arasında örgütlenmeler görülmeye başladı. İlk Suriye Arap Kongresi

ges-Picot'nun adlarıyla anılmaktadır (Lapierre, a.g.e., s.41). Sykes ile Picot daha sonra Petrograd'a giderek anlaşınları konular için Çarlık Rusyası'nın da onayını aldılar (Bu anlaşmanın tamamlanma süreci ile ilgili bkz: Ahmedov, a.g.e., s.72-74).

48 Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s.102.

1913'te Paris'te toplandı ve İttihad ve Terakki'nin 1909'da kararlaştırılan reformları uygulamasını istedi.⁴⁹

Yine savaş başlamadan "1914 ilkbaharında Mekke Şerifi Hüseyin, oğlu Abdullah kanalıyla Mısır'daki İngiltere Yüksek Komiseri Lord Kitchener'la temasa geçti"⁵⁰ ve Osmanlı'ya karşı bir Arap ayaklanması için yardım talebinde bulundu. Aynı Lord Kitchener 1914 Temmuz ayında savaş bakanı oldu.⁵¹ Şerif Hüseyin'in ayaklanmaya karşılık İngiltere'den "Akdeniz, Kızıl Deniz, Hint Okyanusu, İran ve 37. enlemle çevrili bir Arap devleti"⁵² talep ettiği, bir yıl sonra Kahire'de Yüksek Komiser olan Mac Mahon'la yaptığı yazışmalarda⁵³ ortaya çıktı. Mekke ve Hicaz Emiri olan Hüseyin Bin Ali, savaşla birlikte Hac yolunun kapanması sonucu büyük maddi kayba uğramıştı. Bu kaybını Hicaz Kralı (Melik) olmak suretiyle telafi etmeye çalışıyordu. Mac Mahon ise hükümetinden aldığı talimat doğrultusunda, "tam anlamıyla Arap olmayan" Mersin ve İskenderun ile Suriye'de Şam, Humus, Hama ve Halep'in batıda kalan kısımlarının tartışılan sınırların dışında tutulmasını istedi.⁵⁴

Mac Mahon-Hüseyin mutakabâtı nüfuz ve denetim bölgeleri açısından farklılıklar içerse de temelde ertesi yıl yapılan Sykes-Picot Anlaşması'nda yer alan bağımsız Arap Devleti'nin çekirdeğini taşıyordu. Bu çerçevede yapılan yazışmalarda, Suriye ve Filistin'deki "Fransız imtiyaz tekeli", Hicaz demiryolundaki "imtiyazın Fransızlar'a satılmasına" ilişkin ifadeler yer alıyordu.⁵⁵ Yine de 20 Kasım 1915 tarihli bir İngiliz Dışişleri Raporu'nda şöyle deniyordu:⁵⁶ "Fransa'nın Suriye'de çıkarları vardır; ama bunların tanınması meselesi işleri çok güçleştirir.

49 Lapierte, *a.g.e.*, s.51.

50 Aynı eser, s.75.

51 Kürkcüoğlu, *a.g.e.*, s.77.

52 Gautherot, *a.g.e.*, s.102.

53 Lapierte, *a.g.e.*, s.38-39'da yazışmaların biçimsel anlamda bir anlaşmadan ziyade "... Temmuz 1915 ile Ocak 1916 arasında yapılan bir mektup teatisi" olduğunu vurguluyor.

54 Henry H. Cummings, *Franco-British Rivalry in the Postwar Near East*, London, Oxford University Press, 1933, s.35.

55 Mac Mahon-Hüseyin yazışmalarının ayrıntıları için bkz: Kürkcüoğlu, *a.g.e.*, s.89-92.

56 Aynı makale.

Oysa, şimdi, İngiltere'nin menfaatleri daha önde gelmektedir.”⁵⁶

Özetle, bir yanda Mac Mahon-Hüseyin mutakabâtı, öte yanda Sykes-Picot anlaşması, Ortadoğu'da etkileri savaş sonrasında da sürececek bir dizi toprak ve güç paylaşımı planının uygulamasını başlatmış oluyordu. Hüseyin'le anlaşılan İngiltere, aruk Halife'nin öncülük ettiği Cihad-ı Şerif'e de Cihad ilânı ile mukabele ederek⁵⁷ hem Osmanlı'nın Doğu Cephesi'nde işlerini güçleştirme, hem de İtilâf ordularındaki Hint ve Afrika sömürgelerinden gelen Müslüman askerlerin vicdanını rahatlatma amacını güdüyordu. Bazı Fransız kaynaklarında⁵⁸ sıkça tartışılan, Fransa'nın Anlaşma'dan “haberdar edilmemesi” ya da “özetinden” haberdar edilmesi konusuna gelince: Fransa'nın Kasım 1915'te, Georges-Picot kanalıyla, görüşmeler hakkında bilgi edindiği bilinmektedir.⁵⁹

Doğu Cephesi'nde İskenderun'dan yapılacak bir İtilâf güçleri çıkarması savaşın başından beri gündemdeydi.⁶⁰ Özellikle, 1915 başında Çanakkale'deki operasyonun başarısızlığı üzerine, Osmanlı'nın zayıflatılması bakımından bu cephenin önemi iyice artmıştı. Yine aynı yılın Ocak ayında Cemal Paşa komutasındaki güçlerin Sina Yarımadası'ndaki ilerlemesi de durdurulmuştu. 1916 yılına gelindiğinde, Osmanlı ordusu kuzeye Filistin'e doğru çekilmeye başlamıştı. Aynı yılın ortasında Şerif'in beklenen ayaklanması da nihayet gerçekleşti. İtilâf devletlerinin Ortadoğu'da mutlak zafer için umutla beklediği bu ayaklanma bekleneni vermekten uzak görünüyordu. Yaklaşık 4.000 aske-

57 Lapiere, *a.g.e.*, s.40.

58 Örneğin, *a.e.*, s.38 ve Comte R. de Gontaut-Biron, et L. le Révérend, *D'Angora à Lozan (Les étapes d'une déchéance)*, Paris, Librairie Plon, 1924, s.307.

59 Stephen Hemsley Longrigg, *Syria and Lebanon under French Mandate*, Beirut, Librairie du Liban, 1968, s.56'da bunu dönemin başbakanı Poincaré'ye dayanarak anlatır. Aynı konuda bkz: Kürkcüoğlu, *a.g.e.*, s.101.

60 Kürkcüoğlu, *a.e.*, s.94'te, İngiliz Savaş Bakanlığı, Genel Kurmay ve Deniz Kuvvederi'nin ortak toplantısında “Mısır'ı korumanın en iyi yolunun” İskenderun Körfezi'ne çıkarma yapmak olduğunun kararlaştırıldığını yazmaktadır. Kedourie de Mısır'daki İngiliz başkomutanı Sir John Maxwell'in savaşın başından itibaren Lord Kitchener'i İskenderun'a çıkarma yapılması hususunda ikna etmeye çalıştığını belirtmektedir (Elie Kedourie, *England and the Middle East*, London, Bowes and Bowes, 1956, s.43).

rin oluşturduğu bu “düzenli” ordu “Türk ve Yemenli asker kaçakları, siyahi kölelerden oluşuyordu.”⁶¹ Bu arada Suriye Prensi olmayı amaçlayan Hüseyin’in oğlu Emir Faysal 1915 yılında bu topraklara geçerek oradaki “keskin fakat güçsüz bağımsızlık hareketiyle Hicaz’daki ... siyasa ve olaylar arasında bağlantı kurmuş”⁶² ve oradan Şam Protokolü olarak adlandırılan belgeyle dönmüştü. Bu belge, Suriye’de kurulacak bağımsız bir devletin genel çizgilerini içermekteydi. İngiltere bir yandan Sykes-Picot ile Suriye’yi Fransa’ya bırakırken, öte yandan yerel müttefiki Şerif Hüseyin’in oğlu Faysal’ın başına geçeceği bağımsız Suriye için çalışmalara başlamıştı. Bu durumda Suriye’nin konumunu, “çifte vadedilmiş ülke”⁶³ olarak tanımlamak doğru olur.

İskenderun’a yapılacak çıkarma planından tümüyle vazgeçilme-se bile, 1916 ve 1917’de bu konunun en azından gündemin ilk sıralarında yer almadığı görülmektedir. İtilâf güçleri 1916 yılı boyunca Doğu Cephesi’nde Filistin’de Osmanlı ordusu ile çarpışırken, aynı zamanda da bölgenin geleceğine dair aralarındaki görüş ayrılıklarını ortadan kaldırmaya çalışıyorlardı. İngiltere, ancak 1917 yılında Fransa’ya Hicaz ile ilgili bir düzenlemeyi kabul ettirebildi.⁶⁴ İki devlet Hicaz’ın içişlerine karışmayacakları gibi, kendilerine Sykes-Picot ile tanınan “A” (Fransa) ve “B” (İngiliz) bölgelerindeki imtiyazlarla ilgili sorunlarını Hicaz Kralı ile doğrudan çözeceklerdi. Böylelikle Fransa, tartışmalı Suriye toprakları ve buradaki çıkarları konusunda Şerif ve oğullarıyla tek başına kalmış oluyordu.

1917 Ekimi’nde Rusya’nın savaştan çekilmesi ile sonuçlanan Sovyet Devrimi’nden hemen sonra yeni yönetim, savaş içinde İtilâf Devletleri arasında yapılan gizli anlaşmaları açıkladı. İngiltere bu dönemde Osmanlı güçlerini kuzey yönünde geriletmeye uğraşırken, bir yandan da Fransa’yı Sykes-Picot’da revizyon yapılması hususunda ik-

61 Gautherot, *a.g.e.*, s.105 (Gautherot bu güce, “Türk ya da Osmanlı’da yetişmiş Arap subayların komuta ettiğini” ve aralarında “birdüzine kadar Avrupalı subay ve Fransız ve İngiliz askeri misyonla rindan birkaç yüz asker bulunduğunu” yazmaktadır).

62 Longrigg, *a.g.e.*, s.50.

63 Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.103.

64 *Aynı eser*, s.161.

na etmeye çalışıyordu. Bu ise sonuçsuz bir diplomatik çaba demekti. Zira, ne Fransa, ne de Şerif Hüseyin Suriye'den vazgeçmek istiyordu. Ancak, 1917 yılı sonunda Kudüs düşünce Doğu Cephesi'ne geçici bir istikrar hakim oldu.

İskenderun çıkarması, savaşın sonunda, Osmanlı güçlerinin Eylül 1918'de tümüyle yenilgiye uğramasından ve hatta 30 Ekim'de Mondros'ta mütareke imzalamasından sonra gerçekleşti. Fransız yazar Paul de Vêou'ya göre, operasyonun bir Fransız amiralinin komutasında gerçekleşmesini isteyen Fransız tarafını ikna etmek üzere Kitchener Paris'e kadar geldi.⁶⁵ 3 Kasım'da İngiliz güçleri İskenderun'u işgal ettiler.⁶⁶ Yani, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiğinde, galipler arasında bulunan Fransa, Sykes-Picot Anlaşması ile kendisine vadedilen Suriye'de istediğine kavuşamamış durumdaydı. Aralık 1918'de İngiliz Savaş Bakanlığı Kırım Dairesi'nce hazırlanan bir raporda "... stratejik açıdan hedefimiz, bizim nüfuzumuz altında; siyasi bakundan ise serbest ... bir Suriye olmalıdır"⁶⁷ denmekteydi. Öte yandan, Fransa'nın daha İskenderun işgal edilmeden, Ekim 1918'de, 1916 Anlaşması'nın gözden geçirilmesini dolaylı olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır.⁶⁸

Fransa'nın bu suskun tavrının başlıca nedeni Osmanlı ülkesindeki Fransız çıkarlarıdır. Fransız ekonomik çıkarlarının özet tablosu Osmanlı Bankası grubunca Mayıs 1919'da Dışişleri Bakanı Pichon için hazırlanan bir belgede karşılaştırmalı olarak şöyle verilmektedir:

65 Paul de Vêou, *a.g.e.*, s.19.

66 Bu işgale, dönemin Yıldırım Ordu Grubu Komutanı Mustafa Kemal, mütareke maddelerini öne sürerek karşı çıkmış ve direniş gösterilmesini istemiştir. Ancak, Sadrazam İzzet Paşa'nın Yıldırım Ordu Grubu'nu lağvetmesi ile kentin işgali mümkün olabildi (Ayrıntılar için bkz: Selahaddin Tansel, *Mondros'tan Mıdanya'ya Kadar*, c.I, Ankara, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayını, 1973, s.43-48).

67 Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.167.

68 Aynı eser, s.171.

**Türkiye'deki Fransız, İngiliz ve Alman Sermayelerinin
Karşılaştırmalı Önemi⁶⁹**

	Fransa		İngiltere		Almanya	
	Milyon FF	%	Milyon FF	%	Milyon FF	%
Kamu borçları	2.454	60,31	577	14,19	868	21,31
Özel şirketler	831	50,58	236	14,39	576	26,84
Toplam	—		—		—	
Ortalama	59,28		14,68		26,04	

Görüldüğü gibi, Fransız sermayesinin toplam içindeki oranı %60 iken, yaklaşık %26 ile Almanya onu izlemekte, İngiltere %15'e varan oranıyla ancak üçüncü sırada gelmektedir. Osmanlı ülkesindeki yatırımı, en yakın iki rakibinin toplamından fazla olan Fransa, savaş sonunda Suriye'de tam bir hayal kırıklığı ile karşı karşıyaydı. Osmanlı topraklarının akıbetinin konuşulacağı barış konferansının toplandığı bir dönemde, Fransa'nın Ortadoğu'daki çıkarlarını temsil eden grup ve topluluklar Osmanlı topraklarının bütünlüğünün, hangi siyasal yönetim biçimi altında olursa olsun, korunabilmesinden yanaydılar. Bunun bir tek nedeni vardı: "Maddi çıkarlarını koruma kaygısı."⁷⁰

Özetleyecek olursak, 1918 yılına gelindiğinde, Osmanlı Devleti savaşta yenilgiye uğrayarak bölünme tehdidi altında bulunmakta, 400 yıldır aldığı imtiyazlarla ülkenin en önemli sermayedarı haline gelmiş olan Fransa ise İngiliz-Arap işbirliğinin arasında sıkışmış gözükmekteydi. Bu ikili konum, yani Osmanlı'nın yenilgisi ve Fransa'nın güçlü müttefiki İngiltere ile onun desteklediği Arap milliyetçiliği arasındaki nisbeten güçsüz konumu, savaş sonrasında hem iki ülke arasındaki ilişkileri, hem de Hatay'daki olayların gelişimini doğrudan etkileyecek bir yeni güç dengesi ortaya çıkarıyordu.

⁶⁹ MAE, no.169, s.92-93 (Osmanlı Bankası'nın 30 Mayıs 1919 tarihli notu).

⁷⁰ Aynı eser, no.170, s.29 (Fransa ve Türkiye 1870-1920 başlıklı rapor).

BİRİNCİ BÖLÜM

Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türk-Fransız İlişkileri ve İskenderun Sancağı (1918-1936)

İskenderiun Sancağı sūrsarılı bir Suriye pulu.
(Vedat Koçak Koleksiyonu)

I. SAVAŞTAN BARIŞA (1918-1926)

A. Mondros'tan Ankara Anlaşması'na (1918-1921)

1. Mondros Ertesinde Fransız İşgali ve Direniş

a. Fransız İşgaline Karşı Arap Hükümeti

Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra 1918 Kasım ayında önce İngiliz, sonra Fransız birlikleri İskenderun'a girdiler. Ancak, İskenderun-Antakya'yı kapsayan bölgenin tümüyle işgali daha uzun bir zaman aldı. Oysa, artık mütareke imzalanmış, dolayısıyla operasyon basit bir personel nakline indirgenmiş¹ gibi gözüküyordu. İşgalin tamamlanamamasının nedenlerinden biri, Mütareke'de, barış anlaşması imzalanana kadar bu toprakların Osmanlı egemenliğinde kalacağını ve işgal ordusu komutanının ancak kamu düzenini sağlamaya yönelik tedbirler alacağını öngörülmesi idi. İkinci neden, bölgenin bu topraklar üzerinde kalıcı emelleri olmadığını her fırsatta yinelemiş olan İngi-

1 Gautherot, a.g.e., s.127.

liz güçlerinin denetiminde olmasıydı.² Bu iki nedene, Osmanlı ordusundan geride kalan birliklerin çekilme konusunda aceleci davranmaları da ekleniyordu.

Mütareke'den önceki bir başka gelişme ise, hem bölgede işgalin tamamlanmasını geciktirmesi, hem de daha sonra işgalci güçler arasında giderek derinleşecek ayrılıkları haber vermesi bakımından önem taşıyordu. Nuri Said Paşa yönetimindeki Arap güçleri 1 Ekim 1918'de Şam'a girmiş ve Emir Faysal'ın adına Ali Rıza (el-Rikabi) Paşa vali olarak atanmıştı. Şam'da kurulan Arap hükümeti, Osmanlı'ya karşı ayaklanarak İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa katılan Arap milliyetçilerinin açık bir başarısı idi. Bu sırada, Şerif Hüseyin'e danışmanlık yapan İngiliz Albay Lawrence da Şam'da bulunuyordu. İngiliz birlikleri Araplar'dan hemen sonra Şam'a girdiler. Ali Rıza Paşa, yardımcısı Şükrü (el-Eyubi) Paşa'yı Beyrut vilayetinde Emir adına yönetimi ele almak üzere Beyrut'a gönderdi.

Öte yandan, Müttefik orduları başkomutanı General Allenby'nin talimatıyla Fransız Albayı De Piépape Beyrut'a askeri vali olarak atandı. Ekim ayının sonunda Allenby tarafından bölgede üç tane "İşgal Altındaki Düşman Toprakları Yönetimi" oluşturuldu. Yetkisini doğrudan başkomutandan alan bu yönetimlerin sınırları genel hatlarıyla Sykes-Picot Anlaşması'nın öngördüğü paylaşımı yansıtıyordu. Akkâ, Nablus ve Kudüs sancaklarından oluşan Güney bölgesinde (Filistin) bir İngiliz yönetici bulunacaktı. Akkâ'dan İskenderun'a uzanan kıyıdaki Lübnan Sancağı ile İskenderun, Antakya, Harim (Harem) ve Beylan (Belen) kazalarının dahil olduğu Kuzey bölgesinde Fransız (Albay De Piépape) ve bunların dışında kalan, Kuzey Suriye'nin iç kısımları, Şeria nehrinin doğusu ile Bekaa Vadisi'ni de içeren Doğu bölgesinde ise Arap (Ali Rıza Paşa) yöneticilerin bulunması öngörülüyordu. O arada Faysal'ın denetimindeki

2 İngiliz Başbakanı Lloyd George, Fransız Başbakanı Clémenceau'ya durumu Kasım 1919'da reyid etmiş ve "en azından 1919 ortasından itibaren daha fazla para harcamaya ve yeni taahhütlere girmeye karşı itirazını" belirtmişti (Longrigg, *a.g.e.*, s.72).

Arap güçleri Şam'dan sonra Humus, Hama ve nihayet Halep'e girmişlerdi.³

Tüm bu gelişmeler, Sykes-Picot ile çıkarlarını güvence altına almış görünen Fransa'nın, bir yandan işgal ordularının komutasını elinde bulunduran müttefiki –hem de rakibi– İngiltere ile pazarlıkları sürdürürken, öte yandan yeni kurulmakta olan Arap yönetiminin beklenti ve ideallerini savaş sonrasında da hesaba katması gerekeceğine işaret ediyordu.

b. İskenderun-Antakya'da Fransız İşgali ve İlk Direniş

Hatay sorunda başrollerden birini oynayan ve Türkiye'ye katılıma kadar Hatay Devleti'nin cumhurbaşkanlığını yapan Tayfur (Sökmen) Bey anılarında bu karışık dönemi şöyle anlatıyor:

“Halep hükümeti kurulunca, Antakya'daki bazı şahıslar Faysal hükümeti namına harekete geçtiler. Bu hareketin başında Türk asıllı ve Türk zabiti olan Asım Bey vardı. Hatay'ın diğer kazalarında olduğu gibi... bazı ağaların bu davranışa katılmaması Arapları kızdırıyordu. Nitekim, Faysal Hükümeti'nin Antakya'daki temsilcileri Arap hükümetinin Reyhaniye'de de ilânını istemişlerse de Reyhaniyeliler buna şiddetle karşı çıktılar. Bunun üzerine Suriye'den binlerce çapulcu arabı Amik ovasına hücum ettirdiler... 25.11.1918'de bir miktar İngiliz askeri işgal mahiyetinde İskenderun Sancağı'na geldilerse de çok kalmayıp çekildiler. Sonradan 11.12.1918'de Fransızlar İskenderun Sancağı'nı işgal ettiler.”⁴

Görüldüğü gibi, İskenderun'a Kasım başında çıkarma yapılmış olmasına rağmen, işgal ancak Aralık ayı içinde tamamlanabildi. İngiliz güçleri Ayıntap (Antep) ve Kilis'e Aralık sonunda, Birecik ve Maraş'a Şubat 1919'da, Urfa'ya ise ancak Mart ayında girdiler.⁵ Fransızlar da, o arada, Aralık'da Mersin limanına asker çıkarmışlardı. İkinci

3 O tarihte Halep'i savunan Osmanlı birliklerinin başında Mustafa Kemal Paşa bulunmaktaydı.

4 Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1978, s.20.

5 Longrigg, a.g.e., s.75.

Ordu'nun Pozantı'dan çekilmesiyle birlikte, Kilikya'nın işgali Aralık 1918'den sonra daha da kolaylaşmış gibiydi. Ancak, "Türk köylüleri, aceleyle toplanmış 'düzensizler' ve hatta düzenli Türk birlikleri",⁶ bölgeye yönetici olarak atanan Fransız Albayı Brémond'un denetimi sağlamasını güçleştiriyordu. Gautherot'ya göre, Beylan Geçidi'ni kontrol eden tepelerde 4.000 silahlı direnişçi vardı.⁷

1919 yılı başına gelindiğinde, bir Büyük Savaş artık sona ermişti; ancak Hatay'ın içinde bulunduğu bölgede istikrar ve düzenin oluşmasının önünde birçok engel bulunmaktaydı. Bir defa, geçici bir yönetim oluşturan iki işgalci güç, İngiltere ile Fransa, toprak ve nüfuz bölgesi paylaşımı konusunda görüş birliği içinde buluraktan uzak görünüyordu. Öte yandan, zamanın kendileri için uygun olduğunu düşünen Türk ve Arap milliyetçilerinin beklentileri ile işgalcilerin stratejileri arasında, savaş sonrasında birlikte yaşamayı sağlayacak asgari müşterekler oluşturulması olanaksız hale gelmişti. Beklenti ve çıkarları farklı bu güçler ve gruplar zaman zaman belli olaylarda birlikte davranabiliyor, zaman zaman da birbirlerine karşı düşmanca davranışlar içine giriyorlardı. İşte böylesine kargaşalı bir konjonktürde Osmanlı Devleti –ya da giderek onun yerini alan Ankara'daki Büyük Millet Meclisi– ile kesin barışın imzalanması çok çeşitli aşamalardan geçerek 1922-23'e kadar sürecektir.

Hatay'da Fransız işgaline karşı direnişte etkin rol oynayan Nuri Aydın (Konuralp) Efendi, savaştan hemen sonraki sosyal-siyasal tabloyu şöyle özetliyor:

"... (Mondros Mütarekesi'nden) sonra Hatay'ın içrimai, siyasi ve kültürel merkezi olan Antakya'da 'eşraf' denilen aileler arasındaki ihtilaf ve ihtiraslar kabarmaya başladı. Bu aileler esas itibarıyla iki zümreye ayrılırlar: A. Askeri şahısların (timar, has, zeamet sahiplerinin) meydana getirdiği emniyet kuvvetleri, B. Merkezi düşüncelerin icabı iskan edilen şeyh ve hocaların meydana getirdiği zümreler.. Askeri şahısların teşkil ettiği eşraf 'İttihad ve Terakki'

6 A.g.e.

7 Gautherot, a.g.e., s.123.

partisinde, ikinci sınıf eşraf ise ‘Hürriyet ve İtilâf’ cemiyetinde yerlerini almışlardı... bu zümre ‘El Ehalül Arabi’ Cemiyetiyle işbirliği yapmaya başlamışlardı.”⁸

Hatay’daki sosyal-siyasal bölünmeyi en kalın çizgileriyle veren bu tablo bir başka Hataylı yazar, Hamdi Selçuk’un El Ehalül Arabi cemiyetini Türk ve Araplardan kurulu ve “Arap taraftarı” olarak nitelemesiyle tamamlanmaktadır.⁹ Yine Konuralp’e göre, İttihad ve Terakki mensuplarının, savaş sırasındaki yolsuzlukları önleyemedikleri gibi, bu yolsuzluklara bizzat katılmaları, halkı “Türklükten nefret ettirmiştir.”¹⁰

İşgalden hemen sonra, Albay De Piépape tarafından işgal yönetiminde görev alacaklara yönelik hazırlanan genel talimatlar arasında yerel halka “daha sonra geniş bir özerklikten yararlanacakları duyusunun verilmesi”¹¹ yer alıyordu. İskenderun’da belediye başkanlığı ve kaymakamlığa bir Hristiyan olan Jozef Makzume, Antakya’da kaymakamlığa ise Yahyazade Adalı Hacı Mehmet Efendi tayin edildiler.¹² Fransız işgali ve Arap çete hareketlerine karşı Türkler arasında ilk örgütlenmelerin de 1919 yılı başında ortaya çıktığı gözlenmektedir.¹³ Bu örgütlenmenin nedenleri arasında, Türklere savaş öncesindeki olaylardan dolayı kin duyan Ermenilerden kurulu bir lejyonun Fransız işgal güçlerinin içinde yer alması önemli bir işlev görmüştür. Nitekim işgalin hemen sonrasında ilk silahlı direniş, tehcir edilen Ermenilerin yer-

8 Nuri Aydın Konuralp, *Hatay, Kırtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi*, İskenderun, Hamay Postası Gazete ve Basımevi, 1970, s.4. Ahmet Faik Türkmen ise, İttihadçılar esnaf ve eşraflı birleşmeye çalışırken İtilâfçıların “eski eşraf zihniyetine” sahip olduklarını öne sürer (Ahmet Faik Türkmen, *Mıfassal Hatay Tarihi*, İstanbul, Cümhuriyet Matbaası, 1937, s.611).

9 Hamdi Selçuk, *Bütün Yönleriyle Hatay’ın O Günleri*, İstanbul, M. Sucuoğlu Matbaası, 1972, s.44.

10 Konuralp, *a.g.e.*, s.53.

11 Gaudierot, *a.g.e.*, s.66.

12 Konuralp, *a.g.e.*, s.14.

13 Bu dönemin ayrıntılarıyla ilgili olarak N. A. Konuralp’in anılan kitabı dışında, yine yukarıda belirtilen T. Sökmen ve Hamdi Selçuk’un kitapları yanı sıra Hulki Öcal’ın *Hatay Savaşı* (Ankara, Desen Matbaası, 1953) kitabında s.20 ve devamına bakılabilir. Öcal, aynı dönemde Osmanlı ordusunda hizmet görmüş olan Türk gençleri arasında İhtiyat Zabıtları (Yerlek Subaylar) Cemiyeti adlı gizli bir örgüt kurulduğunu yazar (*a.e.*, s.28-29).

leştirildiği Dört Yol'da gerçekleştirildi. Dört Yol ve çevre köylerden gelen gençler Payas yakınlarında Özerli'de toplanarak 19 Aralık 1918'de Fransız birliğine bir baskın düzenlediler. Bu baskını Dört Yol-Hassa hattında başka çatışmalar izledi. Aynı dönemde Antakya'da da direniş için örgütlenme başlamıştı. 1919 Nisan ayına gelindiğinde, Amik Ovası'ndaki Harim'de bulunan Fransız güçleri Hataylı direnişçiler tarafından sarıldı. Türkler, Kürtler ve Araplardan oluşan bu çetenin baskını ancak takviye güçler sayesinde bastırılabilirdi.

Harim baskını birkaç gün sürmüş olmasına rağmen, iki bakımdan önem taşımaktadır: Birincisi, Fransızlar bölgeye yerleşmelerinin sandıklarından zor olacağını doğrudan yaşayarak öğrendiler. İkincisi, bu vesileyle Hatay'daki direnişçiler Antep, Maraş ve Adana'daki işgale direnen silahlı birliklerin yöneticileriyle ilk kez temas kurmuş oldular.¹⁴

c. Müttefiklerin Türkiye Korusunda Görüş Ayrılıkları

Aynı zamanda, Mustafa Kemal Paşa'nın Mayıs 1919'da ulusal güçleri toparlamak üzere Anadolu'da başlattığı hareket de güçlenerek sürmekteydi. 23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresi'nden sonra Mustafa Kemal bu yeni hareketin amacını "hakimiyeti millîye müstenit, bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek"¹⁵ olarak ilân ediyordu. İstanbul Hükümeti ile barış için görüşmeler yapmakta olan İngiltere ve Fransa, Anadolu'da başlayan ve kendilerine karşı silahla direnen ve ulusal egemenliğe dayalı bağımsızlığı hedefleyen bu yeni hareketi hesaba katmak zorunda kalacaktı.

Bu iki devlet savaştan zaferle çıkmış olsalar da önemli ekonomik ve sosyal sorunlarla karşı karşıya bulunuyorlardı. Lloyd George, "İmparatorluğun kaynaklarını aşırı biçimde emen Kilikya ve Suriye'de işgali sürdürme politikasına ülke içinden direnişle" karşılaşıyordu.¹⁶ Savaşın büyük bölümü kendi topraklarında geçmiş olan Fransa'da ise 1.500.000 insan ölmüş, 700.000 kişi de yaralanmıştı. Bir yazar, o dö-

¹⁴ Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1966, s.4.

¹⁵ Kemal Atatürk, *Nutuk*, 1919-1920, c.I, İstanbul, Maarif Basınevi, 1960, s.12.

¹⁶ Bandazian, *a.g.e.*, s.14.

nemdeki Fransa'yı "kanını son damlasına kadar tüketmiş"¹⁷ olarak niteler. Zor da olsa savaştan zaferle çıkmış bu iki ülkenin yönetimleri, yenik Osmanlı'yı kendileri için yakın gelecekte büyük bir tehlike olarak görmeme eğilimindeydiler.

1919 başında savaş sonrası düzenlemeleri yapmak üzere Paris Konferansı toplandığında, mağluplar kadar galipler de içeride ve dışarıda sorunlarla başetmeye çalışıyorlardı. Konferans'da alınan kararların en önemli sonuçlarından biri, Yunanistan'ın 15 Mayıs 1919'da İzmir ve Ege bölgesine asker çıkarması oldu. Bu gelişme, İngiltere ve Fransa arasındaki görüş ayrılıklarını derinleştirdiği gibi, Anadolu'da başlayan hareketin radikalleşmesi ve yaygınlaşmasında da etkili oldu. Yunan işgali sonrasında çıkan kanlı olayları araştırmak üzere Müttefikler tarafından oluşturulan bir Anket Komisyonu,¹⁸ nihai raporunda "asayişin temini amacını güden işgal aslında tamamen ilhak niteliğindedir"¹⁹ sonucuna ulaştı.

Paris Konferansı sürerken, Osmanlı'dan ayrılacak topraklarda oluşturulması düşünülen yönetimle ilgili olarak yerel halkın görüşünü almak üzere bir komisyon kurulması kararlaştırıldı. ABD Başkanı Wilson'un daha savaş sona ermeden 1918 başında Kongre'de okuduğu 14 Nokta'daki "Osmanlı yönetimindeki ... uluslara ... yaşam güvenliği ile özerk gelişmeleri için tam bir özgürlük sağlanmalıdır"²⁰ ilkesini dikkate alan Komisyon²¹ üyeleri (Dr. King ve Mr. Crane) 1919 Temmuz ayında Hatay'a geldiler.²²

17 Jacques Néré, *The Foreign Policy of France from 1914 to 1945*, London, Routledge and Kegan Paul, 1975, s.11.

18 Komisyon'da Fransız, İngiliz, Amerikalı ve İtalyan general ve amiralleri bulunmaktaydı.

19 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamyonu, 1919-1922*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1975, s.47.

20 Baskın, Oran, "1919-1923: Kuruluş Yılları-Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası*, 1919-1980, ed. Baskın Oran, c.I, 6. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.100.

21 Fransız ve İtalyanlar kendi işgal bölgelerinde soruşturma yapacak komisyona baştan itibaren temsilci vermedi. İngiltere ise görevlendirdiği Sir McMahon ile Dr. Hogart'ı geri çekince komisyon iki Amerikalı temsilciden oluştu (Longrigg, *a.g.e.*, s.89).

22 Dönemin tanıkları, bölgede yaşayan Türklerin "Türk idaresinden başka bir idare istemediklerini açıkça belirttiklerini" anılarında aktarırlar. Bkz: Konuralp, *a.g.e.*, s.17 ve Selçuk, *a.g.e.*, s.47.

Bu gelişmeler olurken, Hatay'ın da içinde bulunduğu Suriye'nin ve genel olarak Ortadoğu'nun geleceği Paris Konferansı'nda yoğun biçimde tartışılıyordu. Eylül ayına gelindiğinde İngiltere Başbakanı Lloyd George, Suriye ve Kilikya'nın İngiltere tarafından boşaltılarak Fransa'ya devredileceğine dair bir memorandumu Konsey'e sundu.²³

Bu arada İngiltere, Sykes-Picot'da Fransız bölgesi içinde bulunan petrol yatakları bakımından stratejik öneme sahip Musul'un kendisinde kalacağı teminatını Fransa'dan almıştı. Bu kararda, İngiltere'nin savaştan sonra yaşadığı sosyo-ekonomik sorunlar kadar, Hindistan ve Mısır gibi sömürgelerinde başgösteren "*self-determination*" (kendi kaderini belirleme) hareketlerinin de önemli etkisi vardı.²⁴ 1919 Ağustosunda Başbakan Lloyd George Avam Kamarası'ndaki konuşmasında, Türkiye ile barışın önemini vurgulayarak "İmparatorluğun geleceği, Türkiye konusunda varılacak çözüme bağlıdır" diyordu.²⁵ Nitekim Eylül ayına gelindiğinde İngiltere ile İstanbul arasında Türkiye'de bir İngiliz mandasına karşılık Türkiye'nin "toprak bütünlüğünün" tanınması öngören bir gizli anlaşma yapıldığı çeşitli kaynaklarca belirtilmektedir.²⁶

Bir yandan Paris'te barış görüşmeleri sürerken, öte yandan İngiltere'nin İstanbul'la ayrı bir anlaşma yapması Kilikya'da ulusal güç-

Bir başka kaynak ise Komisyon tarafından hazırlanan raporda İstanbul, Ermenistan ve Anadolu'nun geri kalan kısmında üç manda yönetimi kurulmasının öngörüldüğünü kaydeder. *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Kıvrılınç Savaşımız (1919-1922)*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, 1973, s.40.

23 Yavuz, a.g.e., s.57.

24 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978, s.49-52 arasında sömürgelerdeki bu gelişmeleri İngiltere'nin "zayıflık unsurları" olarak ayrıntılarıyla anlar.

25 Aynı eser, s.63.

26 Sina Akşin, İngiliz "gizli ajanları"ndan söz ederken (Sina Akşin, *İstanbul Hiikümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1976, s.573-574); Henry H. Cumming, bu anlaşmayı Savaş Bakan Winston Churchill'in "Sultan'dan kopardığını" yazar (Cumming, a.g.e., s.125). Ayrıca, Ahmed Ahmedov, bir makale-sinde bu anlaşmanın sekiz maddesinin üzerinde durur (Ahmed S. Ahmedov, "Les antagonismes interalliés sur les problèmes nords après l'armistice de Moudros jusqu'au Traité de Sévres", *Études Balkaniques*, no.1 [Dix-neuvième Année], 1983, s.37-39).

lerle tek başına kalmaktan çekinen Fransa'yı telaşlandırdı. Ekim 1919'da Fransa'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri Defrance'm yazdığı bir telgrafta, "Kilikya ne Arap, ne Suriyeli, tartışılmaz biçimde Türk'tür"²⁷ denmekteydi. Bu mesajdan, Fransa'nın Kilikya'da Mustafa Kemal güçleriyle çatışmaya girmekten kaçınacağı belli oluyordu. Aynı yılın Kasım ayında hazırlanan bir başka raporda ise: "(İngilizler) bir yandan Fransa'yı Suriye ve Kilikya'yı işgale iterken öte yandan Arap ve Türkleri direnişe teşvik ediyorlar" deniyor ve "Anadolu'daki ulusal harekete müdahale etmemiz için, başarılı olamasalar bile, ellerinden geleni yaptılar" diye ekleniyordu.²⁸

İşte, Sykes-Picot Anlaşması'nın imzacısı Fransız diplomat Georges-Picot'nun Sivas'da Mustafa Kemal ile görüşmesi böyle bir ortamda mümkün, hatta gerekli oldu. Ekim ayında Fransa'nın Suriye ve Kilikya Yüksek Komiserliği'ne General Gouraud atandı. Görev süresini tamamlayan Georges-Picot ise, İstanbul'a Diyarbakır, Sivas ve Samsun'dan geçerek dönerken Mustafa Kemal ve milliyetçi önderler ile temas edecekti.²⁹ Kilikya'da Fransız işgaline Anadolu hareketinin gösterdiği kararlı ve sert tepki sonuç vermiş; rakibi İngiltere İstanbul'la anlaşma çabası içine girmişken, Fransa da Mustafa Kemal ile –hem de üst düzey bir yetkilisi aracılığıyla– temasa geçmişti. Defrance 20 Aralık tarihli bir başka telgrafında Picot'nun yaptığı ziyaretten "her ne kadar küçümsenmemesi gerekli bir güç olsa da, milliyetçilerin gücü konusunda, daha ziyade abartılı bir görüşle döndüğünü" yazar.³⁰ Picot, Mustafa Kemal'e, Fransa'nın ekonomik çıkarlarının tanınmasına karşılık Kilikya'nın Türklere bırakılacağını bildirmiştir.

Daha işgalin üzerinden henüz bir-iki ay geçmişken Fransa, işga-

27 MAE, no.169, s.141 (Defrance'ın İstanbul'dan 12 Ekim 1919 tarihli telgrafı).

28 A.g.e., s.200 (Fransa'nın Doğu Politikasının Sonuçları başlıklı rapor, İstanbul, 14 Kasım 1919).

29 A.g.e., s.232 (Defrance'ın İstanbul'dan 4 Aralık 1919 tarihli telgrafı). Haber: Beyrut'tan gelen bir telgraftan alan Defrance, Picot'nun "kişiliği ve mevkü dikkate alınınca" bu ziyaretin "milliyetçi hareketle resmi ilişki kurulması" anlamına geleceğini kaydeder. Bir başka arşiv belgesinde Picot'nun "hiçbir resmi yetkisi olmadığı" ifadesi yer almaktadır (MAE, no.170, s.176, 24 Aralık 1920 tarihli not).

30 A.g.e., no.169, s.237 (Defrance'ın İstanbul'dan 20 Aralık 1919 tarihli telgrafı).

li sona erdirmeye doğrultusunda adımlar atmaya hazır görünüyordu. Aynı tarihlerde İngiliz dışişleri çevrelerinde Fransızları örnek olarak “niçin biz de Mustafa Kemal’le mülakatta bulunmayalım” soruları gündeme gelmeye başlanıyordu.³¹ Bu açıdan, Ahmedov’un “Müttefikler arasında Mustafa Kemal ve yandaşları nezdinde en elverişli konuma sahip olma konusunda görülmez bir rekabet olduğu” değerlendirmesine³² katılmak mümkündür.

Özetle, 1919 yılı sonuna gelindiğinde Hatay ve Kilikya’da yaşananlar, işgal ve karşısındaki kararlı direniş, 1920 yılında Fransa ile Anadolu hareketi arasındaki ilk resmi yakınlaşmanın ipuçlarını da içermektedir.

2. Paris ile Ankara Arasında Yakınlaşma

a. Misak-ı Milli Tartışmaları ve Hatay

1920 yılında İtilâf Devletleri arasında Osmanlı Devleti ile nihai barışa yönelik girişim ve konferanslar, görüş ayrılıkları içinde sürmekteydi. Öte yandan, Mustafa Kemal önderliğinde Anadolu’da başlayan hareketin siyasal etkinliğinin yanısıra askeri hazırlık düzeyi de geliyordu. Öyle ki, Anadolu’daki bu gelişmeye Batı kamuoyu da kayıtsız kalmıyordu. Fransa’nın etkili gazetelerinden *Le Temps* Aralık 1919’da şunları yazdı: “Küçük Asya’da milliyetçi bir hareket doğdu ve gelişti; yeni bir Türk ordusunu canlandırdı. [Bugün], konuşmaktan çok iş gören şefleri, İstanbul’un civar semtlerinden Toroslar’a kadar kendini saydırabilen tek güç durumunda...”³³

1920 yılı başında toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusanı Erzurum ve Sivas Kongreleri’nin benimsediği ilkeler doğrultusunda Misak-ı Milli belgesini kabul etti. Anadolu hareketinin tüm ulusal kurtuluş mücadelesi boyunca referans olarak aldığı, Lozan’dan sonraki dö-

³¹ Kürkçüoğlu, *Türk İngiliz İlişkileri...*, a.g.e., s.114’ten, Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politikası*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1973, s.198’den, DBFP (*Documents on British Foreign Policy*), *IV*, bBelge no.165694/2117/44A, s.588.

³² Ahmedov, *Les relations franco-turques...*, a.g.e., s.643.

³³ Akyüz, a.g.e., s.58’den, *Le Temps*, 11 Aralık 1919.

nemde ise, Türkiye'nin dış politikasının temellendirildiği ilkeleri içeren bu belge üzerinde biraz ayrıntılı durmak yararlı olacaktır:

Pek çok kaynakta, Misak-ı Milli'nin kabulü için 28 Ocak 1920 tarihi verilmekle birlikte, bu belgenin Meclis'in 17 Şubat'taki oturumunda oya sunulup kabul edildiği anlaşılmaktadır.³⁴ Öncelikle, bu belgenin niteliği önem taşır. Bir kurtuluş savaşı konjonktüründe toplanan halk temsilcilerinin görüşleri doğrultusunda ortaya çıkan yönetimlerin ve ilkelerin alt alta yazıldığı bu belge, Meclis'de kabul edilmiş olmasına karşın bir yasa ya da benzeri bir hukuksal metin değildir. Zaten adından da anlaşıldığı üzere, "And-ü Misak-ı Milli" (ant ve ulusal misak) belli ilkelerin savunulması hakkında bir kararlılığın ifadesidir. Bu özelliği elbette onun önemini azaltmaz.

Misak-ı Milli, Türk dış politikası ile ilgili uygulama ve tartışmalarda bugüne kadar sürekli olarak atıfta bulunulan bir ulusal bağımsızlık ve egemenlik çerçevesi olmayı sürdürmüştür.³⁵ Her türlü dış politika sorunu, tartışması ya da krizinde -özellikle konu, komşular ve sınırları ilgilendiriyorsa- Misak-ı Milli gündeme gelmiştir. Ancak, Tunçay'ın da haklı olarak belirttiği gibi, Misak-ı Milli yeni Türk devletinin sınırlarını gösteren bir harita değildir.³⁶

Hatay sorunu bakımından belirleyici olan Misak-ı Milli'nin birinci maddesidir. Bu maddede şöyle denilmektedir:

"Osmanlı Devleti'nin, özellikle Arap çoğunluğunu oturduğu ve 30 Ekim 1918 tarihli silah bırakışmasının imzalandığı sırada düşman ordularının işgali altında kalan kısımlarının geleceğinin, halklarının serbestçe açıklayacakları oylara göre belirlenmesi ge-

34 Oran, *a.g.e.*, s.105'ren, Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 2. kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992, s.86-89.

35 Mete Tunçay'ın 1976 tarihli "Hatay Sorunu ve T.B.M.M." başlıklı makalesi bu konuda aydınlatıcı ve tartışmayı derinleştirici bilgiler içermektedir (Bkz: Mete Tunçay, "Hatay Sorunu ve T.B.M.M.", *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876-1976*, haz. Siyasal İlimler Türk Derneği, Ankara, Ajans Türk Gazetecilik ve Marbaacılık, 1976, s.249-281).

36 *A.g.e.*, s.254. Yine Tunçay, Milli Kütüphane'de, Kütüphane-i Kanaat'da basılmış, içine Port Said'in yanı sıra Musul ve Kerkük'ün de dahil olduğu "Yeni Misak-ı Milli Haritası" başlıklı, ancak hiçbir resmi nitelik taşımayan bir belgeye rastladığını kaydeder (*a.e.*, s.280).

rekli olduundan, söz konusu silah bırakışması çizgisi içinde ve dışında; dinen, örfen ve emelen birbirlerine bağlı, karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen, birbirlerinin ırksal ve toplumsal hakları ile bölgelerinin koşullarına tamamen saygılı Osmanlı-İslam çoğunluğunun oturduğu kısımların tamamı, hakikaten ve hükmen hiçbir nedenle birbirinden ayrılamaz bir bütündür.”³⁷

İskenderun-Antakya bölgesi, 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi imzalandığı tarihte düşman ordularının işgali altında değildi. Yani, birinci madde bakımından, bu toprakların geleceğinin halkların serbestçe açıklayacakları oylara göre belirlenmesi durumu söz konusu değildi. Maddede bu çizginin “içinde ve dışında” kalan Osmanlı-İslam çoğunluğun oturduğu kısımların ayrılmaz bir bütün olduğu vurgulanmaktadır. Hatay’ın bu maddede belirtilen çerçevede, Misak-ı Milli kapsamında olduğu söylenebilir.

Burada, Hatay bölgesinde Fransızlara karşı yürütülen silahlı mücadele sırasında Misak-ı Milli’nin bölgeyi kapsayıp kapsamadığına dair yapılan görüşmeleri hatırlatmak uygun olur. Hatay’daki direnişin önderlerinden Tayfur Bey İskenderun Sancağı ve havalisinin Misak-ı Milli sınırları içinde olup olmadığını önce Antep’deki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yöneticilerine sorduklarını, ancak bir cevap alamadıklarını yazmaktadır.³⁸ Sökmen, 29 Mayıs 1920’de, bu defa Mustafa Kemal’e konu ile ilgili bir telgraf yollamıştır. Ondan da cevap alamayınca, bu defa 31 Mayıs tarihinde bir telgraf daha göndererek İskenderun Sancağı Kuvayı Milliye’nin koruması dışında bırakılıp, sahiplenilmeyecekse “Osmanlı bayraklarının dalgalandığı [bir] yere göçe hazırız”³⁹ demiştir. Sökmen, cevabın Miralay Recep Bey’den geldiğini ve “İskenderun Sancağı ve havalisinin Misak-ı Milli hudutları içerisinde olduğunun” teyid edildiğini yazmaktadır. Bu yazışma dolayısıyla asıl vurgulanması gereken nokta, Hatay’ın düşman işgaline direnen yerli halkın Misak-ı Milli kapsamına olduklarını somut olarak saptamak üzere yaptığı ısrarlı girişimdir.

³⁷ Oran, a.g.e., s.105.

³⁸ Sökmen, a.g.e., s.32.

³⁹ “Rayat-ı Osmaniye’nin mücemevviç hulunduğu mahalle hicrete amadeyiz” (a.g.e., s.35).

Özetle, Misak-ı Milli'nin, Hatay sorununun başlangıcından çözümüne kadar, Türk tarafınca bu bölgenin "anavatanın ayrılmaz parçası" olduğu doğrultusundaki görüşüne kanıt gösterilen bir belge olarak öne çıkarıldığını söyleyebiliriz. Misak-ı Milli'nin başlangıçta İtilâf Devletleri'nde yankı bulduğu söylenemez. Ancak, Lozan'la sonuçlanan süreçte onlar da atacakları her adımda bu belgenin Türk tarafı için "olmazsa olmaz" özelliğine tanık olmuşlardır.

b. Kilikya ve Suriye'de Fransa'ya Karşı Direniş

Misak-ı Milli ilân edildiği sırada, Fransa'nın Suriye ve Kilikya Yüksek Komiseri olan General Gouraud, yetkisi altındaki bölgede düzeni sağlamaya çalışıyordu. Suriye'de Arap çeteleri Fransız güçlerine saldırırken, Faysal, Paris'te Clémenceau ile anlaştı. Bu anlaşma gereğince Fransa Bekaa'ya girmeyecek, Faysal da Fransa'nın Suriye'deki mandasını⁴⁰ tanıyacaktı. Ancak Suriye hareketli günler geçiriyordu ve alınan bu kararın uygulanması mümkün olmadı. Mart ayında Şam'da toplanan Meclis, Suriye, Lübnan ve Filistin'i içine alan "Büyük Suriye"nin bağımsızlığını ilân etti. Bu gelişmeden sonra Suriye'de Fransa'ya karşı topyekûn bir silahlı mücadele hazırlığına girildi.⁴¹ Kuzey'de ise giderek örgütlü hale gelen Kuvay-ı Milliye, sayıları ve hazırlığı yetersiz Fransız işgal güçlerini sıkıştırmaktaydı. Şubat 1920'de Fransızlar Maraş'tan çekildi. General Gouraud'nun, yüksek komiserliğe tayin olurken istediği 35.000 kişilik ordu bir türlü toplanamıyordu. Savaşta büyük kayıplarla çıkan "Fransız Hükümeti'nin başlıca kaygıları ... sağlıklı bir barış ekonomisine geri dönmek, ... Alman mi-

40 *Mandat*: Fransızca "sınırları belli vekalet" anlamına gelen bu kavramın ifade ettiği özel rejim, ABD Başkanı Wilson'un 14 Noktası'ndan yola çıkılarak MC Misakı'nın 22. maddesinde düzenlenmişti (Seha L. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş*, c.I, 3. baskı, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1968, s.203-205). Mandat, İki-Savaş-Arası dönemde Osmanlı Devleti'nden ayrılan ülkelerle, eski Alman sömürgeleri ne uygulanan özel bir rejim ve uluslararası hukuk kavramı oldu.

41 "Basında şiddetli saldırılar..., Suriye hükümeti, Fransa'nın çıkardığı yeni parayı reddeder; Suriye'den Lübnan'a mihl ihracını yasaklar; ... (Fransa'nın) dostlarına ... karşı suikastler" başlar (Gonrand, *a.g.e.*, s.46).

litarizminin geri gelmesine karşı etkin bir güvence sağlamak”⁴² noktalarında yoğunlaşıyordu.

1920 Mart ayında İstanbul, İtilâf Devletleri tarafından resmen işgal edildi. Nisan’da ise birbirini izleyen iki önemli gelişme oldu. 23 Nisan’da, Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) toplandı. Böylece, İstanbul ile Ankara arasındaki ayrılık kurumsal olarak da gözle görülür bir hal aldı. Hemen ardından Müttefikler San Remo’da Ortadoğu’da Osmanlı egemenliğinden çıkan topraklar üzerinde kurulacak mandaların bölüşümü konusunda kesin olarak anlaştılar.

San Remo’dan sonra Fransa, kuzeyde Kuvay-ı Milliye, doğuda ise Faysal güçlerinin arasında kalmış oldu. Pozantı-Antep-Urfa hattında sürekli baskına uğrayan Fransızlar çekilmekten başka çare bulamıyordu. Paris’ten takviye isteyen General Gouraud, bir türlü istediğini alamıyordu. O arada, Fransız Meclisi’nde yapılan oylamada askeri harcamalar için ek ödenek talebi muhalefet partilerinin oylarıyla reddedildi.⁴³ Türk ve Arap direniş güçleri arasında sıkışan bölgedeki Fransız yöneticileri Ankara ile temas kurmanın yolunu aramaya başladılar.

General Gouraud kendi deyimiyle “aydan aya genişleyerek yayılan milliyetçi Türk hareketine kafa tutmanın zorluğunun”⁴⁴ farkındaydı. Zaten Başbakan ve Dışişleri Bakanı Millerand da Şubat ayında gönderdiği bir telgrafta “hükümet, Türk milliyetçilerinin oluşturduğu açık ya da üstü örtülü tehlike karşısında, risklerinizi azaltarak sizi rahatlatmaya yarayacak siyasal araçları gözönünde bulundurmak durumundadır” diye yazıyor ve “Mustafa Kemal’le irtibat subayları aracılığıyla... temaslar kurmak için” Gouraud’yu yetkili kılıyordu.⁴⁵

Aynı dönemde, Fransız kamuoyunda, Doğu’daki (*Levant*) ekonomik çıkarların sürdürülmesinden yana olan baskı grupları da Anadolu’daki hareketle diyalog kurmak üzere çalışmalarını hızlandırmışlardı.

42 Gaston Jeanmougin, *Les relations franco-turques de 1925 à 1935*, 1972, s.38 (Nice Üniversitesi’ne sunulan yayımlanmamış doktora tezi). Yazar, Fransa’nın 1920 yılı bütçesinin 17 milyar Frank açık verdiğini belirtir.

43 A.g.e., s.32.

44 Général Gouraud, *La France en Syrie*, Corbeil, Imprimerie Crête, 1922, s.7.

45 MAE, no.169, s.261-263 (Millerand’dan Gouraud’ya 10 Şubat 1920 tarihli telgraf).

1919'dan başlayarak pek çok kez Anadolu'da Mustafa Kemal ile görüşen gazeteci Georges-Gaulis, "Ankara'dan dönüşümde, burada, Türk davasına karşı sempati ve onun düşmanlarına karşı tepki ile karşılaştım"⁴⁶ diye yazıyordu. Tarihçi Dumont'un da belirttiği gibi, o dönemde Pierre Loti, Claude Farrère gibi entelektüellerin giriştikleri kampanya sayesinde "Mustafa Kemal yandaşlığı" Fransız kamuoyunda giderek yayılmaktaydı.⁴⁷ İktidar yanlısı *Le Temps* gazetesi ise, Şubat ayında, "Türk bayrağının dalgalanması gereken Kilikya'da ... Fransa sürekli işgal için hiçbir hak iddia etmemelidir"⁴⁸ diye yazmaktan çekinmiyordu.

Fransa'da, Türkiye ile uzlaşmadan yana bir hava estiği böyle bir ortamda Yüksek Komiser Gouraud, yardımcısı Robert de Caix'yi Mayıs ayında Ankara'ya ateşkes imzalamak üzere gönderdi. İki taraf arasında birkaç aydır süren görüşmelerin⁴⁹ meyvesi olan bu ateşkes, Georges-Picot'nun 1919 Aralık ayında Sivas'da gerçekleştirdiği görüşmelerle aynı doğrultuydu.

30 Mayıs tarihinden başlamak üzere 20 gün sürmesi öngörülen ve sıcak savaş içindeki iki tarafın çatışmaya bir çözüm arayışlarının doğrudan ifadesi olan ateşkesle ulusal güçler Batı cephesine, Fransa da Faysal'a karşı kuvvet toplamayı umuyordu. Fransa, Anadolu'da başlayan ve Kilikya ile İskenderun Sancağı'nda kendisine karşı zorlu bir direniş gösteren Ulusal Kurtuluş Hareketi ile daha ilk günden temas ederek bir uzlaşma zemini arayışına girmişti. Bu arayış doğrultusunda küçük adımlarla yürütülen diplomasi, hem genelde genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Fransa ile ilişkilerinin geleceğini hem de özel olarak tarafların Hatay sorunundaki konumlarını belirleyecektir.

⁴⁶ Berthe Georges-Gaulis, *Le nationalisme turc*, Paris, Librairie Plon, 1921, s.116.

⁴⁷ Paul Dumont, "A l'aube du rapprochement franco-turc: le Colonel Mougin. Premier représentant de la France auprès du gouvernement d'Ankara", *La Turquie et la France à l'époque d'Atatürk-Collection Turcica I*, Paris, 1981, s.81.

⁴⁸ Ahmedov, *Les relations franco-turques...*, a.g.e., s.240'dan, *Le Temps*, 15 Şubat 1920.

⁴⁹ General Pellé, Ocak 1920'de "Mustafa Kemal'in gönderdiği Hayri Bey adında bir kişinin ateşkes imzalamak üzere Paris'e geldiğini" yazar (MAE, no.169, s.250. [General Pellé'nin 28 Ocak 1920 tarihli mektubu.] 1 Şubat tarihli bir başka telgraftan da, Beyrut'ta İngilizlerin Damat Ferit hükümeti ile anlaşmaları ihtimalinden Gouraud'nun da haberdar olduğu anlaşılmaktadır (a.e., s.251-252. General Gouraud'nun 1 Şubat 1920 tarihli telgrafı).

Fransız tarafı ateşkesin kısa süreli olacağını bilincindeydi. Kilis Kaymakamı ile temas eden Gouraud, “Mustafa Kemal’in amacının zaman ve güç toplamak olduğunu”⁵⁰ belirtiyordu. Aynı tarihlerde, De Caix ile İstanbul’da buluşan diğer Fransız Yüksek Komiseri Defrance da “milliyetçilerle bir anlaşmanın getireceği avantajları”⁵¹ merkezine bildirdi.

22 Haziran’da Batı Anadolu’da yeni bir Yunan saldırısı başlayınca Kuvay-ı Milliye, Güney Doğu Anadolu’daki güçlerinin bir kısmını Ege’ye kaydırmak durumunda kaldı. Aynı tarihlerde Damat Ferit, taslağı San Remo’da hazırlanmış –Müttefikler’le Osmanlı arasında barış öngören– antlaşmayı imzalamak üzere Paris’e varmıştı. Mayıs ayında istediği güç takviyesini nihayet alan Gouraud, Faysal yanlıları ile çıkabilecek bir savaşın hazırlığı içindeydi. Gouraud, 14 Temmuz’da hükümeti adına Faysal’a bir ultimatom verdi. Ancak, Şam’da ayaklanına başlanıyordu. 24 Temmuz’da Fransız ordusu Han Maysalun’da Faysal güçlerini kanlı biçimde bastırınca Faysal’ın Suriye Krallığı sona erdi.⁵²

Bu tarihten sonra, Türk ve Arap direnişinin önde gelenleri, Antakya yakınında bulunan Kuseyir’de biraraya gelerek işgale karşı izlenecek politikayı tartıştılar. Şam ve Halep’de yenilgiye uğrayan Arap direnişi bu defa Hatay bölgesinde, Kuvay-ı Milliye’nin desteğiyle tutunmaya çalışıyordu. Bu dönemde Antakya’daki Türk direnişçiler Maraş’da, Reyhaniye’dekiler de Antep’de bulunan Kuvay-ı Milliye komutanlıkları ile temas halindeydiler.⁵³ Çeteler halinde örgütlenmiş bu güçler, özellikle Beylan ve Kırıkhan civarında, kendilerini izleyen Fransız

50 A.g.e., no.170, s.78-79 (Gouraud’nun Beyrut’tan 3 Haziran 1920 tarihli telgrafı).

51 A.g.e., no.171 (Turquie, France-Turquie), s.80-81 (Defrance’ın İstanbul’dan 5 Haziran 1920 tarihli telgrafı).

52 Faysal’ın ultimatomu kabul ettiğini bildiren belge nedense Fransızlara zamanında ulaşmamıştı (André Raymond, “La Syrie, du royaume Arabe à l’indépendance [1914-1946], *La Syrie d’aujourd’hui*, det. André Raymond, Paris, CNRS, 1980, s.62’den, E. Baldissera “Gli ultimi giorni del regno di Faisal”, *Oriente Moderno*, 1969).

53 Konuralp, a.g.e., s.78-81. Konuralp, geçmişte mücadele ettikleri Araplarla aynı safta olmaktan rahatsızlık duyan Hataylı direnişçilere bir Müdafaa-i Hukuk yetkilisinin (Hassa Başkarı Emin Arif Bey) “Türk Arap ayrurı yapmayın... En küçük bir ihtilaftan ancak ortak düşmanımız olan Fransızlar istifade eder” dediğini belirtmektedir.

birlikleriyle çatışmaya girmekten de çekinmiyorlardı. Bu dönemde, Kuvay-ı Milliye'nin Türk ve Arap direnişçilerinin güçbirliği yoluyla Fransızları bölgede meşgul ederek batıda Yunanlılara karşı güç toplama politikası izlediği söylenebilir.

c. Fransa ile Ankara Arasında İlk Barış Girişimi:

Londra ("Bekir Sami Bey") Anlaşması (10 Mart 1921)

Fransa, Ulusal Kurtuluş Hareketi ile uzlaşma yollarını ararken İstanbul, İtilâf Devletleri ile barış anlaşması üzerinde görüşme halindeydi. 10 Ağustos 1920'de, Ayan Meclisi üyelerinden Hadi Paşa, Sèvres Antlaşması'nı imzaladı.⁵⁴ Osmanlı topraklarının kesin olarak parçalanmasını belgeleyen bu antlaşma, aynı zamanda Müttefikler arasındaki görüş ve çıkar ayrılıklarının gözle görülür hale gelmesinin de başlangıcıydı. Savaşın ortalarından beri Ortadoğu'daki gelişmenin aktörlerinden biri olan ve bir önceki yıl Mustafa Kemal'le görüşen Fransız diplomat Georges-Picot antlaşmanın Fransa'ya "yeni sürprizler" hazırladığını söylüyordu.⁵⁵

Sevr'e rağmen Fransa, Ankara ile temasını koparmadı. İstanbul'dan Paris'teki Savaş Bakanlığı'na ve Beyrut'taki Gouraud'ya gönderilen bir telgrafta, Ekim'de Ankara'ya giden bir Fransız temsilcinin gözlemleri şöyle sıralanıyordu: "Öncelikle, Ankara'daki milliyetçiler arasında çok belirgin bir İngiliz düşmanlığı hüküm sürüyordu; Rusya ile anlaşma konusunda kesin bir irade vardı ve İtalyanlar, Ankara'ya giysi, silah ve cephane gönderiyorlardı."⁵⁶ Aynı mesajda Türk kamuoyunun Fransa ile anlaşmaya genel olarak olumlu baktığı, ancak bunun için Kilikya'nın koşulsuz boşaltılmasını talep ettiği belirtiliyordu.

Sèvres'in uygulama imkânı bulamamasının bir nedeni, İtilâf Devletleri'nin, özellikle Fransa ve İngiltere'nin aralarındaki görüş ayrılıkları ise, diğer nedeni de Ankara'daki Heyeti Temsiliye'nin başarıy-

54 Sèvres'in ayrıntıları için bkz: *Türkiye Dış Politikasında 50 yıl, Kurtuluş Savaşımız...*, a.g.e., s.19-25.

55 Gouraud, a.g.e., s.72.

56 MAE, no.170, s.152 (İstanbul'dan 17 Kasım 1920 tarihli şifreli telgraf).

la yürüttüğü etkin diplomatik girişimlerdir. Ankara hükümeti daha önce İçişleri Bakanlığı yapmış olan Cami Bey'i Roma temsilcisi olarak İtalya'ya göndermişti. "Cami Bey gazeteci görünümü altında ... bir yandan silah alımı konusunda çalışmalar yaparken, öte yandan ... Milli Mücadele'nin tanınılması ... yolunda girişimlerde"⁵⁷ bulunuyordu. Aynı dönemde Ankara, Sovyet Rusya ile de yakın ilişki içindeydi.

Bu ortamda, Sèvres'in imzalanmasının üzerinden kısa bir süre geçtikten sonra gözden geçirilmesi gündeme geldi.⁵⁸ Müttefiklerden İtalya, Ankara ile doğrudan temastaydı. Kilikya cephesinde Kuvay-ı Milliye karşısında zorlanan Fransa, Ankara ile bir uzlaşma arayışı içindeydi. Fransız kamuoyunun Doğu'daki ekonomik çıkarlara sahip çıkılmasını savunan bir kesimi de Türkiye'nin parçalanmasına karşıydı.⁵⁹ 1921 yılı başında Yunan ordularının ilerlemesi İnönü'de durdurulunca, tüm Müttefikler ve hatta İngiltere, Sèvres'in gözden geçirilmesi konusunda kesin biçimde ikna oldu. İtilâf Devletleri 1921 Şubat ayında başlayacak Londra Konferansı'ndaki Osmanlı heyetinde Ankara hareketinin temsilcilerinin de yer almasını istediler.

TBMM bu isteği Ankara'nın doğrudan davet edilmesi koşuluyla kabul etti. Sonuçta, Müttefikler Ankara'nın isteğini yerine getirince, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet, Ankara'nın tümüyle reddettiği Sèvres'i gözden geçirmek yerine, Misak-ı Milli'yi İtilâf Devletleri'ne anlatmak üzere Londra'ya gönderildi. Bekir Sami Bey heyetinin Londra Konferansı'nda yer alması Ankara Hükümeti'nin Müttefikler

57 İlhan Uzel, "1919-1923: Kurtuluş Yılları, Batı Avrupa'yla ilişkiler (İtalya'yla ilişkiler)", *Türk Dış Politikası...*, a.g.e., s.152.

58 1920 Kasım ayında İngiltere'nin Paris temsilcisi Lord Hardinge Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a Ankara'nın Bolşeviklerle anlaşmasını hatırlatarak, "Müttefikler, Mustafa Kemal'e Sèvres antlaşmasında bazı değişiklikler teklife unelidirler" diye yazıyordu (Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz ilişkileri...*, a.g.e., s.163'ten, Salihiye no.201, Vesika no.194 [Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz ilişkileri Tarihi*, İstanbul, Kitap Yayınları, 1969, s.240]).

59 1913'te Fransa'nın Doğu'daki çıkarlarını korumak üzere Pierre Loti, Georges Leygues ve Georges Doumer tarafından kurulan *Comité France-Orient* (Fransa-Doğu Komitesi) üyeleri arasında Kilikya'da ulusal güçlerin direnişi ile karşılaşan Yüksek Komiser Gouraud da yer alıyordu (Bkz: Komite'nin Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığı görevini kabul eden kurucusu Leygues'e 9 Ekim 1920 tarihli tebrik mektubu. MAE, no.170, s.141-143).

tarafından, dolaylı da olsa, tanınması anlamına geliyordu.

1921 yılı Mart ayı ortasında, Sèvres üzerinde yapılacak değişiklikler konusunda anlaşma sağlanamadan sona eren Londra Konferansı'nın en önemli sonucu Bekir Sami Bey'in Fransız Başbakanı Aristide Briand ile 10 Mart 1921 tarihinde imzaladığı anlaşma oldu. "Fransa ile Türkiye Arasında Türkiye ile Suriye Sınırları Hakkında Siyasal, Askeri, Ekonomik Anlaşma" başlığını taşıyan ve "Bekir Sami Bey Anlaşması" adıyla da bilinen bu anlaşma, Ankara ile Paris arasında ilk resmi ve kapsamlı barış belgesi olması bakımından önem taşır. Anlaşma ile, iki taraf, aralarındaki çatışmaların durdurulması, esirlerin iadesi, Fransız askerlerinin Kilikya'nın önemli bir bölümünü boşaltması ve Fransız sermayesine Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ayrıcalıklar tanınması konularında uzlaştı. Anlaşma, "Fransız Hükümeti'nin İskenderun bölgesinde özel bir idari rejim kurmasını ve ... Türk ırkından gelen nüfusa kültürünü geliştirme ve Arapça ve Fransızcanın yanısıra resmi niteliğe sahip olacak Türk dilini kullanma konusunda her türlü kolaylığı göstermesini" öngörüyordu.⁶⁰

Anlaşmada yer alan ve İskenderun Sancağı'nı Fransa'ya bırakan madde Hatay sorununun tarihsel gelişimi açısından belirleyici bir özellik taşıyordu. Bu madde, Tayfur Sökmen'in aktardığı,⁶¹ Mustafa Kemal'in bölgenin Misak-ı Milli sınırları içinde olduğunu (dolaylı) teyidi ile çelişir gibi gözükse de, Sancak'ın böyle bir anlaşmada ayrı bir madde konusu olması ve Fransa'nın Türk unsurunun kültür ve dilinin geliştirilmesi için verdiği taahhüt, konumuz bakımından asıl vurgulanması gereken noktadır. Nitekim, Anlaşma'nın imzalanmasından hemen sonra, Fransız Dışişleri Genel Sekreteri Berthelot, İstanbul ve Beyrut'a yolladığı telgrafta bu noktaya değinerek "İskenderun bölgesinin yönetimi Halep'ten ayrılmalı ve [Sancak'ta] hızla yeni bir 'devlet' kurulmalıdır" talimatını geçmişti.⁶²

⁶⁰ A.g.e., s.241-242 (10 Mart 1921 tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın "J" maddesi).

⁶¹ Bu kitapta s.36.

⁶² A.g.e., no.171, s.15-22 (Berthelot'nun Londra'dan gönderdiği talimat üzerine Saint-Aulaire'in İstaobul ve Beyrut'a 12 Mart 1921 tarihli telgrafı).

Anlaşma her iki ülkenin meclislerince onaylanmamış olsa da,⁶³ taraflar arasında barışa doğru giden yolun kilometre taşlarından biri oldu. “Bekir Sami Bey Anlaşması”, Müttefikler arasındaki çekişmenin, artık kopma noktasına geldiğinin de en açık kanıtlarından biriydi.

Bekir Sami Bey, 12 Mart tarihinde de İtalya ile bir anlaşma imzalamıştı.⁶⁴ Görüldüğü gibi, İngiltere Ege’de Yunan güçlerine doğru destek olurken, müttefikleri Fransa ve İtalya, Yunanlılara karşı savaşan Ankara hükümeti ile ayrı ayrı “dolaylı barış” olarak nitelenebilecek anlaşmalar yapıyorlardı.

“Bekir Sami Bey Anlaşması” hemen ses getirdi. İngiliz Başbakanı Lloyd George, Paris Büyükelçisi’ni Fransız Başbakanı Aristide Briand’a gönderip, 1919’da yayınladıkları ortak deklarasyona rağmen “Fransa’nın ayrı hareket ederek bir tür gizli anlaşma yapmasını” protesto etti.⁶⁵

Sonuç olarak, hiçbir zaman uygulanmamış da olsa, “Bekir Sami Bey Anlaşması”, Sèvres’in fiilen yok sayılması anlamında Ankara’nın izlediği politikanın mutlak bir başarısıydı.

63 Fransız Başbakan Vekili Bonnevey, 8 Mart’ra, Cumhurbaşkanı Millerand ve kabine üyeleriyle yaptığı toplantıların sonucunu Briand’a, “oybirliğiyle hiçbir taviz verilmemesi kesinlikle kararlaştırıldı” diye bildirdi (A.g.e., no.170, s.236. Bonnevey’in Briand’a 8 Mart 1921 tarihli telgrafı). Yine Londra’dan gönderilen 11 Mart tarihini taşıyan bir mektupta Bekir Sami Bey’in kendi heyetindeki delegelerin muhalefetine rağmen Fransızlarla uzlaşmaya çalıştığı belirtiliyordu (a.e., no.171, s.15-23. Kammerer’in Londra’dan R. de Caix’ye 11 Mart 1921 tarihli mektubu).

64 12 Mart 1921’de Londra’da imzalanan Türk-İtalyan Anlaşması’nda, İtalyan kuvvederinin Anadolu’dan çekilmesi öngörülmüyor ve Türkiye’deki İtalyan ekonomik çıkarları güvence altına alınıyordu (*Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Kurtuluş Savaşımız...*, a.g.e., s.104). Bekir Sami Bey Londra’da, Malta sürgünü Türklerle, Ulusal Kurtuluş Hareketi’nin kurukladığı İngilizlerin değişimi konusunda da İngiltere Hükümeti ile bir anlaşma imzaladı (Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri...*, a.g.e., s.169).

65 MAE, no.171, s.104-105 (Briand’ın Paris’ten İstanbul’a 4 Nisan 1921 tarihli telgrafı). Müttefikini Ankara ile uzlaştığı için protesto eden İngiltere, bu dönemde Bekir Sami Bey aracılığıyla Ankara’ya, “aralarındaki ilişkilerin düzeltilmesi için Sovyet Rusya ile bağlarını koparmasını” telkin ediyordu (Alunodov, *Les relations franco-turques...*, a.g.e., s.356).

3. Fransa ile Ankara Hükümeti Arasında “Köşin” Barış: Ankara (Franklin-Bouillon) Anlaşması (20 Ekim 1921)

a. Ankara-Paris Arasında Yeni Temaslar

Mart 1921 Londra Konferansı’nın hemen ertesinde İstanbul’da Sultan tarafından kabul edilen General Pellé şöyle yazıyordu: “Londra Konferansı’nda Fransa’nın Türkiye için yaptıklarını hangi Türk unuta bilir?”⁶⁶

Anlaşma imzalandıktan sonra, yeni bir anlaşma doğrultusunda tarafların adım atmasını kolaylaştıran iki gelişme daha oldu: Bunlardan birincisi, Moskova’da bulunan Ankara heyetinin Sovyet Rusya ile imzaladığı 16 Mart 1921 tarihli Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması idi. Bu antlaşma taraflar arasında 1920’den beri sürdürülen görüşmelerin bir sonucuydu. TBMM Hükümeti kuzey komşusuyla Misak-ı Milli’nin resmen tanındığı bir antlaşma yaparak Anadolu’da süren savaş için resmi Sovyet yardımını güvence altına almaktaydı. İkinci gelişme, Batı Anadolu’da Yunan ordusuna indirilen yeni darbeydi. Mart ayının sonuna doğru Yunanlılar kuzeyde Eskişehir, güneyde Afyon yönünde yeniden bir harekât başlattı. Ancak, takviye edilmiş ve giderek düzenli orduya dönüşen Kuvay-ı Milliye karşısında fazla tutunamayarak kısa süre içinde geri çekilmek zorunda kaldılar. Nisan ayı başında İsmet Paşa’nın yönettiği güçler Batı Cephesi’nde 2. İnönü Zaferi’ne ulaştı. Zaferden hemen sonra 14 Nisan’da, önce İngiltere, sonra 18 Mayıs’da tüm İtilâf Devletleri Türk-Yunan çatışmasında tarafsız kalacaklarını resmen ilân ettiler.⁶⁷

16 Mart 1921 Antlaşması’ndan sonra Ankara’nın Moskova’dan maddi destek ve silah yardımı almaya başlaması İtilâf Devletleri’ni etkilemişti. Aynı dönemde, Fransa’nın Suriye-Lübnan mandası yöneticileri, Londra’da imzalanan anlaşmaya rağmen Türk yetkililerin çatışmaları durdurmak üzere talimat vermediğinden yakıarak “bazı çete reislerinin ateşkesi taumadıklarını”⁶⁸ belirtiyorlardı. Özellikle

66 MAE, no.171, s.59 (Pellé’nin İstanbul’dan 24 Mart 1921 tarihli “acil” telgrafı).

67 Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri...*, a.g.e., s.185.

68 MAE, no.171, s.54 (Robert de Caix’in Beyrut’tan 22 Mart 1921 tarihli telgrafı).

Antakya ve civarında, Kuvay-ı Milliye müfrezeleri ile Fransız güçleri sık sık karşı karşıya geliyorlardı. Halep'deki Arap direnişinin önemli adlarından İbrahim Hanano da o dönemde, Kilis Kuvay-ı Milliye komutanlığı ile temas ederek Hatay'daki Türk direnişçilerle Arap direnişçilerin işbirliğini sağlıyordu.⁶⁹ Bu sırada Ankara'nın Paris'e temsilci olarak gönderdiği Doktor Nihat Reşat Bey de çatışmaların azaltılması için Fransız makamları ile görüşme halindeydi.

Ancak, bölgedeki Fransız yöneticileri Ankara ile bir yumuşamaya sıcak bakmıyordu. General Gouraud İstanbul'daki *The Times* muhabirine "Bekir Sami Bey Anlaşması"nın uygulanmaması halinde, Fransız kuvvetlerinin Antep ile birlikte bir düzine kente daha girebilecekleri demecini verdi.⁷⁰ Ne var ki, Paris, Yüksek Komiseri ile ayı görüşte değildi. Gouraud'dan demecini yalanlaması istendi.⁷¹ *Quai d'Orsay* ile İstanbul ve Beyrut'ta bulunan Fransız yöneticileri arasındaki görüş ayrılıkları tüm 1921 yılı boyunca sürdü. Bu görüş ayrılıkları, Fransa'nın Ankara hareketi ile uzlaşma sürecinin yavaşlaması sonucunu doğurdu.*

Bölgedeki yöneticilerin muhalefetine rağmen, 1921 Nisan ayından başlayarak Fransa, Ankara ile uygulanamayan ilk anlaşmanın yerine konacak yeni bir uzlaşma arayışına girdi. Başbakan Aristide Briand, 28 Nisan tarihinde Savaş Bakanı Louis Barthou'ya bu konuda gönderdiği mektupta, Kilikya'daki durumun "ne Suriye'deki askeri harcamaları kısma, ... ne de erzak ve malzeme sevkini azaltınaya elverişmediğini" belirtti.⁷² Londra Konferansı'nda yetkilerini aştığı için görevden alınan Bekir Sami Bey'in yerine Dışişleri Bakanlığı'na getirilen -Moskova Antlaşması'nın mimarı- Yusuf Kemal Bey, Mayıs ayında TBMM'nin gizli oturumunda yaptığı konuşmada, Fransa ile anlaşmak

69 A.g.e., s.67 (Robert de Caix'nin Beyrut'tan 25 Mart 1921 tarihli telgrafı).

70 A.g.e., s.86 (Berdielot'nun Paris'ten 31 Mart 1921 tarihli telgrafı).

71 A.g.e., s.86.

(*) Türkiye'ye taviz verilmesinin yeni taleplere yol açacağına inanan bölgedeki Fransız yöneticilerinin merkezleriyle aralarındaki bu görüş ayrılıkları Hatay sorununun çözümüne dek sürmüştür.

72 A.g.e., s.184 (Aristide Briand'dan Louis Barthou'ya 28 Nisan 1921 tarihli mektup).

üzere görüşmelerin başladığını bildirdi.⁷³ Bu konuşmadan anlaşıldığına göre, Ankara tam bir diplomasi atağına girişmişti. Fransızlarla süren görüşmelerin yanısıra, ABD ile ticari ilişkiler, İtalya ile Antalya'da işgalin sona ermesinden sonra yapılacak işler ve İngiltere ile de esir değişimi konuları ele alınmaktaydı.

Mayıs ortasında Başbakan ve Dışişleri Bakan Vekili Fevzi Paşa'nın Briand'a yazdığı bir mektupta, hükümetinin Londra'daki anlaşma metnini red gerekçeleri ile birlikte karşı görüşleri de sıralanıyordu. Bu mektupta "Türkiye Büyük Millet Meclisi, uğruna mücadele verdiği amaçların inkârına varacak ödünleri kabul edemez" dendikten sonra, "Fransız gruplarının imtiyaz taleplerinin dostça bir anlayış içinde incelenilebileceği" ekleniyor ve Adana'da "en kısa süre içinde bir anlaşma imzalanabileceği" belirtiliyordu.⁷⁴ Bu mektubun da gösterdiği gibi, Ankara ile Paris arasında "kesin" barışın yolu önündeki engeller hızla aşılmaktaydı. Briand da, o sırada Beyrut'taki temsilcisine Türkiye'ye karşı "en etkin ve en ılımlı tedbirlerin alınması" talimatını vererek aynı görüşte olduğunu teyid etmişti.⁷⁵

Ancak, Gouraud'nun temsilcisi eski subay, yeni gazeteci M. Rollin ile Ankara'yı temsilen hukukçu Münir Bey arasında yapılan ilk tur görüşmeler başarısızlıkla sonuçlandı. "Tepeden ve yüksek perdeden konuşmak isteyen Gouraud"⁷⁶ Türk tarafının önerilerini geri çevirdi. Oysa, *Quai d'Orsay*'e çeşitli kaynaklardan İngilizler'in de Ankara ile temas kurmak üzere olduklarına dair bilgiler geliyordu.⁷⁷

73 T.B.M.M. *Gizli Celse Zabıtları*, c.II, 17 Mart 1921-25 Şubat 1922, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1999, s.90-91.

74 MAE., no.172 (Turquie, France-Turquie), s.63-65 (Fevzi Paşa'nın Aristide Briand'a 14 Mayıs 1921 tarihli mekrubu). General Pellé de gazeteci Georges-Gaulis'in Ankara dönüşü aktardığı aynı doğrultudaki görüşlerini Paris'e, Bakan'ına iletmıştır (a.e., s.13-14 Pellé'nin 19 Mayıs 1921 tarihli "gizli" telgrafı).

75 A.g.e., s.15 (Aristide Briand'ın Beyrut'a 19 Mayıs 1921 tarihli "gizli" telgrafı).

76 Jacques Thobie, "Le nouveau cours des relations franco-turques et l'affaire du Sandjak d'Ale-xandrette, 1921-1939", *Relations Internationales*, no.19, 1979, s.357.

77 İki taraf arasındaki yazışmaların ayrıntıları için bkz. Kürkcüoğlu, *Türk-İngiliz ilişkileri...*, a.g.e., s.193-206. Haziran ayı başında Refet Paşa ile İngiliz ordusundan emekli binbaşı Henry arasındaki görüşmede ele alınan bu temas, Mustafa Kemal'in İngiliz tarafının görüşmenin yeri ve hi-

b. Franklin-Bouillon'un Ankara Ziyareti ve İlk Uzlaşma

Paris, acele etmek kararındaydı. Haziran başında Fransız Senatosu Dışişleri Komisyonu Başkanı ve eski bakan Henry Franklin-Bouillon Ankara'ya hareket etti.⁷⁸ Hiçbir resmi görev üstlenmediğini belirten Franklin-Bouillon, Ankara'da yapılan görüşmede, Mustafa Kemal'den "gayriresmi ve kişisel" olduğu özellikle vurgulanan bir anlaşma taslağını aldı.⁷⁹ Franklin-Bouillon'a göre, Ankara'nın "zafere olan güveni her geçen gün artmaktaydı. Anadolu'da düzen sağlanmıştı; ekin boldu; vergiler toplanıyordu; ordu gözle görülür biçimde büyüyordu..."⁸⁰ Franklin-Bouillon, Mustafa Kemal'le birlikte cepheye hareket ettiğini de haber veriyordu. Paris temsilcisi, *Quai d'Orsay*'i milliyetçi hareketin niyetleri konusunda da rahatlattı: "Ankaralı yöneticiler Moskova ile anlaşmış olmayı diplomatik bir başarı olarak kabul ediyor. Suriye'deki başkaldırı hareketleri ve Emir Faysal ile Emir Abdullah'ın entrikalarıyla herhangi bir ilgileri olduğunu reddediyorlar."⁸¹ Franklin-Bouillon, imza yetkisi almak üzere Paris'e dönmeden, "[Türklerin] Yunanlılar'a karşı kazanacakları yeni zaferler [ve] İngilizlerin yeni önerileri durumumuzu zayıflatır"⁸² diyor ve acele edilmesini istiyordu. Böylece, her iki tarafın da anlaşma konusunda iradelerini ortaya koymaları üzerine ikinci tur görüşmelere ara verildi.

Bu süre içinde, Franklin-Bouillon'un görüşmeler sonunda yaptığı kestiriminin doğru çıktığı görüldü. Temmuz ayı başında Eskişehir yönünde yeniden ilerlemeye başlayan Yunan ordusu, önce Kütahya'ya

çimiyle ilgili önerilerini kabul etmemesi üzer ne gerçekleşemedi. St.-Aulaire ise, İngiltere Dışişleri Bakanı'na atfen, "milliyetçiler, Türkiye ve Rusya'dan bol bol silah temin ediyor; bizse Yunanlılar'ın ellerini bağladık" diye aktarıyordu (MAE, no.172, s.121. St.-Aulaire'in Londra'dan 7 Haziran 1921 tarihli telgrafı).

78 O sırada Londra'dan gelen haberler, rafaşsızlığın bırakılıp yeniden Yunan ordusuna destek verilmesi eğiliminin ağır bastığı yönündeydi.

79 Bu ilk taslağın ayrıntılı metni için bkz: A.g.e., s.164-175 (Franklin-Bouillon'un tarihsiz iki telgrafına dayanarak Pellé'nin İstanbul'dan 21 Haziran 1921 tarihli "çok acele" telgrafı).

80 A.g.e., s.177 (Pellé'nin İstanbul'dan 23 Haziran 1921 tarihli telgrafı).

81 A.g.e., s.195 (General Dufieux'nun Adana'dan Pellé'ye 30 Haziran 1921 tarihli telgrafı).

82 A.g.e., no.173 (Turquie, France-Turquie), s.16 (Gouraud'nun Beyrut'tan 4 Temmuz 1921 tarihli telgrafı).

ulaştı. 19 Temmuz'da da Eskişehir'e girdi. Ancak, planlı bir geri çekilme başlatan Mustafa Kemal, Meclis'ten Başkomutanlık yetkisi aldıktan sonra, 24 Ağustos'ta giriştiği karşı taarruzla Yunan ordusunu Sakarya'da bozguna uğrattı. 13 Eylül'den sonra Yunan ordusu artık tümüyle Sakarya'nın batısına çekilmişti.

Bu arada, Franklin-Bouillon 15 Temmuz'da, başbakanından Ankara ile anlaşmak için istediği yetkiyi almıştı.⁸³ Aynı dönemde Maraş ve civarı ile Sancak'ta olan bir gelişme tarafların anlaşmasını daha da kolaylaştırdı. Bölgede Fransızlara karşı mücadele etmekte olan Kuvayı Milliye gücünün başında bulunan Tayfur Bey bu gelişmeyi şöyle anlatmaktadır: "... Maraş'ta 2. Kolordu Kumandanlığı'ndan aldığım emirde: 'Kolordu Sakarya Muharebesine iştirak etmek üzere hareket edecektir. Fransızlarla geçici bir ateşkes yapılmış olduğundan Fransızlara karşı yapmakta olduğumuz harekâtı durdurduk. Siz de Maraş'a avdet ediniz' deniliyordu."⁸⁴ Franklin-Bouillon'un Ankara'daki görüşmeleri sonucunda kararlaştırıldığı anlaşılan bu ateşkesin, ulusal güçlerin Sakarya Zaferi üzerinde de etkili olduğu açıktır.

Yine aynı dönemde Ankara'dan gönderilen mazbatalarla, Sancak temsilcilerinin mebus olarak TBMM'ye katılmaları isteniyordu. Sökmen, anılarında Ankara tarafından atanan temsilcilerden üçünün (Ahmet Ağa, Sadık Efendi ve Emin Arifi Bey) mebusluğu kabul etmediklerini anlatır.⁸⁵ Bu atamanın kabul edilmeyiş nedeni anılan kitapta açıkça belirtilmemektedir. Ancak, Sancak temsilcilerinin daha önce Misak-ı Milli sınırları içinde olduğuna dair söz aldıkları toprağın Fransız mandasına bırakılmasına karşı çıkarak mebus olmayı kabul etmedikleri söylenebilir. Buna rağmen, Sancak'tan başka temsilcilerin (Mürselzade İhsan ve Abdurrahman Bey'ler) Ankara'da mebus olmaları sağlanarak Fransızlarla bir çatışma ihtimalinin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır.

⁸³ "Suriye Cephesi'nde milliyetçilerle çatışmalara ve insan ve para harcamaya, meşru haklarımızı gözönünde bulundurarak son verebileceğimiz konusunda hükümetimle mutabıkız" (a.e., s.60. Aristide Briand'ın 25 Temmuz 1921 tarihli "acele ve kişiyi özel" telgraf).

⁸⁴ Sökmen, a.g.e., s.55-56.

⁸⁵ A.g.e., s.57.

Ankara'da bu gelişmeler olurken, Kilikya ve Sancak'ta büyük bir saldırı başlatmak üzere Paris'e başvuran Gouraud'ya, Briand "acele ve tedbirsiz operasyonlara girişmemek gereği"ni işaret etti.⁸⁶ Böylece 1921 yazma gelindiğinde, tarafların, anlaşma yönünde kesin bir iradeye sahip oldukları görülüyordu.

Bu doğrultuda Fransız Yüksek Komiserliği, Ağustos-Eylül 1921'de gerçekleştirdiği bir dizi idari düzenlemeyle İskenderun Sancağı'ndaki özel rejimi pekiştirdi. Bir yıl önce Halep Hükümeti içinde, idari özerkliğe sahip olması öngörülen Sancak'ta, bu defa Türkçenin Arapça yanında resmi dil olması kabul edildi.⁸⁷ Eylül 1921'de ilân edilen Sancak sınırlarının da sonradan Ekim'de imzalanacak anlaşmada belirlenen sınırlarla "tıpatıp aynı" olması daha anlaşma imzalanmadan mutabık kalınan esasların uygulanmaya konduğunun kanıtı sayılabilir.⁸⁸

c. Franklin-Bouillon Anlaşması (20 Ekim 1921), Tepkiler ve Sonuçları

Franklin-Bouillon İstanbul üzerinden Ankara'ya gitmek üzere yeni bir anlaşma taslağı ile Eylül ayında Paris'ten ayrıldı. Fransız temsilci, Briand tarafından doğrudan Mustafa Kemal'e hitaben yazılan yetki mektubunu da beraberinde getiriyordu.⁸⁹ Ancak, müttefikleri, Fransa'nın "gayriresmi bir eda vermeye çalışmasına rağmen, Ankara'daki görüşmelerden haberdar olmuşlardı."⁹⁰ Ankara'daki son tur görüşmeler zorlu geçti ve Franklin-Bouillon'un adıyla da anılan Ankara Anlaşması 20 Ekim 1921'de imzalandı.

⁸⁶ MAE, no.173, s.148 (A. Briand'ın Paris'ten Gouraud'ya 24 Ağustos 1921 tarihli telgrafı).

⁸⁷ Bkz: Bu kitapta s.90-91. Fransız Mandası'nı ele alırken değineceğimiz bu kararların ayrıntıları için bkz: *Recueil des Actes Administratifs du Haut-Commissariat de la République Française en Syrie et au Liban* (bundan böyle RAACH), c.I ve II, Beyrouth, Imprimerie Jeanne d'Arc, 1919-1920 ve 1921.

⁸⁸ "Barbaro, a.g.e., s.33.

⁸⁹ MAE, no.173, s.189 (A. Briand'ın Mustafa Kemal'e 8 Eylül 1921 tarihli mektubu).

⁹⁰ A.g.e., s.222 (Bargeton'un İngiliz Büyükelçisi Lord Hardinge'in ziyaretini nakleden 30 Eylül 1921 tarihli notu).

Anlaşma öncelikle taraflar arasındaki savaş haline son vererek durumun ordulara, sivil makamlara ve halklara derhal duyurulmasını öngörüyordu.⁹¹ Savaş esirleri değişimi yapılacak ve ordular anlaşma- da belirlenen sınırın gerisine çekilecekti. Anlaşmanın ekinde yer alan bir mektupta Yusuf Kemal Bey, meslek okullarında Fransız eğitimlen- den yararlanma arzusunu ve Fransız sermayedarlarına TBMM Hükü- meti ile ekonomik ve mali ilişki kurma izni verileceğini bildiriyordu.

Ankara Anlaşması'nda Sancak'la doğrudan ilgili konular da önemli bir yer tutuyordu. Anlaşma'nın parçası olan bir tutanakta Yusuf Kemal Bey, İskenderun ve Antakya sakinlerine Türk bayrağını da içeren özel bir bayrak sahibi olma hakkının tanınmasını istiyordu. İskenderun limanının kullanımında Türk uyruklular ile onların malları ve gemileri- ne tam bir özgürlük tanınması da istekler arasında yer alıyordu.

Daha da önemlisi, yine ekler arasında bulunan bir mektupta, Anlaşmanın 7. maddesi gereğince özel bir idari rejime kavuşturulacak olan Sancak'ta "Türklerin çoğunlukta olduğu bölgenin genel olarak Türk yöneticiler tarafından yönetilmesi ve Türk kültürünün gelişmesi için tüm kolaylıklardan yararlanacak okullar kurulması" vaadi yer alı- yordu.⁹²

Tayfur Sökmen, davalarının görüşmelerde öne çıkarılmasını sağlamak isteyen Sancak mebuslarının Ankara'da girişimlerde bu- lundıklarını anlatmaktadır.⁹³ Mustafa Kemal'in Franklin-Bouil- lon'la konuşmasından Millet Meclisi'ne aktardığı şu sözleri de aynı hususu doğrular niteliktedir: "... İskenderun ve Antakya'yı tamamen bize ilhak edeceğiz. Bunu parçalayamayız. Esas davamız bundan iba- rettir... Orada müstakil bir Türk Hükümeti teşekkül etmelidir... Hu- kukumuz mahfuzdur."⁹⁴ Bu sözler İskenderun Sancağı konusunun,

91 A.g.e., no.174 (Mission Franklin-Bouillonet Accord d'Angora), s.66-87 (Franklin-Bouillon An- laşması metni), İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, c.I, 3. baskı, An- kara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s.50-60 ve *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Kırtı- lık Savaşımı iz...*, a.g.e., s.152-162.

92 MAE, no.174, s.69 (Franklin-Bouillon Anlaşması metni).

93 Sökmen, a.g.e., s.57-62.

94 T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları..., a.g.e., s.164-165.

Türkiye bakımından Ankara Anlaşması ile kapanmadığını açıkça gösteriyordu.

Franklin-Bouillon Anlaşması ile, daha önce Misak-ı Milli sınırları içinde yer aldığı teyid edilen İskenderun Sancağı'nın, Türkiye toprakları içinde kalmasa da, Türklere önemli ayrıcalıkların tanındığı bir özel rejimle yönetilmesi kabul ediliyordu. Bir Fransız yazarı, Anlaşma'da yer alan haliyle Sancak'ın yeni statüsünün Fransa bakımından "kendi yönetimi altında dolaylı bir Türk denetimini kabul etmek" anlamına geldiğini vurguluyordu.⁹⁵

Franklin-Bouillon Anlaşması, Ankara hareketi ve Fransa bakımından bir kazanım niteliğindeydi. Fransa, kendisini zorlayan Kilikya Cephesi'ni kapatarak Suriye ve Lübnan'da manda yönetimini yerleştirme yönünde önemli bir adım atıyordu. Ayrıca Faysal ve Abdullah'ı kendisine karşı kıskırtan, Ege'de Yunan ordusuna, İstanbul'da Sultan'a destek veren İngiltere'ye karşı Ankara'yı yanına almış oluyordu. Anlaşma'nın ekinde yer alan "Fransız Hükümeti, Türkiye'nin özgürlük ve bağımsızlığını ilgilendiren tüm sorunların çözülmesi için iyi niyetle çaba göstermeyi vadeder"⁹⁶ cümlesi ise, bu belgenin Türkiye bakımından gerçek niteliğini ve önemini ortaya koyuyordu. TBMM Hükümeti, Müttefikler arasında önemli bir ayrılık yaratarak, İtalya'dan sonra şimdi de Fransa ile bir tür "kesin ve ayrı" barış yapmıştı. Ayrıca, Ankara, Kilikya cephesindeki güçleri Ege'ye kaydırarak Yunanistan'a karşı kullanma şansına da sahip oluyordu.

Fransa'nın müttefikleri ise, beklenebileceği gibi, Ankara Anlaşması'na tepki vermekte gecikmediler. Londra'da, Mart 1921'de Bekir Sami Bey'le bir anlaşma yapan ve Temmuz ayında ordusunu Antalya ve civarından tümüyle çekmiş olan İtalya'nın tepkisi fazla sert olmadı. İngiltere ise, Anlaşma'ya ilk andan itibaren karşı çıktı. Dışişleri Bakanı Lord Curzon daha 1. maddede yer alan "yüksek âkit taraflar" deyiminin, bu anlaşmanın "basit bir yerel mütarekeden öte bir şey" (ya-

95 Contaur-Biron, *a.g.e.*, s.40.

96 MAE, no.175 (Turquie, France-Turquie), s.138 (Pellé'nin İstanbul'dan 20 Kasım 1921 tarihli telgrafı).

ni iki egemen taraf arasında imzalanan bir Antlaşma) olduğunu ortaya çıkardığı görüşündeydi.⁹⁷

İngiltere'nin itiraz ettiği noktalardan biri de ekli mektuplardan birinde yer alan "Türk jandarmasına Fransız subayları tarafından eğitim verilmesi" konusuydu. İngilizler, Fransa'nın Türkiye ile Yunanistan arasındaki savaşta İtilâf Devletleri'nin aldığı tarafsızlık kararına aykırı davrandığı inancındaydılar. İngiltere'nin bir başka itirazı da, Kilikya'dan çekilen Fransa'nın, burada bulunan azınlıkların (yani Ermenilerin) güvenliğini tehlikeye attığı noktasında yoğunlaşıyordu.⁹⁸

Tepkilerden çekinen Fransız Hükümeti, 20 Ekim 1921 Anlaşması'nın belli bölümlerini ve özellikle ekindeki mektupları, sadece müttefiklerinden değil, kendi parlamentosundan da gizledi⁹⁹ ve daha sonra MC'den gelen Anlaşma'nın tescili talebine de açık bir cevap vermedi.¹⁰⁰ Yapıldığı dönemde pek çok noktası "gizli" kalan bu anlaşma sonucunda, bağış adı altında da olsa, Ankara hareketi Fransa'dan silah yardımı almaya başlamıştı.¹⁰¹

Franklin-Bouillon Anlaşması, Fransa'nın Kilikya cephesini tas-

97 Cumming, *a.g.e.*, s.144. Fransa ise Curzon'a cevabında "nasıl İngiltere'nin Sovyet Cumhuriyeti ile imzaladığı anlaşma özel olarak Sovyet Hükümeti'nin tanınması anlamını taşıyuyorsa, Fransa da Kemalistler'le müzakere yürütürken hükümederini tanımayı amaçlamıyordu." diyordu (MAE, no.174, s.239 Kaimmerer'in Washington'dan 9 Kasım 1921 tarihli notu).

98 O sırada, gelişmeleri yakından takip eden -ve Ankara ile barışa uzun süre karşı çıkmış olan- Yüksek Komiser Gouraud ise "Kilikya'nın boşaltılması, kavgasız, tek bir insan ölmeden ya da yaralanmadan tam bir düzen içinde gerçekleşti" diye yazmış (Général Gouraud, *La France...*, *a.g.e.*, s.17).

99 MAE, no.176 (Mission Franklin-Bouillon et Accord d'Angora), s.7 (Fransız Millet Meclisi Dışişleri Komisyonu Başkanı Georges Leygues'in Briand'a 1 Aralık 1921 tarihli mektubu).

100 *A.g.e.*, no.181 (Turquie, France-Turquie), s.65 (MC'deki Fransız nüsiyonu için Paris'ten gönderilen 20 Temmuz 1926 tarihli not).

101 Silah yardımının başlangıcı, çeşitli aşamaları ve miktarı ile ilgili bkz: Serhan Ada, "Kurtuluş Savaşı'nda Diplomasi ve Askeri Yardım (Fransız ve İtalyan Askeri Yardımları)" *İkinci Askeri Tarih Semineri*, Ankara, Genel Kurmay Askerî ve Stratejik Erişir Başkanlığı Yayınları, 1985, s.338-351. Yardım öncelikle Kilikya'nın boşaltılması sırasında çeşitli giysi, savaş malzemesi ve reçhizatı ile silahların bırakılması biçiminde başlayıp, sonradan doğrudan silah yardımı (vesağı) hâlini aldı. Bu arada sayıları onbinleri geçen silahın ve binlerce sandık merminin yanısıra 10 adet uçak da "kadastro amacıyla kullanılmak üzere" bırakılmış (Ahmedov, *Les relations franco-turques...*, *a.g.e.*, s.465'ten, *Etat-Major Année de Terre-Série Historique, EMAT-SH*, no.20 N 1243, 7. 1. 1922 tarihli telgraf).

fiye ederek, savaş sonrasında bütçesinde yük olan harcama kalemlerinden birini azalttı. Anlaşma ile Fransa, Suriye-Lübnan mandasının kuzey sınırını da güvence altına aldı. Anadolu hareketi ise tanınma yönünde önemli bir adım attı ve Yunanistan karşısında stratejik bir hamle yapmış oldu. Bu Anlaşma'nın imzalanabilmesi Türk-Fransız ilişkilerinin temelini oluşturan Fransa'nın "eski (Osmanlı) İmparatorluğu'ndaki ulusal çıkarlarını koruma endişesi"¹⁰² sayesinde mümkün oldu.

Ankara Anlaşması, Birinci Dünya Savaşı sonrası Türk-Fransız ilişkilerinde ve Hatay sorununda belirleyici bir rol oynamıştır.

B. Ankara Anlaşması'ndan Türk-Fransız

Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi'ne (1921-1926)

1. Ankara Anlaşması'ndan Lozan Antlaşması'na: Fransa'nın Ankara ile Müttefikleri Arasında Arabuluculuk Çabaları

a. Büyük Taarruz ve Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın Zaferi

4 Eylül 1921'de Sakarya'da uğradığı yenilgiden sonra Yunanistan; İtalya ve Sovyet yardımlarının yanısıra Fransa'dan da silah ve savaş malzemesi alarak kendisine karşı üstünlük sağlayan Türk ordusu ile karşı karşıya kalacağını anladığından, Müttefiklerin arabuluculuğunu kabul edeceğini 1921 Kasımı'nda Lord Curzon'a bildirdi. Fransa ve İngiltere arasında yapılan bir dizi görüşmeden sonra, 22-26 Mart 1922'de Paris'te toplanan Müttefik dışişleri bakanları; Atina, İstanbul ve Ankara'ya bir nota göndererek mütareke önerdiler. Yunanistan bu öneriyi derhal kabul etti. Ankara ise, 1922 Nisan ayında, öneriyi ilke olarak kabul etmekle birlikte, Yunanistan'ın olası bir savaş hazırlığı önlemek üzere, Yunan güçlerinin Anadolu'yu derhal boşaltmasını şart koştu. Ancak, Müttefikler, Yunan saldırısına zaman kazandırabilmek amacıyla, Ankara'nın talebine kesin bir cevap vermediler.

¹⁰² Jeanmougin, *a.g.e.*, s.346. Yahya Akyüz de "Fransa'da Türk tezinin propagandasını yapanlar aslında Türkler değil, Fransızlardır" diyerek bu görüşü doğrulamaktadır (Akyüz, *a.g.e.*, s.23).

Bu arada, 1922 yılı Mart-Temmuz ayları boyunca Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Paris Temsilcisi Dr. Nihat Reşat Bey ve İçişleri Bakanı Fethi (Okyar) Bey Londra'da İngiliz yetkilileriyle görüşmeler yaptılar.¹⁰³ Ancak, bu görüşmelerden bir sonuç alınamadı. Paris'te bulunan İngiltere, Fransa ve İtalya dışişleri bakanları, iki tarafı da memnun etmeyen bir barış önerisi hazırladılar. Taraflar uzlaştıramayınca çatışma kaçınılmaz hale gelmişti. 26 Ağustos'ta Türk ordusunun harekâtı başladı. Yunan ordusu 4 gün içinde kesin yenilgiye uğradı ve 9 Eylül 1922'de de Türk askerleri İzmir'e girdiler. Anadolu'da 4 yıla yakın süren savaş sona ermişti.

Yunan askerlerinin İzmir'i terkettiği günün hemen ertesinde Fransız Yüksek Komiseri Pellé "çok acele" notuyla Paris'e çektiği telgrafta şunları yazıyordu:

"1918'in mağluplarını, zaferlerinin tüm meyvelerini toplamak isteyen galiplere dönüştüren olağanüstü değişiklik, İstanbul'daki İngiliz politikası tarafından yapılan hataların sonucudur. [Bu durum] İngiltere'ye karşı [Türkiye'de] son derece şiddetli bir tedirginlik doğurmuştur. Ancak bu tedirginlik kuşkusuz anlık olacaktır. Fransa ise, aksine ayrıcalıklı bir durumda bulunmaktadır... Versailles ve Sèvres'de uygulanmış yöntemler terkedilmelidir; [yani] Türkiye'ye, kendi dahili olmadan kaleme alınmış bir anlaşmayı dayatmaktan vazgeçilmesi zorunludur... Bu durumda sorulması gereken husus, elde ettiği konumdan yararlamp bu görüşmeleri başlatan Fransa'nın, ileride yapılacak anlaşmanın temelini atmada [da] rol oynayıp oynamayacağıdır".¹⁰⁴

b. "Çanak Bunalımı" ve Fransa'nın Arabuluculuk Çabaları

Pellé'nin bu değerlendirmesi, Yunan yenilgisinden Lozan'a giden süreçteki Türk-Fransız ilişkilerini adeta önceden özetler niteliktedir. Fransa, müttefikleri ile Ankara arasında çıkan her sorun ve anlaşmazlıkta arabuluculuk yaparak ilişkileri yumuşatmış, anlaşmazlık or-

¹⁰³ Bu görüşmelerin ayrıntıları için Bkz. Kürkcüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri...*, a.g.e., s.233-236.

¹⁰⁴ MAE, no.177 (Mission Franklin Bouillon et Accord d'Angora), s.69-70 (Pellé'nin İstanbul'dan 10 Eylül 1921 tarihli telgrafı).

tadan kalkıp sorun çözüldükten sonra ise Paris ile Ankara arasındaki görüş ve çıkar çatışmaları yeniden suyüzüne çıkmıştır.

Fransa'nın müttefikleri ile Ankara arasındaki ilk arabuluculuk örneği "Çanak Bunalımı"nda yaşandı. İzmir'in Türk güçlerinin eline geçmesinden sonra Müttefik orduları Türk ordusu ile karşı karşıya kaldı. Ankara'daki eğilim, ilerlemenin sürdürülerek Batı Trakya ve İstanbul'un da işgalden kurtarılması yönündeydi. Müttefikler, Türk ordusunun bu eğilimine karşılık olarak Çanakkale Boğazı'nın Asya yakasına asker çıkardılar. "Çanak Bunalımı" böylece ortaya çıktı. İngiliz hükümeti Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan ile dominyonlarına çağrıda bulunarak Boğazlar'ın savunulması için yardım talep etti.¹⁰⁵ Fransız Başbakanı Poincaré ise İstanbul'a gönderdiği talimatta askerlerinin geri çekilmesini istedi.¹⁰⁶ Poincaré Londra'ya da "İngiltere'nin müttefikleri ve özellikle Fransa ile mutabık kalmadan başlattığı ağır girişimler karşısında Fransa'nın duyduğu derin şaşkınlığın Lord Curzon'a bildirilmesini" isteyen bir mesaj yolladı.¹⁰⁷ Fransa'nın, İngiltere'nin sert politikasına katılmadığı gibi, gerginliği yumuşatmaya çalıştığı görülüyordu.

Aynı dönemde, "yangın sonrasında Fransız vatandaşlarının ve mallarının durumunu yerinde görmek üzere" İzmir'de bulunan Pellé, Mustafa Kemal'le Türk-İngiliz anlaşmazlığı hakkında ikili bir görüşme yaptı. Bu görüşmede Pellé, TBMM'nin sürdürdüğü ılımlı tutumun, Fransa'nın İngiltere'yi girişiminden caydırmasında yardımcı olacağıu Mustafa Kemal'e anlattı.¹⁰⁸ Yine aynı tarihte, Franklin-Bouillon da Ankara'nın Paris temsilcisi Hamid Bey aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektupta, "[kendisiyle] yüzyüze görüşme yapmadan herhangi bir askeri harekâta girişmemesi ve hiçbir [İngiliz notasına] kesin bir cevap vermemesi" ricasında bulunmuştu.¹⁰⁹ Franklin-Bouil-

¹⁰⁵ Cumming, *a.g.e.*, s.176.

¹⁰⁶ MAE, no.177, s.96 (Poincaré'nin İstanbul'a 16.Eylül 1922 tarihli "çok acele" telgrafı).

¹⁰⁷ *A.g.e.*, s.116 (Poincaré'nin Londra'ya 18 Eylül 1922 tarihli telgrafı).

¹⁰⁸ *A.g.e.*, s.123-124 ("Pellé-Mustafa Kemal Görüşmesi" başlıklı 18 Eylül 1922 tarihli not).

¹⁰⁹ *A.g.e.*, s.131-136 (Poincaré'nin "Franklin-Bouillon tarafından "Hamid Bey eliyle Mustafa Kemal'e iletilmek üzere" notuyla gönderdiği 19 Eylül 1922 tarihli "öncelikli ve çok acil" telgrafı).

lon Eylül sonunda, İzmir'de Mustafa Kemal ile görüşerek, Yunan ordusunun Meriç nehrinin batısına çekilmesi ve Batı Trakya'nın Türkiye'ye bırakılması karşılığında, Mudanya'da yapılacak konferansa katılmaya ikna etti. Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Mustafa Kemal adına Poincaré'ye 29 Eylül'de yolladığı mesajda; Başkomutan'ın askeri harekâtın durdurulması emrini verdiğini ve 3 Ekim 1922'de Mudanya'da toplanacak konferansta Türkiye'yi İsmet Paşa başkanlığında bir heyetin temsil edeceğini belirtiyordu.¹¹⁰ Fransa'nın "Çanak Bunality"nı gidermek üzere yaptığı arabuluculuk çabaları sonuç vermişti.

c. Mudanya Mütarekesi (11 Ekim 1922)

Türkiye Mudanya'da Yunan birliklerinin Edirne ve Meriç hattı dahil tüm Doğu Trakya'dan çekilmesini istedi.¹¹¹ İtilâf Devletleri ise Türkiye'nin bu isteğine olumlu bakına klla birlikte, Yunan birliklerinin boşalttığı bölgeye kendi kuvvetlerini n yerleştirilmesini önerdiler.

Mudanya'da yapılan görüşmelerin ilk döneminde taraflar arasında görüş ayrılıkları belirmesi üzerine, İngiliz kamuoyunda Franklin-Bouillon'un İzmir ziyaretinin Türk tarafını "daha tavizsiz ve daha saldırgan" bir konuma getirdiği öne sürüldü.¹¹² Oysa, büyük bir askeri başarı sağlayan Türk Ulusal Kurtuluş hareketi, "vatanını yabancı işgalcilerden tümüyle kurtarmak için yürüttüğü diplomatik mücadele- nin yanısıra (zaman zaman) askeri tehditlere başvurmamak durumunda da kalıyordu."¹¹³

Franklin-Bouillon'un Mustafa Kemal ile temas ennesi, Paris'te Poincaré, Sforza ve Lord Curzon arasında kararlaştırıldı (a.e., s.147, Poincaré'nin İstanbul'a tarihsiz telgrafı).

110 A.g.e., no.179 (Turquie, France-Turquie), s.208-211 ("Bay Franklin'in İzmir ve Mudanya Misyonu, 25 Eylül-16 Ekim 1922" başlıklı notran).

111 Baskın Oran, "1919-1923: Kurtuluş Yılları-Mudanya Silah Bırakışması", *Türk Dış Politikası...*, a.g.e., s.213.

112 Cunnming, a.g.e., s.184'ten, George Glascoy, *Europe Nouvelle*.

113 Ahmedov, *Les relations franco-turques...*, a.g.e., s.524. Fransa'nın Lozan öncesinde Ankara ile diplomatik ilişkilerini yakın rutinasını sağlayan bir kişi daha vardı: Haziran ayında hükümetinin Ankara'ya gayriresmi temsilci olarak atadığı Albay Louis Mougin. Daha önce İstanbul'daki Fransız askeri makamları ile Osmanlı Harbiye Nezareti arasında irtibat subayı olarak çalışmış olan Mougin, bu dönemde Ankara'dan doğru ve hızlı bilgi akışının sağlanmasında etkili oldu. Dumont, a.y., s.75're Mougin'in yayınlanmamış anılarında kendisini "kudurmuş Türk dos-

Mudanya’da görüşmeler birkaç kez kesilmesine rağmen, Türkiye ile Yunanistan arasındaki savaşı sona erdiren Mudanya Mütarekesi 11 Ekim 1922’de imzalandı. Mudanya’da Batı Trakya’nın Meriç’e kadar olan kısmının, Edirne ile birlikte Türkiye’ye bırakılması ve İstanbul ile Boğazlar’daki Müttefik kuvvetlerin, yapılacak barış konferansından sonra geri çekilmesi kabul edildi. Mütareke metninin önsözünde de, barış koşullarının ele alınacağı konferansın İsviçre’nin Lozan kentinde toplanacağı belirtiliyordu.

d. Lozan Konferansı Hazırlıkları

Konferans için hazırlıklar başlar başlamaz, Fransa tarafı Osmanlı topraklarındaki çıkarlarının bir listesini çıkarmaya koyuldu. Türkiye ile müttefikleri arasında daha kısa bir süre önce çıkan önemli bir bunalımda (“Çanak”) arabuluculuk yapan Fransa, bunalım biter bitmez Türkiye’deki çıkarlarını korumak üzere harekete geçiyordu. Pellé, Poincaré’ye Ekim 1922’de gönderdiği mektupta, Osmanlı Devleti döneminde yapılan ve Fransızlar’a ayrıcalıklar sağlayan anlaşmaları sıralıyordu.¹¹⁴ İstanbul’daki Fransız Ticaret Odası da kapitülasyon sözcüğünün “Türk ulusal izzeti nefisini incittiği” için modernleştirilerek gözden geçirilmesini ve yerine başka bir şey konmasını kabul ediyor; ancak Türkiye’deki yabancıların malları ve şahıslarıyla ilgili davalara bakacak karma ya da uluslararası bir mahkeme kurulmasında ısrar ediyordu.¹¹⁵ Fransa bakımından, Türk ekonomik bağımsızlığı ancak kendi ticari yayılmasını engellemiyorsa kabul edilebilirdi.¹¹⁶

ru” olarak tanımladığını aktarır (L. Mougin, “Un Empire s’est écroulé”, [el yazması metin], s.10, *Archives d’outre-Mer*, Aix-en Provence, 11 APOM 33).

¹¹⁴ MAE, no.177, s.225-226 (Pellé’den Poincaré’ye 12 Ekim 1922 tarihli mektup).

¹¹⁵ MAE, no.178 (Turquie, France-Turquie), s.33 (Pellé’nin Poincaré’ye 16 Kasım 1922 tarihli mektubundan).

¹¹⁶ Bu taleple, sonradan Lozan’da görüşmelerin sonuçsuz kalıp konferansa ara verilmesinde önemli bir rol oynayacaktır.

e. Lozan Barış Konferansı'nda Türk-Fransız Anlaşmazlığı

Lozan'da 21 Kasım'da başlayan görüşmelerde Türk ve Fransız tezleri arasındaki karşıtlık kısa sürede açıkça ortaya çıktı. Üstelik, Lord Curzon'un başkanlığını yürüttüğü sınırlar ve askeri konularla ilgili komisyonda sorunların --özellikle Musul sorununun-- varlığına rağmen görüşmelerin kesintiye uğramasına yol açacak bir gerginlik yaşanmazken, Fransızların yönettiği ve ekonomik-mali işler ile Osmanlı borçlarını ele alan komisyonda ise sert tartışmalar yapılıyordu. Daha Aralık ayında Başbakan Rauf Bey,* Ankara'da Albay Mougin'e, konferanstaki Fransız tavrından yakınlıkla, "(İngilizler) uzağı görüyorlar; ... bize Bay Barrère'in** mali kapitülasyonlarla ilgili görüşlerini paylaşmadıklarını bildiriyorlar"¹¹⁷ diyordu. Başbakan, barış antlaşması bir kez imzalandıktan sonra, Fransızlar'ı memnun edecek ticaret anlaşmalarının gündeme getirebileceğini sözlerine ekliyordu.¹¹⁸

Lozan görüşmelerinde Türkiye'nin güney sınırları da ele alındı. Ancak, İskenderun Sancağı'nın dahil olduğu Suriye ile Türkiye arasındaki sınır 20 Ekim 1921 Franklin-Bouillon Anlaşması ile kesin olarak çizildiğinden,¹¹⁹ Türkiye ile İngiltere'nin Musul nedeniyle üzerinde anlaşamadıkları Türk-Irak sınırı konferansta etraflıca tartışıldı.¹²⁰

Lozan'da başlayan görüşmeler 4 Şubat 1923 tarihinde, Türkiye'nin kapitülasyonların devamı konusundaki tavizsiz tavrı ve Müttefiklerin ve özellikle Fransa'nın karşı yöndeki ısrarları yüzünden kesildi. Türk heyeti görüşmelere ara verilmesi üzerine Ankara'ya döndü.

(*) Rauf (Orbay) Bey, 1922 Temmuz ayında Başbakan olmuştu.

(**) Camille Barrère, Lozan Konferansı'ndaki Fransız Heyeti'nde yer alan bir diplomattı.

¹¹⁷ A.g.e., s.54 (Mougin'in Ankara'dan İstanbul'daki Jessé-Cirély'ye 7 Aralık 1922 tarihli "çok acele" telgrafı).

¹¹⁸ A.y.

¹¹⁹ Başlangıçta, Fransız Heyeti, Türk tarafının Türkiye-Suriye sınırını saptayan Ankara Anlaşması'nın içeriğinin Lozan Antlaşması'nda reyid edilmesi önerisine, Ankara Anlaşması'nın "yerel nitelik" taşıdığını öne sürerek karşı çıkmıştı (Ömer Kürkçüoğlu - Çağrı Erhan, "Türkiye-Suriye Sınırı", *Yaşayan Lozan*, ed. Çağrı Erhan, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2003, s.135). Sonradan, Fransız Delegesi Maurice Bompard, Türkiye-Suriye sınırının, Ankara Anlaşması'yla çizildiği hususunun Lozan tutanaklarında yer almasını istemiştir (a.e., s.136).

¹²⁰ *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, çev. Seha L. Meray, C.I, Kitap 1, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969, s.342-365.

Fransa ve Türkiye arasındaki sorunlara dostça bir çözüm bulmak üzere Ankara'ya bir Fransız temsilcisinin gönderilmesi de Paris'te tartışıldı.¹²¹ Mougin de mesajlarında, Ankara'da Fransa'ya karşı seslerin yükselmeye başladığını haber veriyordu. Türkiye'de ise, Mustafa Kemal ve hükümet, ordunun İzmir'e girdikten sonraki ilerleyişini Fransa'nın sözlerine güvenerek durdurmakla suçlanıyordu.

1923 Ocak ayı sonunda Mougin, "görüşmelerin kesilmesi Suriye sınırlarımızda, özellikle Antep'in güneyinde, Halep ve İskenderun'da çok ağır sonuçlar doğurabilir"¹²² diye merkezini uyarıyordu. Mougin'in kaygıları boşuna değildi. Pellé, Türk gazetelerinde Fransa karşısı bir kampanyanın başladığını doğruluyordu. Millet Meclisi'nde yapılan konuşmalarda, Misak-ı Milli içinde olması gereken Musul ve Hatay'ın, görüşülen taslakta yeni Türkiye'nin sınırları dışında tutulması şiddetli biçimde eleştiriliyordu.¹²³

Sancak Türkleri bu dönemde Hatay'ı Ankara'nın gündemine taşıdılar. Tayfur Sökmen, anılarında Antakya ve İskenderun'dan kendisinin de içinde bulunduğu üç temsilcinin, Sancak davasını hatırlatmak üzere, Ocak ayında Ankara'ya gittiğini yazmaktadır.¹²⁴ Sökmen, heyet adına 22 Ocak 1923 tarihinde Lozan Heyeti Başkanlığı'na, "ezici çoğunluğu Türk" olan bu bölge hakkında halkın istekleri doğrultusunda bir karar alınacağı kanısında olduklarını bildiren bir telgraf çekmiştir.¹²⁵

¹²¹ Ankara'ya sık sık yaptığı yolculuklarla tanınan gazeteci Berthe Georges-Gaulis, bu temsilcinin "İstanbul'daki Türk yönetimi ile takışan" General Pellé değil, Jean Herbette olmasını öneriyordu (MAE, no.178, s.61. Laroche'un Gaulis'le görüşmesini Poincaré'ye aktaran 12 Aralık 1922 tarihli notu).

¹²² Dumont, a.y., s.84'ten, *Archives d'Outre-Mer*, 11 APOM 29, Mougin'in 27 Ocak 1923 tarihli telgrafi.

¹²³ T.B.M.M. Gizli Celse..., a.g.e., c.III, 6 Mart 1922-27 Şubat 1923, s.1146-1160.

¹²⁴ Sökmen, a.g.e., s.68.

¹²⁵ A.g.e., s.69. Sancak'tan yükselen seslerde, Büyük Taarruz sonrasında çok sayıda Ermeni'nin Kilikya'dan Sancak'agöçennesinin buradaki Türk nüfusta yarattığı gerginliğin de payı vardı. Pellé 12 Nisan 1923'te Başbakan ve Dışişleri Bakanı'na gönderdiği telgrafta bu görüşü doğrular ve bu göçün başka yönlere doğru kaydırılmasını ya da sınırın Sancak'ran uzak bölgelerinde yerleştirilmesini ister (MAE, No, 178, s.196). Philippe Gouraud ise, *Le Général...*, a.g.e., s.161'de Eylül 1922'den sonra Suriye'ye 45.000 yeni Ermeni göçmen geldiğini öne sürer. Beyrut'taki yük-

O günlerde Doğu ve Güneydoğu bölgesi milletvekilleri de, Sancak sınırlar dışında bırakıldığı için Meclis'e çeşitli soru önermeleri vermişlerdir.¹²⁶

Ankara, Sancak'tan gelen talepleri doğrudan desteklemese bile, Fransa'ya karşı diplomatik baskı oluşturmak üzere bunlardan yararlanıyordu. Lozan'da görüşmelere ara verildiği sırada, yeni Türkiye'nin yöneticileri Sancak'ta olup bitenlere her halde kayıtsız kalmayacaklarını en üst düzeyde ortaya koydular. Sancak temsilcilerinin başvurularından sonra, Mustafa Kemal'in 15 Mart 1923 tarihinde Adana'ya yaptığı gezi sırasındaki "kırk asırlık Türk Yurdu, düşman elinde esir kalmaz" sözleri, gelecekteki gelişmeleri haber veren ilk işaretler arasında sayılabilir.¹²⁷

Bu arada, Ankara, Musul'un İngiltere'nin mandası Irak'ta kalması konusunda Londra'yla uzlaşmış gibiydi.¹²⁸

Öte yandan, Konferans'a ara verildiği sırada, Şubat-Mart 1923'te İzmir İktisat Kongresi toplandı.

Kongre'de genç Türk devleti, ekonomik bağımsızlığından taviz vermeden "Batı kapitalist kampında" kalacağı mesajını verdi.¹²⁹

Musul üzerine İngiltere'yle uzlaşan Ankara'nın, Fransa'ya baskı yaparken, bu ülkenin Batı'daki güç dengesinin zayıf unsuru olduğunu hesaba kattığını söyleyebiliriz.¹³⁰ Bu açıdan, Pellé'nin 22 Şubat ta-

sek komiserlik belgelerine bakılırsa, 1921-23 arasında Kilikya'dan ayrılan 123.400 Ermeni göçmenden 71.800'ü Suriye'ye yerleşmiştir.

126 T.B.M.M. *Gizli Celse...*, a.g.e., c.III, s.1259-1268 ve MAE, no.178, s.156 (Mougin'in Ankara'dan 23 Şubat 1922 tarihli telgrafı).

127 Sökmen, a.g.e., s.70. (Mustafa Kemal'in bu sözleri, Hatay sorunu ortaya çıktıktan sonra Türk mahkûm kararlılığının kanıtı olarak gösterilmiştir).

128 Konferans'daki gelişmeleri ayrıntılarıyla anlatan bir yazı, daha 23 Ocak'da Musul konusunun Curzon'un istekleri doğrultusunda çözümlenmesi hakkında tarafların ilke olarak anlaşıklarını belirlemektedir (Cumming, a.g.e., s.196-197).

129 Baskın Oran, "1919-1923: Kurtuluş Yılıarı - Lozan Barış Antlaşması", *Türk Dış Politikası...*, a.g.e., s.218.

130 Bir örnek olarak şu verilebilir: Fransa, Suriye ve Lübnan'da manda egemenliğini sağlamak için ihtiyaç duyduğu kaynakları bulmakla zorlanıyordu. General Gouraud'nun Suriye ve Lübnan için istediği 23 milyon Frank ve 25.000 askere karşılık kendisine sadece 7 milyon Frank ve 20.000 asker verilmiştir. Bu gelişmeler sonucunda Gouraud görevinden ayrılmış ve yerine 1923 Nisan ayında General Weygand atanmıştır (Bkz: Gourand, *Le Général...*, a.g.e., s.147).

rihinde Paris'e yolladığı kısa mesaj anlamlıdır. Yüksek Komiser mesajında şöyle diyor: "Frank'ın düşüşü Türk çevrelerini aleyhimize etkiliyor... Eskiden İstanbul'da kambiyo hareketleri Frank'a göre düzenlenirdi... (şimdi) Türk Hükümeti dış borca ihtiyaç duyduğunda Sterlin almayı çıkarına daha uygun görüyor."¹³¹ Bu mesaja, Lozan barışı imzalandıktan sonra, Türkiye ile İngiltere ilişkilerinde gözlenecek düzelenin ipuçları saklıdır.

Lozan'da görüşmelerin ikinci devresi 23 Nisan'da başladı ve Antlaşma üç ay sonra 24 Temmuz 1923'te imzalandı.

f. Lozan Antlaşması'nda Kapitülasyonlar ve İskenderun Sancağı

Lozan'ın Siyasal Hükümleri'yle Türkiye'nin sınırları saptandı. Türkiye-Yunanistan sınırı, Türkiye'nin istediği gibi belirlendi. Türkiye-Irak sınırının ise, Antlaşma'nın yürürlüğe girmesinden itibaren dokuz aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça çözüm yoluyla çizilmesi kararlaştırıldı.¹³² Öngörülen süre içinde bir anlaşma olmazsa taraflar anlaşmazlığı MC'ye götürecekti. Lausanne'da, Türkiye'nin istediği doğrultusunda "kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığı" maddesi de yer aldı.¹³³ Osmanlı borçlarını ödenmesi de uzun bir vadeye yayıldı. Antlaşma kapsamında ayrıca, Boğazlar Sözleşmesi ile Yerleşme ve Yargı Yetkisine İlişkin Sözleşme ve Ticaret Sözleşmesi de imzalandı.

Lozan Antlaşması'nın Türk-Fransız ilişkileri bakımından en önemli sonucu, Osmanlı döneminde kapitülasyonlar ve Düyunu Umumiye'deki Fransız payı yüzünden Fransa'nın mutlak üstünlüğüne dayanan ilişkilerin "eşitlik temeline oturtulması"¹³⁴ oldu.

Hatay konusu bakımından Lozan'ın en önemli sonucu ise, Antlaşma'nın 3. Maddesi'nde, 20 Ekim 1921 Franklin-Bouillon Antlaşma-

¹³¹ MAE, no.178, s.153 (Pellé'nin İstanbul'dan 22 Şubat 1923 tarihli telgrafı).

¹³² *Lozan Barış Konferansı...*, a.g.e., çev. Seha L. Metay, C.II, 2. cümle, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1993, s.3.

¹³³ A.g.e., s.9.

¹³⁴ Ahmedov, *Les relations franco-turques...*, a.g.e., s.652.

sı'nın İskenderun Sancağı ile ilgili maddesinin geçerliliğini koruduğunun belirtilmesiydi. Böylece Sancak'ın özel idari statüsünün yanı sıra, bölgede yaşayan Türk nüfusun kültürel hakları ile Türkiye'ye tanınan hak ve imtiyazlar teyid edilmiş oluyordu.¹³⁵

Fransa, Birinci Dünya Savaşı sonundaki zayıf durumu sonucu benimsediği Ankara yanlısı politikanın meyvelerini toplayamadığı gibi kapitülasyonlar konusunda Türkiye karşısında prestij kaybına da uğramış durumdaydı.

Türk Ulusal Kurtuluş hareketi ise, savaş alanında istediklerini elde ettikten sonra, Lozan'da, uğruna savaştığı ilkelerden taviz vermeden, Batılı devletlerle aynı safta ve barış içinde yaşama konusundaki kararlılığını kanıtlamış oldu. Lozan Antlaşması, Ankara'daki yeni rejimin ilk önemli uluslararası başarısı idi.

2. Lozan'dan 1926 Türk-Fransız Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi'ne

a. Lozan'dan Sonra Türkiye ile Fransa Arasındaki Görüş Ayrılıkları

Fransız kamuoyu Lozan'da alınan sonucu tatmin edici bulmadı. Hem önde gelen basın organları, hem de parlamento, Konferans'tan elde edilen Fransız ve İngiliz çıkarlarını karşılaştırdığında "acı bir hayal kırıklığını ifade etti."¹³⁶ Gerçekten, Fransa, bir yandan Kilikya'da ve Sancak bölgesinde ulusal güçlerle savaşmak zorunda kalmış; öte yandan, ticari ve mali çıkarlarının gerektirdiği doğrultuda,* daha 1919'da Georges-Picot'nun Sivas'a gidişinden başlayarak, 1922 "Çanak Bunalımı" ve Mudanya'ya kadar -çeşitli iniş-çıkışlarla da olsa- Ankara ile anlaşmazlığa barışçı yollardan çözüm bulmaya çaba göstermişti.

Oysa, Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği kayıplar ve maddi yük Fransız ekonomisi ve toplumu üzerinde derin izler bırakmıştı. Savaş

¹³⁵ Kırkçuoğlu-Erhan, "Türkiye-Suriye...", a.g.e., s.136-138.

¹³⁶ Guinnin, a.g.e., s.209.

(*) Fransız hükümeti ve Türkiye'de yanrılmı bulunan Fransız sennaye çevreleri, çıkarlarını ve kârlaruu ancak barış ortamında sürdüriip arttırabileceklerin bilincindeydiler.

sonrasında, Kilikya'daki çatışmanın yanısıra, Suriye'de direniş hareketlerinin sürmesi ve bir türlü çözümlenemeyen Almanya'nın savaş borçları konusu bu tabloyu iyice ağırlaştırıyordu. Nitekim, Fransa, Almanya'nın tazminatını ("tamirat borcu") ödeyememesi üzerine, 1923 başında Ruhr bölgesini tek başına işgal ederek müttefiklerinin dahi tepkisiyle karşılaşmıştı.

İngiltere'nin durumu ise farklıydı. Ortadoğu'da Irak ve Filistin'de mandater olarak, Mezopotamya petrol kaynakları üzerinde kesin bir denetim sağlamıştı. Mandalarda kendisinden yana çalışacak "yerli" hükümetler kurup, ağır mali yükünü en aza indirmişti. İngiltere, savaş sonrasında, Fransa'dan daha esnek bir politika izleyerek Avrupa'da da prestijini korumayı başarmıştı. Daha önce de belirtildiği gibi Lozan'da ise, daha birinci devre görüşmeleri sürerken Musul konusunun Ankara ile Londra arasında büyük bir anlaşmazlık olmadan, ertelenerek çözülebileceği anlaşılmıştı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Yunanistan'ı maddi ve manevi yönden desteklemiş ve İstanbul'un işgaline girişmiş olan İngiltere için de Lozan'da alınan sonuç açık bir başarıydı.

20 Ekim 1921 Ankara Anlaşması'yla getirilen Sancak'ta "özel rejim" çözümünün Lozan'da teyid edilmesi, Fransız işgaline ilk günden itibaren direnen yöredeki Türkler arasında ciddi bir memnuniyetsizlik yarattı. Antakya-İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına Tayfur Bey, yakın ilişki içinde bulunduğu milletvekilleri ile İsmet Paşa'ya, Lozan'dan hemen sonra, şikâyet ve sorunlarını şöyle iletti: "Vatanımız olan İskenderun, Antakya ve havalisi Misak-ı Milli dahilinde olup, temâmî-i tahliyesi sulh-u umumîde olacağı mükerrenen buyrulmuş iken, maateessüf son Lozan konferansında Ankara itilafnamesi teyid olunmuştur."¹³⁷ Tayfur Bey mektubunda, Türkiye'ye katılmak üzere harekete geçen bölgedeki Kuvay-ı Milliye temsilcileri ile onların Sancak'ta bulunan yakınlarına Fransız yönerimi tarafından çeşitli cezalar verildiğinden de yakınıyordu. Ayrıca, Sancak için

anlaşmalarda öngörülen özel yönetimin hayata geçmesi için Ankara'dan yardım istiyor ve izlenecek yol hakkında görüş soruyordu. İsmet Paşa ise verdiği cevapta, "şimdi bir şey yapılmayacağı(nı) belirterek)... Adana ve Sancak'ta bulunan cemiyetin göreve devam etmesini"¹³⁸ istedi. Böylelikle, Lozan'la birlikte Sancak Türk-Fransız ilişkileri bakımından yeni ve "barışçı" denebilecek bir aşamaya gelmiş oluyordu.

Lozan sonrası dönemde, Türkiye'nin temel ilgi ve kaygısı, Lozan'ın Fransa tarafından onaylanarak resmen yürürlüğe konulması ve büyükelçilik düzeyinde temsilin başlaması üzerinde yoğunlaşmıştı. Fransa'nın temel kaygısı ise, kapitülasyonların kaldırıldığı bir ortamda, eski imtiyaz ve çıkarlarını korumanın yanısıra, Türkiye-Suriye sınırının kesin olarak çizilmesi idi. General Pellé'nin Aralık 1923'te Başbakan Poincaré'ye yazdığı "çok özel" notta, karşılıklı pozisyonlar şöyle özetleniyordu: "Türk Hükümeti..., Fransız okullarının statüsü, Düyun kuponları... konularında bizi tatmin etmedikçe tarafımızdan Antlaşma'nın (Lozan) onaylanmayacağı ve büyükelçi gönderilmeyeceğini bilmelidir."¹³⁹ Sınır konusuna gelince, Fransız yetkilileri, Ankara'nın, İngiltere ile arasındaki Musul sorunu çözülmeden sınırı kesinleştirmek istemediği görüşündeydi.¹⁴⁰

Özetle, Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra Türkiye ile Fransa arasında görüş ayrılıkları yeniden su yüzüne çıkmaya başladı.

b. Musul Sorunu'nun Türk-Fransız Yakınlaşmasına Etkisi

1924 yılı ilkbaharında Fransa'da yapılan seçimleri Poincaré kaybetti ve başbakanlığa "sol kartel" in başkanı Edouard Herriot geldi. Herriot "Mustafa Kemal ve onun yönetiminde Türkiye'de gerçekleşmekte olan devrime duyduğu sempatiyi saklama gereği duymayan bir politikacıydı."¹⁴¹ Göreve geldikten kısa süre sonra, Lozan Antlaş-

¹³⁸ A.g.e., s.81.

¹³⁹ MAE, no.179, s.112 (Pellé'nin, Başbakan için 6 Aralık 1923 tarihli "çok özel" notu).

¹⁴⁰ A.g.e., s.176. (Ragıp Bey'in ziyaretine hazırlık olarak De Peretti'ye 5 Şubat 1924 tarihli not).

¹⁴¹ Dunont, a.y., s.89.

ması'nı parlamentonun onayına sundu. Lozan Antlaşması, Ağustos 1924'te Fransız parlamentosunca onandı. Hemen sonra da Herriot, Paris-Ankara ilişkilerinde bir yumuşama sağlamak üzere —o yılın başında Poincaré ile doğrudan çatışmaya girdiği için merkeze çağrılmış olan— General (Albay) Mougin'i hükümeti adına Ankara'ya geri gönderdi.¹⁴²

1924 yılı sonlarından itibaren, Türk-Fransız ilişkileri, Türkiye ile İngiltere arasında ortaya çıkan ve çatışma noktasına geldikren sonra çözümlenen Musul sorununa bağlı olarak değişkenlik gösterdi. Lozan'da öngörüldüğü biçimde, Türkiye ile İngiltere arasında 1924 yılı boyunca yapılan görüşmelerde Musul sorununa dostça bir çözüm yolu bulunamadı. Bu durumda İngiltere, yine Lausanne'da alınan karar gereği, sorunu Ağustos 1924'te MC'ye götürdü. Türkiye, Cemiyet Meclisi'nde kurulan Üçlü Komisyon'da sorunla ilgili görüşmelere katılmadı. Kendisini çok yakından ilgilendiren bir sorunun ele alındığı uluslararası görüşmelerin dışında kalarak dış politikada bir yalnızlık dönemine girdi.¹⁴³ Musul sorununun ağırlık taşıdığı bu süreç boyunca, Fransız dostluğu Türkiye açısından daha da değer kazandı. Hatta, 1924 yılı sonlarına doğru bir ara Ankara'da, Fransa'nın "eski dost" Franklin-Bouillon'u büyükelçi olarak atamasından yana bir hava esmişti.¹⁴⁴

¹⁴² A.g.e., s.89. Mougin, 1924 Mart ayında Pacis'e giderken hazırladığı raporda, Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki imtiyazlarından İstanbul Tramvay, Elektrik ve Gaz işletmesi, Ereğli madenleri, Osmanlı Bankası ve Tütün Rejisi'nin sözleşmelerle yeni duruma uyarlandığı, demiryolu, havacılık ve telsiz telgraf gibi yüksek teknoloji gerektiren alanlarda ise, İngiliz-Alman şirketlerinin rekabeyle karşı karşıya olduklarını bildirmişti (MAE, no.179, s.214-215. Mougin'in 7 Mart 1924'te Ankara'dan Başbakan'a ve Dışişleri Bakanı'na mektubu). 1919-29 arası Türk-Fransız ekonomik ilişkilerini inceleyen Jacques Thobie, 1919-29 arasında denge Fransa'nın lehine olmakla birlikte toplam ticaret hacminde düzenli bir düşüş olduğunu belirtmektedir (J. Thobie, "Une dynamique de transition: les relations économiques franco-turques dans les années 20", *La Turquie et la France à l'époque d'Atatürk*-Collection *Turcica* I, Paris, 1981, s.113).

¹⁴³ Bu dönemde Türk dış politikasının geçirdiği evreler için bkz: Kırkçioğlu, *Türk-İngiliz ilişkileri...*, a.g.e., s.289-305.

¹⁴⁴ Ancak, İstanbul'da yayımlanan *Son Telgraf* ve *İleri* gibi gazetelerde çıkan, Franklin-Bouillon'ın Türkiye'de iş takip ettiği ve maden imtiyazı elde ettiği yolundaki yazıların bu atamanın yapılamamasında, doğrudan etkili olmasa da, önemli bir rol oynadığı Fransız arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır (MAE, no.180 [Turquie, France-Turquie], s.10-11 ve 23. 11 Ekim 1924 tarihli

Lozan ertesinde Türkiye'nin ısrar ettiği konulardan biri de, büyükelçiliklerin İstanbul'dan Ankara'ya taşınmasıydı. Sonunda, Fransa'nın ilk büyükelçisi Albert Sarraut, Türkiye'nin isteği doğrultusunda Ankara'ya atandı. Türkiye'nin Paris büyükelçiliğine de Ankara hareketinin önde gelen adlarından Fethi (Okyar) Bey getirildi. Fransız hükümeti, Franklin-Bouillon gibi Türk-Fransız ilişkilerinde deneyimli ve Türkiye tarafından istenen bir şahsiyetin yerine yine önemli ve itibarlı bir temsilcisini Ankara'ya göndermişti.¹⁴⁵

Yine de, Franklin-Bouillon durumu açıklamak üzere Ankara'ya bir seyahat yaptı ve Mustafa Kemal ile de görüştü. Görüşmede Musul sorunu da ele alındı. Mustafa Kemal, Ankara'nın, görünürdeki uzlaşmaz tutumuna rağmen, MC'nin Musul kararlarını tanıyacağına işaretini verdi. Franklin-Bouillon'un merkezine aktardığına göre, hakemlik süreci sonucunda Türkiye'nin hakkı olan şeyin elinden alınması halinde dahi, Türkiye hiçbir karşılık vermeyecekti. Ancak, bu, Londra ile Ankara arasında "sonsuzca kadar savaş" anlamına gelecekti.¹⁴⁶ Musul konusunda MC'de kurulan Üçlü Komisyon'un, Musul'un belli koşullarla İngiliz mandası altındaki Irak'a bırakılması kararını alacağını anlaşıldığı bu dönemde Ankara, Fransa'ya "her türlü engelden* arınmış bir siyasal ittifak" da önermişti.¹⁴⁷

Bu sırada, Doğu Anadolu'da Şeyh Sait'in başını çektiği Kürt ayaklanması Ankara'yı yeterince kaygılandırıyordu. Fransızlar, Şeyh Sait kuvvetlerine karşı, Türk askerlerinin yapacakları operasyonlarda

Son Telgraf ve *İleri* gazetelerinden alınır). Ancak, bu yazdının kaynağında baştan beri Franklin-Bouillon'un girişimlerine gizli-açık karşı çıkan General Pellé ve yardımcısı Jessé-Curély'nin telkinleri ve bilgi sızdırınmaları olduğu da tahmin edilebilir. Nitekim M. Jessé-Curély, 15 Aralık 1923 tarihli telgrafında *İleri*'nin başyazarı Suphi Nuri (İleri) Bey ile görüşmesini aktararak, *İleri*'nin Sancak'taki Türklerin protestolarına yer vermeyen tek basın organı olmasını sağlamasıyla övünür (a.e., no.179, s.115-116. Jessé Curély'nin 15 Aralık 1923 tarihli telgrafi).

¹⁴⁵ Sarraut, son beş hükümette Sömürgeler Bakanı olarak görev almış, radikal-sosyalist bir milletvekili idi (Jeanmougin, a.g.e., s.30).

¹⁴⁶ MAE, no.180, s.188 (Franklin-Bouillon'un, Paris'te, Sarraut'nun da hazır bulunduğu bir toplantıda Berthelot ve Laroche ile görüşmesinin 23 Nisan 1925 tarihli notu).

(*) Burada İngiltere kastedilmektedir.

¹⁴⁷ A.g.e., s.103 (Mougin'in Ankara'dan, İsmet Paşa ile görüşmesini aktaran 12 Mart 1925 tarihli telgrafi).

kendi denetimlerinde bulunan kuzey Suriye demiryolunun kullanılmasına izin verdiler.¹⁴⁸ Yani, Musul sorunu sürerken, Fransa, Kürt ayaklanmasının bastırılması için Ankara'dan desteğini esirgememişti. İki ay gibi kısa sürede bastırılan Kürt ayaklanması "hem içeride muhalefetsiz bir ortamda Batı yönündeki iç yapı değişimini hızlandırdı ve... hem de böylece iç-dış istikrar ihtiyacı artan ve Musul üzerindeki iddiası zayıflayan Türkiye'nin, İngiltere'yle anlaşmaya varmasını sağladı."¹⁴⁹

Musul sorunu, MC Meclisi'nce 1925 Eylül ayında Uluslararası Daimi Adalet Divanı'na havale edildi. Sarraut, gerginliğin en üst noktaya çıktığı bir dönemde Türkiye'yi güce başvurmamak konusunda ikna etmek üzere, dönemin Dışişleri Bakanı Tefrik Rüşti (Aras) Bey'le yaptığı görüşmede, Fransız dostluğundan da yararlanarak "Türkiye'nin girişimi ile askeri eylem olmayacağı" cevabını aldı.¹⁵⁰ Türkiye, Fransız dostluğundan da yararlanarak Musul sorununu çözerken yalnızlığına son vermek kararındaydı.

Mougin'in Ankara'dan 15 Ekim 1925'te gönderdiği mektupta, Bakanlar Kurulu kararıyla Samsun-Sivas, Ankara-Sivas ve Trabzon-Erzurum demiryolu hatlarının bir Fransız şirketinin işletmesine bırakıldığı ve Mersin limanı ile ilgili imtiyazın da yine bir Fransız şirketine verilmesi için hazırlıklara başlandığı bildiriyordu.¹⁵¹ Aynı mektupta, Ankara'nın, Fransız Yüksek Komiseri'nin İskenderun ve Antakya'da özel rejimin uygulanması için gerekeni yapacağından kuşku duymadığı da belirtiliyordu. Mougin'e göre, Türkiye, Musul sorunu çözümlenmeden önce Ankara'yla ayrı bir dostluk anlaşması imzalamak konusunda çekimser olan Fransa'yı ikna etmek için her türlü iyiniyet gösterisinden kaçınılmıyordu. Mougin'in bildirdiğine göre, Büyükelçi Sarraut, İngiltere'nin böyle bir dönemde Türkiye'ye karşı katı tutumunu sürdürmesinin Ankara'yı Moskova'ya yakınlaştıracığı görüşündeydi.

¹⁴⁸ A.g.e., s.156 (4 Nisan 1925 tarihli "Başbakan için not" a göre, 6-27 Mart arasında Türk ordusunun emrine verilen 4 askeri trenle 605 subay ve 22.324 asker taşınmıştır).

¹⁴⁹ Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri...*, a.g.e., s.315.

¹⁵⁰ MAE, no.180, s.256 (Sarraut'un İstanbul'dan 2 Ekim 1925 tarihli telgrafı) (Fransız Büyükelçisi Ankara'ya atanmış olmasına rağmen, zaman zaman İstanbul'daki konutunu da kullanıyordu).

¹⁵¹ A.g.e., s.72-76 (Mougin'in Ankara'dan 25 Ekim 1925 tarihli mektubu).

16 Aralık 1925'te, MC Meclisi Musul'un Irak'a bağlanmasını ve İngiltere'nin bu ülkedeki manda yönetiminin 25 yıl daha uzatılmasını için iki ülke arasında bir ittifak antlaşması yapılmasını öngören bir kararı kabul etti. Ertesi gün, Türkiye ile Sovyetler Birliği, Paris'te bir Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzaladılar. Sarraut'nun tahmini doğru çıkmıştı. Türkiye, taleplerinin karşılanmadığı bir ortamda, kuzey komşusu ile bağlarını sıkılaştırma yoluna gidiyordu.

1926 Mayıs ayına gelindiğinde, Türk tarafının, Musul üzerindeki iddialarından vazgeçerek, "bağımsız bir Irak'la yapılacak barış antlaşması aracılığıyla güney sınırlarında güvenliği sağlamak ... ve petrol paylaşımında en iyi koşulları elde etmek üzerinde yoğunlaştığı"¹⁵² görülüyordu.

Türkiye ile Fransa'nın 1925 yılı ortalarından bu yana üzerinde çalıştıkları anlaşmanın imzalanması için artık hiçbir engel kalmamıştı. Fransa'nın, Türkiye'nin MC üyesi olmaması nedeniyle geçirdiği kısa bir tereddüde* rağmen, Türkiye-Fransa (Suriye ve Lübnan için) Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi 30 Mayıs 1926'da, Türkiye adına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey ile Suriye ve Lübnan'da mandater devletin temsilcisi sıfatıyla Yüksek Komiser Henri de Jouvenel tarafından Ankara'da imzalandı.¹⁵³

Bu sözleşme gereğince, Türkiye ile Suriye ve Lübnan arasında dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri sürdürülecek, taraflar ortak sınırı ihlâl etmeyerek sınır güvenliğini sağlamak üzere önlem alacaklardı. Ayrıca, taraflardan birinin saldırıya uğraması halinde diğeri tarafsız kalacaktı. Sözleşmeye ekli Protokol'de de tarafların arasında çıkabilecek uyuşmazlıkların uzlaşma ya da uluslararası hakemlik yöntemleriyle çözümlenmesi, o da olmazsa, La Haye Adalet Divanı'na götürülmesi öngörülmüştü.

¹⁵² A.g.e., no.181, s.22-23 (Sarraut'nun Ankara'dan 9 Mayıs 1926 tarihli telgrafı).

(*) Mandater olarak Fransa, MC'den aldığı bir yetkiye dayanarak MC üyesi olmayan Türkiye ile Suriye ve Lübnan adına bir anlaşma imzalamakta tereddüt gösteriyordu.

¹⁵³ Sözleşmenin metni için bkz: İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları...*, a.g.e., s.289-292.

Bu sözleşmenin hemen arkasından 5 Haziran 1926'da Türkiye, İngiltere ve Irak arasında Musul sorununu sona erdiren Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması imzalandı.¹⁵⁴ Bu antlaşma da "Milli Misak'dan fedakârlık etmek pahasına da olsa, Türkiye'nin İngiltere'yle olan son büyük anlaşmazlığını ortadan kaldırıyordu."¹⁵⁵

Her iki anlaşma ile Türkiye Cumhuriyeti, güney sınırlarında tam olarak istikrar ve güvenliği sağlayıp, Lozan sonrasındaki yalnızlık durumuna son veriyor ve uluslararası ve bölgesel politikada etkin rol oynayabilecek bir konuma ulaşıyordu.

II. FRANSIZ MANDASI ALTINDA SURIYE VE İSKENDERUN SANCAĞI

A. Ortadoğu'da Mandalar

1. Genel Olarak Manda Rejimi ve İngiliz Manda Uygulaması

a. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Ortamın Ürünü Olarak Manda

Antakya-İskenderun bölgesinin Fransa'nın Suriye ve Lübnan mandası içinde geçirdiği evrim, Hatay sorununu doğuran nedenler konusunda ipuçları verebilir. İngiltere ile Fransa'nın Ortadoğu'daki farklı manda yaklaşımlarını anlayabilmek için mandanın ortaya atıldığı uluslararası ortama bakmak yararlı olacaktır.

Daha önce belirttiğimiz gibi, Sykes-Picot Anlaşması¹⁵⁶ ile Ortadoğu'yu nüfuz bölgeleri halinde bölüşen İngiltere ile Fransa, savaş sırasında ve sonrasında ortaya çıkan bazı gelişmelerle, bu toprakları doğrudan sömürge imparatorluklarına katmalarının zor olacağını gördüler.

Öncelikle, 1917 Ekim Devrimi'nden sonra, Sovyet yönetiminin savaş sırasında Batılı güçler arasında yapılan gizli anlaşmaları açıklaması, İngiltere ve Fransa'yı zor durumda bırakmıştı. Savaş sonrasında

¹⁵⁴ Bu antlaşmanın metni için bkz: A.g.e., s.317-327.

¹⁵⁵ Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri...*, a.g.e., s.320.

¹⁵⁶ Bkz. bu kitapta s.17-18.

ise, ulusal bağımsızlık hareketlerinin gözle görülür bir ivme kazandığı dikkat çekiyordu. Sovyet Devrimi'nin başarısı yanında, Anadolu'da hızla ilerleyen Türk ulusal hareketinin oluşturduğu model de bağımsızlık mücadelelerine örnek oluyordu. Sömürgeci güçlerin eski yayılmacı yöntemlerine başvuramayacakları artık açıkça anlaşıyordu.

Öte yandan, ABD'nin, yeni güç dengesinin yükselen aktörleri arasında yer alacağı belli olmuştu. ABD Başkanı Wilson'un savaş sona ermeden, 1918 başında formüle ettiği ve uluslararası kamuoyunda olumlu yankı bulan "14 Nokta" içindeki "savaştan sonraki toprak düzenlemelerinin rakip devletlerin talepleri arasında bir uzlaşma ya da ayarlama ile değil, ilgili halkların çıkarları ve yararı doğrultusunda yapılması"¹⁵⁷ ilkesi, Fransa ile İngiltere'yi paylaştıkları toprakları ilhak etmekten alıkoymuyordu. Bu koşullarda, Güney Afrika Birliği Başkanı General Smuts'un yenik devletlerden ayrılacak ülkelerin yönetimi ile ilgili, "14 Nokta" ile aynı doğrultudaki önerisi bir çözüm yolu olarak ortaya çıktı.* Smuts'un önerisine göre, galip devletler bu ülkeleri, yeni kurulacak MC'den aldıkları vekaletle ve buralarda yaşayan halkların çıkarlarını gözeterek, kendi kendilerini yönetecek gelişmişlik düzeyine ulaşana dek yöneteceklerdi,¹⁵⁸

Böylece, Osmanlı Devleti'nden ayrılan toprakların yönetim sorumluluğunun İngiltere ve Fransa'ya "mandater" sıfatıyla devredilmesi gündeme geldi. Wilson, Osmanlı Devleti'nin Türk yönetimi altında olmayan kısımlarına "kuşku götürmez bir yaşama güvencesi ve ... her türlü sınırlamadan arındırılmış bir gelişme fırsatı" tanınmasını istemişti.¹⁵⁹ Bölgede yaşayan halklarla ve çeşitli dinsel, etnik toplulukların temsilcileriyle görüşmek üzere bölgeye giden ABD'li King-Crane Komisyonu'nun raporunda da, "bağımsız bir özyönetim kurulması... doğrultusunda demokratik kurumların oluşturulması ve halkın yöne-

¹⁵⁷ G üçlü, a.g.e., s.53'ten, H. W. V. Temperley, *A History of the Peace Conference of Paris*, c. I, Londra, s.431-448.

(*) Manda tanımı için bkz. yuk. s.37 (40 no'lu dipnotu).

¹⁵⁸ Meray, *Devletler Hukukuna Giriş*., a.g.e., s.204.

¹⁵⁹ Gü lü, a.g.e., s.53.

time artan ölçüde katılımının sağlanmasının ... kutsal bir görev olduğu” ifadesi yer aldı.¹⁶⁰

Savaşın sonra, manda konusu MC’de ele alındı. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Nisan 1920’de San Remo’da toplanan Müttefik temsilcileri Suriye ve Lübnan mandasının Fransa’ya, Mezopotamya (Irak) ile Filistin mandalarının ise İngiltere’ye bırakılması konusunda anlaşmışlardı.¹⁶¹ Ancak San Remo’da varılan anlaşma ile genel bir çerçeve çizilip ayrıntılar daha sonraya ertelenmişti. İlk olarak, Osmanlı Devleti ile nihai barış imzalanmadığı için San Remo’da Suriye ve Irak’ın kuzey sınırları kesin olarak saptanamadı. İkinci olarak, manda paylaşımının öngören bu konferansta bir manda tanımı da yapılmadı. “Mandayı tanımlama görevinin MC’ye ait olduğu belirtmekle yetinildi.”¹⁶²

Osmanlı Devleti’nden ayrılan topraklarla ilgili manda tanımı, daha sonra MC Misakı’nın 22. maddesinde şöyle yer aldı: “Eskiden Osmanlı İmparatorluğu’na ait bazı topluluklar, kendi kendilerini yönetecek duruma gelene kadar, yönetimlerine bir mandater devletin tavsiyeleri ve yardımı koşuluyla, yakın bir gelecekte bağımsız devlet statüsü elde edecek bir gelişme aşamasına ulaşmışlardır. Mandater devletin seçilmesinde ... bu toplulukların temennileri dikkate alınacaktır.”¹⁶³ Görüldüğü gibi manda, uygulandığı dönemin gerekleri ile galip devletlerin emelleri arasındaki bir uzlaşmanın ürünüydü.

Mandanın öngördüğü yönetim biçimi çeşitli yazarlar tarafından, hem uluslararası hukuk, hem de yönetim biçimi açısından tartışıldı.¹⁶⁴ Hukuksal karşılığı ne olursa olsun, manda kavramı sömürge-

¹⁶⁰ Bandazian, *a.g.e.*, s.20’den, Harry N. Howard, *The King-Crane Commission-An American Inquiry in the Middle East*, Beyrouth, Khayat’s, 1963, s.222.

¹⁶¹ Bkz.yuk., s.39.

¹⁶² MAE, no.174, s.257 (10 Kasım 1921 tarihli “Mandamızın Sınırları” başlıklı rapor).

¹⁶³ League of Nations, *Official Journal*, Geneva, February 1920, s.5.

¹⁶⁴ Örneğin, Jean Lapierre uluslararası mandanın idari vesayete benzediğini öne sürmektedir (Bkz.: Jean Lapierre, *a.g.e.*, s.69).-Bir başka yazara göre, manda sistemi “sömürgecilik ikamesi bir rejimdir” (E. Ayyah, *The Arabs, the Origins, Present Condition, and Prospects of the Arab World*, London, Hamondsworth, 1955, s.104). MC Genel Sekreterliği’ne bağlı Mandalar Daimi Komisyonu’nun ilk yöneticisi olan William Rappard ise, uzlaşmanın ilhak taraftarlarıyla, sömürge topraklarının uluslararası bir yönetime bırakılmasını savunanlar arasında olduğunu

ciliği eski yöntemlerle sürdürmenin olanaksızlığını gösteriyordu. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nden ayrılan topluluklara manda sistemi içinde belli koşullarla farklı bir statü tanınmış olsa da, orada yaşayan ulusların "bağımsızlıklarını elde etmek için zor bir savaş vermele-ri gerekmiştir."¹⁶⁵

b. İngiltere'nin Uzlaşmacı Manda Yaklaşımı

İngiltere ve Fransa'nın manda konusuna yaklaşımları farklı oldu. Bu farklılık, savaş sonrasında iki büyük devlet arasında, İngiltere lehine giderek bozulan güç dengesinin bir uzantısıydı. Bu güç dengesinin sonucu olarak, iki büyük gücün dış politika tercihleri çoğu kez birbiriyle çelişiyor, çatışıyordu.

İngiltere'nin Irak mandasında uyguladığı politikada, sorunu değil çözümü öne çıkaran bir siyasal yaklaşımın izleri bulunabilir. 1921 yılında, Kahire'de, Sömürge Bakanı Winston Churchill başkanlığında Mısır, Filistin ve Mezopotamya'daki İngiltere Yüksek Komiserleri'nin katılımıyla yapılan toplantıda mandalar hakkında alınan kararlar, düzenli bir şekilde uygulanacaktır.¹⁶⁶

İngiltere, Faysal önderliğindeki Arap ulusal hareketini daha savaş sırasında başlayarak hem maddi, hem de siyasal bakımdan desteklemişti. Fransa'ya karşı giriştiği direnişte başarısız olduktan sonra, Irak'a geçerek Kral olan Faysal'la İngiltere arasında 1922'de yapılan antlaşma ile Irak'daki İngiliz mandasının sınırları saptandı. Bir manda anlaşmasından ziyade, bir tür siyasal-askeri ittifaka benzeyen bu antlaşmaya göre, manda rejimi 20 yıl sürecek ve bu sürenin sonunda, İngiltere Irak'ın MC'ye üye olarak alınmasını önerecekti.¹⁶⁷

belirtilmiştir (Güçlü, *a.g.e.*, s. 54'ten, Permanent Mandates Commission, Minutes of the First Session, 1920, s.4).

¹⁶⁵ Lipschits, *a.g.e.*, s.23.

¹⁶⁶ Robert de Caix, "Les conditions politiques du traité franco-syrien et l'affaire d'Alexandrette", *Politique Etrangère*, Paris, no.1 (Février, 1937), s.75 (Fransa'nın MC'de Mandalar Daimi Komisyonu temsilciliğini yapan De Caix, İngiltere'nin bu politik tutarlılığını "hayranlık verici" bulunduğunu belirtmektedir).

¹⁶⁷ Cumming, *a.g.e.*, s.116 (Antlaşma'da tarafların gerektiğinde birbirlerine askeri yardımında bulunması da öngörülmüştü).

Daha bu süre dolmadan, 1930 yılında imzalanan bir başka antlaşma ile Irak'ın MC'ye 1932'de üye olmasına karar verildi. Bir yazar, 1930 antlaşmasının Irak parlamentosunda kabul edilmesinde İngiliz petrol şirketlerinin parmağı olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁸ Bu antlaşmanın gereği olarak Irak, 1932 yılında MC'ye üye olmuştur.

Böylelikle İngiltere, 1915'te Mekke Şerifi Hüseyin'e "Arap bağımsızlığının tanınacağı ve destekleneceği" yönünde verdiği sözü de bir anlamda tutmuş olıyordu. Ancak, İngiltere'nin asıl amacı, "bağımsız" bir Irak'la MC gözetiminde bir mandater ilişkisi içinde bulunmak yerine, bu ülkeyle doğrudan müttefik olarak Musul-Kerkük petroleri üzerindeki haklarını ve Britanya İmparatorluğu'nun ulaşım yollarının güvenliğini denerimine almaktı.¹⁶⁹

İngiltere'nin –belki Türkiye ile yapılacak barış konusu hariç– savaş sonrasındaki bu "uzlaşmacı" tavrı, Birleşik Krallık'ın tüm dünyada çıkarları olan bir büyük güç olmasından kaynaklanıyordu. İngiltere "[savaştan sonra] Hindistan ve Çin Dominyonları ile ABD'nin yanı sıra, Avrupa'da da ekonomik düzenin bozulmuş olmasından kaygılanıyordu... Bu konjunktürde İngiltere bakımından en ekonomik çözümler, uzlaşma ya da taviz yoluyla [en kısa zamanda] ulaşılan çözümlerdi."¹⁷⁰

Ancak, İngiltere siyasal gelişmeleri güçle yönlendirme yerine, esnek bir politika izler görünürken, kendisi için gerekli garantileri almayı da ihmal etmiyordu. Nitekim, 1930 yılında yapılan antlaşmayla Irak'a bağımsızlığını tanıırken, bu ülkenin topraklarında üs kurma hakkını almayı da ihmal etmemişti.¹⁷¹

¹⁶⁸ René Pinon, *Fièvres d'Orient*, Lyon, Editions de la plus grande France, 1938, s.157.

¹⁶⁹ Lapierre, *a.g.e.*, s.141.

¹⁷⁰ Néré, *a.g.e.*, s.61.

¹⁷¹ Pinon, *a.g.e.*, s.159. Filistin mandasında izlediği baskıcı politika ise, kendisine yakın ve yönlendirebileceği bir liderliğin bulunmadığı durumlarda, İngiltere'nin hiç de esnek olmadığını gösteriyordu.

2. Suriye ve Lübnan'da Fransız Mandası

a. Kuruluş Dönemi (1920-1925)

Fransa'nın manda yaklaşımı ise farklıydı. "[Fransa] o zaman... dünyanın ikinci büyük sömürge imparatorluğuna sahip olsa da... tüm dünyadaki gelişmeleri gözönünde bulunduran bir bakışa sahip değildi."¹⁷² Fransa'nın Ortadoğu politikasını, Osmanlı Devleti'ndeki yatırım ve çıkarları ile, bölgeye tarihsel olarak duyduğu ilgi belirliyordu.

Fransa'nın Ortadoğu'daki manda yönetimini Suriye ve Lübnan olarak ikiye ayırıp incelemek yerinde olur. Fransa, bölgeye yerleştiği andan itibaren, Ortadoğu'daki üssü olarak gördüğü ve nüfusun çoğunluğunu Hristiyanların oluşturduğu Lübnan'da ayrı bir siyasal ve idari örgütlenmeye gitti. Daha 1920 yılında –yani Suriye ve Lübnan'da mandanın esaslarını belirleyen Manda Senedi'nin, MC'den geçmesinden önce– Fransa, Büyük Lübnan Devleti'nin kuruluşunu gerçekleştirdi. Fransız yüksek komiserlerinin Beyrut'ta orurması da, Fransa'nın Lübnan'a ayrıcalıklı bakışının bir başka kanıtı idi.

Fransa, mandanın başladığı ilk günden itibaren Suriye'yi bölerek yönetme yoluna gitti. General Gouraud, 1920 yılında Büyük Lübnan Devleti'ni kurarken Suriye'de Şam ve Halep Vilayetleri¹⁷³ ile Alevi Bölgesi'nin kurulduğunu ilân etti. İskenderun Sancağı'na da bir tür özerk statü tanıdı. Bu kararın üzerinden daha iki yıl geçmeden, 1922 Haziran ayında yapılan düzenleme ile Halep ve Şam Vilayetleri varlığını korurken, Alevi Bölgesi, "Alevi Devleti" ne dönüştürüldü. Bunlara bir de Cebel Dürzi (Dürzi Dağı) Devleti eklendi.

Fransa'nın Suriye ve Lübnan'daki mandasıyla ilgili taahhütlerini içeren Manda Senedi, 1922 Temmuz ayında MC Meclisi'nde kabul edildi. Bu metnin 1. maddesinde, Fransa'nın "yerel yetkililerle muta-

¹⁷² Néré, a.g.e., s.61.

¹⁷³ Bazı yazarlar tarafından Fransız Yüksek Komiserliği'nin aldığı kararlardaki deyim ("État") bakarak, fêdêrâl bir yapıyı çağrıştıracak biçimde, "devlet" (ya da eyalet) diye adlandırılrsa da siyasal egemenliği, temsili niteliği ve bağımsızlığı bulunmayan bu idari birimlerin merkezi manda yönetimine bağlı birer "vilayet" olarak kabul edilmesi daha doğru gözükmedir. Zaten başlarında da birer vali (*gouverneur*) bulunmaktaydı.

bakat içinde... Suriye ve Lübnan'ın bağımsız devletler olmaya doğru gelişmelerini kolaylaştıracak bir Organik Statü'yü (kurucu anayasa) üç yıllık bir süre içinde hazırlayacağı" öngörülmüştü.¹⁷⁴

1925 yılı başında Halep ve Şam Vilayetleri Suriye Cumhuriyeti'ne bağlandı. İskenderun Sancağı da bu cumhuriyete dahil edildi; ancak özerk statüsünü korudu. Beş yıl gibi kısa bir süre içinde yaşanan ve emperyalist politikanın en temel bileşenlerinden sayılan "böl ve yönet"e örnek gösterilebilecek bu idari dalgalanmalar, Suriye'nin bağımsızlık yolunda ilerleyişini engelleyen en önemli etken oldu.¹⁷⁵

Emir Faysal yenilgiye uğradıktan sonra, milliyetçi örgütler dağıtıldığı ve Suriye dışına kaçan önderleri de giyaplarında idam cezasına çarptırıldığı halde,¹⁷⁶ Fransa, Suriye mandasında uzun süre düzeni sağlayamadı. Milliyetçi Arap önderleri, Fransa'nın Suriye'yi bölerek yönetme politikasına baştan itibaren karşı çıktılar. Onlara göre, yalnız Suriye değil, Lübnan ve Filistin de ayrılmaz bir bütündü.

1921 yılı ortasında, Suriye Birlik Partisi'nin (Hizb-ül İttihad el-Sûri) isteği üzerine toplanan Suriye-Filistin Kongresi,¹⁷⁷ MC Meclisi'ne çağrı yaparak Suriye, Lübnan ve Filistin'in bağımsızlık ve egemenliğinin tanınmasını istedi.¹⁷⁸ 1921 Haziran ayında da General Gouraud'ya karşı başarısız bir suikast düzenlendi.

1922 yılında ise, King-Crane Komisyonu üyesi Crane'in, daha önce hazırlanan raporun sonuçlarını gözden geçirmek için Şam'a yaptığı ziyaret sonunda çıkan olaylar üzerine, milliyetçi önderler –başta Abdurrahman Şehbender– tutuklandı. Şam'da başlayan grevler ve direniş, Fransızların silahlı müdahalesiyle bastırılabilirdi. Çıkan olaylarda

¹⁷⁴ League of Nations, *Official Journal*, Geneva, August 1922, s.1013. Ancak, 1925 yılında çıkarılması öngörülen Organik Statü, 1930'ların ortalarına dek hazırlanamadı.

¹⁷⁵ Jabry, "dinler beşiği ve tarikatlar yuvası Suriye'de yerel özerkliği teşvik etmek, ulusal parçalanmayı hızlandırarak iç çanşmaların yolunu açmak anlamına gelir" diye yazmaktadır (Jabry, *a.g.e.*, s.37).

¹⁷⁶ *A.g.e.*, s.42.

¹⁷⁷ Kongreye katılanlar arasında Michel Lütfullah, Raşid Rıza, (Emir) Şekib Arslan, İhsan Cabiri gibi isimler yer alıyordu.

¹⁷⁸ Bokova, *a.g.e.*, s.61.

iki öğrenci öldü ve çok sayıda gösterici yaralandı. Şam'da olağanüstü hal ilan edildi ve milliyetçi önderler sürgüne gönderildi.¹⁷⁹

1923 yılı başında Suriye-Lübnan'da yüksek komiserlik görevine getirilen General Weygand'ın yumuşamaya yönelik tedbirleri de olayları durdurmaya yetmedi. Organik Statü'yü hazırlamak üzere oluşturulacak Kurucu Meclis için yapılacak seçimler milliyetçilerin çağrısı üzerine --özellikle kent merkezlerinde-- boykot edildi.

1924 yılı sonunda Fransa, General Sarraill'i Yüksek Komiser olarak atadı. Fransa'da iktidarda bulunan **ülmlü** sol koalisyon tarafından göreve getirilen radikal görüşlü yeni Yüksek Komiser'in, milliyetçilere karşı daha **ülmlü** bir politika izlemesi beklenmekteydi. General Sarraill, 1925 yılı başında Suriye'de siyasal partilerin kurulmasına izin verdi. Milliyetçi hareketin önde gelenleri, 1922 olaylarının kahramanı Abdurrahman Şehbender başkanlığında Halk Partisi'ni (Hızb-ül Şab) kurdular.*

b. 1925 Dürzi Ayaklanması ve Sonrası

Suriye'de bu gelişmeler olduğu sırada, Dürzi Ayaklanması patlak verdi. Cebel Dürzi 1921 yılında Fransa'nın verdiği bir kararla "bağımsızlığına" kavuşmuş ve bu karar 1922 yılında resmi bir nitelik kazanmıştı.¹⁸⁰

Yeni kurulan "devletin" başına vali olarak Emir Selim el-Atraş atandı. Ancak Selim el-Atraş'ın 1923 yılında ölümünden sonra, Dürzi aileler yeni valinin kim olacağı üzerinde anlaşamayınca, 1924 yılında Cebel'e vali olarak bir Fransız subayı, Yüzbaşı Carbillet getirildi.

Ne var ki, Carbillet'nin baskıcı yönetimi, Dürzi önderler arasında tepki uyandırdı. Dürzi ileri gelenleri, reform adı altında uygulanan zorunlu çalışma ya da aşırı vergiler sonucu oluşan memnuniyetsizliklerini General Sarraill'a iletiler.¹⁸¹ Ancak, Yüksek Komiser şikâyetleri

179. Olaylar üzerine isüfa ederek Paris'e gitmiş olan Yüksek Komiser General Gouraud'dan görevinin başına dönerek ayaklanmayı bastırması istendi (Armellini, *a.g.e.*, s.49).

(*) Halk Partisi, Suriye'de 1925'ten sonraki gelişmelerde önemli bir rol oynayacaktır.

180 Bkz. bu kitapta s.75, 83.

181 Raymond, *a.y.*, s.70.

dinlemediği gibi, Dürzi temsilcilerine Carbillet ile görüşmelerini öğütledi. Hemen ardından da, pek çoğu el-Atraş ailesine mensup Dürzi önde gelenleri, Yüksek Komiser'in Şam temsilcisi tarafından nıtklandılar.¹⁸²

Sultan el-Atraş'ın Temmuz 1925'te başlattığı Dürzi ayaklanması üç ay sürdü. Ayaklanma sonunda General Gamelin komutasındaki Fransız birlikleri Cebel'den çekilmek zorunda kaldılar.¹⁸³ Yine, aynı dönemde Şam da kaynamaya başlamıştı. Halk Partisi temsilcileri Sultan el-Atraş ile temas halindeydiler. Ayaklanma Ekim ayında Şam'a sıçradı ve kent, kısa süreliğine de olsa, ayaklanmacıların denetimine girdi. Bu arada, Hama'da, hatta Güney Lübnan'da da Fransızlara karşı silahlı hareketler görülmeye başladı.

Bu gelişmeler karşısında, 1925 sonunda General Sarraile geri çağrılarak yerine ilk kez bir sivil, Henri de Jouvenel Yüksek Komiser atandı.¹⁸⁴ De Jouvenel seçimlerin yapılması için hazırlığa girişti. Ancak, Suriye Devlet Başkanı Suphi Bereket istifa etti ve seçimler boykot edildi. Bu gelişmeler üzerine, Yüksek Komiser Suriye'de yeniden tüm yetkileri elinde topladı.¹⁸⁵

O sırada, ayaklanma aralıklarla sürüyordu. Fransız güçleri, ancak 1926 ilkbaharında Cebel'de denetimi sağlayabildiler. Yapılan yeni düzenleme ile Suriye Devlet Başkanlığı'na Ahmet Naimi Bey getirildi ve kurulan kabinede Halk Partisi'nin üç temsilcisi de yer aldı.¹⁸⁶ Ancak, Yüksek Komiser ile hükümet isyancıların affı konusunda anlaşamayınca, milliyetçi bakanlar tutuklanarak sürgüne gönderildi.

Aralıklarla 1927 yılı sonuna kadar süren Dürzi ayaklanması sırasında Fransız güçlerinin komutanlarından olan General Andréa,

182 Armellini, *a.g.e.*, s.232.

183 Bokova, *a.g.e.*, s.152.

184 Henri de Jouvenel, senatör ve *Le Matin* gazetesi başyazarı idi. Yüksek Komiser olarak bir sivilin atanmasıyla, 1925 yılından itibaren manda topraklarındaki Fransız askerlerinin komutanlığı, Yüksek Komiser'e bağlı olarak çalışacak bir general tarafından yürütülmüştür (Lapierre, *a.g.e.*, s:70-71).

185 John Morgan Jones, *La fin du mandat français en Syrie et au Liban*, Paris, Editions A. Pedoe, 1938, s.30.

186 Hüsnü Barazi İçişleri Bakanı, Faris Khuri Eğitim Bakanı ve Lütfi el-Haffar Tarım Bakanı oldu (Bokova, *a.g.e.*, s.243).

ayaklanmanın tümüyle bastırılmasında, silahlı hareketlerin Ürdün ve Filistin'e de sıçramasından çekinen İngiltere'nin Fransa'yla yakın işbirliğinin etkili olduğunu kaydetmektedir.¹⁸⁷ Bu açıklamanın da gösterdiği gibi, yaklaşık ikibuçuk yıl süren isyan hareketlerinin tümüyle sona erdirilmesi için Fransa İngiltere'nin desteğine başvurmak zorunda kalmıştı.

Dürzi ayaklanması, Suriye'de Fransız mandasının başarısızlığının en önemli kanıtlarından biridir. Fransa, bağımsızlık hakkı tanıdığı Dürzi azınlığın taleplerini yerine getiremediği gibi, bölgesel ayaklanmanın tüm Suriye'ye yayılmasına da engel olamadı. Fransa'nın ayırmaya çabaladığı Dürziler ve Araplar, zaman zaman Aleviler ve Hıristiyanlarla da birleşerek Fransız mandasına karşı silaha sarıldılar. İki yıl süren ayaklanmalar sonunda Fransız tarafında 2.500, Suriye tarafında ise 10.000 insan hayatını kaybetti ve başta Şam, tüm Suriye büyük ölçüde harap oldu.¹⁸⁸

Suriye'de karışıklıklar sürerken, 1926 Ağustosunda *Quai d'Orsay*, De Jouvenel'in yerine Henri Ponsot'yu Yüksek Komiser olarak aramıştı.¹⁸⁹ 1928 yılı Haziran ayına gelindiğinde, Suriye'de Organik Statü'yü hazırlamak üzere Ponsot'nun girişimiyle bir Kurucu Meclis toplanabildi. Haşim el-Atası'nın başkanlığında toplanan Meclis'in kabul ettiği taslakra, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Suriye toprakları, Dünya Savaşı sonunda yapılan bölünmelere bakılmaksızın, siyasal yönden bir bütündür" maddesi yer alıyordu.¹⁹⁰ Ulusal bağımsızlık ve egemenlik doğrultusunda önemli adımlar içeren metin, Fransa tarafından kabul edilmedi ve Meclis'in çalışmaları önce üç aylığına, daha sonra da 1929 yılı başında süresiz olarak askıya alındı.

1929 ve 1930'da yoğunlaşan manda aleyhindeki gösteriler ve 1930'da imzalanan İngiliz-İrak ittifakının etkisiyle, Suriye'de 1931'de

187 Général Andréa, *La révolte Druze et l'insurrection de Damas 1925-1926*, Paris, Payot, 1937, s.188 ve 234-238.

188 Ayaklanmadaki ölü sayıları ve hasarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Aymellini, *a.g.e.*, s.240 ve Bokova, *a.g.e.*, s.255-257.

189 Henri Ponsot, Fransız Dışişler'nin deneyimli diplomatı arındandı. Hatay sorununun başlangıç evresinde de Ankara'da büyükelçi olarak görev yaptı (Longrigg, *a.g.e.*, s.176).

190 Raymond O'Zoux, *Les Etats du Levant (sous mandat Français)*, Paris, Larose, 1931, s.89.

yeniden seçime gidildi. Bir Fransız-Suriye ittifak antlaşması taslağı, Ponsot'nun yerine atanan yeni Yüksek Komiser Kont Damien de Martel¹⁹¹ ile hükümet tarafından hazırlanarak 1933 yılında Meclis'e sunuldu. İngiliz-İrak ittifakı paralelinde hazırlanan taslakta, Suriye'nin MC'ye üye olmasından başlayarak, 25 yıl süreyle geçerli olacak bir ittifak öngörülüyordu. Yönetimin Suriye'ye tümüyle devri dört yıl içinde gerçekleşecek ve Fransız askeri güçlerinin ülkedeki varlığı sürecekti.¹⁹² Ancak, Suriye Meclisi'nin antlaşma taslağına sert tepki göstermesi üzerine, Meclis 1934 sonunda tekrar tatil edildi ve taslak da geri çekildi.

1935 sonu ve 1936 başında milliyetçi gösteriler yoğunlaştınca, yeni bir ittifak taslağı daha hazırlandı. Bu girişimin de başarısız olması beklenirken, Fransa'da Halk Cephesi'nin seçimlerden zaferle çıkması taraflar arasındaki görüşmeleri kolaylaştırdı. Nihayet, Léon Blum başkanlığındaki hükümetin Dışişleri Bakanı Yvon Delbos, Fransa-Suriye ittifak antlaşmasını 9 Eylül 1936'da imzaladı.

c. Fransa'nın Tutarsız ve Baskıcı Manda Politikası

Fransa'nın Suriye-Lübnan mandasında izlediği tutarsız çizgiyi, sık aralıklarla değişen Yüksek Komiserleri'nin sayısından da anlamak mümkündür. Mareşal Allenby'nin "baş siyasi danışmanı" sıfatıyla yüksek komiserlik yetkilerini kullanmış olan Georges-Picot da dahil, tam yedi Fransız Yüksek Komiseri 1918-36 arasında görev yapmıştır.¹⁹³ Beyrut'ta Yüksek Komiserlik olarak kullanılan Büyük Saray'da kurulan çok sayıdaki daire, Fransa'nın manda yönetimi sırasında ne denli geniş ve karmaşık bir bürokrasi oluşturduğunu da göstermektedir.¹⁹⁴

191 Damien de Martel, Fransa'nın Tokyo Büyükelçisi iken bu göreve atandı.

192 Raymond, *a.y.*, s.72-73.

193 Fransa'nın manda politikasını savunan bir Fransız yazarı dahi, yüksek komiserlerin farklı ve çeşitli uygulamalarının Fransa'ya çok zamanı kaybettirdiğini belirtmektedir (Du Véou, *a.g.e.*, s.146). Fransız Yüksek Komiserleri yalnızca merkezi düzeyde olmak üzere, 15 yılda 3.000 kararname çıkarmışlardır (Pinon, *a.g.e.*, s.151).

194 Bu dairelerin başlıcaları arasında dış ilişkiler ve konsolosluk işlerinden sorumlu "diplomatik daire", yasa ve kararnameleri hazırlayan "yasama bürosu", "tnali daire", "haber alma dairesi", "gümrük refuşı dairesi" ile "basın ve haberleşme hizmetleri dairesi" sayılabilir (O'Zoux, *a.g.e.*, s.66-68).

Fransa'nın Suriye'de gerçekleştirdiği idari yapılanma sürekli değişkenlik gösterdi. Kimi zaman üniter devlet, kimi zaman federasyon olarak yapılan Suriye'de, devletlerin, eyaletlerin ve özerk bölgelerin sayıları ve sınırları da en az yüksek komiserlerin sayısı ve politikaları kadar değişti.

General Gouraud'nun danışmanı ve MC Mandalar Daimi Komisyonu'ndaki Fransız delegesi Robert de Caix, Fransa'nın bölgesel özerkliği teşvik eden politikasını, "azınlıkta bulunan toplulukları, çoğunluktaki komşuları karşısında haklarını koruyabilecek (bir) gelişme düzeyine getirebilmek kaygısı"yla açıklamaktadır.¹⁹⁵ Bu görüş bir an için doğru kabul edilse bile, Fransa'nın çoğunlukta bulunan Arapların temel haklarını neden tanımadığı sorusunu cevapsız bırakmaktadır. Bu durumda, çeşitli bölgelere tanınan "özerkliğin, başlangıçta mandanın sona erişini geciktirmek, daha sonra da kuruluş hazırlıkları yapılan bağımsız devletin içişlerine müdahale etmek için bir araç olarak kullanıldığı"¹⁹⁶ ortaya çıkmaktadır.

Fransa'nın Lübnan'da, manda döneminin daha başlangıcında ayrı bir devlet kurmuş olması ise, Lübnan halkuun siyasal gelişmişlik düzeyinden çok "(bu ülkedeki) ulusal baskının ılımlı tutumu ve siyasetçilerin ... uzlaşmacı anlayışı" ile açıklanabilir.¹⁹⁷

Suriye-Lübnan'la ilgili Manda Senedi'nde Yüksek Komiser'in yetkileri arasında Organik Statü'nün hazırlanması, diplomatik himayenin sağlanması ve bir yargı rejimi kurulması sayılıyordu.¹⁹⁸ Yüksek Komiser, yasama, yürütme ve yargı yetkilerini, kurulan devlet ya da eyaletlere devretmiş gözükmese de, bu özerk birimlerin tüm kararlarını, resmen atadığı yerel temsilcileri aracılığıyla yakından denetliyordu.¹⁹⁹

¹⁹⁵ De Caix, a.y., s.77.

¹⁹⁶ F. C., "Problemi dell'oriente Arabo (2), Autonomie Regionali e Minoranze in Siria", *Relazioni Internazionali*, Anno IV, no.13 (26 Marzo 1938), s.245.

¹⁹⁷ Pierre Rondot, "L'expérience du mandat français en Syrie et au Liban, 1918-1945", (*Revue de Droit International Public*, 1948, no.3-4, s.387-409'dan ayrı basım); Paris, Editions A. Pedone, 1948, s.401.

¹⁹⁸ League of Nations, *Official Journal*, Geneva, August 1922, s.1013.

¹⁹⁹ Jabry, a.g.e., s.67.

Alınan kararlar, ancak Yüksek Komiser'in onayı ile geçerlilik kazanıyordu.²⁰⁰ Yüksek Komiser, yerel meclislerin aldıkları kararlar üzerinde veto yetkisine de sahipti. Yüksek komiserler bu yetkilerini, özellikle Suriye'de, Kurucu Meclis'çe kabul edilen anayasa taslaklarını geri çevirmek ve Meclis'i dağıtmak için sıkça kullanmışlardır.

Fransız mandası süresince, Suriye ekonomisinde önemli bir durgunluk yaşandı. Fransız-Suriye dış ticaret dengesi de Suriye aleyhine bozuldu.²⁰¹

Sonuçta; Fransız mandası altında siyasal çalkantılar içinde kalan ve ekonomik atılım yapacak kaynaklardan yoksun bırakılan Suriye ve Lübnan, beklenen gelişmeyi gösteremediler. Suriye'de giderek güçlenen milliyetçi hareketin önderlerinden Cemil Mardam'ın deyişiyle, Fransız "manda yönetiminin en belirgin çizgisi, Suriye'deki (yönetici) kadroları yenileyememesi... ve (ülkeyi) uyumlu bir gelişim yoluna sokamaması" oldu.²⁰²

Kısacası, Fransa'nın Suriye ve Lübnan'daki manda yönetiminin bilançosu İkinci Dünya Savaşı öncesindeki önemli başarısızlıklarından biri olarak kabul edilebilir.

B. Manda Yönetimi Altında Sancak

1. Siyasal ve İdari Yapı

a. Sancak'ta Özerk Yönetim

Daha önce de değindiğimiz gibi, İskenderun Sancağı, manda döneminin başından itibaren özel bir statüye sahip oldu.²⁰³ Bu statü,

²⁰⁰ Vize kuralı Lübnan'da 1926'da, Suriye'de ise 1930'da kaldırılmıştır (Lapierre, a.g.e., s.76).

²⁰¹ Suriye'nin Fransa'dan yaptığı ithalat, 1927-34 yılları arasında üç kat artarken, Fransa'ya ihracatı neredeyse hiç değişmedi (Jacques de Monicault, *Le port de Beyrouth et l'économie des pays du Levant sous le mandat français*, Paris, Librairie Technique et Economique, 1936, s.88-91). Bir başka yazar, Suriye ekonomisinin manda döneminde iflastan zor kurtulduğunu kaydetmektedir (Zouh, a.g.e., s.290).

²⁰² Mardam Bey, a.g.e., s.14 (Aynı kitabın Giriş bölümündeki, yazarın babası Cemil Mardam'ın "Şam, Eylül 1939" tarihli notundan).

²⁰³ Bkz. bu kitapta s.75.

Fransa'nın Türkiye ile imzaladığı tüm anlaşmalarda da teyid edildi. Fransız işgalinin hemen ertesinde, daha Fransa Türk Ulusal Kurtuluş güçleriyle Kilikya'da savaş halindeyken, İskenderun, Antakya, Harim ve Beylan kazaları 27 Kasım 1919'da "Özerk İskenderun Sancağı" adı altında ayrı bir idari statüye kavuşmuştu.²⁰⁴ Bu kararın, "Suriye'nin yönetimini kolaylaştırmak üzere *balkanizasyonu* çerçevesinde (Fransa tarafından bulunmuş) bir manda icadı olduğu"²⁰⁵ da söylenebilir.

Yüksek Komiserlik tarafından 1 Eylül 1920 tarihinde yayımlanan bir kararla, "Özerk İskenderun Sancağı", idari özerkliğini kaybetmeden Halep Hükümeti'ne bağlandı.²⁰⁶ Sancak, Halep Valisi'nden aldığı yetki ile bir mutasarrıf tarafından yönetilecekti. Mutasarrıfın aldığı kararlar, Halep Valisi nezdindeki Fransız temsilcisine bağlı olarak Sancak'ta görevlendirilen bir Fransız müşavirin (Delege) "vize"sinden sonra yürürlüğe konulacaktı.²⁰⁷

8 Ağustos 1921'de alınan bir kararla, Sancak'ta uygulanacak rejimin esasları daha da aydınlığa kavuştu.²⁰⁸ Karar gereğince, Türkçe, Arapçanın yanısıra Sancak'ta resmi dil olacaktı. Kararla, Sancak'ta 12 üyeli bir "İdare Meclisi" de kuruldu. 4'ü atama, 8'i de seçim yoluyla göreve gelecek olan Meclis'in seçilen üyeleri de mutasarrıf tarafından atanarak göreve başlayacaktı. Meclis'in üye dağılımı, dinsel tarikatların kaza nüfusları içindeki oranlarına göre belirlenecekti. Karara göre, mutasarrıf tarafından hazırlanan Sancak bütçesi de Delege'nin onayından sonra İdare Meclisi'ne sunulacaktı.

204 İşgalin ilk döneminde oluşmuş olan özerk Sancak'ın sınırları manda yönetiminin çeşitli aşamalarında değişiklik gösterdi. İskenderun Sancağı, kimi zaman Suriye Federasyonu içindeki Halep Eyaleti'ne, kimi zaman da Suriye devletine bağlandı. Ancak, Fransız manda yönetimi boyunca Suriye'nin geçirdiği idari değişikliklere rağmen, "İskenderun Sancağı"nın adı ve özerk statüsü değişmedi (Aita, *a.g.e.*, s.2).

205 Thobie, "Le nouveau cours des relations franco-turques...", *a.g.e.*, s.2.

206 RAAHC... *a.g.e.*, Année 1919-1920, c.I, s.139.

207 Jabry, manda makamlarının onayı üzerine Halep Valisi tarafından atanan Sancak Mutasarrıfı'nın bir tür "devlet başkanı" yetkileriyle donatıldığı öne sürmektedir (Jabry, *a.g.e.*, s.94). Ancak, Sancak'taki yargı personeli ile çeşitli daire başkanlarının bile Halep tarafından atarup görevden alınabildiği dikkate alındığında, Jabry'nin bu yargısının abartılı olduğu ortaya çıkmaktadır.

208 Bu karar, 10 Mart 1921 Londra Anlaşması ile Franklin-Bouillon-Mustafa Kemal görüşmelerinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir (RAACH..., *a.g.e.*, Année 1921, c.II, s.294-295).

b. Sancak'ta Bağımsızlık Girişimi (1926) ve Sonrası

1925 yılı başında Halep ve Şam Vilayetleri, Suriye Devleti adı altında birleştirilince, Sancak özel rejimini koruyarak bu devlete bağlandı. Halep Valisi'nin yetkileri de Suriye Devlet Başkanı'na geçti.²⁰⁹

1926 yılına gelindiğinde, Şam'da Ahmet Nami Bey'in başkanlığında bir hükümet kurulunca, Sancak'ta bağımsızlık ve anayasayı hedefleyen önemli bir hareketlenme başladı. Yüksek Komiser De Jovenel, 4 Nisan 1926'da yayımladığı bir kararla, seçimle işbaşına gelen İdare Meclisi temsilcilerinin kararı doğrultusunda Sancak'ta 18 Nisan'da seçime gidileceğini açıkladı.²¹⁰ Seçimlerde belirlenecek dört temsilcinin varolan sekiz temsilciye eklenmesiyle 12 üyeli bir "Millet Meclisi" kurulacaktı. Sancak'ın gelecekteki statüsüne de bu Meclis karar verecekti.

Seçimlerden sonra kurulan Meclis, İskenderun Sancağı'nın bağımsızlığını ilân etti ve bir de anayasa hazırladı.²¹¹ Bu gelişmeler üzerine Haziran ayında, Suriye Adalet ve Maliye bakanları ile birlikte De Jovenel'in temsilcisi General Billotte İskenderun'a geldiler. Onların baskısı üzerine, Meclis, Sancak'ta bağımsızlık kararını geri aldı.²¹² Kısa sürse de ve etkili olmasa da, bu bağımsızlık girişimi Sancak'ta yaşayanların Suriye'nin bir parçası olmaya karşı çıktıklarını açıkça göstermiştir.²¹³

209 A.g.e., Année 1924, c.V, s.399-404 ve 424-428.

210 A.g.e., Année 1926, c.VII, s.316-317.

211 Melek, a.g.e., s.14. Melek, amlarında, Türkiye'ye katılmadan yana olan kişilerin seçimlerde aday olmadığını öne sürerek, "seçilen mebuslar Araplık iddia eden ve Şam'a taraftar olan kimselerden çıkmıştı" diye yazmaktadır. Ancak, Meclis'in aldığı kararlar ve özellikle bağımsızlık kararı Melek'i doğrular nitelikte değildir. Haray sorununun çıkmasından sonra Türk tarafının rezini savunmak üzere basılan kitapçıklardan birinde, Sancak'ın 1918 yılında, işgalden hemen sonraki Fransız askeri yönetimine doğrudan bağlı olduğu dönem ve bağımsız devlet girişimi dönemi "(Sancak'ın) Suriye'den tamamen ayrı olduğu 1926'daki bu bağımsız devlet statüsü"ne örnek olarak gösterilmektedir (*Le Calvaire...*, a.g.e., s.11-12).

212 Güçlü, a.g.e., s.76-77'den, MAE, Papiers Jovenel, no.4, s.31 (De Jovenel'den Paris'e 13 Haziran 1926 tarihli mektup).

213 O arada, Sancak'ta Fransa'ya karşı silahlı mücadeleye öncülük etmiş olan Türk direnişçilerin bir kısmı, 1923'ten itibaren Türkiye'ye geçerek örgütlenme çalışmalarını sürdürmüşlerdir (1923 yılında Adana Valisi Refet Bey'in de bulunduğu bir toplantıda Anrakya-İskenderun Yurdu adını

Manda önerimi tarafından, 1930 yılında yapılan düzenlemeyle Sancak'ın Suriye devleti içinde, idari ve mali yönden özel bir rejime sahip olduğu teyid edildi.²¹⁴ Düzenlemede, Sancak bütçesindeki gelirlerin %5'inin Suriye'ye katkı payı olarak ödenmesi öngörülmekteydi. Bütçede yer alan diğer gelir ve gider kalemleri bakımından ise, Sancak geniş bir mali özerkliğe sahip olmayı sürdürüyordu.

1931 yılında Suriye Meclisi için yapılacak seçimlere katılım konusu Sancak Türkleri arasında tartışıldı ve İdare Meclisi'ne temsilci gönderilmesi, Şam'daki Meclis'e ise gönderilmemesi kararı verildi.²¹⁵ 1931 seçimlerinin Türkler arasında ciddi görüş ayrılığı yarattığı, Sökmen'in anılarında da yer almaktadır.²¹⁶

Bu sırada Türkler arasında yaşanan görüş ayrılığının, Türkiye'de oturan ya da Türkiye Cumhuriyeti ile doğrudan temasta olarak Sancak'ın Türkiye'ye bağlanması yönünde çalışmalara devam edenlerle, Sancak'ta kalarak oradaki siyasal ortama uyum sağlamak zorunda kalanlar arasında olduğunu söylemek mümkündür.²¹⁷

Sonuçta, İskenderun İdare Meclisi'ne Türk temsilci olarak Abdülğani Türkmen ile Abdurralunan Melek seçildi. Türkmen ve Melek, Meclis'de "Türk kültürü ve hukukuna" bağlılıklarını dile getirdiler.²¹⁸

Manda yöneticileri tarafından 1930'da getirilen yeni idari rejim, Sancak'ta büyük zorluklarla karşılaşmadan yürürlüğe konul-

laşıyan örgüt kurulmuştur (Sökmen, *a.g.e.*, s.73). Türkiye'de yaşayan Sancak Türkleri, 1929'da da, Antakya-İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni yeniden kurmuşlardır (Cemiyet'in 1933 yılında yaptığı kongrede başkanlığa Tayfur Bey seçilmiştir. *A.g.e.*, s.88).

²¹⁴ RAACH..., *a.g.e.*, Année 1930, c.XI, 1930, s.1-3.

²¹⁵ Melek, bu karara ilişkin, "iki üç arkadaşımız da bizi dinlemeyerek Şam Meclisi'ne mebus seçilmek arzusunda bulundular" demektedir (Melek, *a.g.e.*, s.18).

²¹⁶ Sökmen, bu durumu, "bazı hemşehrilerimiz Sancak'ta mandacı devlete yakınlık duyarak, Suriye Devleti Millet Meclisi'nde bulunmak istemişler" biçiminde aktarmaktadır (Sökmen, *a.g.e.*, s.87).

²¹⁷ 1921 Ankara Anlaşması'ndan sonra, Anrakya'da kalan, ancak Ankara ile temasını kesmeyen Abdurrahman Melek, Fransız yöneticilerinin girişimiyle kurulan ve her cemaatten üye alan Selamet-i Belde adlı örgütle ilgili olarak "en temiz Türklerden bazıları bile bu cemiyete aza yazılmışlardı" diyerek, Türklerin de diğer cemaat temsilcileriyle birlikte, manda yöneticilerinin desteğiyle kurulan derneklerde yer aldığını doğrulamaktadır (Melek, *a.g.e.*, s.7) (Bu dernek daha sonra kapanılmıştı).

²¹⁸ *A.g.e.*, s.19.

muştı.²¹⁹ Ancak, Fransa'nın 1932'de Suriye'ye bağımsızlık tanıma yolunda başlattığı çalışmalar Sancak Türkleri ile Türkiye tarafından istenmeyen bir durum olarak değerlendirildi. Bu arada, 1931 yılından itibaren, Sancak'ta yayımlanan Türkçe gazeteler ve onlardan alıntı yapan Türkiye'deki basın, Türk dili ve kültürünün gelişimi konusundaki sözlerin tutulmadığı temasını öne çıkarmaya başlamıştı.²²⁰

1934 yılında ise, Antep Valisi ve Emniyet Müdürü ile Kilis Kaymakamı'ndan oluşan bir Türk heyetinin Antakya'yı ziyareti sırasında Türkler tarafından girilen Türkiye yanlısı ve Atatürk'ü öven gösteriler, Türklerin Sancak'taki rejimi tam olarak kabullenmediklerini ve Türkiye'ye katılmak için fırsat kolladıklarını göstermiştir.²²¹

2. Nüfus, Ekonomi ve Kültür

a. İskenderun Sancağı'nda Türkler ve Nüfus

Manda döneminde İskenderun Sancağı'nı değerlendirirken, dinsel ve etnik yönden büyük bir çeşitlilik arzeden cemaatler ve nüfus dağılımı üzerinde durmak yararlı olur:*

1891'de İskenderun Sancağı'nı oluşturan kazalardan İskenderun, Antakya, Harim ve Beylan'ın nüfusları toplamı 121.145 idi.²²² Bu nüfus içinde "Osmanlı Türkleri"nin oranı % 11 (13.053 kişi) idi. Yücel Güçlü ise, 1914 tarihli Osmanlı Dahiliye Nezareti nüfus sicilinden

²¹⁹ Pierre Basdevant, "La question du Sandjak d'Alexandrette et d'Antioche", (*La Revue de Droit International et de Législation Comparée*, no.4, 1938'den ayrı basım), Bruxelles, Bureau de la Revue, 1938, s.667.

²²⁰ Antakya'da Türkçe yayımlanan *Yeniğin* gazetesinde, Mayıs 1931'de Antakyalı gençlerin, okullarında Türkçe'nin yerine Arapça'nın getirilmeye çalışılmasına karşı giriştikleri protesto eylemlerine yer verilmişti (*Le Colvaire...*, a.g.e., s.17'den, *Yeniğin*, 6 Mayıs 1931).

²²¹ Antep Valisi Akif İyidoğan ile haberindeki heyetin ziyareti ve sonrasında gelişen olaylarla ilgili olarak bkz: Melek, a.g.e., s.19-20 ve Barbaro, a.g.e., s.26-28.

(*) Hatay'ın bir sorun olarak ortaya çıktığı dönemde karşı tezlere dayanak olarak Sancak nüfusu kullanılmıştır. Ancak, sınır ve ülke ile ilgili sorunların analizinde nüfusun, esas alınacak ölçütlerden yalnızca biri olduğu unutulmamalıdır. Nüfus sayımı yönremi, idari bölünmeler, göçler, dil, din, mezhep, etnik köken kategorilerine göre değişkenlik gösteren nüfus istatistikleri, farklı siyasal tavırları temellendirmek için farklı biçimlerde kullanılabilir.

²²² Antakya: 62.850, İskenderun: 23.330, Harim 24.200, Beylan: 10.765 (Cuiwet, a.g.e., s.7).

yola çıkararak, Fransa'ya bırakılan bölgede yaşayan nüfusun, 1921 yılında 100.000'i Türk olmak üzere, toplam 185.000 kişi olduğunu yazmaktadır.²²³ Bu veriye göre, Birinci Dünya Savaşı başında Sancak nüfusunun %54'ünü Türkler oluştuyordu.

Fransız Dışişleri Arşivi'nde bulunan bir rapora göre ise, 1921 yılı Eylül ayında 224.505 olan Sancak nüfusunun 64.014'ü, yani %28,52'si Türklerden oluşuyordu.²²⁴ Fransız Yüksek Komiserliği'nin Halep ve İskenderun Sancakları'nı ayırarak İskenderun Sancağı'nın sınırlarını yeniden saptamasından sonra, Türklerin Sancak nüfusundaki oranı %38.9'a yükselmisti.²²⁵

Sancak nüfusunu incelerken, Birinci Dünya Savaşı sonrasında değişen dengelerin yarattığı göçler de hesaba katılmalıdır. Kilikya'nın Fransız güçlerince boşaltılmasından sonra bu bölgeden Sancak'a yönelen Ermeni göçünün bunlar içinde en önemlisi olduğu bilinmektedir.²²⁶ Bu arada, Türkiye'de yeni kurulan rejime muhalif olan çok sayıda mülteci de Sancak'a sığınmıştı.²²⁷

²²³ Güçlü bu sayı içinde 56.000 kişinin de "Alevi" olduğunu belirtmekle birlikte, Alevi cemaatinin hangi dili konuştuğu konusuna açıklık getirmemektedir (Güçlü, *a.g.e.*, s.25 ve 31). Ancak, 1914 yılında yapılan bir sayımdan yola çıkarak 1921 yılındaki nüfus hakkında çıkarsama yapmak doğru görünmemektedir.

²²⁴ MAE, no.582, s.41 (Barudi'nin Şam'dan Koo'ya, "30 Ekim 1918'den İtibaren Sancak'ta Fiili Durum" başlıklı raporu).

²²⁵ RAAHC... *a.g.e.*, Année 1921, c.II, s.331.

12 Eylül 1921 tarihli karara göre, Bucak, Bayır ve El Akrad (Hazine) nahiyeleri Anrak-ya'dan ayrılarak Alevi Bölgesi'ne bağlanmış, Harim kazası Halep'e katılırken, onun içinde bulunan Reyhaniye (Reybanlı) ise Beylan kazası sınırlarına dahil edilmişti. Son değişikliklere göre 219.000 kişi olan Sancak nüfusu içinde Türkler 85.000 kişi kadardı (MAE, no.582, s.42. Barudi Raporu). Güçlü, bu kararlar "Türklerin çoğunlukla oldukları" bölgelerin Sancak'tan çıkarılmasıyla, Türk olmayan nüfusun artmasına yol açıldığını öne sürerken, Jabry ise bu görüşün tam tersini savunmaktadır. Görüldüğü gibi, nüfus konusunda, aynı istatistikler bile karşıt savlara temel alınabilmektedir. Fransız Dışişleri Arşivi'nde bulunan ve Güçlü'nün de kullandığı istatistikler doğru ise, Güçlü'nün yorumuna katılmak mümkün değildir.

²²⁶ Du Véou, *a.g.e.*, s.41'de, İskenderun'da 1924'te yapılan sayımda belirlenen 5.673 göçmenden 4.814'ünün Ermeni olduğunu aktarmaktadır.

²²⁷ 30 Mayıs 1926 Dosduk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi gereği, Ankara'da her iki tarafın temsilcilerinin katıldığı bir toplantıda hazırlanan notta, sınır bölgelerinde yaşayan ve "zararsız hale getirilmesi" öngörülen çete reisi ve eşkiyaların ayrıntılı listesi yer almaktadır. Kilis-Antep bölgesinde yaşayan ve Sancak'taki direnişin önderlerinden olup, Fransa tarafından "istenmeyen kışkır-

Görüldüğü gibi, 1891-1921 arasındaki 30 yıllık dönemde nüfusu ele alan üç kaynakta, Sancak'ın idari sınırları, "Türk" tanımı, göçler gibi nedenlerle, Türk nüfusun toplam içindeki oranı %11 ila %54 arasında değişkenlik göstermektedir.

Özetle, Sancak'taki nüfus bileşiminin, 1914'ten başlayarak 1920'li yılların sonuna kadar önemli değişiklikler geçirdiğini söyleyebiliriz.

b. Sancak'ta Ekonomi ve İskenderun Limanı

Manda döneminde, Sancak ekonomisinde gözle görülür bir gerileme oldu. Doğu Akdeniz ticaretinin önde gelen limanlarından olan İskenderun'da 1927-1934 yılları arasında gemi sayısı ve tonaj açısından gözlenen azalma, Sancak'taki ekonomik gerilemenin en önemli göstergesiydi. Bu yıllar içinde İskenderun limanına ihracat-ithalat ya da re-eksport amacıyla gelen gemi sayısı 327'den 283'e (yani %13 oranında) tonajları da 555.000 ton'dan 469.000 ton'a (%15) geriledi.²²⁸

Bu gerilemeyi, karayolu taşımacılığının gelişmesine bağlamak mümkündür. Ancak, İskenderun limanından yapılan ithalatın tonajı yedi yıl boyunca hemen hiç değişmezken (1927: 76.000 ton, 1934: 74.000 ton), ihracat tonajı %140 (1927: 20.000 ton, 1934: 48.000 ton) artmıştır.²²⁹ Dış ticaret hacminde ithalat aleyhine görülen bu değişim, İskenderun'un, ithalatı değerlendirecek hinterlandından mahrum kaldığını göstermektedir.

İskenderun limanını Beyrut, Trablus ve Lazkiye limanları ile birlikte ele alan bir tabloda²³⁰ ise, İskenderun limanının karşılaştırma-

ncılar" arasında sayılan Ahmet Türkmen ile Hakkı Bey'in, Arap milliyetçileriyle aynı listede yer alması dikkat çekicidir. Türk tarafının listesinde ise, Kürt aşiret reisleri bulunmaktadır. Türkiye ise, "150'likler" olarak anılan listede yer alan Cumhuriyet rejimi muhaliflerinin manda toprakları ve Sancak'ta rejim karşıtı faaliyetlerde bulunduklarını Fransa'ya şikâyet ediyordu (Bkz: MAE, no.181, Büyükelçi Daeschener'in İstanbul'dan Beyrut'taki Yarbay Arnaud'ya 31 Mart 1923 tarihli mektubu).

²²⁸ De Moticaulr, *a.g.e.*, s.64.

²²⁹ *A.g.e.*, s.65.

²³⁰ Jabry, *a.g.e.*, Annexes, Tableau 1 ("Başlıca Suriye Limanları: Beyrut, İskenderun, Trablus ve Lazkiye'deki Ticari Hareketlerin Karşılaştırılması- 1925-1935").

lı üstünlüğünü yitirdiği açıkça görülmektedir. İskenderun'un tüm ticaret hacmi bakımından bu dört liman arasındaki payı 1910-11 yıllarında %37,5 iken, 1935'te %18,8'e kadar gerilemişti. Beyrut'un payının neredeyse hiç değişmediği gözönüne alınırsa, bu tabloda asıl dikkati çeken nokta, Trablus limanının ticaretteki payının %9, 4'ten %20, 5'e çıkarak gösterdiği büyük gelişimdir. Manda döneminde Trablus limanında yapılan tevsi çalışmaları, bu limanın Doğu Akdeniz'de İskenderun'un yerini almasına yol açmıştır.

İskenderun limanının önemini yitirmesinin temel nedeni, Halep'in manda döneminde ekonomik bakımdan geri kalmasıydı. İskenderun'dan yapılan ticaretin çıkış ve varış noktası Halep'di.²³¹ 1926'dan 1930'ların ortasına dek Suriye'de yaşanan siyasal istikrarsızlık ve ayaklanmalara, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı da eklenince, Halep'in ekonomisi iyice zayıfladı. Halep, giderek İskenderun limanının ihtiyaç duyduğu hinterland işlevini yerine getiremez oldu.

İskenderun limanındaki ticaretin gerilemesinin nedenlerinden biri de, büyük ölçüde tahıl, pirinç ve pamuk üretilen Amik ovasındaki ekonomik faaliyetin azalmasıydı. Büyük toprak sahipliğinin yaygın olduğu Amik'de²³² ekili arazinin büyük kısmı Türklerin elindeydi.²³³ Ancak, Amik bölgesindeki toprak sahipleri, daha ilk günden Fransızlar'a karşı silahlı mücadelenin öncüsü olmuş ve bedelini, Tayfur Bey örneğinde görüldüğü gibi, topraklarından sürülerek ödemişlerdi.

Fransız Yüksek Komiseri De Jouvenel, MC'de yaptığı bir konuşmada, Suriye hükümetinin 1926'da getirdiği pamuk ekine yasağının Türk nüfus arasında büyük huzursuzluk ve kargaşa yarattığını

231 A.g.e., s.91-94.

Jabry, İskenderun'un 1932-35 yıllarındaki transit ticaretinin ancak %9'unun Türkiye, İran ve Irak'la, %91'lik kısmının ise Halep'le gerçekleştiğini belirtmektedir. Halep'in İskenderun ticaretinde oynadığı bu rol Fransız Dışişleri'nce hazırlanan bir raporda da doğrulanmaktadır (MAE, no.582, s.32-34. Barudi'nin Şam'dan Koo'ya 14 Ocak 1937 tarihli raporundan).

232 Amik'de ekili alanlar 100 dönümün üzerinde büyük parseller halindeydi. Ovada yüzölçümü 300-700 dönüm arasında değişen ve bir tek "sahibi" olan 50'den fazla köy mevcuttu (Bazan-tay, a.g.e., s.146).

233 "La Question d'Alexandrette", *Europe Nouvelle*, 23 Janvier 1937, s.88. Fransız kadastro kayıtlarına göre, tüm Sancak topraklarının yaklaşık %47'si Türklerle aitti (Jabry, a.g.e., s.107).

açıklamıştı.²³⁴ Yine aynı dönemde, manda yönetiminin aşar vergisinin fülü ürün miktarı üzerinden değil, tahmini üretim miktarı üzerinden alınmasını öngören kararı da Türk toprak sahiplerinin tepkisiyle karşılaşmıştı.²³⁵ Manda yılları boyunca Amik'deki büyük toprak sahiplerinin ekonomik durumları bozulunca büyük mülkiyet, orta boy mülkiyet aleyhine güç kaybetti.²³⁶ İskenderun limanının öneminin azalması ve Amik Ovası'ndaki üretimin yavaşlamasıyla, İskenderun Sancağı'nın ekonomisi manda yıllarında bir durgunluk dönemi yaşadı.

c. Eğitim ve Kültürde Türk Etkinliği

Ekonomik alandaki gerilemeye rağmen, Sancak Türkleri, Türkiye Cumhuriyeti'nden aldıkları destek ve teşvikle, kültür ve eğitim alanında etkin olmayı sürdürdüler.²³⁷

1921'den itibaren Türkiye ile Fransa arasında imzalanan ve Türk diline Sancak'ta resmi dil statüsü tanıyıp Türk kültürünün geliştirilmesini öngören anlaşmalar da Türk kültürel etkinliği için uygun bir zemin oluşturdu.

Sancak'ta bulunan 65 resmi okuldan 33'ünde Türkçe, 32'sinde ise Arapça öğretim yapıyordu.²³⁸ Türk dili ve kültürünün gelişmesi doğrultusunda atılan en önemli adım, Sancak İdare Meclisi'nin 1929'da Latin alfabesini kabul etmesi oldu.²³⁹ Ayrıca, 1930'lardan başlayarak, Sancak'taki Türk öğrencilere Türkiye'deki orta ve yüksek öğrenim kurumları tarafından verilen burslarla bu gençlerin Türkiye'de okuyup doğrudan Cumhuriyet eğitimi almaları da sağlandı.²⁴⁰

²³⁴ Bandazian, *a.g.e.*, s.57'den, *Permanent Mandates Commission*, 9th Session, s.116-117.

²³⁵ Konuralp, *a.g.e.*, s.206.

²³⁶ Bazantay, *a.g.e.*, s.147.

²³⁷ Hakkı Öcal, bu dönemde Türk öğrencilerin kurduğu Genç Spor Kulübü'nün, "Türk kültürünü yayma amacına hizmet ettiğini" anlatmaktadır (Öcal, *a.g.e.*, s.112-113).

²³⁸ "La Question d'Alexandrette...", *a.y.*, *Europe Nouvelle*, s.88.

²³⁹ Jabry, *a.g.e.*, s.87.

²⁴⁰ Harf Devrimi'nden bir yıl sonra alınan bu karar, Sancak'taki siyasal mücadelede etkili olan Türklerin Türkiye Cumhuriyeti ile tam bir uyum ve iletişim içinde hareket ettiklerini gösteriyordu. Tayfur Sökmen birleşik yıllık bir sürede "Maarif Vekaleti ve Halk Partisi adına" 175 çocuğun okutulduğunu belirtir (Sökmen, *a.g.e.*, s.90).

İskenderun Sancağı'ndaki yayın hayatında da Türkçe'nin ağırlığı hissediliyordu. Haftada bir yayımlanan bir Fransızca (*Echo d'Alexandrette*) ve iki kez yayımlanan Arapça (*El Liva*) iki dergiye karşılık, çok sayıda Türkçe gazete ve dergi de yayın hayatındaydı.²⁴¹

Özetle, İskenderun Sancağı, 1918-36 arasındaki manda döneminde özerk bir idari rejime sahip olmakla birlikte, Suriye ve Lübnan'daki tüm istikrarsızlıklardan ve gelgitlerden etkilenmiştir. Ekonomik yönden gelişme gösteremeyen, hatta gerileyen Sancak'ta yaşayan Türkler de, ekonomik kayıplara uğramalarına ve manda yönetimi ile Suriye hükümetinin baskılarına rağmen, Türkiye ile ilişkilerini sürdürerek eğitim ve kültür alanında etkin oldular.²⁴²

241 Başlıcaları, Antakya'da günlük olarak yayımlanan *Yeni Gün*, İskenderun'da haftada iki kez yayımlanan *Doğru Yol* ile yine Antakya'da çıkan haftalık mizah dergisi *Karagöz*'dür (Bkz: Bazantay, a.g.e., s.104 ve 124-125). Bazantay Yakup Kadri'den, Falih Rıfkı'ya, Nazım Hikmet'ten Halide Edip'e Türk yazarlarının kitaplarının yanısıra, Mustafa Kemal hakkındaki kitapların ve *Kadro*, *Varlık*, *7 Gün* gibi dergilerin Sancak'ta satılıp okunduğunu ekler. Ayrıca Halep'de, çeşitli defalar kapanıp açılan ve adı değişsede (*Vahdet*, *Hatay Gazetesi*, *Kemalist Hatay*) Nuri Genç tarafından çıkarılan bir gazete de vardı (Mehmet Gönübol ve Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası [1919-1938]*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1963, s.293).

242 Sancak Türklüğü 1923-36 döneminde siyasal örgütlenmelerini ise Türkiye'de yürüttüler (bkz. bu kitapta s.84'te 213 no'lu dipnotu).

İKİNCİ BÖLÜM

Sorunun Ortaya Çıkışı ve
Bağımsız Hatay'da Seçimler
(1936-1928)

2000 LİRA

POSTALARI

1938'de Hatay Devleti Postaları adına ıkanlan bir pıl.
(Vedat Koçak Koleksiyonu)

I. SORUNUN İLK EVRESİ

A. İskenderun Sancağı'ndan Hatay Sorunu'na

1. 1930'ların Revizyonist Ortamında Fransa ve Türkiye

a. Dünya Ekonomik Bunalımı Karşısında Fransa ve Türkiye

1930'larda dünya ekonomilerini sarsan, kitlesel işsizlik ve zincirleme iflaslarla tüm ülkelerde derin izler bırakan 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, hem Fransa'yı, hem de Türkiye'yi gecikmeli biçimde etkisi altına aldı. Önce Fransa'yı ele alalım:

Geniş bir tarım sektörüne ve aile işletmelerine dayalı bir sanayiye sahip olan Fransa'da,¹ bunalım, ancak 1931 yılı sonuna doğru hissedilmeye başladı. Fransa, bunalımı, kendi ekonomisinin büyük ölçüde bağlı bulunduğu ve bu bunalımdan zaten ağır darbeler alınış olan İngiltere ve Almanya üzerinden dolaylı biçimde yaşadı. Fransa'nın, müttefiki İngiltere'den aldığı yardımlarda önemli kesintiler oldu. Almanya ise tamirat borcu ödemelerini önce aksatmaya, sonra giderek

yerine getirmemeye başladı. Fransa'da, devlet gelirlerinde de gözle görülür bir gerileme yaşanırken, kamu harcamalarının artışı ise engellenemiyordu.² Bu koşullar altında Fransa'da ihracat azaldı; tarım ürünlerinin fiyatları da hızla düştü.

Fransa'da ekonomik sorunlar sürerken, toplumsal huzursuzluk, grevler ve gösterilerde de gözle görülür bir artış oldu. 1932 yılına gelindiğinde, tüm bu gelişmelere, bir de siyasal istikrarsızlık eklendi. Mayıs ayında yapılması planlanan seçimler arefesinde, Cumhurbaşkanı Paul Doumer bir suikaste kurban gitti. Yerine gelen Albert Lebrun'un sekiz yıl sürecek Cumhurbaşkanlığı süresince ise, tam 11 kez kabine değişecektir.

Türkiye'nin durumuna gelince: 1930'larda Türk ekonomisine damgasını vuran iki gelişme, Almanya'nın Türkiye'nin dış ticaretinde ön sıraya yerleşmesi ve devletçilik uygulamalarıydı.

Cumhuriyetin ilk döneminde Türk ekonomisinin temel sorunlarından biri, Osmanlı borçları idi. Bu borçlar yüzünden, Cumhuriyet hükümeti tütün, alkol ve tuz tekeliyle ancak 1927'de ele geçirebildi. Gümrüklerin de henüz tam anlamıyla denetlenememesi buna eklenince, 1920'lerin sonuna kadar devlet gelirlerinde önemli kayıplar oldu.³ 1927'de çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile özel sektöre sınıai atılım için ihtiyaç duyduğu destek ve altyapı sağlandı. Ne var ki, Dünya Ekonomik Bunalımı'nın liberal ekonomilere indirdiği darbe sonucu, özel sektör kendisinden beklenen atılımı gerçekleştiremedi. Bu koşullara bir de, gümrük tarifelerinin yüksek tutulması eklenince, ithalat düşük kaldı; satın alma gücü de iç tüketimi kamçılayacak düzeye ulaşamadı. Bu koşullarda, 1930'lardan itibaren devletçilik, Türk ekonomisinde bir çıkış yolu olarak gündeme geldi.⁴

1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (Serbest Fırka)⁵

² Lucien Bitterlin, *Alexandrette: Le Minich de l'Orient*, Paris, Jean Picollec Editeur, 1999, s.162.

³ Selim Deringil, *Denge Oyunu (İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası)*, 3. baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s.18.

⁴ A.g.e., s.19.

^(*) Atatürk'ün direktiği doğrultusunda Ali Fethi Okyar ve arkadaşları tarafından kurulan Serbest Fırka'nın kuruluşu, kapanması ve devletçiliğin bir çözümü olarak tartışılmaya başlandığı dö-

faaliyet gösterdiği birkaç aylık süre içinde, liberal programıyla geniş halk kitlelerinden büyük ilgi gördü. Bu ilginin temel nedeni, yaşanan ekonomik zorlukların halkta yarattığı hoşnutsuzluktu. Serbest Fırka'nın feshinden sonra, "ılımlı devletçilik" yeni bir ekonomik alternatif olarak Başbakan İsmet İnönü tarafından ortaya atıldı.⁵ Kararlaştırılan politika uyarınca, özel girişimin yatırım yapmak istemediği alanlarda devlet yatırım yapacaktı. Ancak devletçilik, sistematik bir program olmaktan çok, koşulların zorladığı pragmatik bir çözüm arayışı niteliğindeydi.

Fransa, İngiltere, Almanya ve İtalya'nın 1928, 1932 ve 1936 yıllarında, Türkiye'nin dış ticaretindeki paylarının yer aldığı aşağıdaki tabloda, Almanya'nın açık farkla diğer ülkelerin önüne geçtiği açıkça görülmektedir:

1928, 1932 ve 1936'da Türkiye'nin İhracat ve İthalatında
Fransa, İngiltere, Almanya ve İtalya'nın Payları (%)⁶

	Fransa		İngiltere		Almanya		İtalya	
	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
1928	10,6	13	10,1	12,3	12,8	14,2	18,2	11,8
1932	7,7	8,4	9,8	12,4	13,5	23,2	16,1	12,9
1936	3,3	2,5	5,4	6,6	51	45,1	3,7	2,2

1928-36 arasındaki sekiz yıllık sürede, Fransa'nın payı üç misli, İngiltere'ninki yarıya yakın azalmıştı. 1928'de Türk dış ticaretinde en önemli yere sahip olan İtalya'nın payı da büyük ölçüde erimişti. Almanya ise, 1928'de Türkiye'nin ihracatında birinci, ithalatında ise İtalya'nın ardından ikinci sıradayken, sekiz yıl içinde Türkiye'nin dış ticaretinin yarısını gerçekleştirdiği ülke konumuna ulaşmıştı. Türkiye,

nemle ilgili olarak bkz: Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, 1981.

5 A.g.e., s.12-21.

6 Baskın Oran, "1923-1939: Göreli Özerklik - 1, Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası...*, a.g.e., s.250'den, DİE İstatistik Göstergeler 1923, 1998, s.418-430. Hazırlayan ve yayımlayan: Hikmet Uluğbay.

Almanya'ya tarım ürünlerinin yanı sıra, sanayi hammaddeleri ihraç ediyor, buna karşılık Almanya'dan sanayi malları alıyordu.

1933 yılında Nazi Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra ise, Alman firmalarının Türkiye'ye açtıkları krediler sonucunda ve *kli-ring*'in* bir çözüm yolu olarak ortaya çıkmasıyla, Türkiye'nin Almanya ile gerçekleştirdiği ticaretin hacminde hızlı bir artış görüldü.⁷

Özetle, ekonomik yapılarından dolayı uluslararası ekonomiyle tam olarak bütünleşememiş bulunan Fransa ve Türkiye, Dünya Ekonomik Bunalımı'ndan gecikmeli biçimde etkilendiler.

b. 1930'larda Fransız Dış Politikası

1930'lara dek Avrupa'daki gelişmeler, Fransa'nın Birinci Dünya Savaşı sonundaki beklentilerine uyuyordu. 1925 yılında imzalanan Locarno Paketi ile, Almanya'nın Fransa ve Belçika'yla olan (batı) sınırlarının kesin olduğu belirtildi ve bu sınırlar İngiltere ve İtalya tarafından güvence altına alındı. Locarno, Birinci Dünya Savaşı sonrasında, Avrupa'da karşılıklı güvenlik politikasının başlangıcı olarak değerlendirildi.⁸

Ancak 30'lu yılların başından itibaren Avrupa'da yaşanan gelişmeler, sağlanan istikrarın tahmin edilenden çok daha zayıf ve kısa ömürlü olduğunu gösterdi. Avrupa, henüz ekonomik bunalımın etkilerini üzerinden atamamışken, Almanya'ya "yaşam alanı" (*lebensraum*) vadeden Hitler'in 1933 yılı başında Şansölye olması, statükonun bozulması yönünde bir dizi gelişmenin de habercisi oldu.

Almanya, 1933 yılı sonlarında MC'den çekildi. 1934 yılında Avusturya Başbakanı'nın suikaste kurban gitmesi,* Almanya'nın

(*) Ülkelerarası ticarete, ihracat ve ithalat işlemlerinin, döviz kullanılmadan mahsup ve mal değişimi yoluyla gerçekleştirilmesi.

7 Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s.200-201.

8 Fahir H. Armaoğlu, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, 2. baskı, Ankara A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1973, s.476 ve Andrew J. Crozier, *The Causes of the Second World War*, Oxford, Blackwell, 1997, s.65.

(*) Avusturya Başbakanı Dolfuss, Avusturya polisi üniforması giymiş bir grup Nazi tarafından 25 Temmuz 1934'te öldürüldü.

Avusturya'yı ilhak (*Anschluss*) girişiminin bir parçasıydı. O sırada, Fransa'da ekonomik bunalım iyice hissedilmeye başlamıştı. Yüksek enflasyon ve hızla artan işsizlik toplumsal sorunları da tırmandırıyordu. Bu dönemde Fransa, Almanya'yı caydıracak güçlü bir silahlanma programını yürütebilecek sınai altyapıdan da yoksun görünüyordu.⁹

Hitler'in 1934 ortalarında Venedik'te Mussolini (*Duce*) ile yaptığı görüşmeden sonra, bir Alman-İtalyan yakınlaşmasından çekinen Fransa, İtalya'yı statükocu devletler cephesinde tutmak için çaba harcadı. 1935 başında Fransız Dışişleri Bakanı Laval'in Mussolini ile yaptığı görüşmeler sonunda imzalanan Mussolini-Laval (gizli) Anlaşmaları ile, Fransa, İtalya'ya, Afrika'da bazı toprak tavizleri verdi ve İtalya'nın Habeşistan üzerindeki emellerini üstü kapalı olarak kabul etti.

İngiltere ise, bir Akdeniz bloku kurulmasına yönelik olarak görüldüğü Mussolini-Laval Anlaşmaları'nı endişe ile karşıladı.¹⁰

1935 yılı Mart ayında, Almanya'nın hava kuvvetlerini (*Luftwaffe*) kurduğunu açıklaması ve Versailles Antlaşması'nın silahsızlanmayla ilgili hükümlerine karşı çıkarak zorunlu askerliği tekrar uygulamaya koyması, Avrupa'da statükoyu korumanın çok güç olacağını gösterdi. Almanya'nın hızla güçlü bir ordu oluşturması karşısında bir şey yapamayan Fransa, İtalya ve İngiltere'yle birlikte, Nisan 1935'te Stresa Anlaşması'nı imzalayarak Almanya'ya karşı bir cephe oluşturma yoluna gitti.¹¹

Stresa Cephesi başlangıçta Alman askeri gücüne karşı bir güvence gibi görülürken, iki ay gibi kısa bir süre içinde dağıldı. Alınan-ya'nın denizlerde de kuvvet kazanmasından çekinen İngiltere, Alman deniz gücünü sınırlandırmak üzere bu ülkeyle anlaşmayı tercih etti.¹²

9 James Joll, *Europe Since 1870, An International History*, Harmondsworth, Penguin Books, 1978, s.349.

10 Alan Chermisset, *La Méditerranée comme enjeu politique depuis 1935*, Paris, 1945 (Yayımlanmamış doktora tezi).

11 Armaoğlu, a.g.e., s.562. Taraflar, Almanya'nın yeniden silahlanmaya başlamasını kınadılar ve Avusturya'nın bağımsızlığını koruma amaçlarını teyid ettiler.

12 18 Haziran'da nota reatisi yoluyla anlaşmaya göre, Almanya'nın deniz kuvvetleri İngiltere'nin-kinin %35'ini geçmeyecekti.

1935 Ekim ayında da Stresa Cephesi'nin bir diğer üyesi olan İtalya Habeşistan'ı işgal etti.¹³

1935 yılı, Versailles'la kurulup Locarno'yla pekişen statükonun korunamayacağını açıkça gösterdi.

1936 yılı, Avrupa'daki statüko açısından kaygı verici gelişmelerle başladı. Fransa ile İngiltere'nin Habeşistan bunalımındaki "yatıştırıcı" tavrından güç alan Almanya, Mart ayında Ren'in askerden arındırılmış bölgelerini işgal etti. Bu işgal karşısında Fransa, Almanya'ya karşı tek başına hareket etmeyip, başta İngiltere olmak üzere, Locarno Paketi'ndeki diğer imzacı devletlerle ortak bir çözüm arayışına girdi. Böylelikle, savaş sonrasındaki düzenin hızla istikrarsızlık ve çatışmaya dönüştüğü Avrupa'da, karar merkezlerinin Berlin ile Londra olduğu iyice anlaşılmış oldu.¹⁴

Ancak, İngiltere, Ren'deki Alman oldu-bittisi karşısında, Fransa'ya Locarno'da verdiği güvenceyi teyid etmekten öte bir adun atmadı. Locarno artık işlevini yitirmişti. İtalya da 1936 Mayıs ayında Habeşistan'ı ilhak etti.

Temmuz ayında ise, İspanya'da iç savaş patladı. İç savaşın başlangıcından itibaren, İtalya ile Almanya birlikte hareket ederek, General Franco komutasındaki milliyetçi güçlere önemli destek sağlarken, İngiltere ve onun yönlendirmesiyle Fransa ise tarafsız kalmayı yeğlediler.

Özetlersek, 1930'larda Fransa, Almanya'nın eski gücüne kavuşarak Avrupa'daki statükoya karşı bir tehdit oluşturmamasını önlemek için, İngiltere'nin yanı sıra, İtalya'yı da içine alan bir güvenlik sistemi arayışındaydı. Ancak, Fransa, toplumsal huzursuzluklar, ekonomik

13 İtalya'ya karşı, MC içinde bir süre yaptırım uygulanmaya çalışıldıktan sonra, 1935 yılı sonunda Hoare (İngiltere Dışişleri Bakanı) Laval Planı ile İtalya'nın talepleri kabul edildi ve bu ülkeye karşı da "yatıştırma politikası" uygulanması yoluna gidildi (Néré, *a.g.e.*, s.180).

Yatıştırma Politikası: Genel olarak İngiltere'nin, Almanya'nın Versailles sistemini değiştirmek üzere attığı adımlara, Avrupa'da çatışma çıkarmaması için göz yumulması yönündeki politikasıdır. Özel olarak, Hitler'in saldırganlığı karşısında İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain'in 1937'den itibaren uyguladığı "yumuşak" politika için kullanılır.

14 Crozier, *a.g.e.*, s.119.

sorunlar ve askeri hazırlık düzeyinin yetersizliği nedeniyle, Almanya'nın revizyonist girişimleri karşısında önleyici bir politikayı tek başına izleyecek güçten yoksundu. Fransa'nın kendi yanına çekmeyi umduğu İngiltere ve İtalya'ya gelince: Alman silahlanması ve yayılma taleplerinin "yatıştırılabileceğine" inanan İngiltere, bir karşı-adım atmak niyetinde değildi. İtalya da Almanya ile birlikte hareket etmeye başlamıştı.

*c. 1930'larda Türk Dış Politikası: MC Üyeliği (1932)
ve Montreux Boğazlar Konferansı (1936)*

Musul sorununun kendi istediği doğrultuda çözümünü sağlayamayan Türkiye, 1925-1930 yılları arasında dış politikada bir yalnızlık dönemi geçirdi. Musul sorununun MC'de çözümlenişinin hemen ertesi günü, 17 Aralık 1925'te Türkiye, SSCB ile bir Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalayarak tepkisini ortaya koymuştu.

Türkiye, 1926 yılında İngiltere ve Irak'la imzaladığı Türk-Irak Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması ile Musul düzenlemesini dolaylı olarak tanımış oldu. Musul sorununun çözümünden sonra İngiltere, Türkiye'yi, MC'ye üye olması için ikna etmeye çalıştı. Ancak, Musul sorununun ele alınış ve çözümleniş biçimi dolayısıyla Türkiye, örgüte güvensizlik duyuyordu. Ayrıca, SSCB ile yaptığı 1925 Dostluk Antlaşması ve devamındaki 1929 Protokolü gereği, bu ülkeye danışmadan MC'ye üye olmama yükümlülüğü altına da girmişti.

Türkiye 1930 yılında da Fransa ile bir Dostluk, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması imzalanmıştı.¹⁵ Antlaşma uyarınca taraflardan birine saldırı olması halinde, diğeri tarafsız kalmayı yükümleniyordu. Türkiye ile Fransa, aralarında çıkabilecek uyuşmazlıkları dostça çözümlenemezlerse, La Haye Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın hakemliğine başvuracaklardı.

1930'ların başından itibaren, Türkiye'nin MC'ye üye olabileceğine dair işaretler görülmeye başladı. Ancak, Türkiye MC'ye girdikten

15 Bu antlaşmanın metni ve ekleri için bkz: İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları...*, a.g.e., 393-398.

sonra örgütün Meclisi'nde de daimi üye olarak yer almak isteğindeydi.¹⁶ Türkiye, Meclis'de yer alması halinde, MC üyeliğinin SSCB tarafından da onaylanacağı görüşündeydi.

Türkiye'nin MC üyeliği kendi talebi ile değil, davet üzerine gerçekleşti.¹⁷ MC tarafından yapılan davet, TBMM'ce kabul edildi ve Türkiye, 1932 yılında MC'ye üye oldu. Üye olduktan iki yıl sonra 1934'te ise, Türkiye MC Meclisi geçici üyeliğine seçilerek 1935-37 arasında Meclis'de üye olarak bulundu.

Türkiye'nin MC üyeliği, Avrupa'da gitgide keskinleşen statükocu-revizyonist devletler bloklaşmasında, statükocu grupta yer aldığı'nın göstergesiydi. Türkiye, revizyonist ülkelere, özellikle İtalya'ya karşı MC'ce kararlaştırılan yaptırımlara etkin biçimde katıldı.

Öte yandan Türkiye, dış ticaretini büyük ölçüde revizyonist ülkelerle gerçekleştiriyordu. Türkiye'nin bu ülkelerle diplomatik ilişkileri de ekonomik ilişkilerine bağlı olarak değişkenlik gösteriyordu.

İtalya'da Mussolini, 1922'de iktidara geldiği dönemden başlayarak Akdeniz ve Balkanlar'la yakından ilgilendiğini her fırsatta açıklanmıştı. Buna rağmen, 1924-30 döneminde İtalya, Türkiye'nin dış ticaretinde birinci sırada yer alan ülkeydi.¹⁸ Ne var ki, İtalya'nın Akdeniz'deki ve Balkanlar'daki emellerini 1930'ların başından itibaren açıkça ortaya koyması, Türkiye'yi bölgesel ittifaklara dayalı bir güvenlik politikası izlemeye yöneltti.

Türkiye, 1930'dan başlayarak Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'ın da katıldığı yıllık Balkan konferanslarında, Balkanlar'daki güvenlik konusunu dış politika gündeminin öncelikleri arasına aldı. 1934 yılında da, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan ile Balkan Antantı'nı imzaladı. Antant, imzacı ülkelerin

16 Özden Zeynep Alantaş, "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi", *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoglu, İstanbul, Der Yayınları, 2001, s.87.

17 Türkiye'ye yapılan davet, İspanya'nın önerişi, Yunanistan'ın da onayıyla oldu. (İlhan Uzel, "1923-1939: Görelî Özerklik-1, Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye", *Türk Dış Politikası...*, a.g.e., s.311).

18 İlhan Uzel, "1923-1939: Görelî Özerklik-1, Batı Avrupa'yla İlişkiler (İtalya'yla İlişkiler)", *Türk Dış Politikası...*, a.g.e., s.294.

Balkan sınırlarını karşılıklı olarak güvence altına almaları esasına dayanıyordu. Türkiye, Balkan Antantı ile statükoyu bölgesel planda da koruma kararlılığını ortaya koymuş oldu.

İtalya'nın, 1935 yılında Habeşistan'a saldırmasının ardından, Oniki Ada'da tahkimata başlaması, Türkiye tarafından endişe ile karşılanmıştı. Türkiye, İngiltere'nin, İtalya'ya karşı MC'nin uyguladığı yaptırımlara katılan Fransa, Yugoslavya ve Yunanistan'a verdiği ve bir İtalyan saldırısı halinde bu ülkelere yardımını öngören güvenceye (Akdeniz Pakti'na), Ocak 1936'da katıldı. Bu pakt, İngiltere tarafından aynı yılın Temmuz ayında tek taraflı olarak kaldırılrsa da, Türkiye, Avrupa'da statükocu blokta yer aldığını bir kez daha kanıtlamış demektir.

Lozan'da kabul edilen Boğazlar Sözleşmesi, Avrupa dengesinin Almanya ve İtalya tarafından hızla değiştirilmek istendiği 1930'ların ortalarına kadar işlevini yerine getirebilmişti. Ancak ortaya çıkan bu İtalyan tehdidi karşısında Türkiye, Boğazlar rejiminin değiştirilmesine ilişkin taleplerini 1933 Londra Silahsızlanma Konferansı'ndan başlayarak 1934 ve 1935 yıllarında uluslararası toplantıların gündemine taşıdı.¹⁹

Türkiye, Avrupa'da statükonun hızla bozulduğu bir sırada, Nisan 1936'da, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin imzacılarına nota göndererek, Boğazlar'ın ele alınacağı bir uluslararası konferans toplanmasını istedi.²⁰ Konferans, Lozan rejimine taraf olan tüm devletlerin –İtalya dışında– katılımıyla, 1936 Haziran ayında Montreux'de toplandı.

Montreux Boğazlar Sözleşmesi, 20 Temmuz 1936'da imzalandı.²¹ Lozan'la Boğazlar'a getirilen kısıtlamaları kaldıran Montreux'nün en önemli sonucu, Boğazlar Bölgesi'nin Türkiye tarafından askerileştirilerek tam bir denetim altına alınması oldu.

¹⁹ A.g.e., s.370-371.

²⁰ İsmail Soysal, "1936 Montreux Sözleşmesi ve Sonradan Çıkan Sorunlar", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, haz. İsmail Soysal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s.310.

²¹ Sözleşmenin metni için bkz: Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anıtları...*, a.g.e., s.501-526.

Lozan'ın üzerinden 13 yıl geçtikten sonra ve Avrupa'da statükonun tek taraflı oldu-bittilerle bozulduğu bir dönemde, Türkiye, uluslararası bir konferans toplayarak, Boğazlar rejimini değiştirmeyi başardı. Türkiye'nin bu diplomatik başarısının nedenleri arasında, Boğazlar rejimi ile doğrudan ilgilenen kuzey komşusu SSCB'nin onayını almış olmasının yanı sıra, Akdeniz'deki İtalyan tehlikesi karşısında yakın işbirliği içine girdiği İngiltere'nin desteğini elde etmesinin de payı vardı.

1936 ortalarına gelindiğinde, Türkiye Cumhuriyeti, Lozan'dan kalan sorunlarını çözmüş, uluslararası topluluğun saygın üyelerinden biri olmuştu.

2. Fransa-Suriye (Bağımsızlık) Antlaşması (9 Eylül 1936)

a. 1930'larda Türk-Fransız İlişkileri ve İskenderun Sancağı

1921 Ankara (Franklin-Bouillon) Anlaşması ile Fransız mandası içinde özel bir yönetime sahip olması kabul edilen ve 1923 Lozan Antlaşması'yla bu statüsü teyid edilen İskenderun Sancağı, 1926 Türkiye-Fransa (Suriye ve Lübnan İçin) Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi'nden 1936'ya dek Ankara ile Paris arasında bir sorun olarak gündeme gelmedi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin gerçekleştirdiği reformlar ve uluslararası alanda kazandığı saygın konum, İskenderun Sancağı ve Suriye'de, Türkiye'nin "yıldızının parlaması" sonucunu doğurmuştu.²²

1935-37 arasında Türkiye'nin Beyrut Başkonsolosluğu görevini yapan Feridun Cemal Erkin de anılarında, Fransa ile herhangi bir anlaşmazlık yaratmamak için, Türk Hükümeti'nin başkonsoloslarına Sancağı'ı ziyaret etmekten kaçınmaları talimatını verdiğini belirtmektedir.²³

Resmi düzeyde gösterilen dikkat ne olursa olsun, Suriye ve Sancağı'nda 1930'ların başından itibaren yaşanan gelişmeler, Fransa'nın mandayı sona erdirerek Suriye'ye bağımsızlık tanıma yönünde atacağı

22 Edmond Rabbath, *Unité syrienne et devenir arabe*, Paris, Librairie Marcel Rivière, 1937, s.251.

23 Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar*, I. Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980, s.86.

adımların, İskenderun Sancağı'nın statüsü hakkında da ciddi tartışmalara yol açacağını ortaya koyuyordu.²⁴

b. Suriye'de Karışıklıklar ve İlk Antlaşma Taslağı

Fransa tarafından 1933 yılında söz verilen bağımsızlık antlaşması bir türlü imzalanamadığı için, 1934 yılından beri Suriye'de ortam gergindi.²⁵ 1936 yılı ise olaylarla başladı. Fransız işgalinin ilk günlerindeki Arap direnişinin önderlerinden olan İbrahim Hanano'nun cenaze töreninde olaylar çıktı. Suriyeli milliyetçiler, Şam'daki elektrik ve tramvay şirketleri çalışanlarına grev çağrısında bulundular. Gösteriler kısa sürede Halep, Hama ve Humus'a da sıçradı.

Manda yöneticileri, olayları bastırmak üzere askeri güçlerden yardım istedi. Büyük kentlerde olağanüstü hal ve sokağa çıkma yasağı ilân edildi. Çatışmalarda ölü ve yaralıları olduğu yolunda haberler gelmeye başlamıştı.²⁶ Esnaf da boykot çağrısına uyarak dükkânlarını kapayınca, Suriye'de hayat tümüyle felce uğradı.

Bu arada, Suriyeli milliyetçi hareketin temsilcileri Yüksek Komiser'le biraraya gelerek mandanın sona ermesi yönündeki taleplerini yinelediler. Yüksek Komiser De Martel, çare olarak yerel halkın dileklerinin merkezi yönetime iletilmesini sağlayacak danışma konseyleri kurulmasını önerdi. Ancak, bu tedbire rağmen Suriye'de karışıklıklar yatışmadı.

22 Şubat'ta Şeyh Tacettin başbakanlık görevinden istifa etti. Yeline Ata el-Eyyubi başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu. Yüksek Komiser, yeni başbakana gönderdiği bir mektupta, parlamentonun yakında açılabileceğini, Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunacağını ve "İrak'la İngiltere arasında yapılabilecek bir antlaşma için görüşmelere başlamaya hazır olduğunu" belirtti.²⁷

²⁴ Sanjian, a.y., s.380.

²⁵ Bkz. yuk. s.88-89.

²⁶ "Şam'da dokuz, Hama ve Humus'da yedi, Der-ez Zor'da beş-altı kişinin öldüğü bildiriliyordu." (Pinon, a.g.e., s.165).

²⁷ A.g.e., s.167.

Suriye hükümet temsilcileri ile De Martel, 29 Şubat-1 Mart 1936 tarihlerinde Beyrut'ta biraraya geldiler. Toplantıya Kutle tul-Vatani* (Milli Blok) adına Haşim el-Atasi de katıldı. Yüksek Komiser, Şam Hükümeti'ne gönderdiği mektubun içeriği ile ilgili olarak hükümetinin onayını aldığını ve antlaşma doğrultusunda atılacak somut adımlar konusunda görüşmelerde bulunmak üzere Paris'e gideceğini söyledi.²⁸ De Martel, Suriye hükümetinin de Fransa'ya gönderilecek bir heyet oluşturmasını istedi.

Hükümet temsilcileri Beyrut'tan Şam'a dönüşlerinde, Fransız mandasuun sona erip Suriye'nin bağımsızlığa kavuşmasını görüşmek üzere bir heyet kurulacağını ilân ettiler ve daha önce çıkan olaylar nedeniyle sürgüne gönderilen kişiler için af çıkarıldığını açıkladılar. Şam'da dükkânlar açıldı ve hayat normale döndü.

Suriye heyeti,²⁹ 25 Mart 1936'da Paris'e vardı. Görüşmeler, 31 Mart'ta başladı. 3 Nisan 1936'da Fransız tarafı, manda rejimini sona erdirecek bir antlaşma imzalamaya hazır olduklarını bildirdi. Ayrıca Fransa, antlaşmanın imzalanmasından sonra Suriye'nin MC üyeliğini destekleyeceği sözünü de verdi.

Karşılıklı anlayış ortamında başlayan görüşmelerin sonuçlanması, ilk anda beklendiği kadar hızlı olmadı. Özellikle, Fransız tarafındaki siyasal irade yoksunluğu somut bir çözüme ulaşılmasını engelliyordu. 1936 yılı Nisan ayının sonuna gelindiğinde, Suriye heyeti, Şam'daki Meclis tarafından reddedileceğinden neredeyse emin olduğu bir antlaşma taslağı ile ülkesine döndü.

c. Fransa'da Halk Cephesi ve Antlaşma'nın İmzalanması

Fransa'nın yerel özerklikleri teşvik ederek ulusal birliği zayıflarmaya dayanan müdahaleci manda politikasından dolayı, Suriye'de

(*) Kutle tul-Vatani, bir siyasal parti olmayıp Suriye'li milliyetçilerin bir üst (cephe) örgütüydü.

²⁸ Jones, a.g.e., s.96.

²⁹ Heyette, Suriye hükümetini temsilen, Eğitim Bakanı Emir Mustafa Şahabi ile Maliye Bakanı Edmond Homsi'nin yanı sıra Milli Blok'u temsilen Sadullah Cabiri, Cemil Mardam ve Faris Khuri bulunuyordu.

mandayı sona erdiren antlaşma ancak 1936 yılının sonlarına doğru imzalanabilecektir. Fransa'nın Antlaşma'yı imzalamak durumunda kalmasında o dönemdeki yerel, bölgesel ve uluslararası ortama özgü nedenlerin de rolü vardı:

Yerel düzeyde, Suriyeli milliyetçiler 1930'ların ortasında cephe oluşturarak bağımsızlık yönünde kararlı bir hareket başlatmışlardı.

Bölgesel düzeyde, 1936'da, Mısır'da çıkan İngiltere-karşıtı olaylar sonunda, soruna görüşmeler yoluyla çözüm aranması, Suriye'deki manda rejiminin de artık eski yöntemlerle sürdürülemeyeceğini gösteriyordu.³⁰

Uluslararası ortamda, 1936 Mart ayından itibaren görülen –yukarıda sözünü ettiğimiz– revizyonist gelişmeler,³¹ iç sorunlarıyla başetmeye çalışan Fransa'nın statükoyu koruyacak güçte olmadığını göstermişti.

Bu koşullarda Fransa, Suriye'deki mandayı sürdürmekte zorlanmaya başlamıştı. Tüm bu etkenler, Fransa'nın 1936'da Suriye ile bir antlaşma imzalayarak mandayı tasfiye etmesi için uygun zemin oluşturdu. Bu açıdan, 1936 Antlaşması'nın, Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık verme isteğinden ziyade yerel, bölgesel ve uluslararası koşulların da uygun olduğu bir ortamda Suriyeli milliyetçilerin zorlamasıyla gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Şimdi, Antlaşma'ya varan gelişmeleri ele alalım:

Mayıs ayında Fransa'da yapılan genel seçimler, antlaşmayla ilgili darboğazın aşılmasında belirleyici bir rol oynadı. Seçimlerde, Léon Blum yönetimindeki sol-liberal eğilimli Halk Cephesi iktidara gelmişti.³² Fransa'nın sömürgeleri ve mandalar konusunda ılımlı bir yak-

30 Nader Kuzbari, *La question de la cessation du mandat français sur la Syrie*, Paris, A. Pedone, 1937, s.197.

31 Bkz. bu kitapta s.95-98.

32 Bkz. bu kitapta s.80. Léon Blum, iktidara geldiğinde, sömürgelerde ve deniz aşırı topraklarda çıkarları olan sağ eğilimli çevrelerden göreceğini bildiği tepkiye rağmen sömürgelerde ve mandalarda diyalog politikası izlemeye kararlıydı (Charles André Julien, "Léon Blum et les pays d'outre-mer", *Léon Blum, Chef de gouvernement, 1936-1937*, Cahiers de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, no.155, Paris Librairie Armand Collin, 1967, s.377).

laşın içindeki yeni hükümet, Suriye ile anlaşmak için gereken siyasal iradeye sahipti. Yeniden başlayan görüşmelerde, Fransa tarafında Dışişleri Bakanlığı (Siyasi)Müsteşarı* Viénot'nun yanı sıra, bizzat Başbakan Blum'un olumlu girişimleri sonuca gidilmesinde etkili oldu.³³

Fransa-Suriye Dostluk ve İttifak (Bağunsuzluk)Antlaşması, 9 Eylül 1936'da Paris'te imzalandı. Antlaşma, Suriye'de Kasım ayında yapılması öngörülen seçimlerden sonra her iki ülke parlamentosunca onaylanarak yürürlüğe girecekti. Bir Dostluk ve İttifak Antlaşması'nın yanı sıra, bir Askeri Sözleşme ile ekli mektuplardan oluşan anlaşma metinleri,³⁴ genel olarak 1930 yılında imzalanan İngiltere-İrak Antlaşması modelini çağırıyordu: İttifakın süresinden (25 yıl), mandater devlete tanınan askeri ayrıcalıklara kadar iki antlaşma arasında pek çok benzerlik vardı.³⁵

Antlaşma'yla, Fransa ile Suriye arasında sürekli barış ve dostluk kuruluyor ve iki "bağunsuz ve egemen" devlet, 25 yıl sürecek bir ittifaka gidiyorlardı. Ayrıca, Antlaşma'nın yürürlüğe girmesinden itibaren üç yıl içinde Suriye MC'ye üye olacaktı.

Her iki ülke birbirlerine yönelecek bir tehdit durumunda yardımlaşma konusunda anlaşıyorlardı. Suriye, ittifak gereğince Fransa'ya, topraklarında iki hava üssü bulundurma izni veriyor ve silahlı kuvvetlerinin kurulmasında Fransa'dan yardım almayı kabul ediyordu.

Askeri Sözleşme'de ise, Cebel Dürzi ve Alevi Bölgesi'nde Fransa'nın beş yıl süreyle asker bulundurmaya "kabul ettiği" hükmü yer almaktaydı. Buna karşılık, sözkonusu bölgedeki egemenlik hakkı, özel

(*) Pierre Viénot, dışişleri bürokran olmayıp, kabine ile birlikte atanan bir tür "dışişlerinden sorumlu devlet bakanı" idi.

33 Pinon, *a.g.e.*, s.173'te Blum'un, zaman zaman Dışişleri Bakanı Yvon Delbos ile ters düşmek pahasına da olsa, çözümde "kişisel etkisi" olduğunu vurgulamaktadır.

34 Ayrıntılar için bkz: MAE, no.572 (Mandats, Syrie-Liban), Fransa ile Suriye Arasında Dostluk ve İttifak Antlaşması ve Ekleri, s.1-42.

35 İki antlaşmanın karşılaştırılması için bkz: Lapiere, *a.g.e.*, s.159-163. Gerçekten, Fransa'nın 1933 yılında Suriye ile üzerinde görüşüldüğü antlaşma taslağı da 1936 yılında imzalanandan çok farklı değildi: 1933 taslağında da, yine 25 yıl süreli bir ittifak yapılarak Fransa'ya askeri, mali, ekonomik ayrıcalıklar tanınıyordu (Longrigg, *a.g.e.*, s.197).

idari ve mali rejimin korunması koşuluyla, Suriye devletine devrediliyordu.

Özetle, Fransız mandasırı sona erdirerek egemenliğin bağımsız Suriye devletine devrini öngören Dostluk ve İttifak Antlaşması, Fransa'ya tanınan imtiyazlarla ve bazı bölgelerde özerk rejim kurulmasını öngören hükümleriyle Suriye'nin bağımsızlığına önemli sınırlamalar getiriyordu.

3. Türkiye'nin Antlaşma'ya Tepkileri ve Sorunun İlk Belirtileri a. Sancak'ın Suriye'ye Bırakılması ve Türkiye'nin Tepkisi

Daha Fransa ve Suriye arasında görüşmeler devam ederken, Ankara, Sancak'taki özel yönetimin değiştirilmeden korunması yönündeki duyarlılığını sürdürdüğünü ortaya koydu. Türk basınında, Türk "çoğunluğu"nun bulunduğu Sancak'ta özel rejimin korunmasının önemi vurgulanıyordu.³⁶

1936 Ağustos ayında, *Cumhuriyet*'in, Suriye'de çıkan *Vahdet* gazetesinden aktardığı bir haberde, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın, Paris'te görüştüğü Fransız Dışişleri Bakanı Yvon Delbos'dan, Suriye-Fransa Antlaşması'na bölgedeki Türklerin haklarını koruyan özel bir madde eklenmesini talep ettiği bilgisi yer alıyordu.³⁷

Eylül 1936 başında, MC toplantısı için Cenevre'de bulunan Irak Dışişleri Bakanı Nuri Said Paşa, ülkesine dönerken İstanbul'a uğradı. Iraklı Bakan'ın, Başbakan İnönü ve Dışişleri Bakanı Aras ile yaptığı görüşmelerde Sancak konusu da ele alındı. Başbakan İnönü, Nuri Said Paşa'ya Suriye'nin yakında bağımsızlığına kavuşacak olmasından memnuniyet duyduğunu belirtti. İnönü, İskenderun Sancağı konusuna

36 Örneğin, 5 Nisan 1936 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde başyazar Yunus Nadi, "Suriye İsklâfî ve İskenderun Hususi İdaresi" başlıklı yazısında, Sancak'la ilgili olarak "ahden kabul edilmiş olan hususi idarenin mahfuziyetine dikkat ve itina edilmesi" Gereğine dikkat çekiyordu.

37 Haberin sonunda, bölgede yaşayan Türklerin nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu rezi savunularak, nüfus kayıtlarında Türk olarak geçenlerin sayısına "aslen Türk ırkından olan veya Türk kültürü ile yaşayan" Çerkes ve Kürtlerin yanısıra, Lazkiye (Alevi) Vilayeti'ne katılan Bayır ve Bucak'da yaşayan Türklerin de eklenmesiyle gerçek Türk nüfusunun hesaplanabileceği belirtiliyordu (*Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1936).

da kesin bir çözüm bulunması gerektiğini vurguladı. Türkiye, Suriye-Fransa görüşmelerine gölge düşürmemek için, konuyu doğrudan Suriyelilerle görüşerek çözmek niyetindeydi.³⁸

Fransa-Suriye Antlaşması'nda İskenderun Sancağı'yla ilgili bir madde yoktu. Yalnızca, Antlaşma'nın 3. maddesinde "Fransa'nın, Suriye ile ilgili olarak ya da onun adına imzaladığı uluslararası anlaşma ve sözleşmelerden doğan hak ve yükümlülüklerinin, mandanın sona erdiği gün ... Suriye hükümetine devredileceği"³⁹ hükmü yer alıyordu. Cebel Dürzi ve Lazkiye'de özel bir mali ve idari rejim kurulmasını öngören ekte de,⁴⁰ İskenderun Sancağı'na herhangi bir gönderme yapılmıyordu.

Antlaşma, başlangıçta, Türkiye'de ölçülü bir sessizlikle karşılandı. Türk tarafında görülen sessizlik, Antlaşma'yı imzalayan taraflardan bir açıklama beklentisinden kaynaklanıyordu.

Suriye heyetinin Antlaşma'yı imzaladıktan sonra, Paris dönüşü İstanbul'a uğramasıyla, Türkiye'nin beklediği görüşme fırsatı doğdu. Suriye heyeti İstanbul'da Türk yetkilileriyle görüştü. Ancak, görüşmelerden Türk tarafının beklediği sonuç çıkmadı. Suriye heyeti, görüşmeden sonra Sancak konusunda somut bir açıklama yapmaktan kaçındı.⁴¹

Bunun üzerine, Türkiye'de Sancak konusunda büyük bir kampanya başladı. Bu kampanyaya en üst düzeydeki devlet yetkililerinin ve kuruluşlarının yanı sıra, tüm basın ve çeşitli halk kesimleri katıldılar. Kampanya sonunda, İskenderun Sancağı hızla Türkiye'nin birinci sıradaki ulusal sorunu haline gelecektir. Aşağıda bu konuyu ele alacağız.

b. Türkiye'nin Ulusal Sorunu: İskenderun Sancağı

24 Eylül 1936 tarihli *Cumhuriyet*'in manşetinde, "Milli Bir Davaya Önündeyiz" cümlesi yer alıyordu. Altındaki yazıda, Sancak'ın Su-

38 Toplantıda hazır bulunan Irak'ın Ankara'daki Büyükelçilik Müsteşarı Naci Şevket'in Majid Khadduri ile yaptığı görüşmeden (Majid Khadduri, "The Alexandretta Dispute", *American Journal of International Law*, c.39, 1945, s.409).

39 MAE, no.572, Fransa ile Suriye Arasında Dostluk ve İttifak Antlaşması, s.3.

40 A.g.e., s.35.

41 O sırada Türkiye'nin Beyrut Başkonsolosu olan Feridun Cemal Erkin, bu "çekingen tavrın" Fransızların tavsiyesi doğrultusunda olduğunu yazmaktadır (Erkin, a.g.e., s.85).

riye'ye bağlanmasının kabul edilemeyeceği belirtilerek, Türkiye'nin, Franklin-Bouillon Anlaşması'nın Sancak'la ilgili maddelerinin uygulanmasını talep ettiği vurgulanıyordu.⁴²

Ertesi gün, Türk basınında çıkan köşe yazılarında, yine aynı konu ele alınarak, Suriye'nin bağımsızlığına kavuşması sevindirici bir gelişme olarak nitelendi. Ancak, Türkiye'ye uğrayan Suriyeli yöneticilerin, Sancak Türkleri'nden "azınlık" olarak söz etmiş olmalarına şiddetli tepki gösterildi.⁴³ Tüm bu yazılar, Türk basınında büyük bir kampanyanın başlamakta olduğunu habercisiydi.

26 Eylül'de yapılan MC Meclisi toplantısında, Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras, Sancak konusunu gündeme getirdi. Aras, İskenderun-Antakya Bölgesi'nde yaşayan "büyük çoğunluğu Türklerden oluşan" halka, Fransa'nın kendi kendini yönetme fırsatını vereceği ve böylece Türk-Fransız ilişkilerinin daha da gelişebileceği umudunda olduğunu söyledi.⁴⁴ Fransız Dışişleri Müsteşarı Viénot ise, cevabi konuşmasında, Türkiye'nin Sancak üzerindeki haklarının, mandaterin sahip olduğu tüm yetkileri devralacak olan bağımsız Suriye tarafından tanınacağını belirtmekle yetindi.⁴⁵ Böylece, Fransız-Suriye Antlaşması'nın imzalanmasının üzerinden daha bir ay geçmemişken, Sancak MC gündemine taşınmış oldu.

Bu sırada, Sancak'ın geleceği Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti'nin yöneticileri arasında da yoğun biçimde tartışılıyordu. Dönemin en yakın tanıklarından Cumhurbaşkanlığı Katib-i Umumisi (Genel Sekreteri) Hasan Rıza Soyak, Çankaya Köşkü'nde yapılan toplantılara, Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras ile İçişleri Bakanı Şükrü Kayı'nın yanı sıra, Sancak Türkleri'nin temsilcisi olarak Tayfur Sök-

42 "Milli Bir Dava Önündeyiz – Kabul Edemeyiz" (imzasız), *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1936.

43 Bkz: Ahmed Emin Yalman, "Emniyetli Dostluğun Şartı", *Tan*, 25 Eylül 1936 ve Falih Rıfkı Atay, "Suriye ve Sancak", *Ulus*, 25 Eylül 1936.

44 Société des Nations (bundan böyle SDN), *Question d'Alexandrette et d'Antioche*, Série de Publications de la Société des Nations: Questions Générales, 1936, s.8, Genève, Imprimerie Kundig, s.4.

45 A.y.

men'in de katıldığını anılarında anlatmaktadır.⁴⁶ Daha Suriye temsilcileri Türkiye'ye gelmeden, 11 Eylül 1936'da, bu toplantılardan birini yakından izlemekte olan Atatürk, Sancak'ta Türkiye'nin garantisi altında bağımsız bir Türk devleti kurulması tezini ortaya atmıştı.⁴⁷

c. Soruna "Hatay" Adının Konulması

O arada, Türk tarafı etkin diplomatik girişimlerde bulunmaya da başlamıştı. MC Meclisi'nde, Eylül ayında yapılan görüşmelerden sonra, 10 Ekim'de, Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suad Davaz, Fransız Dışişleri Bakanlığı'na bir nota vererek, daha önce Türkiye ile Fransa arasında yapılan anlaşmalarla belirlenen Sancak statüsünün, bağımsızlığına yeni kavuşacak Suriye bakımından bir kazanılmış hak oluşturmadığı görüşünü savundu.⁴⁸ Notada, Fransa'nın, Suriye ile yapılan benzeyen bir anlaşmayı Sancak halkı temsilcileriyle imzalaması da istendi. Delbos ise cevabında, Fransa'nın Suriye'yi Manda Senedi gereğince bağımsızlığa doğru yönlendirdiğini belirtti. Delbos, Fransa'nın, "Suriye'nin bir parçası olan" Sancak'la (ayrı) bir anlaşma imzalamasının, Suriye'den koparılması ile aynı anlama geleceğini savundu. Delbos'a göre, "bu durum, Fransa'nın uluslararası sözleşmelerde yer alan –ve Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunmasını öngören– yükümlülüklerine aykırı"ydı.⁴⁹

Sancak konusu, Ekim ayı boyunca Türk basınında geniş yer buldu. Bir yandan konunun ulusal sorun olma özelliği vurgulanırken, Fransa'ya karşı kullanılan üslup da giderek sertleşiyordu.⁵⁰

46 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C.II, İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, 1973, s.557-558. Tayfur Sökmen'in Türkiye'ye katılma yolundaki mücadelesini sürdürmek üzere İstanbul'a yerleştiği 1930'ların başında, Atatürk, Soyak'a, Sancak'la "özel olarak ve sürekli" ilgilenme görevini vermişti (A.g.e., s.555). Bu dönemde Soyak'ın girişimiyle, Tayfur Sökmen, bağımsız Antalya milletvekili olarak TBMM'ye de seçilmişti (a.y.).

47 A.g.e., s.558.

48 SDN, *Question d'Alexandrette...*, a.g.e., s.5-6.

49 A.g.e., s.7-8.

50 Yunus Nadi, 2 Ekim 1936 tarihli *Cumhuriyet*'te "İskenderun Mesclesinde Sözü Aşağı Düşürmemek Lâzımdır" başlığı ile çıkan yazıyı, "açık söylemeye mecburuz ki, bu vaziyetin baş mes'ulü, henüz Suriye'de mandatersıfâile oturan ve İskenderun-Antakya Türkleri için bize vermiş olduğu sözleri hâlâ yerine getirmemekte devam eden Fransa'dır" diye bitiriyordu.

Bu gelişmeler olurken, Sancak'taki Türk cemaatinin temsilcileri, Ankara'ya ilettikleri bir protesto mesajında, Fransız mandasından Suriye mandasına geçmeyi kabul etmediklerini ve çıkabilecek olaylardan Fransa ile Suriye Hükümeti'nin sorumlu olacağını bildirdiler.⁵¹ Sancak'ta gerginlik hızla tırmanıyordu. Sancak Türkleri'nin girişimi üzerine kent ve kasabalarda işyerleri kapandı, okullarda boykotlar başlatıldı.⁵²

Bu dönemde, Atatürk "dava"nın adını şöyle belirlemiştir: "Hatay Meselesi". Curnhurbaşkanı, Tayfur Sökmen'i Çankaya Köşkü'ne çağırarak, "Antakya-İskenderun ve havalisinin ismi bundan böyle Hatay'dır" dedi.⁵³ Aynı görüşmede, Atatürk, Sökmen'e, o güne kadar İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında faaliyet gösteren derneğin adının da Hatay Egemenlik Cemiyeti* olarak değiştirilmesi "telkininde" bulundu.⁵⁴

Atatürk'ün talimatıyla yeniden kurulan cemiyetin başkanlığına İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, genel sekreterliğine ise Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmenşüer getirildi. Hatay Egemenlik Cemiyeti'nin faali-

51 *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1936. Sancak'raki Araplar da Yüksek Komiser'e başvurarak dış müdahalelere karşı yardımını istedikler (Güçlü, *a.g.e.*, s.106'dan, League of Nations, Document: C.P.M., 1957, 10 Ekim 1936, s.11).

52 *Cumhuriyet*, 13 Ekim 1936.

53 Sökmen, *a.g.e.*, s.95. *Cumhuriyet*'te, İsmail Müştak Mayakon imzasıyla, Hatay'ın Hata, Ara, Eri, Hitit köklerinden geldiğini ve Orta Asya'daki Hatay'dan alındığını anlatan bir yazı yayımlandı. Hatay adı, Hititler'e ve Orta Asya'ya gidilerek, bölgenin eski çağlardan beri Türkler'e ait olduğunu ima ediyordu. Mete Tunçay'ın da belirttiği gibi, bu yazının Atatürk'ün direktifiyle yazılmış olması mümkündür (Tunçay, *a.y.*, s.253) (Hulki Öcal, Hatay'ın Sancak'la ilişkisini ortaya koyan tek delilin, Altınözü yakınlarındaki Herce köyü olduğunu söylemektedir (Öcal, *a.g.e.*, s.131). Ne olursa olsun, İskenderun Sancağı yerine kullanılmaya başlayan Hatay adı, sorunun Türkiye'de geniş kitlelerce sahiplenilmesinde önemli bir rol oynadı.

(*) Bazı kaynaklarda, (Mahmut Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet [1931-1938]*, Ankara, Goloğlu Yayınları, 1974, s.199, Melek, *a.g.e.*, s.36-37, Selçuk, *a.g.e.*, s.77 ve dönemin bazı gazeteleri) Cemiyetin adı Egemenlik yerine "Erginlik" ya da "Erkinlik" olarak geçse de, Cemiyet tarafından 1936 yılında Fransızca olarak yayımlanan "Sancak Türktür" başlıklı kitaba bakıldığında, Hatay'la ilgili gerçek amacın "bağımsızlık", ("*indépendance*") olduğu anlaşılmaktadır (*Le Sandjak est Turc*, Publications de "La Société de l'Indépendance de Hatay", no.1, Beyrouth, Imprimerie Tsitouris Frères, 1936).

54 Sökmen, *a.g.e.*, s.95.

yeti hakkında, Dolınabahçe Sarayı'nda yapılan bir toplantıda, cemiyet merkezinin –Hatay'a yakınlığı dolayısıyla– Adana'ya bağlı Dört Yol ilçesi olması benimsendi. Cemiyetin Türkiye ve Hatay örgütleri arasındaki iletişimini kurmak üzere, Tayfur Sökmen Fahri Başkan olarak görevlendirildi.⁵⁵

Atatürk, 1 Kasım 1936'da, TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmada, Türkiye ile Fransa arasındaki tek ve büyük “sorun” olarak, “hakiki sahibi öz Türk İskenderun, Antakya ve havalisinin mukadderatı” üzerindeki gelişmeleri gösterdi ve konuşmasını, Türkiye'nin bölgeye “şiddetli ve samimi” bir ilgi duyduğunu söyleyerek tamamladı.⁵⁶

Böylece, Sancak'ın Türkiye açısından bir sorun olduğu, en yetkili ağızdan ve resmen ilân edilmekteydi.

d. Hatay Sorunu ve 150'likler

Hatay, Türkiye bakımından önemli bir dış sorun olmasının yanı sıra, devletin üst düzey yöneticilerince bir iç güvenlik sorunu biçiminde de algılanıyordu. Giriş Bölümü'nde değindiğimiz –büyük ölçüde Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerine dayanarak hazırlanan– bir kitapta,⁵⁷ Türk istihbarat örgütü Milli Emniyet (MAH) ajanlarının Hatay'da etkin biçimde çalışıp Ankara'yı gelişmelerden düzenli olarak bilgilendirdikleri anlatılmaktadır.

Hatay'ın, Türkiye tarafından aynı zamanda bir iç sorun olarak kabul edilmesinin başlıca nedeni, Cumhuriyet rejimi tarafından istenmeyen unsurların –özellikle “150'likler” diye bilinen muhaliflerin–,⁵⁸

55 Atatürk'ün himayesinde düzenlenen bu toplantıya kanlıklar arasında, İşçileri Bakanı Kaya'dan başka, Cuhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ile Milli Emniyet (MAH Teşkilatı) Başkanı Şükrü Ali Bey de vardır (A.g.e., s.96).

56 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, der. Nimet Arsan, c.II, 3. baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1981, s.392.

57 Bkz. yuk. s.6 (Pehlivanlı, et.al, a.g.e.).

58 150'liklerle ilgili olarak bkz. Kamil Erdeha, *Yüzellikler yahut Milli Mücadelenin Muhasebesi*, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1998; Nurşen Mazıcı, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)*, İstanbul, Dİlmen Yayınevi, 1984; Nurşen Mazıcı, “Af Yasasında 150'likler”, *SBF Dergisi*, yıl 55, sayı 1 (Ocak-Mart 2000) s.79-139; İlhami Soysal, *Kurtuluş Savaşında İş-*

Türkiye'den çıkarıldıktan sonra, Sancak bölgesine ve Halep'e yerleşip faaliyetlerini buradan sürdürmüş olınalardı.

Lozan sonrası Türk-Fransız diplomatik yazışmalarında da 150'likler sık sık konu edilmişti.⁵⁹ Bu yazışmalar arasında, Fransız Büyükelçisi'nin 1928 yılında Ankara'da Atatürk'le yaptığı görüşmeye dayanarak aktardığı sözler, Hatay'ın Türkiye'deki rejim bakımından önemini kanıtlamaktadır: "Bir an için Suriye'nin mandanızdan çıktığını düşünün. [Bu ülke] varlığını uzun zaman sürdüremez. Biliyorsunuz her rejimde memnuniyetsizler..vardır. Biz de Cumhuriyet inkılâbınızın hasımlarının sınırlarınızın hemen bitişiğinde toplanmasını istemiyoruz."⁶⁰ Görüldüğü gibi, daha Hatay Türk-Fransız ilişkilerinin gündeminde bile değilken, Türkiye en yetkili ağızdan konuya verdiği önemi göstermişti.

150'likler ve rejim muhalifleri konusu, Hatay bir sorun olarak ortaya çıkmadan kısa süre önce, 1936 başında yeniden gündeme geldi. Urfa Milletvekili Ali Saip Bey ve arkadaşları Atatürk'e suikast planı yapmakla suçlanarak mahkemeye verildiler. Davada, savcının mahkemeye sunduğu bir belgede, sanıkların büyük kısmının İskenderun, Şam ve Beyrut'ta oturdukları bilgisi yer aldı.⁶¹ Suç sabit bulunmadığı için, 1936 Şubat ayı içinde beraatle sonuçlanan bu dava dolayısıyla, "rejim düşmanlarının Sancak toprakları ve Suriye'de üslendikleri" iddiası kamuoyunu bir süre meşgul etti.

1937 başında, Türkiye açısından bir ulusal sorun niteliği kaza-

birlikçiler, İstanbul, Gür Yayınları, 1985; İbhami Soysal, *150'likler*, İstanbul, Gür Yayınları, 1985.

59 İsmet İnönü, 1924 yılı sonunda Mougin'e Türkiye sınırlarının güneyinde bulunan "yeni Türkiye'nin düşmanlarının Mustafa Kemal'e karşı bir tertip içinde olmasından endişe ettiklerini söylemişti (MAE, no.180, s.17-18. Mougin'in Ankara'dan 25 Ekim 1924 tarihli telgrafı). 1928 yılında ise, Fransız Büyükelçisi Charles de Chambrun, İtaliyeli Büyükelçilik Müşşarı ile yaptığı görüşme'de, kendisine "isrenmeyen kişilerin [sınırdan] uzaklaştırılmasının Musul Sorunu'nun çözümünde belirleyici rol oynadığını" söylediğini bakanına rapor etmişti (MAE, no.181, s.116-117. De Chambrun'un Ankara'dan, Briand'a 29 Eylül 1928 tarihli mekrubii). Bu konuda ayrıca bkz. bu kitapta s.87'de 227 no'lu dipnot.

60 A.g.e., s.135 (De Chambrun'un Ankara'dan Paris'e 15 Mayıs 1929 tarihli telgrafı).

61 *Cumhuriyet*, 10 Ocak 1936.

nan Hatay'ın çözümü, güney sınırındaki istenmeyen unsurların etkisiz hale getirilmesi bakımından da önem taşıyordu.

4. Suriye Seçimleri ve Sancak'ta Karışıklıklar

a. Türk Tarafının Boykot Kararı, Sancak'ta Olaylar ve Sıkıyönetim

Suriye'de, 1936 yılı Kasım ayı içinde, Fransa-Suriye Antlaşması'nı onaylayacak Meclis için iki dereceli seçimler yapılacaktı. Türkiye'de, devlet yetkilileriyle Sancak temsilcileri arasında yapılan bir toplantıda, Suriye Meclisi'nde azınlıkta kalınacağı görüşüyle, seçimlere katılmama kararı alındı.⁶² Sancak'taki Türklerin, 29 Ekim Cumhuriyet Bayranı'nın yıldönümünde başlattıkları boykot ve kepenk kapatma eylemleri, bu karar doğrultusunda atılmış adımlardı.⁶³

14-15 Kasım tarihlerinde yapılması öngörülen birinci derece seçimleri yaklaştıkça, Ankara'da, seçim boykotuna katılımı arttırmak üzere propagandayı yaygınlaştırma görüşü ağırlık kazandı. Atatürk, yakın çalışma arkadaşlarına, "Antakya, İskenderun için bana nıttuk söylediniz, fakat ortada bir şey yok" diyerek bir an evvel harekete geçilmesini istedi.⁶⁴ Bunun üzerine, Soyak'dan "evvelâ, Suriye intihabına iştirak etmemek suretiyle başkaldırma vaziyeti ihdas edin; bundan sonra bakalım cereyan neler gösterir; ona göre hareket ederiz" direktifi alan Sancak temsilcileri, İçişleri Bakanı ile de görüştüktan sonra Hatay'a hareket etti.⁶⁵

Hatay'da tüm Kasım ayı ile Aralık ayının başı karışıklıklar ve çatışmalarla geçti. Zaman zaman cemaatler arasında, hatta bazen ce-

⁶² Sökmen, toplantıya kendisiyle birlikte Başbakan İsmet İnönü, Milli Eğitim Bakanı Saâdet Arıkan, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ile "Adana'da MAH teşkilâtından Mâşuk Bey'in istibbaratçısı" olarak nitelediği -Antakya'da yayınlanan *Yeni gün* gazetesinin sahibi- Selim Çelenk'in de katıldığını belirtmektedir (Sökmen, a.g.e., s.94).

⁶³ ~~Sancak'ta Türklerin protesto hareketlerinin başlangıcı için bu kitapta s.113.~~

⁶⁴ Melek, a.g.e., s.30-31.

⁶⁵ Melek, yanına Celâl Selçuk'u da alarak Hatay'a hareket ettiğini anılarında anlatmaktadır (a.e., s.30).

maatlerin kendi içlerinde yaralanma ve ölümle sonuçlanan çatışmalar görülmeye başladı. Gerginlik her geçen gün tırmanıyordu.⁶⁶

Bu sırada Hatay'daki Türkler, Hatay Halk Partisi'ni kurdular.⁶⁷ Kaza ve nahiyelede de Halkevleri'ni açarak seçimlere katılmama yönündeki çalışmaları hızlandırdılar. Ankara'daki devlet yetkililerinden alınan destekle, "gazete, parti, mekteplerdeki gençlik propaganda teşkilatı, spor kulübü... büyük bir varlık olmuştu".⁶⁸ Hatay sorunu için Türkiye'de en üst düzeyde başlatılan hazırlık ve örgütlenme, Sancak'ta da yaygınlaştırılarak topyekûn mücadele için yerel hazırlıklar da tamamlanmıştı.

Ulusal Eylem Birliği de, Milli Blok tarafından milletvekili adayı olarak gösterilen adları onaylamayarak taraftarlarına boykot çağrısında bulundu.⁶⁹ Manda yetkilileri ve Yüksek Komiser'in Sancak'taki Delegesi Durieux, sert tedbirler alarak, boykot hareketinin başını çeken Türkleri ve Arapları sürgüne gönderdi. *Yenigün* gazetesinin yayını yasaklandı. Ulusal Eylem Birliği'nin önderi Arsuzi kısa süre sonra serbest bırakılırken, *Yenigün*'ün sahibi Selim Çelenk Hatay'dan kaçmak zorunda kaldı.⁷⁰ Ankara'nın talimatıyla, Abdurrahman Melek'le birlikte Sancak'a geçmiş olan Celâl Selçuk ise tutuklandı.⁷¹

66 2 Kasım'da Antakya'daki Türk lisesinin erkek öğrencileri de boykota başladılar. 6 Kasım günü, Antakya'da öğrenmenlik yapan Zeki el-Arsuzi'nin başını çektiği Asaba el-Amal el-Kavmi (Ulusal Eylem Birliği) adlı örgüte bağlı Araplar'ın gösterileri başladı. Taraflar arasında çıkan çatışmalarda dört kişi yaralandı. 10 Kasım'da Antakya Savcısı saldırıya uğradı. Aynı gün Türkçe eğitim yapan ilkokullarda da boykot başladı (Bitterlin, *a.g.e.*, s.201-202'den, Pierre Bazantay, "Yayınlanmamış Günlük").

67 Parti'nin başkanlığına Milli Mücadele'den beri Türkiye'ye katılım hareketinin önderlerinden Abdülgani (Türkmen) Bey, Genel Sekreterliği'ne de Vedii Münir (Karabay) Bey geçirildi (Melek, *a.g.e.*, s.22).

68 A.y.

69 Alexandre, Araplar arasında seçime katılma konusunda sert tartışmalar yaşanırken, "Türk mahallelerinde düzen ve huzur olduğunu" belirtmektedir (Alexandre, *a.y.*, s.117).

70 *Le Saïdjak lutté pour son indépendance*, Publications de la Société de l'Indépendance de Hatay, no.2, Beyrouth, Imprimerie Tsitoutis Frères, 1936, s.9.

71 A.y. Melek ise, delege Durieux ile yaptığı görüşme sonunda onun telkin ve tehdidi üzerine Dört Yol'a dönmüştür (Melek, *a.g.e.*, s.33).

Manda yetkililerinin aldıkları sert önlemlere rağmen, Hatay'da birinci derece seçimlere katılım düşük oldu.⁷² Seçim sonuçlarının açıklanmasından sonra, ikinci derece seçimlerin yapılacağı 30 Kasım'a kadar olaylar aralıksız sürdü.

Fransız istihbarat kaynaklarına ulaşan bilgiler, Türk ordusunun Sancak sınırında harekete geçmeye hazırlandığını gösteriyordu.⁷³ Boykot kararının Türk tarafının zaferi anlamına geleceğini düşünen Arsu-zi ise, taraftarlarını ikinci derece seçimlerde oy kullanmak konusunda serbest bıraktı. Manda makamlarının Türkler üzerindeki baskıları, tutuklamalar ve sürgünler arttıkça, Sancak'ta boykot ve direniş daha da yayılıyordu.⁷⁴

Seçimler yaklaştıkça, Hatay'ın yanı sıra Türkiye'de de gerilim yükseliyordu. 21 Kasım'da, Türk Talebe Birliği, Hükümet'in izin vermemesine rağmen İstanbul'da bir miting düzenledi.⁷⁵ TBMM'nin de 27 Kasım'da yaptığı toplantıda Hatay konusu ele alındı. Milletvekilleri, gerektiğinde silaha başvurulmasını ve Hatay'ın ilhak edilmesini isteyen konuşmalar yaptılar.⁷⁶

Bu gelişmeler olurken, Türkiye ile Fransa arasında Hatay'la ilgili diplomatik yazışmalar da sürüyordu. Suad Davaz, 17 Kasım'da *Quai d'Orsay*'e verdiği norada, kazanılmış haklarının elinden alınmasını Türkiye'nin kabul etmeyeceğini, Suriye ve Lübnan'a sağlanan koşulların aynılarının İskenderun-Antakya'ya da tanınmasını iste-

72 Beyrut Başkonsolosu Erkin, Antakya'daki Türkler arasında katılım oranının % 2,5'da kaldığı bilgisini vermektedir. Farklı kaynaklardan verilen katılım yüzdeleri değişmekle birlikte, Türkler arasında katılımın düşük kaldığı kesindir (Birinci derece seçimlerine katılım için bkz: *Tan*, 21 Kasım 1936; Erkin, *a.g.e.*, s.91-92; *Le Sandjak lutte...* *a.g.e.*, s.11). Erkin, Ortodokslar (yaklaşık % 20) ve Aleviler (yaklaşık %40) arasında da katılımın düşük olmasını, Türk tezine bağlıktan kaynaklanmadığını belirtmektedir.

73 *Radio-Colonial* (Sömürge Radyosu), Payas ve İslahiye'deki Türk birliklerinin "sınırı geçmeye hazır olduğunu" bildiriyordu (Du Véou, *a.g.e.*, s.54). "Sınırın 3 km. kuzeyinde Meydan Ek-bez'de silahlı gönüllülerin toplanmakta oldukları haberleri alınıyordu" (Bitterlin, *a.g.e.*, s.208'den, Pierre Bazantay, "Yayınlanmamış Günlük", s.24).

74 *Cumhuriyet* gazetesi, gelişmeleri 28 Kasım'da, "Antakya Köylerinde Tevkifat Arttı"; 29 Kasım'da "Şam'da Ermeniler Tesliş Ediliyor" başlıklarıyla verdi.

75 *Tan*, 22 Kasım 1936.

76 Bkz: *Cumhuriyet*, 27 ve 28 Kasım 1936.

di.⁷⁷ Davaz'ın notasıyla, Türkiye'nin Hatay'la ilgili bir oldu-bittiyi kabul etmeyeceği kesinlikle belli oldu.

b. İkinci Derece Seçimler ve Gerginliğin Tırmanması

Suriye Meclisi için ikinci derece seçimler, bu gergin ortamda, 30 Kasım 1936'da yapıldı. Türk basınında, anlaşmazlığın çözümsüz kalması halinde zora başvurulabileceğini ima eden yazılar çıkıyordu.⁷⁸

Manda emniyet güçlerinin ikinci derece seçmenleri oy vermeye zorlaması üzerine, gerginlik iyice tırmandı. Sancak'ta seçimler bittikten sonra olaylar çıktı. Seçimler sonunda, Milli Blok'un gösterdiği ve Sancak'ta tepki toplamış olan adaylar milletvekili seçildiler.

Araplar tarafından Türk cemaatini temsilen seçilen Mehmet Adalı ve Mustafa Kuseyri'nin evleri önünde başlayan protesto gösterileri sırasında, Fransız güvenlik güçleri-göstericilerin üzerine ateş açtılar.⁷⁹ Kuseyri'nin evinde bulunanlardan iki kişi yaralandı. Türk göstericiler arasında da ölen ve yaralananlar oldu.⁸⁰ Delege Duriex olayların önünü alabilmek için sıkıyönetim ilân etmek zorunda kaldı.

Türkiye'de, soruna barışçı yollardan çözüm bulunamazsa, askeri çözüm yollarının denenebileceği yönünde bir eğilim ağır basmaya başlıyordu.⁸¹ Ankara, Beyrut Başkonsolosu Erkin'den, Hatay'a giderek olayları yerinde incelemesini istedi. Erkin, Yüksek Komiserlik yetkililerinin aksi yöndeki telkinlerine rağmen, bu araştırma gezisini yaparak bir de rapor hazırladı.⁸²

77 SDN, *Question d'Alexandrette...*, a.g.e., s.14-15.

78 *Cumhuriyet*, 30 Kasım 1936.

79 Seçimler sonrasında çıkan olayların ayrıntıları için bkz: Melek, a.g.e., s.35; Erkin, a.g.e., s.91-93; *Le Sandjak lütte...*, a.g.e., s.25-27; Du Véou, a.g.e., s.61.

80 Ölü sayısı riim kaynaklarda farklı farklı verilmektedir. *Cumhuriyet*, (2 Aralık 1936), bu sayıyı üç olarak bildirirken, Egemenlik Cemiyeti yayınında (*Le Sandjak lütte...*, a.g.e., s.21) iki kişinin, Bitterlin'in kitabında (a.g.e., s.206) ise bir kişinin öldüğü bilgisi yer almaktadır.

81 4 Aralık 1936 tarihinde, daha önce (bkz. bu kitapta s.113, 53 no'lu dipnotu), Hatay kelimesinin etimolojik kökenleri hakkındaki makaleyi yazmış olan İsmail Müştak Mayakon'un bir yazısı yayımlandı. Mayakon yazısında, "biz sulhu sevdiğimiz kadar silah oyunundan da hoşlanı- rız" diyordu (*Cumhuriyet*, 4 Aralık 1936).

82 Erkin'ingelişi ile Sancak'ta sıkıyönetim kaldırıldı. Erkin, gezisinin sonunda hazırladığı raporda, seçimlerde yapılan usulsüzlüklerin bir listesini vermektedir (Ayrıntılar için bkz: Erkin, a.g.e., s.91-97).

O sırada, Fransa Dışişleri Bakanı Delbos, Büyükelçi Davaz'ın 17 Kasım tarihli notasına verdiği cevapta, Türkiye'nin taleplerinde ısrar etmesi halinde, sorunun "nesnel ve eksiksiz incelenmesi" için MC'ye götürülmesini önerdi.⁸³ Davaz da, 4 Aralık 1936'da, Hükümeti'nin Hatay konusunun MC'ye götürülmesini kabul ettiğini bildirdi.⁸⁴

Böylece, Fransız-Suriye Antlaşması'nın üzerinden ancak üç ay geçtikten sonra, Türkiye ve Sancak'ta sorun olarak ortaya çıkan Hatay konusu, hızlı bir gelişim içinde MC'ye taşınarak uluslararası nitelik kazanmış oldu. Hatay sorununun, çok kısa sayılabilecek bir süre içinde geçirdiği bu değişim, Sancak Türkleri'nin Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden beri Türkiye'nin bir parçası olmak yolunda verdikleri kararlı mücadelenin yanısıra, Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerinin –başta Atatürk– bir bütün halinde izledikleri gerçekçi dış politika sayesinde gerçekleşebildi.

B. Hatay Sorunu Milletler Cemiyeti'nde

1. Türkiye ve Fransa'nın Tezleri

a. MC'de İlk Görüşmeler ve Sandler Raporu

Büyükelçi Davaz, 9 Aralık 1936'da Delbos'a verdiği notada, Hatay'daki gelişmelerin soruşturulması amacıyla, sorunun 14 Aralık'ta yapılacak MC Meclisi'nin gündemine alınmasını Genel Sekreter'den talep ettiklerini bildirdi.⁸⁵ Fransız hükümeti ise, Türkiye'nin güvenlikle ilgili iddialarını ihtiyatla karşılamakla birlikte, Meclis'in Türkiye-Suriye sınırının her iki tarafındaki olayları araştırmak ve önlemek üzere yapacağı soruşturmaya destek olacağı sözünü verdi.⁸⁶

Sorun, MC Meclisi'nin 14-15 Aralık 1936 tarihlerindeki olağa-

⁸³ SDN, *Question d'Alexandrette...*, a.g.e., s.16.

⁸⁴ A.g.e., s.17.

⁸⁵ A.g.e., s.19. Türk tarafı, Genel Sekreter'e başvurusunda, "özgürlükleri ve yaşam hakkı tehlike-
de olan (Sancak'taki) Türk nüfusun güvenliğini sağlamak üzere" acilen tedbir alınmasını istemişti (A.y., Türk Hükümeti'nin MC Genel Sekreteri'ne 8 Aralık 1936 tarihli telgrafı).

⁸⁶ A.g.e., s.20.

nüstü toplantısında ele alındı.⁸⁷ Türk Dışişleri Bakanı Aras konuşmasında, Fransa'nın Sancak'ın özel statüsünü belirleyen 1921 Franklin-Bouillon Anlaşması ile 1923 Lozan Antlaşması'na imza atarak Türkiye karşısında yükümlülük altına girerken mandater sıfatıyla hareket etmediğini ve Manda Senedi'nde Sancak'a değinilmediğini ileri sürdü.⁸⁸ Aras, Sancak'ın içinde bulunduğu koşullarda Türkiye'nin, Fransız birliklerine ve Türkler'e karşı düşmanca tavır içinde bulunan tüm silahlı güçlerin Sancak topraklarından uzaklaştırılmasını ve bölgeye, bir MC Komiseri'nin denetiminde görev yapacak tarafsız bir jandarma gücünün gönderilmesini istediğini bildirdi.

Fransız Dışişleri Müsteşarı Viénot ise konuşmasında, Fransa'nın Türkiye ile Sancak hakkında anlaşma imzalarken, 1920'de San Remo'da varılan anlaşma gereğince mandater sıfatıyla hareket ettiğini vurguladı. Viénot, Fransa ile Suriye arasında imzalanıp henüz her iki ülke parlamentolarınca onaylanmayan Antlaşma'nın da Sancak'ın özel statüsünde değişiklik yaratmayacağını öne sürdü.⁸⁹ Viénot, Sancak'ın, 1922 yılında oluşmasından beri, Suriye devletinin bir parçası olduğunu belirterek, Fransa'nın değişik tarihlerde MC Mandalar Daimi Komisyonu'na konu hakkında sunduğu raporlardan örnekler verdi. Fransız Dışişleri Müsteşarı, Sancak'ta bağımsız bir devlet kurulmasının Suriye'nin toprak bütünlüğünün bozulması anlamına geleceğini öne sürdü. Viénot, Sancak'a bağımsızlık verilmesinin, mandaterin asli göreviyle çelişen bir durum yaratacağını vurguladı. Müsteşar, Fransa'nın, Türkiye'nin tezlerini kabul etmemekle birlikte, MC Meclisi'nin Sancak'ta yürüteceği soruşturmaya yine de destek olacağını bildirdi.

87 Paris Büyükelçisi Suad Davaz, Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioglu, MC Daimi Temsilcisi Necmettin Sadak ile Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak da, başkanlığını Aras'ın yaptığı Türk heyetinde yer aldılar. Toplantılarda Suriye'yi temsilen İhsan Cabiri, Abdurrahman Kayyali ve Hasan Cebbata bulunuyordu. Türk heyetinde, Hataylıları temsilen Abdurrahman Melek bulunmaktayken (Soyak, *a.g.e.*, s.575), Zeki el-Arsuzi'nin Suriye grubu içinde yer alma talebi Suriyeliler tarafından reddedilmişti (Bitterlin, *a.g.e.*, s.211).

88 SDN, Quatre Vingt-Quizième Session (Extraordinaire) du Conseil, (c.95 c), Procès-Verbal Cinquième Séance (PV.5) s.2-3.

89 A.g.e., (PV.6), s.1-6.

Bu konuşmalardan sonra, MC Meclisi İsveç temsilcisi Sandler'i Sancak'la ilgili raporu hazırlamakla görevlendirdi. Sorunun MC'de ele alındığı bu ilk aşamada, hem Fransa, hem de Türkiye anlaşmazlığa uluslararası örgütün kuralları içinde bir çözüm bulunmasını kabul etmiş görünüyordu. Özellikle Fransa, MC'den, kendi görüşleri doğrultusunda bir çözüm çıkacağından neredeyse emindi. Fransa'ya göre, Türkiye, taleplerinde ısrar ederse, MC Meclisi'nde başlayan sürecin sonuçlarına da katlanmak durumunda kalacaktı.⁹⁰

Öte yandan, Fransa İngiltere'nin de, MC'deki görüşmelerde kendi yanında yer alacağına kesin gözüyle bakıyordu. Gerçekten de, Ortadoğu'da ve Akdeniz'de statükonun korunmasını arzulayan İngiltere, Hatay sorununun uluslararası bir nitelik kazanması üzerine, taraflar nezdinde arabuluculuk girişimlerine hız vermiştir. Londra'daki Fransız Büyükelçisi Charles Corbin, MC Meclisi'nin 14-15 Aralık'taki toplantısından beş gün önce *Quai d'Orsay*'e yolladığı telgrafta, "Britanya delegasyonu, (Cenevre'de) Fransız görüşünün kabul görmesi için elinden geleni yapacak" diye yazıyordu.⁹¹ Ankara'daki Fransız Büyükelçisi Rondot da, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi'nin (Sir Percy Loraine), hükümetinin, sorunun iki ülke arasında dostane yöntemlerle çözümlenmesini arzuladığı yolundaki mesajını İsmet İnönü'ye iletmesini bildiriyordu.⁹²

Sandler'in hazırladığı ön raporda, konunun bir sonraki Meclis toplantısında ele alınmasına dek, Türkiye ile Fransa'nın soruna görüşmeler yoluyla çözüm aramayı sürdürmesi ve olayları yerinde saptamak üzere üç kişilik bir gözlemci heyetinin kurularak Sancak'a gönderilmesi önerildi.⁹³ Raporda ayrıca, soruna köklü bir çözüm bulunana kadar,

90 Edward Weisband, "The Sandjak of Alexandrette (1920-1939) – A Case Study", Center for International Studies'in düzenlediği *The Near Eastern Round Table*'a sunulan tebliğin metni, s.24'ten, "L'Affaire d'Alexandrette" (imzasız), *L'Asie Française*, Décembre 1936, s.326-... 327.

91 MAE, no.581(Série SDN, Mandat, Syrie-Liban, Sandjak d'Alexandrette), s.46 (Corbin'in Londra'dan Paris'e 9 Aralık 1936 tarihli telgrafı).

92 A.g.e., s.85 (Ponsot'nun Ankara'dan Paris'e 13 Aralık 1936 tarihli telgrafı).

93 SDN, C.95e (PV.7), s.2-5.

Fransa'nın 1936 Suriye Bağımsızlık Antlaşması'nın onaylanıncasına ertelemeyi kabul ettiği de belirtildi.

Sandler'in önerileri 16 Aralık'da Meclis'de kabul edildi. Ancak, Meclis kararında, güvenlik görevinin Türkiye'nin istediği gibi tarafsız bir güce devredilmesi yerine, Sancak'ta bulunan Fransız birliklerinin sayısının azaltılarak eski düzeyine çekilmesi öngörüldü.

Buna rağmen, Türkiye, oylamada olumsuz oy kullanınayıp çekimser kaldı. Fransa'nın, Suriye ile imzaladığı Antlaşma'nın onayını ertelemesi, Türkiye bakımından önemli bir başarıydı.

b. Paris'teki İkili Görüşmeler

MC'deki görüşmelerin sona ermesinden hemen sonra, Dışişleri Bakanı Aras başkanlığındaki bir Türk heyeti⁹⁴ Paris'e hareket etti. Türkiye'nin Paris görüşmelerinde sunduğu öneriler şöyleydi: Hatay'a tam bağımsızlık tanınması, Suriye, Lübnan ve bağımsız Hatay devletinden oluşacak bir konfederasyon kurulması, Hatay'ın askerden arındırılarak Türkiye ile Fransa'nın güvencesi altına alınması ve İskenderun limanının bir kısmının Türkiye'ye kiralanması.⁹⁵

Türkiye'nin Paris görüşmelerinde ortaya attığı tezler karşısındaki Fransız görüşleri, bir karşı-öneri oluşturmaktan ziyade, halihazır durumu korumaya yönelikti.⁹⁶ Fransa, Sancak'ın hızla "Türkiye'nin uydusu haline geleceği" gerekçesiyle, konfederasyon önerisine sıcak bakmıyordu. Fransa'ya göre, Türkiye'nin, kurulacak bağımsız devlete –Türk nüfusun güvenliğini sağlamak üzere ve Fransa ile birlikte de olsa– garantörlüğü kabul edilemezdi. Böyle bir durum, kendi soyundan gelen

94 Türk heyeti, Cenevre'ye giden temsilcilerden oluşuyordu (bkz. bu kirapta s.122, 87 no'lu dipnotu).Fransız tarafında Dışişleri Bakanı Delbos'un yanısıra, Müsteşar Viénot ile Ankara Büyükelçisi Ponsot bulunuyordu. MC Raportörü Sandler'i temsilen de İsveç'in Bern Elçisi Westmann görüşmelere katıldı (Soyak, a.g.e., s.588). Cenevre'deki görüşmelere katılan Suriye Heyeti ise Paris'e gitmemiştir (Bitrerlin, a.g.e., s.211).

95 Soyak, a.g.e., s.588.

96 Türk rezine karşı Fransa'nın cevabı için bkz: MAE., no.469 (Syrie-Liban, 1936-1940), s.24-43, (Dışişleri Bakanı'ndan Ponsot'ya mektup taslağı, 31 Aralık 1936) ve a.e., no.581, s.168-175 (Viénot'dan Ponsot'ya 31 Aralık 1936 tarihli mektup).

cemaatleri bahane ederek, komşularına müdahaleye çalışan Almanya gibi ülkeler için tehlikeli bir model oluşturabilirdi. Ayrıca, Viénot, Ankara Büyükelçisi Ponsot'ya yolladığı, hükümetin görüşünü özetleyen mesajda, "Arap dünyasında belli bir dengenin korunmasını isteyen İngiltere'nin de, konfederasyon önerisine sıcak bakmayacağını" belirtti.⁹⁷ Fransa, İngiltere'yi öne sürerek Türkiye'yi etkilemeye çalışıyordu.

Fransa, Ankara'nın geleneksel Türk-Fransız dostluğunun, sorunun çözümü için yararlı bir zemin oluşturduğu görüşüne de katılmıyordu. Geçmişte Franklin-Bouillon Anlaşması ile Ankara'yı ilk tanıyan devlet olmasına rağmen, Fransa, Lozan'den sonra Osmanlı döneminden kalan çıkarlarını birbiri peşisıra kaybetmişti. Bu nedenle, Fransa, Türkiye'nin, Suriye'nin parçalanması anlamına gelecek önerisini kabul edemeyeceğini bildirdi. Bu konuda yetki, ancak MC Meclisi'ne ait olabilirdi.⁹⁸ Türkiye'nin önerilerini geri çeviren Fransa, MC'nin yetkilerine gönderme yaparak, çözüm için yine de bir açık kapı bırakmış oluyordu.

Fransa'nın, görüşlerinde ısrar ettiği bu cevabıyla, Paris görüşmelerine 23 Aralık 1936'da ara verildi.⁹⁹ Bununla birlikte, taraflar, Sandler'in de bilgisi dahilinde, diplomatik temasların sürdürülmesi konusunda anlaştılar.

MC kararıyla kurulan Gözlemci Heyeti* 31 Aralık 1936'da Sancak'a vardı.¹⁰⁰ Heyetin Sancak ziyareti süresince, başta Türkler ve Araplar olmak üzere, tüm cemaatler ve gruplar haklı olduklarını kanıtlamak için gözlemcileri erkilemek amacıyla gösteriler düzenlediler.¹⁰¹

⁹⁷ A.g.e., s.169.

⁹⁸ A.g.e., no.469, s.36.

⁹⁹ A.g.e., s.589.

(*) Hollanda temsilcisi Caron, Norveç temsilcisi Holstad ve İsviçre temsilcisi Warrenwyl'den oluşuyordu.

¹⁰⁰ Güçlü, a.g.e., s.131.

¹⁰¹ Gözlemci Heyeti'nin temasları sırasında çıkan olayları Bazantay'in günlüğüne dayanarak anlatan Bitterlin, 10 Ocak 1937'de Reyhaniye'de Türklerle Araplar arasında çıkan çatışmada bir jandarmanın öldüğünü ve yaralananlar olduğunu belirtmektedir (Bitterlin, a.g.e., s.227). Haray Egemenlik Cemiyeti ile Arapların kurduğu İskenderun Savunma Komitesi yayımladıkları kitapçıklarda, nüfus istatistikleri, tapu kayıtları gibi belgelere dayanarak tezlerini haklı göstermeye çalışıyorlardı (Alexandre, a.y., s.130).

Paris'te yapılan ikili görüşmelerde hazır bulunmayan Suriye, seçimlerden sonra, yeni kurulan hükümetin¹⁰² Dışişleri[ve İçişleri] Bakanını Abduralıman Kayyali başkanlığındaki bir heyeti Paris'e göndererek, Sancak'ın Suriye'den ayrılmamasını sağlamak üzere Fransa'yı ikna etmeye çalıştı.¹⁰³

*c. Atatürk'ün Konya-Ulukışla Seyahati
ve Léon Blum'un Mektubu (Ocak 1937)*

'Sorun, hızla çözümsüzlüğe doğru sürüklenmekteyken, beklenmedik bir gelişme, tüm taraflarda şaşkınlık yarattı. 6 Ocak 1937 günü, Atatürk, ani bir kararla, askeri birlikleri denetlemek üzere trenle İstanbul'dan Konya'ya hareket etti.¹⁰⁴ Başbakan İnönü, Dışişleri Bakanı Aras ve Genelkurmay Başkanı (Fevzi) Çakmak Atatürk'ü Ankara'da karşıladılar. Burada yapılan görüşmede, Başbakan ve diğer yetkililerin, Cumhurbaşkanı'nı, Hatay'a yönelik bir askeri operasyona girmekten caydırdıkları açıklandı.¹⁰⁵ Bu görüşmeden sonra, Atatürk Ulukışla'ya giderek, oradaki birlikleri denetledikten sonra, İstanbul'a geri döndü.

Atatürk'ün gezisi, Türkiye'nin, Hatay sorununa, askeri güç gösterisinde bulunacak kadar, önem verdiğini ortaya koydu. Bu gezinin, Ankara'da sorunun başından beri varolan iki farklı görüşü suyüzüne çıkardığı söylenebilir: Bir tarafta, Cumhurbaşkanı Atatürk, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Soyak ile İçişleri Bakanı Kaya'nın paylaştığı "Hatay'ın anavatana en kısa sürede ve her ne pahasına olursa olsun katılması" yolundaki görüş. Diğer tarafta ise, Başbakan İnönü ve Dışişleri Bakanı Aras'ın da içinde bulundukları ve "Hatay'ın çözümü için

¹⁰² Kasım sonunda yapılan seçimlerden sonra Suriye'de Haşim el-Arasi Cumhurbaşkanı, Milli Blok'un önderi Cemil Mardam da Başbakan olmuştu.

¹⁰³ Bitterlin, a.g.e., s.221.

¹⁰⁴ Atatürk'ün seyahatinin ayrıntıları için bkz: Soyak, a.g.e., s.601-606. Soyak anılarında Atatürk'ün, Fransız Büyükelçisi'nin "Dr. Aras ile görüşürken (Fransa tarafından) vaad edilen ve beklenen tekliften habersiz (gibi) davranmış" olmasına sinirlendiğini yazmaktadır (a.e., s.601).

¹⁰⁵ Ankara'daki görüşmeden sonra Atatürk, hükümetin bir bildiri yayınlayarak kendisini girişiminden vazgeçirdiklerinin kamuoyuna duyurulmasını istedi. Soyak, Cumhurbaşkanının, Aras'ın kulağına, "sen bu vaziyeti kullanmasını bilirsin" dediğini de eklemektedir (a.e., s.606).

uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde mücadele edilmesini, statü-koyu sarsacak bir çatışma çıkarmamaya dikkat gösterilmesi”ni savu-nan görüş.¹⁰⁶ Ancak, uygulamaya bakıldığında, bu iki farklı görüşün, değişen durumlarda Türkiye’ye hareket özgürlüğü sağlayan, aynı gö-rüşün iki ayrı bileşeni olduğu dikkati çekmektedir.¹⁰⁷

Her şeye rağmen, Atatürk’ün Ulukışla seyahatinden sonra Fran-sa ile Türkiye arasında ibre yumuşamadan yana dönmüştür. Aras, Arı-kara’ya dönen Ponsot’ya, Paris görüşmelerinde Delbos’un, “bağımsız-lıkla aynı anlama gelebilecek bir statüyü anlatacak Fransızca bir kelime bulunabileceğini söylediğini” aktarıyordu.¹⁰⁸

Öte yandan, Ortadoğu’da ve Akdeniz’de dengeyi bozulmasını istemeyen İngiltere de, her iki taraf nezdinde temaslarını sürdürüyordu. İngiltere’nin Ankara Büyükelçisi Loraine, Ponsot’ya, Atatürk’ün Hatay sorunda onur ve itibarını ortaya koyduğunu ve bir çözüm bulunmaması halinde Türkiye’nin “büyük bir jest yaparak” MC’den ayrılabilceğini (Atatürk’ün) kendisine ima ettiğini söyledi.¹⁰⁹ Bu söz-lerden, Türkiye’nin güce başvurmak değil, güç gösterisinde bulunarak diplomatik çözümü hızlandırmak niyetinde olduğu anlaşıyordu.

Türkiye’nin kararlı politikası ve Atatürk’ün Ulukışla seyahati nihayet sonuç verdi: Fransız Başbakanı Blum, beklenen mektubunu, 18 Ocak 1937’de Büyükelçi Suad Davaz’a gönderdi.¹¹⁰ Blum mektu-bunda, Hatay sorununun iki aşamada ele alınmasını öneriyordu: Bi-

¹⁰⁶ Başbakan İnönü, görüşünü şöyle özetlemektedir: “Avrupa’da gelişmekte olan büyük siyasi olay-lar sebebiyle, kendi imkânlarımızı... birdenbire muayyen bir meseleye bağlamış oluruz ihtimali-ni ciddi bir sakınca olarak görüyordum.” (Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*), c.I., 2. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.28-29’dan İsmet İnönü, *Hatıralar*, 2. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1989, s.287).

¹⁰⁷ TBMM ile Türk basını, bu tartışmada, Hatay’ın “anavatan kanlıması” yönündeki güç gösterileri-nin öne çıkarılmasını savunan tarafta idiler (Atatürk’ün Ankara’daki tavsiyesine [bkz. bu kitap-ta s.125’te, 105 no’lu dipnotu] uyan) Aras, Romanya Dışişleri Bakanı Antonescu’ya, “kamuoyu-nu yatıştıracak, somut bir Fransız önerisi gelene kadar Hükümetin basırsız serbest bırakıldığını” söy-lemişti (MAE, no.581, s.213. Thierry’nin Bukreş’ten Paris’e 9 Ocak 1937 tarihli telgrafı).

¹⁰⁸ A.g.e., s.198 (Ponsot’nun Ankara’dan Paris’e 6 Ocak 1937 tarihli telgrafı). Aras, Başbakan Blum’un Sancak’la ilgili olarak göndermeye söz verdiği mektubu beklediğini de hatırlatıyordu.

¹⁰⁹ A.g.e., s.200 (Ponsot’nun Ankara’dan Paris’e 7 Ocak 1937 tarihli telgrafı).

¹¹⁰ Mektubun metni için bkz: Du Véou, a.g.e., s.171-175.

rinci aşamada, Fransa-Suriye Antlaşması yürürlüğe girinceye kadar uygulanacak geçici rejim, ikinci aşamada ise Sancak'ın kesin statüsü belirlenecekti. Blum'a göre, Türkiye, Suriye'nin Sancak için vereceği güvenceyi yeterli görmemekte haklıydı. Fransa, mandayı sona erdiren antlaşmayı MC adına yaptığına göre, bu güvence MC tarafından verilmeliydi. Suriye'nin bağımsızlığa kavuşmasından sonraki aşamada ise, Sancak'ta MC tarafından atanacak –ve doğal olarak Fransız uyruğunda olacak– bir Yüksek Komiser'in başında bulunduğu bir özel rejim kurulması mümkündü. Türkiye'nin istediği askeri, idari, kültürel ve ekonomik güvenceler de böyle bir rejim çerçevesinde verilebilirdi. Blum, mektubunda, “böylesine netameli bir konunun çözümü, iki ülke arasında dostluk ve yakınlaşmaya katkıda bulunabilir” diyordu.¹¹¹

Hatay konusundaki sert tutumuyla bilinen Türk basın organlarında bile, Blum'un mektubundaki iyiniyetli üslup öne çıkarıldı.¹¹²

Atatürk'ün Ulukışla gezisinden sonra, Blum'un mektubu, çözüm-süz gibi görünen sorunda bir uzlaşma umudu olduğunu göstermişti.

2. Milletler Cemiyeti'nde Uzlaşma

a. Sancak'ın “Ayrı Bir Varlık” Olması (27 Ocak 1937)

Léon Blum'un mektubundan iki gün sonra, 20 Ocak 1937'de Cenevre'de Türk-Fransız görüşmeleri yeniden başladı. Bu görüşmeler sırasında tartışma, Blum'un mektubunda sözünü ettiği geçici rejim etrafında yoğunlaştı. 23 Ocak'ta taraflar, Sancak'ın statüsü üzerinde ilke anlaşmasına vardılar. Varılan anlaşmanın ana noktalarını, MC Meclisi raportörü Sandler, 27 Ocak tarihinde açıkladı.¹¹³ Türkiye ile

¹¹¹ A.g.e., s.175.

¹¹² A.E. Yalman, 21 Ocak 1937 tarihli *Tanı*'da, “Fransa'nın Kelime Oyunları” başlıklı yazısında, Fransa'nın Türkiye'nin taleplerini karşılamak üzere iyiniyet gösterdiğini yazıyordu. Aynı tarihli *Cumhuriyet*'te de Yunus Nadi, Blum'un soruna siyasal bir çözüm bulma zorunluluğunu kavradığını vurguluyordu.

¹¹³ *SDN*, C.96c, (PV. 5 [I]), s.10-12. Toplantıda, İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden de hazır bulunmuştu. 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve hemen sonrasında Kral VIII. Edward'ın Türkiye'ye yaptığı ziyaret ile güçlenen Türk-İngiliz dostluğu, Hatay sorununun ilk aşamasında, Fransa ile Türkiye arasında bir uzlaşmaya varılmasında büyük ölçüde etkili olmuştu.

Fransa'nın üzerinde anlaştığı, Sancak'ın yeni statüsünün başlıca noktaları şöyleydi:

- Sancak, içişlerinde tümüyle bağımsız, “ayrı bir varlık” olacaktı. Sancak, dışişleri ortak, ayrıca gümrük ve para birliği içinde olacağı Suriye devletinin bir parçasıdır. Suriye devletinin yapacağı ve Sancak'ın bağımsızlık ve egemenliğini etkileyecek nitelikteki uluslararası anlaşmalar ya da diğer uluslararası kararlar, MC Meclisi'nin onayı olmadan Sancak'ta yürürlüğe konulamaz.
- Sancak'ın resmi dili Türkçe'dir. Başka dillerin resmen kullanımına MC Meclisi karar verir.
- Sancak'ta MC denetimi, Meclis'in atayacağı bir Fransız temsilci aracılığıyla sağlanır.
- Sancak'ın ordusu olmayacak, yalnızca yerel bir polis örgütü kurulacaktır.
- Sancak'ın toprak bütünlüğü, Fransa ile Türkiye'nin yapacağı bir anlaşma ile güvence altına alınacaktır.
- Sancak için hazırlanacak Statü ve Temel Yasa,¹¹⁴ Meclis'in onayıyla yürürlüğe girecektir.

MC Meclisi'nin kararı uyarınca, Sancak Statüsü ile Temel Yasası taslağını hazırlamak üzere, bir de Uzmanlar Komitesi kuruldu.¹¹⁴ Komite'nin çalışmalarına 25 Şubat 1937'de başlaması öngörüldü.

Hatay'ın, Fransız mandası altında özerk bir Sancak durumunda iken, MC denetiminde bir bağımsız “devlet” olma yolunda yeni bir statüye kavuşmasına dek geçirdiği aşamalar, Türkiye bakımından önemli bir başarıydı. Bir yandan, Hataylı Türkler'e mücadelelerinde hiçbir destek esirgenmezken, öte yandan, başını Cumhurbaşkanı Atatürk'ün çektiği örgütlü bir hareketle oluşturulan “ulusal dava”ya kamuoyunun tüm kesimlerinin desteği ve etkin katılımı sağlanmıştı. Tür-

(*) Bazen “ana yasa” olarak da anılan bu yasayı (*loi fondamentale*), bir Meclis tarafından kabul edilen “anayasa” (*constitution*) ile karışmaması için biz bu çalışmada “temel yasa” olarak kullanıyoruz.

¹¹⁴ Komite, Belçikalı Maurice Bourquin (Genevre Üniversitesi profesörü), Fransız Robert de Caix, İngiliz Sir James M. Dinnert (Hindistan Anayasa Reform Komisyonu eski üyesi), Hollandalı Dr. Kollwijn (Groningen Üniversitesi profesörü) ile Numan Menemecioğlu'ndan oluşuyordu (SDN, C.147, M.95, 1935, Genève, 20 Février 1937).

kiye, hedefleri net olarak saptanmış, ancak gerektiğinde koşullara göre esneklik gösteren bir diplomatik kampanya uygulandı. Böylelikle Türkiye, Avrupa'da ve Doğu Akdeniz'de statükoyu değiştirmemek yönündeki İngiliz ve Fransız çıkarları ve politikaları ile kendi Hatay politikasının örtüşmesini de sağlamıştır.

Cenevre'de varılan anlaşma, Fransa ile Türkiye'nin uzlaşma konusundaki kararlılıklarının yarusı, İngiltere'nin taraflar nezdinde yaptığı aracılık sayesinde mümkün olmuştur. Aras, MC'deki görüşmeler sırasında "Türkiye ile Fransa'nın ortak dostu İngiltere'ye ve onun Dışişleri Bakanı Eden'a" özellikle teşekkür etmiştir.¹¹⁵

b. Yeni Sancak Statüsüne Tepkiler

Cenevre'de varılan anlaşma, Türkiye ve Hatay Türkleri arasında sevinç ve coşkuyla, Suriye'de ise tepkiyle karşılandı. Türkiye'de, İçişleri Bakanlığı tüm valiliklere ve müfettişliklere gönderdiği talimatta, Hatay sorununun sağlanan başarıyı kutlamak üzere mitingler yapılması, ancak –bunlara resmi bir nitelik vermemek için– düzenlemelerin Cumhuriyet Halk Partisi(CHP) örgütü, Halkevleri ve belediyeler tarafından gerçekleştirilmesini isredi.¹¹⁶ Aynı gün, Dört Yol ve Kilis kaymakamlıkları aracılığıyla Hatay'a gönderilen talimatta da, mitingler için Yüksek Komiserlik Delege'sinden izin alınması gereği hatırlatıldı.¹¹⁷

MC'deki görüşmelerin ikinci turuna katılmayan Suriye Hükümeti, Sancak sorununun gelişmelerden dolayı kendi ülkesinde ciddi eleştirilerle karşılaşyordu. Ayrıca, son düzenlemelerle İskenderun, Suriye'nin elinde kalan tek liman durumundaydı. Lazkiye limanı Alevi Bölgesi'nde kalmıştı. Trablus ise, Fransa-Lübnan Antlaşması ile Lübnan Devleti'ne bırakılmıştı. Sancak'ın yeni statüsü çerçevesinde İskenderun limanında Türkiye'ye tanınan ayrıcalıklar, Suriye'nin Akdeniz'e çıkışının kalmaması anlamına geliyordu.

¹¹⁵ A.g.e., (PV. 5 [I]), s.12.

¹¹⁶ Pehlivanlı, et.al., a.g.e., s.79.

¹¹⁷ A.g.e., s.80'den, BCA, CHP Evrakı, B.3.sıra no:753, konu no:687. Dahiliye Vekili'nin 28 Ocak 1937 tarihli talimatı.

Suriye, tepkisini Fransız Dışişleri Bakanlığı'na ve MC'ye yolladığı protesto mesajıyla dile getirdi. Suriye Başbakanı Cemil Mardam'ın imzasını taşıyan protestoda, "Suriye'nin meşru ve hayati haklarını çiğneyen anlaşmanın, Suriye'de ve Arap ulusu nezdinde istenmeyen sonuçlar doğurabileceği" vurgulandı.¹¹⁸ Arap milliyetçi hareketinin önderlerinden (Emir) Şekib Arslan ise, kaleme aldığı bir makalede, Türkiye'nin Cenevre anlaşmasını bir zafer olarak görmesini eleştirerek, "Sancak'ta Arapların yerini Türkiye değil, MC ve Fransa aldı" diye yazdı.¹¹⁹ Bu tepkilere rağmen, Sancak'taki Araplar arasında durum önceleri sakin görünüyordu. Ancak, Şam ve Halep'den ilk gösteri haberleri geldikten sonra Sancak'taki Araplar da harekete geçerek protestoya başladılar.¹²⁰

Bu gösterilerin ardından Sancak'ta gerginlik yeniden tırnana ya başladı. Türklere göre, manda yetkililerince atanmış olan Sancak'taki Arap yöneticiler, Arapları kendilerine karşı kışkırtıyordu.¹²¹ Türkiye, Sancak'ta gerginliği tırnandıracak misilleme hareketlerine girişmek yerine, Suriye'nin kendi dostluğuna ihtiyacı olduğunu belirtmekle yetiniyordu.¹²²

Fransa'ya gelince, Sancak'la ilgili düzenlemelerin uygulamaya konulmasından sonra imzalanması öngörülen Türk-Fransız ikili güvence sistemine dahil olması için Suriye'ye baskı yapıyordu. Fransa'ya göre, Suriye bu sisteme katılmadığı takdirde, Hatay konusunda "taraf olma şansını yitirecekti".¹²³ Ancak, Suriye hükümeti –büyük olasılıkla kendi kamuoyu karşısında güç duruma düşmemek için– "[MC'nin]

¹¹⁸ MAE., no.582, s.103 (De Martell'in Beyrut'tan Paris'e 26 Ocak 1937 tarihli telgrafı).

¹¹⁹ Chekib Arslan, "Entre Arabes et Turcs-la Question d'Alexandrette", *La Nation Arabe*, Année VII, no.14-15 (Janvier-Février-Mars-Avril 1938), s.733.

¹²⁰ Alexandre, a.g., s.129.

¹²¹ MAE., no.582, s.168 (Léger'in Paris'ten Beyrut'a 22 Şubat 1937 tarihli telgrafı). Léger, kendisine iletilen Türkiye'nin kışkırtma iddiasını aşırı bulduğunu belirtmekle birlikte, Antakya Belediye Başkanı Hüsnü Barazi ile Arap kaymakamın bu tür hareketler içinde olduklarını Yüksek Komiser'in Sancak Delegesi Durieux'nin doğruladığını belirtiyordu.

¹²² Ahmet Emin Yalman, "Dostça Konaşmaya Sıra Geldi", *Tan*, 1 Nisan 1937.

¹²³ MAE, no.583 (Mandats, Syrie-Liban, Sandjak d'Alexandrette), s.69 (Delbos'un Paris'ten Beyrut'a 8 Nisan 1937 tarihli telgrafı).

27 Ocak kararını değiştirmeyi başaramazsa, bir oldu-bitti karşısında kalmış gibi davranmayı tercih ediyordu".¹²⁴

1937 yılının ilkbahar aylarında, Türkiye ile Fransa arasında, manda döneminde Sancak toprakları dışında bırakılan "Üç Nahiye"¹²⁵ (Bayır, Bucak ve El Akrad [Hazne]) konusunda görüşmeler yapıldı. Türkiye, nüfus çoğunluğunu Türklerin oluşturduğuna inandığı nahiyelerin yeniden Sancak'a bağlanmasını istiyordu.¹²⁶ Üç Nahiye konusundaki tartışma, Sancak'ta Temel Yasa hazırlandıktan sonra, bağımsız Sancak Meclisi için yapılacak seçimlerde nüfusun cemaatlere göre dağılımının önem kazanacağını gösteriyordu.

3. Sancak Temel Yasası: 29 Mayıs 1937

a. Fransa ile Türkiye'nin Görüşlerinin Yakınlaşması

Cenevre'de alınan karar gereğince, bir yandan uzmanlar çalışmalarını yürütürken,¹²⁷ öte yandan Türk-Fransız diplomatik görüşmeleri de sürüyordu. MC'de yapılan çalışmalar sonunda kurulacak düzenin kalıcı olması için, Fransa iki nokta üzerinde ısrar ediyordu: Bunlardan biri, Türkiye'nin Lozan'da belirlenen Türkiye-Suriye sınırını teyid ederek, ihlal edilmeyeceğine dair güvence vermesi; diğeri ise, Suriye'ye bağımsızlık verilmesini öngören Fransa-Suriye Antlaşması'nın tanınmasıydı.¹²⁸

30 Nisan 1937'de Türk dışişleri yetkilileriyle görüşen Ponsot,

¹²⁴ Ag.e., s.111 (Ponsot'nun Ankara'dan Paris'e 17 Nisan 1937 tarihli telgrafı).

¹²⁵ Üç Nahiye'nin İskenderun Sancağı'ndan ayrılması ile ilgili olarak bkz. bu kitapta s.87'de 25 no'lu dipnot.

¹²⁶ Aras, 1936 Nisan ayında nahiyelerin Sancak'a bağlanması konusunda De Martel'den söz aldığı söylemiştir (a.e., s.7. Lescuyer'nin Ankara'dan Paris'e 13 Mart 1937 tarihli telgrafı). Delbos ise, De Martel'in Ara s'ın sorusuna olumlu cevap vermeyip konu hakkında ayrıntılı bilgi edineceğini söylemekle yerindiği açıklaması yapıyor (a.e., s.49. Delbos'un Paris'ten Ankara ve Beyrut'a 16 Mart 1937 tarihli telgrafı).

¹²⁷ Komisyon tarafından Teineli (Ana) Yasa taslağını hazırlamakla görevlendirilen Türk temsilci Menencioğlu, 21 Şubat'ta verdiği demeçte, "Hatay Devlet'i için Ana Yasası'nda Türkiye Cumhuriyeti devletinin Teşkilatı Esasiye kanununda ne varsa ayı olacak" diyor (Cumhuriyet, 21 Şubat 1937).

¹²⁸ MAE, no.583, s.185-186 (Delbos'un Paris'ten Ankara'ya 30 Nisan 1937 tarihli telgrafı).

ertesi gün *Quai d'Orsay*'e yolladığı raporda, Fransız mandası altında bulunan topraklarla ilgili olarak tarafların –yani Fransa ile Suriye'nin– yanısıra, MC'nin de onayını alacak her düzenlemeyi Ankara'nın destekleyeceğini bildirdi.¹²⁹ Böylelikle, Mayıs 1937 başında, Temel Yasa'nın ayrıntılarıyla ilgili çalışmalar sürerken, yeni Sancak statüsünün altyapısını oluşturacak siyasal güvence sistemi üzerinde de anlaşma sağlanmış oldu.

Bu gelişmeler olurken, Suriye'deki Fransız makamlarına, Hatay'a yakın bölgelerde Türkiye'nin askeri yığmak yaptığına dair haberler gelmeye başladı. De Martel, Halep'deki manda yöneticileri ile askeri haberalma servislerinden gelen ve birbirini tamamlayıcı nitelikteki bilgilere dayanarak, Adana, İslahiye ve Kilis'de yedeklerin silah altına alınması sonucu, Suriye sınırındaki Türk askeri sayısının 20.000-30.000'e ulaştığını merkezine bildiriyordu.¹³⁰ Yüksek Komiser, Suriye ve Lübnan'da ortamın sakin oluşundan da yararlanarak, bir miktar askerin tedbiren mandanın kuzey sınırına doğru kaydırılmasını hükümetine ayrıca öneriyordu. O sırada, Ponsot'nun Ankara'da görüştüğü Dışişleri Bakanı Vekili Şükrü Saracoğlu ise, yedeklere çıkarılan celbin bir seferberlik olmayıp, Suriye sınırından gelebilecek Kürt saldırılarına karşı tedbir olarak düşünüldüğü açıklamasıyla Fransa'yı rahatlatmıştı.¹³¹

Hatay'a bulunacak çözümün, Doğu Akdeniz'in güvenliği ve Avrupa dengesi üzerinde etkileri olması kaçuulmazdı. İspanya'da, General Franco 1937 Ocak ayında, İtalyan Kara Gömleklileri'nin desteğiyle, Cumhuriyetçiler'e karşı geniş çaplı bir saldırıya girişmişti. Nisan sonunda ise, Alman hava lejyonunun (*Condor*) Guernica'yı bombalamasıyla, Cumhuriyetçiler önemli bir yenilgi aldı. İngiltere ve Fransa'nın sürdürdükleri tarafsızlık politikasının İspanya İç Savaşı'nda etkili olmayacağı artık açıkça anlaşılmıştı.

Bu iki devlet, “özellikle son Habeşistan olayında, gücü açıkça bel-

¹²⁹ A.g.e., no.584 (Mandats, Syrie-Liban, Sandjak d'Alexandrette), s.5 (Ponsot'nun Ankara'dan 1 Mayıs 1937 tarihli telgrafı).

¹³⁰ A.g.e., no.583, s.90-92 (De Martel'in Beyrut'tan 12 Nisan 1937 tarihli telgrafı).

¹³¹ A.g.e., s.116 (Ponsot'nun Ankara'dan 18 Nisan 1937 tarihli telgrafı).

li olan Türkiye'nin dostluğuna"¹³² önem veriyorlardı. Fransa Büyükelçisi, barış zamanında 150.000 kişiden oluşan Türkiye'nin askeri gücünün, savaş durumunda "kendi yanlarında yer alabilecek" 800.000 askere ulaşabileceği görüşündeydi.

İşte tam bu sırada, Türkiye, Fransa'ya, Hatay konusu bir kez çözümlendikten sonra, iki ülkenin özellikle Ortadoğu ve Akdeniz'de, güven ve iyi komşuluk anlayışı içinde ve her alanda işbirliği içinde olacaklarına dair bir ortak açıklama yapmayı önerdi.¹³³ Bu açıklama yapılmadan önce, iki tarafın genelkurmayları arasında görüşmelerin başlatılması da Türkiye'nin öneri paketi içinde yer alıyordu.

Türkiye'nin önerileri karşısında Fransız genelkurmayının hazırladığı görüş ise başlıca şu noktalardan oluştu:¹³⁴

– Cenevre'de yürütülen görüşmelerin gidişine bakılırsa, Türkiye, Sancak'ta bir nüfuz alanı kurmaya çalışmaktadır.

– Savaş Bakanlığı, Sancak'ı Suriye'nin parçası olmaktan çıkarak herhangi bir çözüm için raviz verilmemesi görüşündedir.

– Ancak, Sancak konusunda bir anlaşmaya varılmasından sonra, Türk-Fransız Genelkurmay görüşmelerine olumlu bakılabilir.

– Türkiye ile askeri alanda yapılacak bir ittifakın, Fransa'nın çıkarına uygun olacağı açıktır. Böyle bir ittifak imzalanması durumunda, çatışma halinde Sovyetler Birliği, Romanya ve Polonya ile Boğazlar üzerinden bağlantı kurulması mümkün olacak ve Bulgaristan'ın tarafsızlığı güvence altına alınacaktır.[Böylece], (Orta) Doğu'da karışıklık çıkmasının önüne geçilip Süveyş Kanalı'nın güvenliği sağlanarak İngiltere'nin kuşkuları da yatışmış olacaktır.

– Sonuç olarak, Savaş Bakanlığı, ancak Türkiye'nin Sancak'tı nüfuz bölgesi haline getirmekten vazgeçmesi halinde, genelkurmaylar arasında yapılacak görüşmelere olumlu gözle bakmaktadır.

132 A.g.e., no.584, s.68-69 (Ponsor'nun Ankara'dan 7 Mayıs 1937 tarihli telgrafı).

133 A.g.e., s.36-37 (Ponsor'nun Ankara'dan 4 Mayıs 1937 tarihli telgrafı).

134 *Etat-Major de l'Armée de Terre-Service Historique (2e Bureau)* (bundan böyle EMAT), no.125/1 (Traité entre la Turquie et la France pour le règlement des questions territoriales [frontalières] entre la Turquie et la Syrie, 1937-1938) (Genelkurmay Denizaşırı Dairesi'nin 7 Mayıs 1937 tarihli, "Türklerle İskenderun Sancağı Hakkında Görüşmeler Yapılmasının Uygunluğuna İlişkin [Çok Gizli] Noru").

Bu metinden de anlaşılacağı gibi, Fransa'nın gözünde Hatay sorunu, Ankara ile Paris arasında, askeri alan da dahil, çok daha kapsamlı bir işbirliği ve ittifak sistemi kurulmasının ayrılmaz bir parçası olarak algılanmaktaydı.

Her şeye rağmen, Türk-Fransız görüşmeleri, Hatay'ın gelecekteki statüsü ve Temel Yasa üzerinde anlaşmayı engelleyen önemli bir pürüz kalmadığını gösteriyordu.¹³⁵

b. MC'nin Sancak Düzenlemeleri: 29 Mayıs 1937

Uzmanlar Komitesi'nin 25 Şubat-17 Mart ve 22 Nisan-15 Mayıs 1937 tarihlerinde iki devre halinde yaptığı çalışmalar da belli bir aşamaya gelmişti. MC Raportörü Sandler, 25 Mayıs tarihindeki Meclis oturumunda Komite'nin çalışmalarının sonuçlarını özetleyen bir konuşma yaptı.¹³⁶

MC Meclisi, 29 Mayıs 1937 tarihli oturumunda, Sancak Statüsü ve Temel Yasası'nu kabul etti. Kabul edilen metinlerin başlıca noktaları şöyle özetlenebilir:¹³⁷

• Statü:

– İskenderun Sancağı, işlerinde tam bağımsız, dışişleri Suriye tarafından yürütülen, Suriye ile gümrük ve para birliği içinde, “ayrı bir birimdir”. Statü ve Temel Yasa'nın uygulanması MC Meclisi'nce denetlenecektir. Meclis, denetim görevini yürütmek üzere, Sancak'ta oturacak ve Fransız uyuşundan olan bir Temsilci atar.

Temsilci, Statü ve Temel Yasa'ya aykırılık halinde, Sancak'ta kurulacak Yasama Meclisi'nin ya da Hükümetin çalışmalarını dört aylığına askıya alma yetkisine sahiptir.

¹³⁵ Hatay'la ilgili görüşmelerin iyi gionesi üzerine, Türkiye'nin, Üç Nahiye'nin Sancak'a dahil olması konusundaki ısrarından vazgeçebileceğine dair işaretler de geliyordu. İnönü ile görüşen İngiltere Büyükelçisi Sir Percy Loraine, Lescuyer'ye, Başbakan'ın kendisine, Türkçe'nin Sancak'ta tek resmi dil olması karşılığında Türkiye'nin Üç Nahiye'nin Sancak sınırları içine alınmasından vazgeçebileceğini söylediğini aktarmaktadır. MAE, no.584, s.146 (Lescuyer'nin Ankara'dan 29 Mayıs 1937 tarihli telgrafı).

¹³⁶ Konuşmanın ayrıntıları için bkz: SDN, C.97e (PV.2), s.3-5. Sandler'in konuşmasında açıkta kaldığını belirttiği konular da, Cenevre'de 25-28 Mayıs tarihleri arasında ele alınarak çözüme kavuşturuldu.

¹³⁷ A.g.e., c.233, 1937, "Question d'Alexandrette", Annexe.

– Sancak'ta oturan Suriye vatandaşları, Sancak vatandaşı olacaklardır. Statü'nün yürürlüğe girdiği tarihte nüfusa kayıtlı olmayanlar, bir yıl içinde Sancak nüfus siciline kayıt yaptıırma hakkına sahiptir. Sancak topraklarında doğmuş olanlar ya da 21 yaşın altında olup da babası Sancak topraklarında doğmuş olanlar, Sancak vatandaşı olarak kabul edilir.

– Suriye devletinin yaptığı uluslararası anlaşmalar ya da katıldığı uluslararası kararlar, Sancak'ın egemenliğine ve bağımsızlığına aykırı olması halinde Sancak'ta uygulanamaz.

– Sancak tümüyle silahtan arındırılacaktır. Sancak'ta huzur ve güvenliği sağlamak üzere kurulacak polis ve jandarma gücü her hal-ü-kârda 1.500 kişiyi geçemez.

– Türkiye'nin, İskenderun Limanı'nı transit ticaretinde daha fazla kullanabilmesi için, burada bir "Türk Serbest Ticaret Bölgesi" kurulacaktır.

• Temel Yasa:

– Sancak'ta yasama yetkisi, iki dereceli seçimle, dört yıl için iş başına gelecek 40 üyeli bir Meclis tarafından yürütülür.

– 20 yaşından büyük tüm erkek Sancak vatandaşları, birinci derece seçimlerde oy kullanma hakkına sahiptir. Birinci derece seçimlerde adaylık için, okur-yazar olmak zorunludur. İkinci derece seçimlerde adaylık için ise, bu koşulun yanısıra, 25 yaşını aşmış olma koşulu aranır.

– Sancak Meclisi için yapılacak ilk seçimler, MC Meclisi'nin Fransa ve Türkiye dışındaki üyelerinin temsilcilerinden oluşacak bir Seçim Komisyonu tarafından düzenlenir ve denetlenir. Birinci derece seçmenleri, mensup oldukları cemaate göre seçmen listelerine yazılırlar. Bir cemaat için yazılacak seçmen sayısı, o cemaati temsil edecek ikinci derece seçmen sayısı ile milletvekili sayısını belirler. Her 100 birinci derece seçmen için "1" tane ikinci derece seçmen belirlenir. Ancak, yazım işleminin sonucu ne olursa olsun, her cemaate en az aşağıda belirtilen sayıda milletvekili çıkarma güvencesi verilmiştir:

Türkler	8
Aleviler	6
Araplar	2
Ermeniler	2
Rum-Ortodokslar	1

- Sancak'ta yürütme yetkisi, Sancak Başkanı ile İcra Heyeti'ne (Bakanlar Kurulu) aittir. Meclis tarafından beş yıllığına göreve getirilen Başkan, İcra Heyeti'nin olumlu görüşü ile Meclis'i feshederek seçimleri yenileme yetkisine sahiptir. İcra Heyeti, Başkan'ın atadığı bir Başkan'la(başbakan) dört üyeden(bakan) oluşur.
- Yargı yetkisi, yasa ile kurulan mahkemelere aittir.
- Sancak Statüsü ve Temel Yasası 29 Kasım 1937 tarihinde yürürlüğe girecektir.

Bu iki belge, bir “sorun” olarak ortaya çıkmasının üzerinden daha bir yıl geçmeden, Sancak'ın yepyeni bir statüye kavuştuğunu göstermektedir. Statü gereğince Sancak, Suriye içinde özerk bir idari birim olmaktan çıkıp, dışişleri, gümrük ve para konuları hariç, tümüyle bağımsız bir yönetime sahip “ayrı bir varlık” olacaktır.

Yine de, Sancak'ın bağımsız bir toprak parçası olarak bu yeni statüsünü uzun zaman sürdürebileceği kuşkuluydu. Fransız Büyükelçisi Ponsot, “MC'de sağlanacak uzlaşma sonucundaki geçici çözüm ne olursa olsun, Sancak'ın... [eninde sonunda] Türkiye'nin denetimine gireceğini” söylemişti.¹³⁸

Cenevre'deki görüşmelerin Sancak'a bağımsızlık tanınmasıyla sonuçlanacağı haberlerinin gelmeye başlamasıyla, hem Sancak'ta, hem de Suriye ve Lübnan'da Araplar ve Ermenilerin başını çektiği kepenk kapatma eylemleri ve mitingler görüldü. Statü'nün kesinlik kazanmasıyla birlikte, sevinç gösterileri yapan Türklerle, protestocu Araplar arasında çatışmalar çıktı.¹³⁹

¹³⁸ Ponsot'nun bu sözlerini, Ankara'da görüştüğü ABD'nin Beyrut Başkonsolosu Marriner aktarıyor (Bandazian, *a.g.e.*, s.104'ten, 890 D.00/664, 3 Mayıs 1937).

¹³⁹ 4-6 Haziran 1937 tarihlerinde özellikle Antakya'da çok sayıda kişinin yaralanmasıyla sonuçlanan bu olayların başını, Ulusal Eylem Birliği'ne bağlı Aleviler çekiyordu (Mayıs sonu ve Haziran başında çıkan olayların ayrıntıları için bkz: Alexandrie, *a.y.*, s.133-134; Birrerlin, *a.g.e.*, 236-243 ve Pehlivanlı, *a.g.e.*, s.82-84). Bu son kaynakta, “Sancak Müdafaası” (“Tanzim Kavm il Difa an Urubat İskenderun-Sancak Araplığını Savunma [Ulusal] Örgütü”, Fransızca kaynaklarda kısaca Sancak Savunma Komitesi) adlı Arap mülis örgütünün de aynı dönemde kurulduğu belirtilmektedir (A.g.e., s.83).

Cumhuriyet gazetesinde çıkan bir habere göre de, Milli Blok'un Sancak'ta başlattığı kışkırtmayı Suriye Komünist Partisi Genel Sekreteri Halid Bektaş yürütmekteydi (*Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1937).

1937 Mayıs ayında MC'de kabul edilen düzenlemeler, Hatay sorununun çözümünde önemli bir aşama olmakla birlikte, planlanan seçimler için yapılacak seçmen yazını konusu bile, Sancak'taki cemaatler arasında yeni çatışmalar çıkabileceğinin de habercisiydi.

Her şeye rağmen, Sancak Statüsü, İki-Savaş-Arası dönemde çatışmayı önlemeye yönelik mekanizmalarını işletemeyen MC'nin başarı sağladığı ender konulardan biriydi. Bu başarının elde edilmesinde, Ortadoğu ve Akdeniz'de çıkarları çakışan Türkiye ile Fransa'nın –İngiltere'nin de uzlaştırıcı girişimleri ile– soruna görüşmeler yoluyla çözüm aramaktan vazgeçmemesi etkili olmuştur.

c. Türk-Fransız Anlaşmaları (29 Mayıs 1937)

MC Meclisi kararının alındığı gün, Türkiye ile Fransa, Sancak'ın toprak bütünlüğünü ve Türkiye-Suriye sınırını güvence altına alan iki anlaşma imzaladılar.¹⁴⁰ Yapılan düzenlemelerle, “ayrı bir birim” olmasına karar verilen Sancak'ta, öngörülen organların oluşturulması ve çalıştırılması için gerekli olan hazırlık süreci başlatılmış oluyordu.

Fransa ile Türkiye, imzaladıkları anlaşmalara daha sonra Suriye'nin de katılabileceğini önceden kabul etmişlerdi.¹⁴¹ Ancak, Suriye, toprak bütünlüğünün ihlali olarak gördüğü bu anlaşmaları ve 29 Mayıs 1937 Cenevre düzenlemesini tanımayacağını bildirdi.¹⁴²

¹⁴⁰ 29 Mayıs 1937 düzenlemeler için bkz: Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları...*, a.g.e., s.543-545 ve MAE, no.572 s.137-138 (Güçlü, bu metinlerin ancak 22 Temmuz 1937'de resmen açıklandığını belirtmektedir. Bu gecikmenin nedeni Fransa'nın Suriye'deki tepkilerinden çekinmiş olmasıdır. Güçlü, a.g.e., s.192'den, *Asie Française*, Eylül-Ekim 1937, s.258).

¹⁴¹ MAE, no.572, s.136 (29 Mayıs 1937 Anlaşması).

¹⁴² Suriye Meclisi'nin aldığı kararda, ülkenin toprak bütünlüğünün güvencesi olan Suriye Anayasası'nı çiğneyen Fransa'nın, 1936'da imzaladığı anlaşmaya uymadığı belirtilerek Cenevre'de yapılan düzenlemelere Suriye halkının vargücüsüyle karşı koyacağı açıklandı (A.g.e., no.584, s.185-186. Meyrier'nin Beyrut'tan 1 Haziran 1937 tarihli telgrafı).

Bir yazar, daha Cenevre kararı alınmadan önce, 20 Mayıs'ta, Suriye Başbakanı'nın kaleme aldığı bir proestro mesajının, “bir gönderi hatası yüzünden” yerine ulaşmadığını eklemektedir (Bierlin, a.g.e., s.237).

II. BAĞIMSIZ SANCAK'TA SEÇİM DÖNEMİ

A. Milletler Cemiyeti Denetiminde Seçim Hazırlıkları

1. Milletler Cemiyeti'nin Uluslararası Seçim Komisyonu

a. Suriye'de ve Sancak'ta Tepkiler

Suriye'nin resmi tavrı, Sancak'ın bağımsızlığını öngören anlaşmalara sert tepki göstermek biçiminde olsa da, gayriresmi tutumu farklıydı: Şöyle ki, Suriye, bir oldu-bittiyle karşı karşıya kalındığı gerekçesiyle, sorunu büyütmemek niyetindeydi. Nitekim, Cenevre düzenlemeleriyle ilgili haberi, İstanbul'da bulunduğu bir sırada, *Cumhuriyet* muhabirinden alan Başbakan Mardam'ın ilk andaki tepkisi, "müjdenizden memnun oldum; bu suretle aramızdaki meseleler halledilmiş oluyor" biçiminde olmuştu.¹⁴³

Suriye Hükümeti, muhalefet tarafından yeterince etkin olmakla eleştiriliyordu. Dışişleri Bakanı Sadullah Cabiri, Meclis'de bir soru önergesine verdiği cevapta, Sancak sorununun hükümetinin kurulmasından önce çıktığını ve bu yüzden gelişmelerden sorumlu tutulmaması gerektiğini bildirdi.¹⁴⁴ Başbakan Cemil Mardam da, 30 Haziran'da Meclis'de yaptığı konuşmada, Suriye gazetelerinin, "son Fransa-Türkiye anlaşmalarına imza koymak Suriye'nin felaketi olur" yolundaki değerlendirmelerine atfen, hükümetinin ne anlaşmaları imzalamaya, ne de istifa etmeye niyeti olduğunu açıkladı.¹⁴⁵

Sancak'ta, Haziran sonunda Arapların yaptıkları gösterilerden sonra, Temmuz başında Türkler ile Araplar arasında çatışmalar görülmeye başladı. 4-5 Temmuz'da çıkan olaylarda yaralananlar oldu.¹⁴⁶ Bu dönemde, Sancak'ta yaşayan Araplar'ı yönlendiren en etkin örgüt, Ulusal Eylem (Birliği)¹⁴⁷ idi. Örgütün lideri Arsuzi, Sancak'ta, Türk-Fransız garantisi altında bulunacak bir rejime karşı çıkıyor ve gerçek-

...¹⁴³ *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1937.-

¹⁴⁴ Marcel Homet, *Histoire secrète du traité Franco-Syrien*, Paris, J. Peyronnet, 1938., s.190.

¹⁴⁵ *A.g.e.*, s.191.

¹⁴⁶ Du Véou, *a.g.e.*, s.75.

¹⁴⁷ Ulusal Eylem'in Sancak'ta 1936 sonunda gittiği eylemler için bkz. bu kitapta s.117.

ten her türlü dış etkidен arınmış, bağımsız bir devlet kurulması halinde Türklerle Arapların huzur içinde, birarada yaşayabileceklerini öne sürüyordu.¹⁴⁸

Fransız Yüksek Komiseri De Martel, 29 Mayıs düzenlemelerini anlatmak ve cemaatler arasında yumuşama sağlamak üzere, Temmuz başında Sancak'a bir ziyaret yaptı. De Martel, Suriye hükümetinin, bilgisi dışında gerçekleştirildiği halde, bu seyahati üstü kapalı olarak kabul ettiğini Paris'e bildirdi.¹⁴⁹ De Martel, Sancak'ta çeşitli cemaatlerin temsilcileriyle görüştü. Yüksek Komiser'in İskenderun'da düzenlediği toplantıya, Arap tarafı, Komünist Parti, Ulusal Eylem ve Milli Blok'un temsil edildiği bir ortak heyetle katıldı.¹⁵⁰ Türk tarafının programlı ve örgütlü çalıştığını gören Araplar da, Sancak'ta yakında yapılacak seçimleri gözönüne alarak birlikte hareket etmeye başlamıştı.¹⁵¹

Yüksek Komiser, ziyareti sırasında İskenderun Sancağı Muhafızı (Valisi) Hüsnü Barazi ile yaptığı görüşmeyi aktarırken, Sancak'taki yerel yöneticilerin, "Araplar arasında etkili bir örgütlenme yaratmak isteyen Suriye hükümetinin telkinleriyle, [Arap] gençlik hareketlerine doğrudan destek verdiklerini" belirtmektedir.¹⁵² De Martel, mesajının sonunda, "böyle giderse, Türk propagandası... Alevileri ve zengin

¹⁴⁸ Arsuzi, *Cumhuriyet* muhbirine verdiği demeçte, Sancak Arapları'nın Suriyelilerin tahriki ile hareket ettikleri savına karşı çıkarak, "Suriye'nin sessiz, alâkasız kaldığını görünce, biz onları tahrik etmeğe, biz onları bizimle alâkadar olmağa mecbur ettik" demiştir (*Cumhuriyet*, 29 Haziran 1937).

¹⁴⁹ De Martel, MAE, no.584, s.236 (De Martel'in Beyrut'tan merkeze 21 Temmuz 1937 tarihli telgrafı).

¹⁵⁰ De Martel, bu toplantıya katılan temsilcilerin çoğunluğunun 20 yaşındaki gençlerden oluştuğunu vurgulamaktadır (a.e., no.469, s.49. De Martel'in Beyrut'tan 21 Temmuz 1937 tarihli mektubu).

¹⁵¹ Farklı Arap örgütlerini bitaraya getirmeyi amaçlayan bu hareketin başını, Suriye'de 1923 ve 1925 ayaklanmalarının önderlerinden olan ve Fransızlar tarafından sürgüne gönderildikten sonra, 1937 Mayıs ayında Şam'a dönerek Milli Blok hükümetine ve 1936 Fransız-Suriye Anlaşması'na karşı muhalefet hareketi başlatan Dr. Abdurrahman Şehbender çekiyordu (Raymond, a.y., s.76 ve Bitterlin, a.g.e., s.236).

¹⁵² Delege Durieux de, *Cumhuriyet* muhbirine verdiği demeçte, olayları Barazi'nin yönettiğini teyid ederek, denetleyemediği olayların sorumluluğunu almamak için istifa ettiğini bildiriyordu (*Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1937) (Durieux, daha sonra Fransa'nın Napoli Konsolosluğu'na arannıştı).

Rum Ortodokslar içindeki... ılımlı unsurları kolayca kendi yörüngesine çekebilir” diye ekliyordu.¹⁵³

b. Fransa'nın Zorlukları ve Türkiye'nin Etkin Politikası

1937 yazında Fransa'da hükümet değişikliği oldu. Göreve geldiğinden beri ağır ekonomik sorunlarla başetmeye çalışan Léon Blum hükümeti, bütçedeki büyük açığı kapatmak üzere hazırladığı yeni mali tedbirler paketi için parlamentodan yetki alamayınca, 22 Haziran'da istifa etti.¹⁵⁴ Camille Chautemps başkanlığında kurulan yeni Fransız kabinesinde, Blum Başbakan Yardımcısı oldu. Delbos'un Dışişleri Bakanlığı koltuğunu koruduğu hükümette, Maliye Bakanlığı'na ise –Hatay sorununun çözüm evresinde Dışişleri Bakanı olacak– Georges Bonnet getirildi.

Chautemps da, hükümeti kurar kurmaz, yeni bir devalüasyon yapmak zorunda kaldı. Uluslararası arenada gerginliğin tırmanması üzerine, bütçede silahlanmaya ayırdığı payı arttırmak zorunluluğu ile karşı karşıya kalan Fransa, ekonomik ve sosyal sorunlarını çözümüyle siyasal istikrara ulaşmakta zorlanıyordu.

Türkiye'ye gelince: Ankara, Temmuz 1937 başında Afganistan, Irak ve İran'la Sadabad Pakti'nı imzaladı. Askeri ittifaktan çok bir tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşması özelliğindeki “pakt”, Türkiye'nin Ortadoğu'daki yönlendirici rolünün teyidi bakımından önem taşıyordu.¹⁵⁵

Sadabad Pakti, henüz bağımsızlığına kavuşmadığı için Pakt'ta yer alamayan Suriye'nin bölgede iyice yalnız kalması sonucunu da do-

¹⁵³ MAE, a.e., s.50.

¹⁵⁴ Blum hükümeti, 1936 yılında iktidara geldikten kısa süre sonra, % 30 oranında devalüasyon yapmak zorunda kalıyordu. Ancak, grevlerin ve enflasyonun önünü alamayınca, 1937 Mart-Nisan aylarında Fransız Frangı'ru istikrara kavuşturmak üzere, İngiltere ve ABD ile –bu ülkelerden ithalata teşvik eden ve döviz denetimlerini kolaylaştıran– bir anlaşma yapmıştı (Georges Bonnet, *La défense de la paix, de Washington au Quai d'Orsay*, c.I, Genève, Les Editions du Cheval Ailé, 1946, s.33)...

¹⁵⁵ “Türkiye-Afganistan-Irak ve İran arasında Ademi Tecavüz Muahhedenamesi” adını taşıyan antlaşmanın ayrıntıları için bkz: Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları...*, a.g.e., s.592-595 ve *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)*. Ankara, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, 1973, s.151-156.

ğurdu. Sancak konusunda yeterince tepki gösterinemesi yüzünden eleştirilen Cemil Mardam, *Cumhuriyet* muhabirine, "Türkiye ile çok samimi bir dostluk içinde yaşamaya mahkûmuz" diyordu.¹⁵⁶

Öte yandan, Sadabad Paktı, Türkiye'nin Ortadoğu'da emelleri olduğu yolundaki savları da çürüttü. 1934 Balkan Antantı'ndan sonra, 1937 Sadabad Paktı, Doğu Avrupa ve Ortadoğu'daki muhtemel bir çatışma durumunda Türkiye'nin vazgeçilmez bir müttefik olduğunu Avrupa'lı büyük güçlere bir kez daha gösterdi.

29 Mayıs düzenlemelerinde öngörülen seçimleri dikkate alan Türkiye, işte bu ortam içinde, 1937 yazında Sancak'la ekonomik ve siyasal bağlarını güçlendirmek üzere harekete geçti. Sancak ürünlerinden alınan gümrük vergileri kaldırıldı. Türk bankaları Sancak'ta şube açarak, tüccar ve çiftçiye kredi vermeye başladılar. Türkiye, hem genel olarak tüm Sancak halkı bakımından, hem de özellikle nüfus içindeki yeri nedeniyle seçimlerin kaderinde önemli rol oynayacak Alevilerin gözünde önemli bir çekim merkezi olmaya çalışıyordu.¹⁵⁷

Ankara bir diplomatik atağa da kalkarak, İskenderun ve Antakya'ya birer başkonsolos atamak istediğini Temmuz sonunda Paris'e bildirdi.¹⁵⁸ Fransız dışışleri, önce bu talebe ilke olarak itiraz etmemekle birlikte, Türkiye'nin başkonsolosluk açmak için Sancak'ta yeni rejimin kurulmasını beklemesi görüşündeydi. Ancak, Fransa, daha sonra Türkiye'nin talebini kabul etti.

O arada, istifa etmiş bulunan Delege Durieux'ün yerine atanan Roger Garreau,¹⁵⁹ Eylül başında göreve başladı. Türkiye'nin Antakya Başkonsolosu Firuz Kesim ile İskenderun Başkonsolosu Necati Mene-mencioğlu da Ekim ayında Sancak'a vardılar.¹⁶⁰

¹⁵⁶ *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1937.

¹⁵⁷ *Cumhuriyet* (4 Ağustos 1937), mandater yetkililerinin Türkleri bölmek amacıyla bir "Arap Partisi" kurdurmaya çalıştıklarını yazıyordu.

¹⁵⁸ MAE, no.584, s.233 (Bargeton'un Paris'ten Beyrut'a 21 Temmuz 1937 tarihli telgrafı).

¹⁵⁹ Garreau bu göreve gelmeden önce Fransa'nın Kabire maslabatgüzan idi.

¹⁶⁰ A.g.e., no.585 (Sandjak d'Alexandrette, Septembre-Décembre 1937), s.28 (Bargeton'un Paris'ten 9 Ekim 1937 tarihli telgrafı). Güçlü, Antakya'ya Celâl Tefîk Karasapan'ın, İskenderun'a da Fetbi Denli'nin atandığını yazmaktadır (Güçlü, a.g.e., s.194). T.C. Dışışleri Bakanlığı'nın ka-

c. Türkiye’de Hükümet Değişikliği (Eylül 1937)

1937 Eylül ayında, Türkiye’de de bir kabine değişikliği oldu.¹⁶¹

Bu değişiklik, Atatürk’le İnönü’nün farklı siyaset yaklaşımlarından kaynaklanıyordu. Dış politikada Fransa ile İngiltere’nin yanında yer alarak, Almanya ve İtalya’ya karşı daha dinamik bir tavır benimsenmesini isteyen Atatürk, zaman zaman diplomatik karar sürecini etkileyecek müdahalelerde bulunuyordu. Ocak 1937 başında Hatay sorunuyla ilgili gezisinde¹⁶² de böyle olmuştu. Eylül 1937’de, İtalyan donanmasına karşı yaptırımların görüşüldüğü Nyon Konferansı sonunda imzalanacak çok taraflı antlaşmaya katılım konusunda da aynı durum yaşandı. İtalya’ya karşı zamansız bir savaş durumunda kalmak istemeyen İnönü, ihtiyatlı politikadan yanaydı.¹⁶³ Atatürk ise, Cenevre’de bulunan Dışişleri Bakanı Aras’ı arayarak Antlaşma’nın imzalanması talimatını verdi.

Başka anlaşmazlık konularının* da eklenmesiyle, İnönü Atatürk’ün “ricası” ile 20 Eylül 1937’de başbakanlıktan ayrıldı. 25 Ekim’de açıklanan Celâl Bayar başkanlığındaki hükümette, Tevfik Rüştü Aras, Dışişleri Bakanlığı koltuğunu korudu. Kabine değişikliği, temel politikalarda bir farklılaşma anlamı taşımıyordu. Ancak, bu değişikliklerle, Hatay’ın bir an önce çözümlenmesini isteyen Atatürk’ün dış politikadaki etkinliği 1937 sonundan itibaren daha da artacaktır.

Kasım başında Atatürk, TBMM’nin açılışında yaptığı konuşmada, Hatay’da yeni rejimin yürürlüğe girmesine az kaldığına dikkati

yıtlarına göre Hatay sorunu sırasında Antakya ve İskenderun’da görev yapan başkonsoloslar ve görev süreleri şöyledir: Antakya: Firuz Kesim (6.10.1937-8.4.1938); Fethi Denli (9.4.1938-14.8.1938 vekâleten); Celâl Tevfik Karasapan (15.8.1938-21.7.1938); Fethi Denli (22.7.1938-21.8.1939). İskenderun: Necati Memnencioğlu (7.10.1937-17.12.1937); Fethi Denli (2.1.1938-21.7.1938); Ahmet Umar (29.7.1938-7.8.1939) [*Dışişleri Bakanlığı 1967 Yılı*, haz. Hâmid Aral, Ankara, Ankara Basım ve Ciltçvî, 1968, s.1017.] Melek ise, Antakya’da görev yapan konsolosun Firuz Kesim olduğu bilgisini doğrulamaktadır (Melek, a.g.e., s.42).

¹⁶¹ İsmet İnönü’nün Başbakanlık’tan Atatürk’ün isteğiyle ayrılması için bkz: Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi...*, a.g.e., s.47-76 ve Soyak, a.g.e., s.657-682.

¹⁶² Bkz. bn kitapta s.139’da 103 no’lu dipnot.

¹⁶³ Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi...*, a.g.e., s.54.

(*) Bu konular arasında, Atatürk Orman Çiftliği’nin Hazine’ye devredilmesi ve bira fabrikalarına tanınacak imtiyaz da bulunmaktadır.

çekerek, Hatay sorununun “iyi bir yönde yürümesinin” Türk-Fransız ilişkilerinin gelişmesinde etkili olacağını vurguladı.¹⁶⁴ Türkiye'nin, Fransa'nın asıl amacını teşkil eden ittifaka yönelik bir siyasal yakınlaşma için, Hatay'ın, kendi beklentileri doğrultusunda çözümlenmesini koşul olarak öne süreceği artık belliydi.

d. MC Seçim Komisyonu'nun Çalışmaları

MC Meclisi kararı gereğince kurulan “Sancak'ta İlk Seçimleri Düzenleme ve Denetleme Komisyonu”(Seçim Komisyonu), Ekim başında İngiliz Thomas Reid¹⁶⁵ başkanlığında toplanarak çalışmalarına başlandı. Komisyon, 20 Ekim'de Sancak'a gelerek seçim hazırlıkları için çeşitli görüşmeler yaptı.

Seçim Komisyonu'nun çalışmaları konusunda De Martel, nüfus kayıtlarının çarpıtılarak seçimlerde yolsuzluk yapılmasını önleyecek bir düzenleme hazırlandığını merkezine bildirdi.¹⁶⁶ De Martel'e göre, Türk cemaatinin, bağımsız Sancak hükümetinde etkin biçimde temsil edileceği Türkiye'ye anlatılmalıydı. Böylelikle, Fransa, Türkiye'den gelebilecek “uygunsuz talepler”in* de önünü almış olurdu.¹⁶⁷ De Martel raporunda, Komisyon'un çalışmalarına bakılırsa, Türklerin Meclis'deki sandalye çoğunluğunu ele geçirme amacına ulaşamayacaklarının anlaşıldığını ayrıca vurguluyordu.

Türk Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, Kasım başında Beyrut'u ziyaret ederek De Martel'le görüşmelerde bulundu. Bu görüşmelerde, 29 Mayıs anlaşmaları gereğince, Fransa ve Türkiye'nin, Suriye'nin toprak bütünlüğünü sağlamak üzere verecekleri güvencenin işleyişi için askeri yönden yapılması gerekenler ele alındı.

¹⁶⁴ *Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları*, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1987, s.245 ve *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1937.

¹⁶⁵ Komisyonun diğer üyeleri Jacques Lagrange (Belçika), J. Van Der Mandere (Hollanda), H. Reimers (Norveç) ve Roger Secrétan'dan (İsviçre) oluşuyordu.

¹⁶⁶ Yüksek Komiser, Sancak'taki Türkleri kastederek, “fili bir azınlığı çoğunluk haline getirmek mümkün değil” diyordu (MAE, no.585 [Mandats, Syrie-Liban, Sandjak d'Alexandrette], s.42. De Martel'in Beyrut'tan 10 Kasım 1937 tarihli telgrafı).

(*) Yüksek Komiser burada Türkiye'nin olası bir askeri müdahale talebini kastediyor olmalıdır.

¹⁶⁷ A.Y., s.44.

Menemencioğlu görüşmelerde, seçim hazırlıklarının yapıldığı bir dönemde, manda yöneticilerinin Sancak Türkleri'ne yönelik ekonomik baskılar uygulamaması uyarısında da bulundu.¹⁶⁸

Seçmen yazım çalışmaları sonunda, Türklerin beklenen çoğunluğu sağlayamayabileceği yolundaki bilgiler Türk tarafına da ulaştı. Türk basınında çıkan yazılarda, manda yöneticilerinin ve özellikle Sancak'taki yeni Delege Garreau ve yardımcılarının, Türklere karşı "müstemleke memuru" gibi davrandıkları belirtiliyordu.¹⁶⁹

e. 1937 Sonunda Avrupa'daki Gelişmeler

1937 Ekim-Aralık ayları arasındaki uluslararası gelişmeler, İngiltere ile Fransa'nın yatıştırma yönünde verdikleri tavizlere karşın, Avrupa'da gerginliğin sürdüğünü gösteriyordu: İspanya'da, Franco güçlerinin ilerleyişi devam ediyordu. İngiltere, Fransa ile birlikte aldıkları tarafsızlık kararına rağmen, milliyetçilerle ilişkileri yürütmek üzere bir temsilci görevlendirmişti. İtalya ise, Kasım başında Alman-Japon Anti-Komintern Pakt'a katıldığını açıklayarak, Almanya'nın başını çektiği yayılmacı cephedeki yerini pekiştirdi.¹⁷⁰

Mayıs ayında Chamberlain başkanlığında kurulan yeni İngiliz kabinesinde Dışişleri Bakanlığı'na üstlenmiş bulunan Lord Halifax, Kasım 1937'de Almanya'ya giderek Adolf Hitler'le görüştü. Görüşmede, 1936 yılında tarihe gömülen Locarno Paktı'nın yerine kurulacak yeni bir pakta itirazı olmadığını söyleyen Hitler, Halifax'ın Almanya'nın Avusturya üzerindeki emelleriyle ilgili sorusuna ise "kaçamak cevaplar verdi".¹⁷¹ Halifax'ın bu temasından bir sonuç alınamadığı gibi, 11 Aralık 1937'de de İtalya MC üyeliğinden çekildi.

Kısacası, 1937 sonundaki gelişmeler, Avrupa'daki kamplaşmanın hızla çatışmaya doğru gittiğini gösteriyordu.

¹⁶⁸ EMA7, no.125/1, (Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 29 Kasım 1937 tarihli mektup) ve MAE, no.585, s.46-48 (De Martell'in Beyrut'tan 13 Kasım 1937 tarihli telgrafı).

¹⁶⁹ Ahmet Emin Yalman, "Berraklık istiyoruz", *Tan*, 1 Aralık 1937 ve Yunus Nadi, "Mahalli idareye Düşen Büyük Basiret Borcu", *Cumhuriyet*, 28 Kasım 1937.

¹⁷⁰ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.578.

¹⁷¹ Bonnet, *a.g.e.*, s.49 ve Crozier, *a.g.e.*, s.130-131.

2. Yeni Seçim Komisyonu ve Sancak'ta Seçim Hazırlıkları

a. 29 Kasım "Bayrak Olayı" ve Türk-Fransız Askeri Temasları

29 Kasım 1937 tarihinde, Sancak'ta yeni rejimin resmen yürürlüğe girmesi dolayısıyla tören yapılması kararlaştırılmıştı. Ancak, törenlerde asılacak bayraklar anlaşmazlık konusu oldu. 25 Kasım'da Delege Garreau ile görüşen Türk Başkonsolosu,* törenlerde Suriye bayrağının bulundurulmamasını istedi.¹⁷² Başkonsolos, bu isteğin yerine getirilmemesi halinde, Türk bayrağının da her yana asılacağını bildirdi. Bu gelişme üzerine, Yüksek Komiser, hükümeti tarafından herhangi bir karar alınana dek, törenler için Sancak'a yapmayı düşündüğü ziyaretten -oradaki durumu daha da gerginleştirmek amacıyla- vazgeçti.¹⁷³

Durumun hassasiyeti karşısında, Delege Garreau, Türk Başkonsolosu ile tekrar görüştü. Necati Menemencioğlu, törenlerde Fransız ve Suriye bayraklarının asılmasının, Hatay'ın MC kararları hilâfına Fransa ile Suriye tarafından ilhak edildiği anlamına geleceği konusunda Garreau'yu uyardı.¹⁷⁴ Çare olarak da, herhangi bir bayrak asılmamasını önerdi. Dışişleri Bakanı Aras da Ankara'da Büyükelçi Ponsot ile görüşerek, "bayrak tartışması" nedeniyle Sancak'ta olaylar çıkar ve müdahale gereği doğarsa, Fransa'nın, garantör sıfatı taşıyan Türkiye'den nasıl bir katkı bekleyeceğini sordu.¹⁷⁵ Aras, Türkiye'nin Sancak'a müdahale edebileceğini ima ediyordu.

O sırada Türk basınında çıkan yazılarda, manda yöneticileri beceriksizlikle suçlanıyordu. Atatürk, *Ulus* gazetesine verdiği demeçte şöyle diyordu: "Hatay'da Fransız delegesi, Hataylıların çok şevk ve heyecanla bayram yapmaları tabii olan bir günde, eğer Hatay Türklerini serbestçe bugünü kutlamaktan menedecek tedbirler almış ise, bu-

(*) Belgede adı belirtilmemesine rağmen, Garreau'nun görev yeri İskenderun olduğuna göre, söz konusu Başkonsolos, Necati Menemencioğlu olmalıdır.

¹⁷² MAE, no.585, s.63-64 (De Martel'in Beyrut'tan 25 Kasım 1937 tarihli telgrafı).

¹⁷³ A.g.e., s.71-72 (De Martel'in Beyrut'tan 25 Kasım 1937 tarihli telgrafı).

¹⁷⁴ A.y.

¹⁷⁵ A.g.e., s.77-78 (Ponsot'un Ankara'dan 29 Kasım 1937 tarihli telgrafı).

na yazık demekle yerinirim".¹⁷⁶

4 Aralık 1937'de Türk Dışişleri Bakanlığı, Fransız Büyükelçiliği'ne bir nota vererek, Suriye'yle ilgili 1926 Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi'ni tek taraflı olarak feshettiğini bildirdi.¹⁷⁷ Türkiye'nin Fransa'ya mesajı açıktı: Hatay'da çözüm sağlanıncaya kadar, Suriye konusunda dostluk da olmayacaktı.

"Bayrak Olayı" sırasında bazı Suriye kentlerinde protesto gösterileri düzenlendi. Suriye Dışişleri Bakanı, olaylar üzerine yaptığı konuşmada, "pek yakında İskenderun'un Arap semalarında yalnızca Suriye bayrağı dalgalanacak" diyordu.¹⁷⁸ O sırada Paris'te bulunan Cemil Mardam ise, Suriye'deki olaylardan dolayı Fransız yöneticilerine üzüntülerini bildirdi.¹⁷⁹

"Bayrak Olayı" dolayısıyla ortaya çıkan gerginliğe rağmen, 1938 başında Türk-Fransız heyetleri arasında Ankara'da bir görüşme yapılması planlanıyordu.¹⁸⁰ Fransız Dışişleri Bakanı Delbos'un Şubat ayında Ankara'ya gitme niyetinden haberdar olan Atatürk, "Türk-Fransız ilişkilerinin ulaştığı düzeyi ortaya koymak üzere", iki ülke genelkurmayları arasında yapılacak görüşmelerin de aynı döneme rastlatılmasını önerdi.¹⁸¹ Türk tarafının genelkurmay toplantılarındaki tavrının ne olacağını bilmediğini belirten Delbos ise, Savaş Bakanı'na konu hakkında yolladığı mektupta, Fransa'nın teknik bir anlaşma imzalayıp ayrıntıları daha sonra somutlaştırması görüşünü savundu.¹⁸²

Delbos'un gezisine hazırlık niteliğinde, 17-18 Aralık'da Ankara'da yapılan genelkurmay görüşmelerinde, tarafların üzerinde anlaştığı ve "Sancak"la ilgili Türk-Fransız Genelkurmayları Arasında Genel Anlaşma" başlığını taşıyan taslakta, askeri anlaşmanın Fransa'nın Su-

¹⁷⁶ *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1937 (Anadolu Ajansı'nın 1 Aralık 1937 tarihli bülteninden).

¹⁷⁷ *MAE*, no.585, s.105-106 (Ponsot'un Ankara'dan 4 Aralık 1937 tarihli telgrafı).

¹⁷⁸ Weisband, a.y., s.38'den, *L'Asie Française*, Janvier 1938, s.32.

¹⁷⁹ *MAE*, no.585, s.146 (Léger'in Paris'ten 15 Aralık 1937 tarihli telgrafı).

¹⁸⁰ *A.g.e.*, s.36 (Ponsot'un Ankara'dan 2 Kasım 1937 tarihli telgrafı) ve s.113-115 (De Martel'in Beyrut'tan 6 Aralık 1937 tarihli telgrafı).

¹⁸¹ *EMAT*, no.125/1, (Dışişleri Bakanı'ndan Savaş Bakanı'na 29 Kasım 1937 tarihli mektup).

¹⁸² *A.y.*

riye'deki mandası sona erinceye dek geçerli olması öngörüldü.¹⁸³ Taslağa göre, Sancak'a bir saldırı olması halinde, Türk ve Fransız orduları, ortak bir komutanlık altında Sancak'ı savunacaktı. Anlaşma gereğince, Fransa, Sancak'a en fazla bir piyade taburu ile bir süvari bölüğünün yanısıra, bir de gözlem uçağı gönderebilecekti. Alınacak tüm askeri kararlardan Türk hükümeti haberdar edilecekti. Ayrıca, iki ülkenin genelkurmayları, altı aylık sürelerle, düzenli olarak biraraya gelecekti.¹⁸⁴

Bu anlaşma taslağının* da gösterdiği gibi, Türkiye ile Fransa, yeni rejime geçişte Sancak'ta yaşanan sıkıntılara ve Suriye'nin tepkilerine rağmen, aralarındaki işbirliğini 29 Mayıs 1937 anlaşmaları doğrultusunda geliştirmeyi sürdürüyorlardı.

b. Türkiye'nin MC'ye İtirazı ve Yeni Seçim Komisyonu

O sırada çalışmalarını tamamlayan Sancak Seçim Komisyonu, hazırladığı Seçim Düzenlemesi'ni 10 Aralık'da MC Meclisi Başkanı'na sundu.¹⁸⁵ Komisyon'un hazırladığı seçim takvimine göre, 15 Ocak 1938'de seçmen kaydıyla başlayacak olan işlemler, 28-31 Mart'ta yapılacak birinci derece seçimlerinden sonra, 12-15 Nisan'da ikinci derece seçimleriyle sonuçlanacaktı.

Seçim Komisyonu'nun önerileri belli olur olmaz, Türk tarafı hem usul, hem de işleyiş yönünden itirazları olduğunu MC'ye ilettiler. Dışişleri Bakanı Aras, MC Genel Sekreteri Avenol'e bir telgraf çeke-

¹⁸³ A.y. ("Gizli" ibareli, "Sancak'la ilgili Türk-Fransız Genelkurmayları Arasında Genel Anlaşma"nın taslak niemi. İmza tarihi öngörülmeyen metinde, anlaşmanın yapıldığı yer olarak Anrakya bulunmakta, imza yerinde ise Türkiye adına Genelkurmay İkinci Başkanı Asım Gündüz ile Fransa adına Yüksek Savaş Konseyi Üyesi ve Doğu Birlikleri Komutanı General Hunziger'in adları yer almaktadır).

¹⁸⁴ Türkiye ile yapılan askeri hazırlıklardan memnun olan General Hunziger, bu işbirliğinin, Süveyş Kanalı, Suriye kıyıları, Boğazlar ve Karadeniz'i de içine alacak biçimde genişletilebileceğini Savaş Bakanlığı'na bildirdi (MAE, Papiers Massigli (PM), no.7, General Hunziger'in Paris'ten 19 Şubat 1938 tarihli "gizli" notu).

(*) Bu taslak üzerinde yapılan değişikliklerden sonra, Türk-Fransız Askeri Anlaşması 3 Temmuz 1938'de imzalanmıştır (Bkz. bu kitapta s.172-176).

¹⁸⁵ SDN, C.580, 1937 s.9-32 (Sancak'ta Seçimleri Düzenlemek ve Denetlemekle Görevli Komisyon Başkanı'nın MC Genel Sekreteri'ne 10 Aralık 1937 tarihli mektubu).

rek, Komisyon'un rapor metni henüz kendisine ulaşmamış olmakla birlikte, aldığı bilgilerden hükümetinin bir oldu-bittiyle karşı karşıya bırakıldığını anlaşıldığını bildirdi.¹⁸⁶ Türkiye, Seçim Komisyonu'nun, taraflardan yalnızca biri durumundaki manda yetkilileriyle işbirliği halinde hazırladığı seçim mevzuatının, seçimlerin tarafsızlığını etkileyecek yanları bulunduğuna dikkati çekerek, metne kesin itirazları olduğunu belirtiyordu.

Ankara, Seçim Düzenlemesi konusundaki çekincelerini MC platformuna taşıırken, Sancak'taki rejimin geleceğiyle ilgili olarak Fransa'yla ikili temasları da ihmal etmiyordu: Türkiye, Sancak'taki yeni rejimin işleyişinden doğabilecek sakıncaların yanısıra, yeni Sancak Delegates Garreau'nun taraflı uygulamalarıyla ilgili şikâyetlerini de Paris'e iletmişti. Başbakan Chautemps ise, Ankara'ya verdiği cevapta, Suriye yönetiminin 29 Kasım'da sona ermesiyle, Sancak'ta yönetim sorumluluğunun seçimlere kadar-mandater sıfatıyla- yeniden Fransa'ya geçtiğini vurgulamıştır.¹⁸⁷ Chautemps'a göre, Delege Garreau'nun MC kararlarından doğan yetkilerini kullanırken başvurduğu yöntemlerin Türkiye'nin şikâyetindeki gibi, "sömürgeci" olarak nitelendirilmesi de doğru değildi. Fransız Başbakanı, seçimlerden sonra Sancak'ta kurulacak olan yönetimin, güvenliği sağlamaktan sorumlu manda yetkilileriyle yanyana görev yapacakları bir geçiş döneminin başlayacağını da hatırlattı. Chautemps, kurulacak meclisin, Sancak'ı temsil edecek yeni bir "amblem"* kullanımına karar verebileceğini de kabul ediyordu. Ayrıca, mesajının sonunda, Fransa ile Türkiye arasında kurulacak eksiksiz güvene dayalı dostluk ilişkilerinin, Avrupa'daki barış ve ilerleme için vazgeçilmez olduğunu dile getiriyordu.¹⁸⁸

Seçim Komisyonu Başkanı Reid, Türkiye'nin itirazlarına verdiği cevapta, suçlamaları kabul etmedi.¹⁸⁹ Reid'a göre, MC Seçim Ko-

¹⁸⁶ A.g.e., s.6-7 (T.C. Hükümeti'nin MC Genel Sekreteri'ne 15 Aralık 1937 tarihli telgrafı).

¹⁸⁷ MAE, no.585, s.158-159 (Chautemps'ın Paris'ten Ankara'ya 17 Aralık 1937 tarihli telgrafı).

(*) "Bayrak" demekti.

¹⁸⁸ A.y.

¹⁸⁹ SDN, c.580, 1937, s.8 (Seçim Komisyonu Başkanı T. Reid'in MC Genel Sekreteri'ne 21 Aralık 1937 tarihli telgrafı). Fransız Dışişleri Arşivi'ndeki bir belge, Reid'in, Komisyon'un tarafsız ol-

misyonu çalışmalarını bağımsız olarak yürütüp, manda yetkilileri dışında, resmi sıfatı olmayan çeşitli kişilerle de görüşmüştü. Ayrıca, Seçim Düzenlemesi de, Aralık ayının ilk günlerinde, Cenevre'de herhangi bir etki altında kalmadan hazırlanmıştı.

Türkiye, 24 ve 25 Aralık'da, Sancak seçimleriyle ilgili itirazlarının bir sonraki MC Meclisi gündemine alınmasını istedi.¹⁹⁰ Türkiye, Komisyon'un çalışma yönteminin yanısıra, seçmen yazınının nüfus sayımını andıran bir soru formuyla yapılmasına karşı çıktı. Türkiye'nin talebi, yazımlar için "beyan esası"nın getirilmesi, yani Sancak vatandaşlarının diledikleri cemaate yazılma özgürlüğüne sahip olması idi. Ayrıca, seçim yazımlarının gizli değil açık usulle yapılmasının, Sancak'taki cemaatler arasında çatışmalara yol açabileceği de başvuruda belirtildi. Türkiye, Sancak konusunda garantör olan Fransa ve Türkiye'nin de katılımıyla, seçim düzenlemesinin gözden geçirilmesini de talep etti.

Ankara, seçim hazırlıklarıyla ilgili pürüzlerin ikili görüşmelerde kolayca aşılabilceği düşüncesindeydi.

Dışişleri Bakanı Delbos'un, 30 Aralık'da Cenevre'deki Fransız heyetine gönderdiği mesaj, Türkiye'nin beklentisini doğruladı.¹⁹¹ Delbos, hazırlanan Seçim Düzenlemesi'nin, yürürlüğe konmayarak ertelenmesini kabul etti. Fransa, Türkiye'nin önerisini paylaşarak, Komisyon'un, Türk ve Fransız temsilcilerinin katılımıyla, yeniden oluşturulmasına ve düzenlemenin gözden geçirilmesine sıcak bakıyordu.

Sorunla ilgili taraflar –yani Türkiye ile Fransa– aralarında anlaştıkları için, MC Meclisi'nin Ocak 1938 sonunda yaptığı toplantıda beklenen karar alındı.¹⁹² Türk ve Fransız temsilcilerinin katılımıyla ye-

duğuna ilişkin savunmasına gölge düşürmektedir. Komisyon üyelerinden Norveçli Herman-Reimers, "Fransa'nın Oslo'daki bir diplomatı ile görüşmesinde, 'Sancak, Türkiye'nin entrikalarına terkedilemez,' demiştir (MAE, no.586 [Mandats, Sytie-Liban, Sandjak d'Alexandrette], Bruère'in Oslo'dan 20 Ocak 1938 tarihli telgrafı).

¹⁹⁰ A.g.e., s.1-4 ve 5 (T.C. Hükümeti'nin MC Genel Sekreteri'ne 24 ve 25 Aralık 1937 tarihlerindeki telgrafı).

¹⁹¹ MAE, no.585, s.225-226 (Delbos'un Paris'ten 30 Aralık 1937 tarihli telgrafı).

¹⁹² MC Meclisi'ndeki görüşmelerin ayrıntıları için bkz:SDN, C.100e, PV.3 [I], s.5-7 (Question d'Alexandrette).

nı bir komisyon kurularak, Seçim Düzenlemesi gözden geçirilecekti. Komisyon, çalışmalarında 29 Mayıs kararlarını gözönünde bulunduracaktı. Yeni komisyon, Türk ve Fransız üyelerin yanı sıra, Belçika, İngiltere ve İsveç temsilcilerinden kurulacak ve gerekli görürse, 15 Nisan 1938 olarak öngörülen seçim tarihini de ileri alabilecekti.¹⁹³

MC toplantısı vesilesiyle Cenevre'de biraraya gelen Aras ile Delbos, bu fırsattan yararlanarak iki ülke arasındaki ilişkileri de ele aldılar.¹⁹⁴

c. Suriye'nin Bağımsızlığının Ertelenmesi ve Sancak'ta Taksim Önerisi

Fransa, Kasım 1937 ortasında, Suriye'ye, 1936(Bağımsızlık) Antlaşması'nın onayını ertelediğini resmen bildirmiş; gerekçe olarak da, Suriye'nin, İskenderun Sancağı'yla ilgili 29 Mayıs MC düzenlemelerine katılmamasını göstermişti.¹⁹⁵

Bağımsızlık konusunda Türkiye'yi yanına çekmek isteyen Suriye, daha Ekim ayında Fransa'nın bu kararı alacağını adeta önceden görerek, o sırada Türkiye'yi ziyaret eden Irak Dışişleri Bakanı Tevfik el-Suveydi aracılığıyla, Sancak'ın Türkiye ile Suriye arasında bölüşülmesini (taksim) önermişti.¹⁹⁶ Türkiye ise, Sancak'ı –kısmen bile olsa– ilhak etmek niyetinde olmadığını bildirerek Suriye'nin bu önerisini geri çevirmişti.

İşte bu ortam içinde, 1937 sonuna gelindiğinde, Hatay sorunu, bir yandan dünyada yaklaşan çatışmada Türk-Fransız ilişkilerinin ka-

¹⁹³ MAE, no.469, s.54-55 (Lagarde'nin Cenevre'den 31 Ocak 1938 tarihli telgrafı).

¹⁹⁴ Aras, bu toplantıda Türkiye'nin, Fransa ile ilişkilerini etkilememesi için, İtalya ile aralarındaki anlaşmazlığı –Montreux'nün İtalya tarafından tamınası konusunu– Sancak sorununun çözülmesinden sonraya ertelemeye karar verdiğini açıklamıştır. Görüldüğü gibi, Hatay sorunu Türk dış politikasının öncelikleri arasında birinci sıraya yerleşmişti. Aras-Delbos görüşmesinin tutanakları için bkz: A.g.e., no.586, s.37-40 (Lagarde'nin Cenevre'den 30 Aralık 1937 tarihli telgrafı).

¹⁹⁵ Güçlü, a.g.e., s.197'den, *Revue internationale du droit des gens*, 1937, IV, s.185-186. Aynı haber 20 Kasım 1937 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde de veriliyordu: Haberde, De Martel'in Suriye hükümetine baskı yapmak üzere Şam'a gittiği bildirilerek, "Suriye siyasi mehaflinde Cemil [Mardam] kabinesinin yakında istifasına intizar edildiği söylenmektedir" deniliyordu.

zanacağı niteliği, öte yandan da Fransa'nın Suriye'ye tanıyacağı bağımsızlığı belirleyecek ölçüde önemli bir aşamaya ulaşmış bulunuyordu.

Delbos, yukarıda sözünü ettiğimiz mesajında,¹⁹⁷ Suriye'nin bağımsızlığı gecikse bile, Sancak'ta mandanın sona erdirilmesi yolundaki Türk önerisini "akla uygun" bulduğunu belirtmişti. Ancak, Fransa'nın, Suriye kamuoyundan gelebilecek tepkileri hesaba katarak, "bu görüşe açıkça sahip çıkamayacağını" da mesajına eklemişti.¹⁹⁸ Fransa, Türkiye'nin istediği tavizleri verirken, Suriye kamuoyunun tepkisini de hesaba katıyordu.

Türkiye'nin gücünü farkedenden Suriye Başbakanı Cemil Mardan, Aralık 1937 sonuna doğru yeniden Türkiye'ye geldi.¹⁹⁹ Mardan, Türk yöneticilerle yaptığı görüşmelerde, Hatay sorununun Türkiye'nin istediği gibi çözümlenmesi için Suriye'nin fazla güçlük çıkarmayacağını ima etti. Türkiye de komşu Suriye'nin bağımsızlık çabalarını desteklediği yolundaki görüşlerini tekrarladı.²⁰⁰

3. Sancak'ta Seçimler İçin Örgütlenme

a. Türk Örgütleri: Ankara-Hatay Koordinasyonu

Meclis'de cemaatlerin, kendi adlarına kayıtlı seçmen sayısıyla orantılı olarak temsil edileceklerinin anlaşılması üzerine, Sancak'ta örgütlenme çabaları hızlandı. Birinci Dünya Savaşı sonundan beri Sancak'ta yaşanan olayların ön saflarında yer alan Türklerin ve Arapların yanısıra, diğer cemaatlerin –özellikle Aleviler ile Ermenilerin– de örgütlenme çabası içine girdikleri gözleniyordu.

1936 yılında kurulan Hatay Egemenlik Cemiyeti, sorunun ilk aşamasında, Sancak Türkleri'nin mücadelesini Ankara'nın desteğiyle

197 Bkz. bu kitapta s.149.

198 MAE, no.585, s.225-226 (Delbos'un Paris'ten 30 Aralık 1937 tarihli telgrafı).

199 Mardan, Türk gazetecilerle yaptığı konuşmada şöyle demişti: "Hatay'a gelince... kolay hallo-lunur küçük bir mesele[dir]." (Cumhuriyet, 22 Aralık 1937) Bağımsızlığının ertelerdiğini gören Suriye, Ankara'nın desteğini almaya çalışıyordu.

200 Ziyaret sırasında, Türk basınında, Fransa'nın Hatay konusundaki "dönüştürücü olmayan harekeleri"nin, bu ülkenin Suriye'deki saygınlığını azalttığına dair yazılar da yer aldı (Örn: Yunus Nadi, "Hatay Davamızda Son Vaziyet", Cumhuriyet, 6 Ocak 1938).

–özellikle CHP ile İçişleri Bakanlığı’nın koordinasyonunda– yönlendiren örgüttü.²⁰¹ Cemiyet’in yanı sıra, bir de yalnızca Hatay’da faaliyet gösteren Hatay Halk Partisi vardı.

Bu örgütlenmede, Sancak’ın her yanındaki farklı kesimden insana ulaşmak için, okullardaki gençlik kuruluşlarının yanı sıra, spor kulüplerinden ve tüm yerleşim birimlerindeki Halkevleri’nden de yararlanılıyordu.²⁰²

Ankara ile Sancak arasındaki iletişim, başlangıçta Hatay Egemenlik Cemiyeti Dört Yol Şubesi aracılığıyla, Ekim 1937’den itibaren ise İskenderun ve Antakya başkonsoloslukları üzerinden yürütülmüştür. Hatay Egemenlik Cemiyeti, Seçim Komisyonu’nun çalışmaları sırasında, Türk cemaatini Komisyon nezdinde “resmen” temsil etmişti. Sancak’ta seçim takvimi işlemeye başladıktan sonra, 1938 yılı başında Ankara’da bir İcra Komitesi (“Faal Heyet”) oluşturularak Sancak’a gönderildi.²⁰³

1938 yılbaşında, Dört Yol üzerinden Hatay’a geçen İcra Komitesi’nin önünde, yaklaşan seçimlerle ilgili olarak iki görev bulunuyordu:

Birincisi, Türkler dışındaki cemaatlerin ikna edilerek, seçmen yazını sırasında Türk cemaatine kaydolmalarının sağlanmasıydı. İkincisi de, Sancak’ta seçmen yazılmak üzere Türkiye’den gönderilenlerin yerleştirilmesi idi.

Sancak nüfusu içinde önemli bir yer tutan Aleviler bu bağlamda büyük önem taşıyordu. Ancak, Alevilerin ikna edilmesinin umulandan daha zor olacağı anlaşıyordu.²⁰⁴ Alevilerin Türk soyundan gel-

²⁰¹ Bu Cemiyet’in kuruluşu için bu kitapta s.113-114.

²⁰² Türk tarafındaki örgütlenmenin ayrıntıları için bkz: Melek, *a.g.e.*, s.22-27 ve Konuralp *a.g.e.*, s.152 (Konuralp, Halkevleri’nin, “güvenlik, hukuk ve propaganda” kollarının yanı sıra, bir de kendisinin başında olduğu 51 kişilik “mavzerli kol”dan oluştuğunu belirtmektedir).

²⁰³ Başkanlığını Abdurralman Melek’in yaptığı Komire’de, Rasim Yurttan, Abdullah Mürsel, İna-yet Mürsel, Vedii Münir Karabay ve Dr. Vedii Bilgin bulunuyordu. İcra Komitesi üyeleri, Ha-ray’a hareketten önce, Cemiyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer ile yaptıkları görüşme de, “he-yetin müstakbel Hatay kabinesi olabileceği, parti teşkilatının ise heyet-i umumiyesiyle müstak-bel Hatay devletinin iskeleti addedildiği” bilgisini almışlardı (Melek, *a.g.e.*, s.39).

²⁰⁴ Melek, 1938 Ocak başında yapılan toplantıda Sökmensüer’in kendilerine “15.000 Alevi’nin seçim-lerde Türk listesine oy vermelerinin sağlandığını” söylediğini aktararak, Sancak’a gittikçe son-

diklerini ispat etmek üzere, Ankara'nın yönlendirdiği çalışmalar da yapılmaktaydı.²⁰⁵ Türk basınında da Sancak'taki Aleviler'den "Eri Türkleri" olarak söz edilmekteydi.²⁰⁶

Bu arada, De Martel, Türkiye'den Sancak'a gelenlerin sayısının Ocak 1938 ortalarında 750'yi bulduğunu bildiriyordu.²⁰⁷ Gelenler, İcra Komitesi'nce yönlendirilen Halkevleri tarafından karşılanıyor ve hemen uygun koşullarda yerleşmeleri sağlanıyordu. Hatay'a gidecek olanların uyması gereken kuralları içeren bir de talimatname hazırlanmıştı.²⁰⁸

b. Arap Örgütleri ve Diğerleri

Arap tarafındaki örgütlerine ise daha düzensiz ve parçalanmış bir görünüm arz ediyordu: Alevi ve Hristiyan Araplar, çıkarlarını, merkezi yönetimden uzakta kalarak koruyabilecekleri inancındaydılar. Sünniler ise, Şam yönetimiyle iyi ilişkiler içindeydiler.²⁰⁹

Daha önce sözünü ettiğimiz Ulusal Eylem Birliği,²¹⁰ Arap örgütleri içinde en etkili olamıyordu. Daha çok Alevi Araplardan –özellikle gençlerden– destek bulan örgüt, tüm Sancak sorunu süresince gösterilerde, boykotlarda ve sokak çatışmalarında başrolü oynamış olmasına rağmen

ra gerçeğin öyle olmadığını gördüklerini belirtep, "kazanılmış oldukları bildirilen 15.000 gayri-Türkün 15 kişi dahi ortada yoktu" diye eklemektedir (*a.e.*, s.39 ve 41).

²⁰⁵ Tayfur Sökmen, Atatürk'ün tavsiyesi üzerine, tarihçi Necip Asım'la görüşüğünü ve ondan aldığı bilgiyi aktardığında, Atatürk'ün kendisine, "Aleviler Arap değildir; Eri Türkleridir" dediğini belirtmektedir (Sökmen, *a.g.e.*, s.97-98).

²⁰⁶ 15 Şubat 1938 tarihli *Cumhuriyet*, Türkiye'yi ziyaret eden Sancak İdare Meclisi üyesi (Alevi) Abdülhamid Hayyat'ın, "Eri Türklerinin anavatana olan bağlılıklarını teyid için geldim" biçiminde demec verdiğini bildiriyordu.

²⁰⁷ MAE, no.586, s.2 (De Martel'in Beyrut'tan 12 Ocak 1938 tarihli telgrafı). Şubat ortasında ise bu sayının 1.300'e vardığı belirtilmektedir (Basdevant, *a.y.*, s.691).

²⁰⁸ Pehlivanlı et. al., *a.g.e.*, s.92'den, BCA, *Hatay'a Gitmekte Olan ve Hatay'da Bulunan Türklerle Gidenlerin Memurların Çalışma Talimatı*, Ankara, 1937, s.7. Talimatnamede, gidenlerin ailelerini de birlikte götürmeleri istenildikten sonra, yapılacak ilk işin Hatay Egemenlik Cemiyeti İcra Heyeti'ni ziyaret olduğu, Hatay Halk Partisi direktifi altında çalışan birer üye olacaldan ve özellikle Aleviler arasında Eri Türklüğü'nün yayılmasının öncelikli görev olduğu belirtilmekteydi. Hatay'a gönderilen memurlar iki yıla kadar izinli sayılacaklar, ücret ve harcahları da, devlet tarafından ödenecekti (*a.e.*, s.92'den, BCA, [030.18.01.82.26.13]2/8472).

²⁰⁹ Elizabeth Picard, "Retour au Sandjak", *Monde Arabe-Maghreb Machrek*, no.99 (Janvier-Février-Mars 1983), s.49.

²¹⁰ Bkz. bu kitapta s.117'de 66 no'lu dipnot ve s.136-139 no'lu dipnot.

men, Suriye’de iktidarda bulunan Milli Blok’la birlikte hareket etmeyi kabule yanaşmadığından, sesini yeterince duyurma fırsatını bulamamıştı. Programında laiklik ve toplumsal reform ile Panarabizm’i öne çıkaran ve bu yönde sürekli eylem yapan Ulusal Eylem’ciler, rakipleri tarafından zaman zaman komünist ya da faşist olmakla da suçlanıyordu.²¹¹

Seçim hazırlıkları sırasında, Sancak’ın yeni statüsüne karşı çıkan Ulusal Eylem yanlıları, manda yetkililerinin tepkisiyle karşılaşlar. 1937 Aralık ayında yapılan bir toplantı sonrasında, Arsuzi ile bazı arkadaşları tutuklandı.²¹² Bunun üzerine çıkan olaylarda, Arsuzi taraftarlarının bir karakolu basmaları karşısında, jandarma kalabalığa ateş açtı ve iki kişi öldü. Hakkında dava açılan Arsuzi, altı ay hapse mahkûm oldu.

Bu dönemde, Araplarla diğer cemaatleri biraraya getirmek amacıyla, Fransızların girişiyle, bir örgüt kurulmuştur: İttifak-ı Anasır “Unsurlar* İttifakı” adlı bu derneğin başkanlığını Delege Garreau yapıyordu.²¹³ Görüldüğü gibi, Türkiye’nin, Türklere karşı hareketleri manda yöneticilerinin yönlendirdiğine ilişkin itirazları yersiz değildi.

Daha önce sözünü ettiğimiz ve yine Türklere karşı bir ittifak yaratmak amacıyla kurulan Sancak Savunma Komitesi,²¹⁴ Şam Milletvekili Fahri Barudi’nin öncülüğünde oluşmuş bir platform biçimindeydi. Komite, daha çok MC’de ve uluslararası toplantılarda Arap görüşlerini dile getirmeye çalışıyordu.²¹⁵ Bu komitenin önerisiyle –Türklere karşı tüm unsurları biraraya getirmek amacıyla bir ortak cephe oluşturmak üzere– Temmuz 1937’de İttihad-ı Vatani (Ulusal Birlik) adıyla bir örgüt kurulması kararlaştırılmıştı.²¹⁶ Ancak, ilk aşamada Ulusal

211 Alexandre, a.y., s.116 ve Longrigg, a.g.e., s.228.

212 *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1937.

(*) “Uluslar” anlamında.

213 Kurucuları arasında Türkiye’nin politikasına muhalif Sancak politikacılarının (Adalı Mehmed, Mustafa Kuseyri, Şekib Bereket ve Belediye Başkanı Etem) ve gayri-müslimlerin (Doktor Alber Biloti, Doktor Bazil, Moses Derkalosyan ve İsmirliyan) de bulunduğu dernek, seçim döneminde Sancak’ta önemli bir varlık gösteremedi (*Cumhuriyet*, 10 Nisan, 21 Nisan ve 23 Aralık 1937).

214 Bkz. bu kirapra s.136’da 139 no’lu dipnot.

215 Picard, a.y., s.50.

216 Bu örgütün kuruluşuyla ilgili ayrıntılar için bkz: *Cumhuriyet*, 22 Temmuz ve 28 Temmuz 1937.

Eylem'in de baskı yapılarak katılımı sağlanan bu örgüt, kısa süre içinde etkisini yitirdi.

Sancak'taki örgütlenmede, esas olarak Türk ve Arap örgütlerinin ön planda rol oynadığı, başka siyasal kuruluşların ise ancak zaman zaman etkin oldukları görülmekteydi. Bu örgütlerden, Milli Blok'un gençlik kolları niteliğindeki para-militer Çelik Gömlekliler de, çatışmalarda Arapların yanında yer alıyordu. Etkili bir örgüt olmayan Suriye Komünist Partisi ise, bazı olaylarda Ulusal Eylem'le birlikte hareket ediyordu. Bu dönemde, Beyrut'taki Ermeni Taşnak Partisi'nin de, Türklerle çarpışmak üzere silahlı adamlarını Halep'e gönderdiği yolunda haberler Türk basınında yer almıştır.²¹⁷

Özetle, 1937 sonu - 1938 başına gelindiğinde, tüm cemaatlerde gözlenen yoğun örgütlenme, Sancak'ta hareketli ve çatışmaya gebe bir dönemin yaklaşmakta olduğuna işaret ediyordu. Sancak'taki cemaatlerin Meclis'e nisbi temsil usulüne uygun biçimde temsilci sokmaları esası benimsenmiş bulunmasına rağmen, seçimlerde mücadelenin, en örgütlü ve etkin iki cemaat olan Türkler'le Araplar arasında geçeceği kesindi. Bu mücadeledeki tarafların arkasında ise, iki komşu ülke Türkiye ile Suriye yer alıyordu.

B. Seçimlerle İlgili Türk-Fransız Anlaşması (Mart 1938) ve Seçimler

1. Anlaşma'nın Hatay Sorunundaki Önemi

a. Türk-Fransız İlke Anlaşması (Ocak 1938) ve İngiltere ile Suriye'nin Tavrı

Türk ve Fransız Dışişleri Bakanları, Ocak sonunda Cenevre'de yaptıkları toplantıda, seçimlerde Türklerin çoğunluğunu sağlamak üzere seçim mevzuatında değişiklik yapılması konusunda ilke olarak mutabık kaldılar.²¹⁸

MC Seçim Komisyonu da, Türk ve Fransız temsilcilerin katıl-

²¹⁷ Bkz: *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1937 ve T. Uzer, "Taşnaklar Hatay'da", a.e., 7 Ocak 1938.

²¹⁸ "Seçim Yasası, Sancak Meclisi seçimlerinde Türk unsurunun çoğunluğunu sağlamak üzere gözden geçirilecektir" (Fransa'nın MC Delegasyonu'nun 26 Ocak 1938 tarihli raporundan).

masıyla yeniden oluştu.²¹⁹

Seçim Komisyonu başkanı İngiliz Reid, Türk ve Fransız temsilcilerinin Komisyon'a katılmasının seçimler üzerinde haksız bir baskı oluşturacağı gerekçesiyle, görevinden istifa etti.²²⁰ Reid'in tepkisi, Türkiye ile Fransa'nın uzlaşması karşısında, İngiltere'nin takındığı çekimser tavrın da bir uzantısıydı. İngiltere, Ortadoğu'daki ve Arap dünyasındaki çıkarlarını gözönünde tutarak, MC görüşmelerinde Arap tarafının haklarının feda edildiği izlenimini vermek istemiyordu. Türkler'e çoğunluk sağlamak üzere yapılacak değişikliğin, kendi müdahalesi olmaksızın, Fransa ile Türkiye'nin uzlaşmasının bir sonucu olarak gerçekleştirildi diye bilinmesini daha uygun buluyordu.²²¹

Ocak sonundaki ilke anlaşmasını izleyen dönemde, Türk-Fransız ilişkilerine yeniden bir yumuşama havası hakim oldu. Fransız Meclisi'nde, Edouard Herriot'nun başbakanlığı döneminde* kurulmuş bulunan Türkiye-Fransa grubu yeniden faaliyete geçti.²²² 1938 başında alınan bir yüksek koniserlik kararıyla, varış yeri olarak "Hatay" ibaresini taşıyan mektupların Sancak posta idaresince işleme konulması kabul edildi.²²³

Suriye'de ise, muhalefet tarafından Sancak'taki gelişmeler karşısında yeterli direnç gösterememekle eleştirilen hükümet, çareyi muhalefeti susturmakta buldu. Şubat ayının ortasında Şehbender'in başını çektiği muhalif hareketin önde gelen üç yöneticisi halkı isyana teşvik suçundan tutuklandılar.²²⁴

219 Yeni Seçim Komisyonu Belçika'dan M. Bourquin, İngiltere'den G. Rendel(daha sonra Bowker), İsveç'den K.I. Westman'ın yanı sıra, Fransa'dan Dışişleri Müsteşarı F. de Tesson (sonradan Afrika-Doğu Dairesi Başkanı Lagarde ile yardımcısı Lucien-Hubert) ve Türkiye adına Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ile yardımcısı olarak da Türkiye'nin MC Temsilcisi Necmettin Sadak'ranı oluşturdu.

220 Weisband, a.y., s.49.

221 MAE, no.586 s.34-35 ve 43 (Lagarde'nin Cenevre'den 30 Ocak tarihli "gizli" ve 31 Ocak 1938 tarihli telgrafı).

(*) 1926 Temmuz ayında.

222 *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1938.

223 Bitterlin, a.g.e., s.251'den, *El Urubâ*, 19 Ocak 1938.

224 MAE, no.573 (Mandats, Syrie-Liban, Généralités), s.19-20 (De Martel'in Beyrut'tan 17 Şubat 1938 tarihli telgrafı).

b. Anschluss ve Fransa'da İkinci Blum Kabinesi

1938 Mart ayındaki iki uluslararası gelişme, Fransa'nın, Hatay konusundaki Türk tezlerine daha da yakınlaşmasını sağladı. Bu gelişmelerden ilki, Almanya'nın Avusturya'yı ilhakı(*Anschluss*) idi. İkinci gelişme ise, sorunun başlangıcında yaptığı müdahaleyle MC görüşmeleri yolunu açan Léon Blum'un, Fransa'da yeniden başbakan olmasıydı.

Şubat ortasında, Hitler, Avusturya Nazileri'nin faaliyetlerini görüşmek üzere, Avusturya Başbakanı Schusnigg ile buluştu. Hitler, bu toplantıda Schusnigg'den önemli tavizler koparınayı başardı. Avusturya'da Nazilerin faaliyetlerine izin verilecek ve önderleri Seyss-Inquart İçişleri Bakanı olarak kabineye girecekti. Toplantıyı haber alan Fransız hükümeti, Avusturya'nın statüsünün değişmemesi için, İngiltere ile birlikte Berlin nezdinde bir girişimde bulunmuş, fakat daha ileri gitmemişti.²²⁵ Ancak, 8 Mart'ta, Avusturya'nın egemenliği konusunda plebisite gidileceği açıklanınca, plebisitin aleyhinde sonuçlanmasından çekinen Almanya *Anschluss* için harekete geçti. Alman zırhlı birlikleri 12 Mart 1938'de Avusturya'ya girdi. Avusturya *Ostmark* adıyla Üçüncü Reich'in bir eyaleti oldu.

Hitler, *Anschluss* kararını verirken Duce'nin onayını almayı da ihmal etmemişti. Fransa ve İngiltere ise, *Anschluss*'u protesto etmekle yetindiler. Hitler, protestoya cevabında, Avusturya konusunun Almanya'nın iç işi olduğunu belirtti. Almanya, Avusturya'yı ilhak ettikten sonra, Çekoslovakya'ya komşu olmuştu. Hitler için sıra –Südetler bölgesinde yaşayan Almanlar'ı bahane ederek– Çekoslovakya'ya yönelik emellerini gerçekleştirmeye gelmişti.²²⁶

Anschluss'un gerçekleştiği tarihte, Fransa'da Chautemps hükümeti istifa etmiş ve yeni hükümeti kurmakla Léon Blum görevlendirilmişti.²²⁷ Blum başkanlığında kurulan ikinci Halk Cephesi hükümetin-

²²⁵ Robert J. Young, *In Command of France: French Foreign Policy Military Planning (1933-1940)*, London, Harvard University Press, 1978, s.195.

²²⁶ Crozier, a.g.e., s.140-141 ve Joll, a.g.e., s.367-368.

²²⁷ "O dönemde Chautemps'ın, (Avusturya'daki) durumu öğrenince, sorumluluktan kurtulmak için istifa ettiği hile söylendi." (Bonner, a.g.e., s.83).

de, *Quai d'Orsay*'in başına Jean Paul-Boncour getirildi.

Blum, İspanya'da Milliyetçilerin Barselona'ya ilerleyişinin sürdüğü bir sırada, İspanyol Başbakanı ve Dışişleri Bakanı'nın yardım taleplerini değerlendirmek üzere, "Ulusal Daimi Savunma Komitesi"ni topladı. Ancak, yüksek rütbeli subayların Fransa'nın askeri hazırlık düzeyinin yetersiz olduğunu belirtmeleri üzerine, İspanyol Cumhuriyetçileri'ne olumlu bir cevap verilemedi.²²⁸ İspanya'da İç Savaş Milliyetçilerin zaferiyle sonuçlanacak gibi görünüyordu. Oysa, Fransa'nın kronikleşen ekonomik-sosyal sorunları, askeri alanda artık zorunlu hale gelmiş olan yatırımların yapılmasını bile engelliyordu.²²⁹

Aynı dönemde, İngiltere'nin, tüm çabalarına karşın Roma-Berlin Mihveri'nden ayırmayı başaramadığı İtalya da Libya'da yığınak yapmakla meşguldü.

Bu durumda, *Ancschluss* ve sonrasındaki gelişmelerin ışığında, Fransa'nın Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da dost ve güçlü bir Türkiye'ye her zamankinden daha fazla ihtiyacı vardı.

c. Hatay Seçimlerinde Türk Çoğunluğu Garantisi:

10 Mart 1938 Memorandumu ve Mart 1938

(Centilmenler) Anlaşması

Uluslararası gelişmeleri yakından izleyen Türkiye, Fransa'ya sunduğu 10 Mart 1938 tarihli öneri paketiyle Hatay sorununun istediği yöne girmesi için belirleyici bir adım attı. Bu adımı atarken, Fransa'nın beklediği güvencelerin, ancak Sancak'la ilgili talepleri karşılanırsa verileceğini de açıkça ortaya koydu. Şimdi bu gelişmeleri ele alalım:

1938 Mart ayında, Cenevre'de Seçim Komisyonu çalışmaları sürerken, Türk Dışişleri Genel Sekreteri Menemencioğlu ile Fransız meslektaşı De Tesson ikili görüşmelerde bulundular. Bu görüşmelerde, Menemencioğlu, De Tesson'a Türkiye'nin Hatay konusundaki taleple-

²²⁸ A.g.e., s.77.

²²⁹ MC Genel Sekreteri, 1937 sonunda yayınladığı istatistiklerde, Fransa haricinde tüm büyük devletlerin ise, Dünya Ekonomik Bunalımı'nı atlatarak, üretim düzeylerini 1928 yılı değerlerinin üzerine çıkardıklarını açıklamıştı (a.e., s.41).

rini içeren bir memorandum sundu.²³⁰ 10 Mart tarihli memorandum başlıca şu noktaları kapsıyordu:

- Sancak sorunu, Türkiye bakımından bir toprak (ilhakı) sorunu değildir.
- Sancak Meclisi'nde 41 * sandalyeden 22'si (Hatay) Halk Partisi'ne mensup Türklere verilmelidir.
- Türk cemaatinin adayları Halk Partisi tarafından saptanacaktır.
- (Yukarıdaki noktalarda anlaşma sağlandıktan sonra) Türkiye ile Fransa arasında bir Dostluk Antlaşması imzalanacaktır.
- Türkiye ile Suriye arasında iyi komşuluk ilişkilerini düzenleyen üçlü bir Türkiye-Suriye-Fransa Antlaşması için görüşmelere en kısa zamanda başlanacaktır.
- Sancak'ın toprak bütünlüğünü güvence altına alacak olan Genelkurmay Anlaşmaları iki tarafın teknisyenleri arasında görüşülecektir.

Fransız Dışişleri Müsteşarı De Tessen, daha ilk buluşmada, Türkiye'nin önerdiği ilkelerin kapsamlı bir görüşme için temel oluşturabileceğini kabul etti.²³¹

Türkiye ve Fransa, Cenevre'deki görüşmelerin devamında, Sancak seçimlerinde Türk tarafının %55'ine tekabül eden, 22 sandalyeyi almak üzere, yapacağı çalışmaların, manda yönetimi tarafından engellenmemesi üzerinde anlaştılar.²³² Ayrıca, Türkiye, manda görevlilerinin anti-Kemalist muhalefete destek vermemesini de istedi.²³³

Türkiye'nin 10 Mart'ta sunduğu memorandum üzerine varılan anlaşma (Mart 1938 Centilmenler Anlaşması), daha sonra çıkacak zorluklara karşın Sancak seçimlerinin sonucunu önceden belirledi.

²³⁰ Bu memorandumun maddeleri için bkz: MAE, no.586, s.59 (Lagarde'in Cenevre'den 14 Mart 1938 tarihli "gizli" telgrafı).

(*) Doğrusu 40 olacak.

²³¹ A.g.e., s.56 (Lagarde'in Cenevre'den 14 Mart 1938 tarihli telgrafı).

²³² A.g.e., s.74.-76 (Lagarde'in Cenevre'den 20 Mart 1938 tarihli telgrafı). Taraflar, imzaladığı bir metin bulunmamakla birlikte, *Quai d'Orsay* Arşivi'ndeki diplomatik yazışmalardan Fransa'nın Türk Memorandumu'nu kabul ettiği açıkça anlaşılmaktadır.

²³³ A.g.

Fransız Dışişleri Arşivi dışında herhangi bir kaynakta ayrıntıları yer almayan* bu gizli belge, Sancak sorununun Mart 1938'den sonraki gelişimine de yön verecektir. Mart 1938 Anlaşması, Sancak'ta daha seçmen yazını başlamadan, Türkiye'ye Meclis'de çoğunluk garantisini veren, bir nevi “çözümünden önceki çözüm” belgesidir.

Cenevre'de yapılan anlaşma, başta, tepki vermesinden çekinilen Suriye'den gizlendi. De Martel, merkeze yolladığı bir raporda, Sancak konusunda istediğini elde eden Türkiye'nin, Suriye'nin bağımsızlığına açık ya da üstü örtülü destek vermeye başlayacağını, bu nedenle gizliliğin uzun süre korunamayacağını belirtiyordu.²³⁴ Ayrıca, sorunun ortaya çıktığı dönemde Aras'ın, Hatay'la ilgili istekleri karşılanmazsa, Fransa'yı Suriye'ye bağımsızlığı için destek olmakla tehdit ettiğini de hatırlatıyordu.

Türkiye'nin yeni Antakya Başkonsolosu Fethi Denli,²³⁵ hükümetinin, Memorandum'un Fransa tarafından tümüyle kabul edilmiş olduğunu varsaydığım Delege Garreau'ya bildirdi.²³⁶ De Martel ise cevabında, Suriye'nin üçlü düzenlemeye katılmaması halinde, “Türkiye'nin Mart 1938 Anlaşması'nı bahane ederek Sancak'ta *Anschluss*'a gidebileceği”ni öne sürdü.²³⁷ Yüksek Komiser'in olağan bir görüşmede söylenen sözlerden yola çıkarak yaptığı yorum, manda yönetiminin, Türkiye'nin gücü ve niyetleri konusunda aşırı tedbirli bir yaklaşım içinde olduğunu kanıtlıydı.

2. Seçmen Yazını ve Karışıklıklar

a. Anlaşma'nın Uygulanmasında Karşılaşılan Güçlükler

Bu gelişmeler olurken, Seçim Komisyonu, Türkiye'nin talepleri doğrultusunda, seçim yönetmeliğini gözden geçirip gerekli değişiklik-

(*) Massigli, Menemencioğlu ile De Tesson'ın Mart 1938'de bir “Centilmenler Anlaşması” yaptıkları değinir (Massigli, *a.g.e.*, s.46). Bonnet de Mart 1938'de böyle bir anlaşmanın yapıldığından söz eder (Bonnet, *a.g.e.*, s.150).

²³⁴ MAE, no.586, s.88-89 (De Martel'in Beyrut'tan 8 Nisan 1938 tarihli telgrafı).

²³⁵ Bkz. bu kitapta s.141'de 160 no'lu dipnot.

²³⁶ *A.g.e.*, s.117-119 (De Martel'in Beyrut'tan 23 Nisan 1938 tarihli telgrafı).

²³⁷ *A.y.*

leri yaparak çalışmalarını tamamlamıştı. Yeni yönetmeliğe göre, seçmenler, herhangi bir araştırmaya gerek kalmaksızın, ait olduklarını beyan ettikleri cemaatin listesine yazılacaktı. Seçim bürolarında bulunacak cemaat temsilcileri de, Komisyon tarafından değil, doğrudan cemaatleri tarafından atanacaktı.²³⁸ Yeni seçim yönetmeliği, MC Meclisi'nde bu haliyle kabul edildi. Seçim çalışmaları, artık Türkiye'nin istediği doğrultuda yürütülecekti.

Fransa ve Türkiye'nin arasındaki anlaşmaya rağmen, Sancak'ta seçmen yazımları beklendiğinden daha zor geçti. Seçmen yazımı için getirilen "irade beyanı esası",* seçimlerde Türklerin çoğunluğu ele geçirmesinden çekinen tüm unsurlarla manda yöneticilerinin yaptığı işbirliği sonucu, Türkler'le diğer cemaatler arasında bir tür plebisit havası yaratıyordu.

Yüksek Komiser De Martel, 20 Mart'ta *Quai d'Orsay*'e yolladığı telgrafta, seçimler o gün yapılacak olsa, 40 milletvekilinden ancak 16'sının Türkler'den seçilebileceğini, üstelik bunlardan, yalnızca 12'sinin Kemalist, 4'ünün ise "ılımlı (anti-Kemalist) Türkler"den oluşacağını öne sürüyordu.²³⁹ Yüksek Komiser, çözüm olarak, Halk Partisi'nin uygun göreceği bazı azınlık temsilcilerinin Sancak Birliği²⁴⁰ listesinden aday gösterilmesini öneriyordu.

b. Dönemin Avrupa Gelişmelerinin Etkisi:

Çekoslovak Bunalımı Karşısında Fransa ile

İngiltere'nin Almanya'yı Yatıştırma Politikası

Avrupa'daki gelişmeler, *Anschluss*'dan sonra gerginliğin azalmayıp topyekûn bir çatışmaya doğru ilerlediğini gösteriyordu. Çekos-

²³⁸ "Numan Menemencioğlu Anlıyor...", *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1938.

(*) Türkiye yazım işlemlerinin seçim bürolarına sunulacak belgelere göre değil, seçmenlerin özgür iradelerine göre yapılmasını istiyordu (Bu sayede Alevilerin de "Türk Cemaati"ne yazılmaları mümkün olabilecekti).

²³⁹ De Martel'in yaptığı kestirimin doğru çıkması, Türklerin, Mart 1938 Anlaşması'na rağmen, Hatay Meclisi'nde, ancak %30'la temsil edilebilmesi demekti (MAE, no.586, s.67-68. De Martel'in Beyrut'tan 20 Mart 1938 tarihli telgrafı).

²⁴⁰ Sancak Birliği (Unsurlar İttifakı) için bkz. bu kitapta s.154.

lovakya'nın Südetler bölgesindeki Nazi yanlısı Vatan Cephesi'nin önderi Henlein, 1938 Mart ayında Hitler'le bir görüşme yaptı. Henlein, görüşmeden sonra açıkladığı programda (Karlsbad Programı), ülkenin Almanca konuşulan bölgeleri için tam özerklik talebinde bulundu. Ayrıca, nasyonal-sosyalist örgütlenmeye konulan yasağın kaldırılmasını da istedi.²⁴¹ Hitler'in, Avusturya –*Anschluss*– ile başlattığı “Doğu’ya yürüyüş”ün (*Drang nach Osten*) bir sonraki adımı Çekoslovakya'nın işgali olacağı kesinleşmişti.

İngiltere ise, Almanya'nın açıkça saldırgan tavrı karşısında, İtalya'yı kendi yanına çekerek Berlin-Roma Mihveri'ni parçalayabileceği konusunda iyimserliğini koruyordu. İtalya ile görüşmelere başlanmasını isteyen Başbakan Chamberlain'le ters düşen Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Şubat sonunda istifa etmişti. Onun yerine gelen Lord Halifax, İtalya ile görüşmeleri başlattı. İngiliz-İtalyan görüşmeleri, Nisan ortasında bir anlaşma imzalanmasıyla sonuçlandı. Anlaşma ile İngiltere, İtalya'nın Habeşistan'ı ilhakını tanıdı; karşılığında ise, İtalya'dan, İspanya'daki İtalyan gönüllülerin çekilmesi sözünü aldı.²⁴²

Fransa'da ise siyasal istikrarsızlık sürüyordu. İkinci Blum kabinesi, kuruluşundan bir ay sonra, Nisan ortasında, düştü; yerine Daladier başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu. Dışişleri Bakanlığı'na da Georges Bonnet getirildi. Daladier ile Bonnet, 28-29 Nisan 1938'de, Londra'da, İngiliz meslektaşlarıyla buluştular. Toplantıda, Fransa'nın, iki ülkenin genellikmayları arasındaki temasların sürmesi yönündeki talebi kabul edildi. İngiltere ise, Fransa'yı Südet Almanları'nın istekleri karşısında Prag hükümetini taviz vermeye zorlamak üzere ikna etti.²⁴³

²⁴¹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 597 ve Crozier, *a.g.e.*, s. 141.

²⁴² Bonnet, anılarında bu anlaşmayı, “İngiltere’den istediğini elde eden İtalya’nın, Fransa ile görüşmek için bir nedeni kalmanı” diyerek eleştirmektedir (Bonnet, *a.g.e.*, s. 79).

²⁴³ 28-29 Nisan 1938 İngiliz-Fransız buluşmasının ayrıntıları için bkz: A.g.e., s. 113-118; Néré, *a.g.e.*, s. 223 ve Young, *a.g.e.*, s. 206.

c. Suriye'nin Mart 1938 Anlaşması Karşısındaki Yumuşak Tutumu

Bu sırada Suriye'de, 1936 Bağımsızlık Antlaşması'nın imzalanmasıyla başlayan bekleyiş sürüyordu. Ancak, Fransa'dan, Antlaşma'nın onaylanacağı yönünde herhangi bir işaret gelmiyordu.²⁴⁴ İktidardaki, Milli Blok içinde çatlaklar başgöstermiş, Şükrü Kuvvetli bakanlıktan istifa ederek muhalefet saflarına geçmişti. Faris Khuri de, Doktor Şehbender'in yönettiği Ulusal Cephe ile birlikte hareket etmeye başlamıştı.²⁴⁵

Öte yandan, Kürtlerin çoğunlukta olduğu ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında Süryani göçmenlerin yerleştirildiği Suriye'nin el-Cezire bölgesinde, 1937'de başlayan olaylar sürmekteydi. 1938 Nisan ayında, bölgede çıkan bir çatışmada, Fransız jandarmalarının halkın üzerine ateş açmasıyla beş kişi öldü.²⁴⁶

Bu arada, Suriye'yi MC'de temsil eden (Emir) Adil Arslan, Cenevre dönüşü Ankara'ya uğradı. Arslan, Türk hükümetinden, Şam'ın Hatay konusunda yapıcı davranması karşılığında, el-Cezire sorunun-da Suriye'yi destekleme sözünü aldı.²⁴⁷

Daladier hükümeti, 1936 Antlaşması'nın onayını geciktirmek üzere, Nisan 1938'de Suriye'ye yeni koşullar öne sürdü. Bu koşullar, esas olarak, el-Cezire'de özerk bir yönetim kurulmasını ve Suriye'deki Fransız askeri kuvvetlerinin sayılarının ve hareket kabiliyetinin artırılmasını içeriyordu.

Yüksek Komiser De Martel, Suriye'den istenen son tavizlerin Başbakan Cemil Mardam'ı muhalefet karşısında daha da yıpratacağı görüşündeydi.²⁴⁸ *Quai d'Orsay* yetkililerine göre ise, bu koşullarda,

²⁴⁴ Bonnet, göreve geldiğinde, askeri çevrelerin Fransa-Suriye Antlaşması'nın onaylanmasına kesinlikle karşı olduklarını gördüğünü belirlemektedir (Georges Bonnet, *La défense de la paix: Fin d'une Europe*, c.II, Paris, Les Editions du Cheval Ailé, 1948, s.96).

²⁴⁵ Şehbender'in Suriye'de başlattığı muhalefetle ilgili olarak bkz. bu kitapta s.139'da 151 no'lu dipnot.

²⁴⁶ Pinon, *a.g.e.*, s.212.

²⁴⁷ MAE, no.587 (Mandats, Syrie-Liban, Sandjak d'Alexandrette), s.2. De Martel, Türk hükümetinin bu politikayı daha önce de uygulayarak, Kürtler'e karşı, Irak ve İran'la işbirliği yaptığını raporunda kaydetmektedir.

²⁴⁸ *A.g.e.*, no.586, s.120 (De Martel'in Beyrut'tan 23 Nisan 1938 tarihli telgrafı).

Mart 1938'de Türkiye'yle yapılan gizli anlaşmadan Suriye'yi haberdar etmekte artık bir sakınca kalmamıştı.²⁴⁹ Paris, Suriye'nin, içinde bulunduğu durumda "siyasal olgunluk ve anlayış" göstererek, Sancak hakkındaki düzenlemelere katılacağına inanıyordu.

*d. Delege Garreau'nun Ankara Gezisi ve
Yazımlarda Türk Çoğunluğunun Sağlanamaması*

Delege Garreau, Mayıs başında Ankara'yı ziyaret ederek Mart 1938 Anlaşması'nın hayata geçirilmesi için yapılması gerekenleri görüştü. Garreau, bu ziyaret sırasında, seçimlerde istenilen sonucu sağlamak üzere, Sancak'taki bazı yerel yöneticilerin görevden alınabileceğini bildirdi.²⁵⁰ Garreau'nun Türk yetkilileriyle görüşmelerinde alınan kararlar arasında, köy korucularının silahtan arındırılması da vardı. Ayrıca, planın başarısını sağlamak üzere, Garreau ile Menemencioğlu'nun, Antakya Başkonsolosu aracılığıyla, sürekli temas halinde olmaları da kararlaştırıldı.²⁵¹

Delege Garreau, Antakya'ya dönüşünde, Sancak'taki yönetimin seçim işleriyle ilgili tarafsızlığının mutlaka sağlanacağını, Anadolu Ajansı muhabirine teyid etmiştir.²⁵²

Sancak'taki yazın işlemleri Mayıs 1938'de yeniden başlamıştı. Ancak, Türkiye ile Fransa arasında süren anlayış birliğine rağmen, Sancak'ta olayların bir türlü önü alınamıyordu.²⁵³ İskenderun, Beylan ve Yenişehir'de yazın sırasında çıkan olaylarda çok sayıda kişi yaralandı.²⁵⁴ Yüksek Komiser De Martel'e göre, durum böyle giderse, Türkiye'nin Sancak'ta düzeni sağlamak üzere askeri müdahale ralebi meş-

²⁴⁹ A.g.e., s.95 (Léger'nin Paris'ten Beyrut'a 12 Nisan 1938 tarihli telgrafi).

²⁵⁰ A.g.e., no.587, s.5-7 (Ponsot'nun Ankara'dan 5 Mayıs 1938 tarihli telgrafi).

²⁵¹ A.y.

²⁵² A.g.e., s.8-9 (De Martel'in Beyrut'tan 5 Mayıs 1938 tarihli telgrafi).

²⁵³ 4 Mayıs tarihli Cumhuriyet'te "Eti Türkleri'nden bir şeyhin, Türk aleyhтары Aleviler tarafından yaralandığı" bildiriliyordu. MC Seçim Komisyonu'nun hazırladığı bir raporda da, aynı gün Anlık ve Aktepe'de olaylar çıktığı bilgisi yer aldı (MAE, no.589 [Mandats, Syrie-Liban, Sandjak d'Alexandrette], s.30. MC Meclisi'ne sunulan 26 Temmuz 1938 tarihli rapor).

²⁵⁴ Ulus, 12 Mayıs 1938.

ru hale gelecekti.²⁵⁵

Bu gelişmeler olurken, yazım çalışmalarının gidişini değerlendiren Seçim Komisyonu, şikâyetlerin kaybettireceği zamanın da hesaba katılmasıyla, seçimlerin 15 Temmuz'a yetişemeyeceğini MC Genel Sekreteri'ne bildirdi.²⁵⁶ Komisyon, seçim tarihinin bir ay uzatılmasını istedi. Türkiye ise, Komisyon'un isteğini kabul edemeyeceğini bildirdi.²⁵⁷

Mart 1938 Anlaşması'na ve Delege Garreau'nun Ankara ziyaretinde alınan kararlara rağmen, Ankara seçim çalışmalarının gidişatından hoşnut değildi. Bu hoşnutsuzluğun temel nedeni, Türk cemaati listesine kaydolmak istemeyen Türkler'le ilgili bir uygulamaydı. Halk Partisi'ne muhalif olan bu Türkler, ayrı bir cemaat oluşturarak "Sünni Müslüman" adlı yeni bir listede yer almak istiyordu. Ancak, 29 Mayıs 1937 düzenlemesinde sayılan cemaatler arasında "Sünni Müslüman" diye bir kategori bulunmadığından, Komisyon bu seçmenleri, "Diğer Cemaatler" adlı bir listeye yazmaktaydı.²⁵⁸ Ayrıca, Türk listesine yazılınamaları yönünde Alevilere baskı yapıldığı iddiaları da sürüyordu.²⁵⁹

16 Mayıs 1938 itibariyle yazım sonuçları, Mart 1938 Anlaşması'nın gerçekleşme şansının düşük olduğunu gösterdi. O tarihe kadar listelere yazılan 14.887 seçmenden ancak 7.272'si, yani % 49'u, Türk olarak tescil edilmişti.²⁶⁰ Bu da, Türklerin müstakbel Sancak Meclisi'nde beklenen çoğunluğu sağlayamaması demekti.

²⁵⁵ 6 Mayıs'ta, Fransız asker ve sivil yöneticilerinin katıldığı bir güvenlik toplantısında, Garreau şöyle diyordu: "Gelsinler!Gelsinler!Buradan ayrılmak zorunda kalırsam, günün birinde Antakya'yı terk etmek zorunda kalırsak, onlara ancak harabe devrederiz. Biz büyük bir ulusuz!" (MAE, no.474, Syrie-Liban, 1936-40, s.118-122.6 Mayıs 1938'de Antakya'da yapılan toplantının "kişiyeye özel" tutanaklarını aktaran Lagarde'nin [sonradan Ankara Büyükelçisi olacak] Massigli'ye 6 Aralık 1939 tarihli "kişisel" mektubundan).

²⁵⁶ A.g.e., no.587, s.29 (Reimers'in Genel Sekreter'e 10 Mayıs 1938 tarihli telgrafı).

²⁵⁷ A.g.e., s.39 (Necmeddin Sadak'ın MC Seçim Komisyonu Başkanı Wesmiann'a 13 Mayıs 1938 tarihli yazısı).

²⁵⁸ Bkz: *Cumhuriyet*, 12 ve 13 Mayıs 1938. De Martel, bu yazım usulünün Komisyon'un seçmenlerin özgür iradelerini dikkate almak için bulunduğu bir yöntem olduğu görüşündeydi (MAE, no.587, s.57. De Martel'in Beyrut'tan 18 Mayıs 1938 tarihli telgrafı).

²⁵⁹ "Eti Türkleri Dün Büyük Şefimize Müracaat Etiler", *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1938.

²⁶⁰ Diğer cemaatlerin seçmen sayıları ise sırasıyla Aleviler: 2.062; Araplar: 1.287; Ermeniler: 2.896; Rum Ortodoksları: 852; Kürtler: 227 ve Diğer Cemaatler: 291 kişiydi (MAE, no.587, s.63. Garreau'nun 16 Mayıs akşamı yolladığı telgrafa istinaden, De Martel'in 18 Mayıs 1938 tarihli telgrafı).

Sancak Meclisi'nde % 55'lik Türk çoğunluğunun sağlanması hedefinden giderek uzaklaşıyordu.²⁶¹ Bu koşullarda, Antakya Başkonsolosu Denli'nin önerdiği gibi, yazımların tamamlanmadığı tek kaza olan Antakya'da, yerel makamların da desteğiyle, Alevilerin ikna edilip Türk Cemaati listesine yazılmalarını sağlayarak istenen sayıya ulaşmaktan başka çare kalmıyordu.²⁶²

Yazımlarda Türkler lehine herhangi bir düzelme beklenmediğinden, ortaklaşa alınan karar gereğince, yazım sonuçlarının geçici olarak gizli tutulmasına karar verildi.²⁶³ De Martel, Türklerin "bu durumu bahane ederek aşırı çözümlere başvurmalarını önlemek" üzere acilen tedbir alınmasını da istedi.

e. Atatürk'ün Adana-Mersin Gezisi ve Türkiye'nin Askeri Hazırlıkları

De Martel'in kaygıları yersiz değildi. Yazım sonuçlarıyla ilgili son haberler Ankara'da kaygıyla karşılandı.²⁶⁴ Hatay sorununun başından itibaren, sorun her çıkınaza girdiğinde çözüm için kararlılık gösteren ve gerektiğinde hükümetle görüş ayrılığı içindeymiş gibi gözükmekten de çekinmeyen Atatürk, 19 Mayıs'da, güney illerinde bulunan askeri birlikleri denetlemek üzere trenle İstanbul'dan hareket etti. Atatürk, sağlığının bozuk olmasına rağmen, yöre halkının da katıldığı törenlerde Mersin ve Adana'daki askeri birlikleri denetledi.²⁶⁵

Atatürk'ün güney illerine yaptığı bu gezi, Fransa üzerinde beklenen etkiyi yaratmakta gecikmedi. Gezinin ertesi günü, 20 Mayıs'ta,

²⁶¹ "Diğer Cemaatler'e yazdanların sayısı, 19 Mayıs 1938 itibarıyla 1.042'ye yükselmişti (A.g.e., s.77-81. Ponsot'un Ankara'dan 22 Mayıs 1938 tarihli telgrafı).

²⁶² Ponsot, Dışişleri Bakanı Aras'ın da bu görüşe katıldığını belirtmektedir (A.y.).

²⁶³ A.g.e., s.65 (De Martel'in Beyrut'tan 18 Mayıs 1938 tarihli telgrafı).

²⁶⁴ Falih Rıfkı Atay, 19 Mayıs 1938 tarihli *Ulus*'daki "Artık Hakikaten Yeter" başlıklı yazısında, "Fransa'nın mesullerinden şunu talep edelim: Türkler için mukaddes olan Atatürk'te, onun sılıhı ile oynamaktan derhal vazgeçiniz" diyordu.

²⁶⁵ Atatürk'ün 19-27 Mayıs 1938 arasındaki gezisinin ayrıntıları için bkz: Soyak, a.g.e., s.645-647. Dönemin Başbakanı Celâl Bayar, Atatürk'ün gezisiyle ilgili olarak, "Hatay için hayatını tehlikeye attığını işte bu seyahat de teyid etmiştir" demiştir (Celâl Bayar'ın Günvar Ömranbölük'e verdiği mülakattan, *Tercüman*, 10 Kasım 1981).

Albay Şükrü Kanatlı ve Albay Collet.

Fransa'nın Doğu Orduları Komutanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na gönderilen bir yazıda, Türk birliklerinin Sancak topraklarına girmesi halinde izlenecek yol hakkında talimat istendi.²⁶⁶

Fransız askeri istihbaratı, Türkiye'nin güney sınırındaki askeri hazırlıkları yakından izlemeye başlamıştı. General Huntziger, 27 Mayıs tarihli mesajında, hangi Türk birliklerinin seferber edildiğini sıraladıktan sonra, Sancak'taki başkonsoloslara verilen talimatlara dayanarak, Türk komutanların seçimlerin gidişatını bozmaktan kaçınmakla birlikte, seçimler sonunda harekete geçmek üzere de hazırlandıklarını haber veriyordu.²⁶⁷ Huntziger'in de doğru saptadığı gibi, 1938 Mayıs

²⁶⁶ EMAT, no.125/1 (Doğu Birlikleri Komutanı'nun [General Huntziger] Beyrut'tan Savaş Bakanlığı'na 20 Mayıs 1938 tarihli telgrafı).

²⁶⁷ Huntziger 2-3 piyade, 2'şer süvari ve topçu alayının yanısıra, at ve deve yüklü bir trenin, Sancak sınırında hazır bekletildiğini bildirmektedir (a.e., General Huntziger'in Beyrut'tan Savaş Bakanlığı'na 27 Mayıs 1938 tarihli telgrafı).

ayında Türkiye'nin güney sınırında başlatılan seferberlik, çatışmaya değil, Hatay sorunundaki kararlılığı göstermeye yönelikti.

Türkiye'nin askeri müdahale tehdidini doğru algılayan Fransa, Mart 1938 Anlaşması'nın gereklerini yerine getirmek üzere harekete geçti. Türkiye ile Fransa, MC'ye birlikte başvurarak, "Diğer Cemaatler" listesine yazılmak isteyen seçmenlerin, ait oldukları cemaatin adını –Latin, Maruni, Musevi, Melkit, Dürzi, Çerkes ve İsmaili olarak– ayrıca belirtmelerini, aksi takdirde "Diğer Cemaatler" listesine kayıtlarının yapılmamasını talep ettiler. Öte yandan, MC Meclisi de, seçim tarihinin değiştirilmeyip 15 Temmuz olarak kalmasını benimsedi.²⁶⁸

f. Sancak'a Türk Vali Atanması

Delege Garreau, Ankara ziyaretinden Sancak'a dönüşünde, Sancak Muhafızı(Valisi) Alaaddin ile Maliye Müdürü Hasan Cebbara ve Antakya Kaymakamı Salahaddin'e üç ay izin vermiş, Maliye Müfettişi Fuad ile Nafia Müdürü Rasim'i de emekliye ayırmıştı.²⁶⁹ Ancak, Türkiye, alınan tedbirlere rağmen, güneyden Sancak'a giren Alevilerin, Lazkiye Muhafızı İhsan Cabiri'nin de telkini ile –muhalif Türklerle birlikte hareket ederek– yazım sonucu üzerinde etkili olduklarını Fransa'ya bildirip, bu durumun önlenmesini istedi.²⁷⁰ Fransa da cevabi mesajında, "iki ülke arasındaki dostluğa verdiği önem doğrultusunda gerekeni yapacağını" bildirdi.²⁷¹

Ne var ki, başta Yüksek Komiser De Martel olmak üzere, Fran-

²⁶⁸ MAE, no.587, s.74-75 (MC Genel Sekreteri adına Walters'ın Cenevre'den Fransız Dışişleri'ne 21 Mayıs 1938 tarihli telgrafı).

²⁶⁹ *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1938. Suriye Hükümeti tarafından göreve getirilen yöneticilerin değiştirilmesi konusunda kendisine bilgi verilen Başbakan Mardam, durumu kınarakla birlikte, "Suriye'nin karşı koyma olanağının bulunmadığını" Yüksek Komiser'in Şam'daki temsilcisi Ostrog'a bildirmiştir (MAE, no.587, s.31. De Marrel'in Beyrut'tan 11 Mayıs 1938 tarihli telgrafı).

²⁷⁰ A.g.e., s.88-89 (Ponsor'nun Ankara'dan 24 Mayıs 1938 tarihli telgrafı).

²⁷¹ A.g.e., s.96-98 (Dışişleri Bakanlığı Afrika-Doğu Dairesi'nin, Suad Davaz'a 25 Mayıs 1938 tarihli mektubu). MC Seçim Komisyonu, Fransız Hükümeti'nin Halep ve Lazkiye'den Sancak'a girişlerin denetlenmesi yönündeki kararını, yazım sonuçlarını etkileyeceği gerekçesiyle Yüksek Komiser nezdinde protesto etmiştir (a.e., s.93. De Martel'in Beyrut'tan 25 Mayıs 1938 tarihli telgrafı).

sa'nın manda yöneticileri, Türkiye'ye taviz verilirse Suriye kamuoyu nezdinde daha da zor duruma düşüleceğine inanıyorlardı. Bu yüzden, Garreau'nun Ankara gezisinde üzerinde uzlaşılan noktalar bir türlü uygulamaya konulamıyordu. Sancak'ta alınması gereken tedbirler geciktikçe, Türkiye'nin itiraz ve şikâyetleri de artıyordu.

Dışişleri Bakanı Bonnet, "(Türk seçmen sayısını kastederek) seçim sonuçlarının öngörülen oranların önemli ölçüde gerisinde kalması halinde çıkmaza sürükleniriz" diyerek, Yüksek Komiser'den hızla harekete geçmesini istedi. Bonnet, De Martel'e gönderdiği talimattaki "varılacak hedefle ilgili tüm kuşklarınızı giderdiğimi sanırım" sözleriyle, Türk çoğunluğunu sağlamak üzere gerekenin derhal yapılmasını istiyordu.²⁷²

Bakan'ın açık uyarılarına rağmen, manda görevlileri ayak diremeyi sürdürüyordu. Delege Garreau, Denli'nin Sancak'ta görevli polis ve jandarma gücünün tasfiye edilmesi yolundaki önerisini Mayıs sonunda geri çevirdi. Türk Başkonsolosu ise, bir çözüme ulaşmanın olanaksızlığı karşısında, Ankara'ya dönmek zorunda olduğunu bildirdi.²⁷³

Denli'nin bu girişimi üzerine, "her ne pahasına olursa olsun köprülerin atılmaması" görüşünde olan manda yönetimi, Türk tarafının isteklerini yerine getirmeye karar verdi. Denli, "Türk tarafı ile iyi ilişkiler içinde bulunan" –Sancak'taki Fransız birliklerinin komutanı– Yarbay Collet tarafından kararından vazgeçirildi.

Yazun koşullarının Türkiye'nin isteği doğrultusunda düzeltilmesi için, işlemlere beş günlüğüne ara verildi. Yerel polis ve jandarmasının yönetiminin, Halk Partisi'ne mensup bir İçişleri Müdürü'ne (Vali) bırakılması, ancak Sancak'ta sıkıyönetim ilânı halinde bu yetkinin Fransız askeri birliklerine geçmesi kararlaştırıldı. Fransız yetkilileri, bu tedbirlerin Türkiye'nin tepkisini yatıştıracağı inancındaydılar.²⁷⁴

Quai d'Orsay, Türkiye'nin olası askeri bir girişimden caydırıl-

272 A.g.e., s.110-112 (Bonnet'nin Paris'ten De Martel'e 27 Mayıs 1938 tarihli telgrafı).

273 EMAT no.125/1 (Huntziger'in Beyrut'tan Savaş Bakanlığı'na 30 Mayıs 1938 tarihli telgrafı).

274 A.y.

Hatay'ın bağımsızlığı için hazırlanan bir afiş.

ması için İngiltere ile de yakın temastaydı.²⁷⁵ Fransa, Türk Hükümeti'nin sorunu, daha geniş bir çerçevede –Akdeniz'in güvenliğiyle birlikte– ele almasının sağlanmasını da İngiltere'den istedi. Böylece, Hatay sorununun başka kriz anlarındaki gibi, Türkiye'nin Sancak'a asker göndermek üzere yoğun hazırlıklar içine girdiği sırada, Fransa, bir kez daha, İngiltere'nin aracılığına başvurmuş oluyordu.

Haziran'ın ilk günlerinde, Mart 1938 Anlaşması'na aykırı uygulamaların sorumlusu sayılan Delege Garreau görevinden alındı. Yerine Yarbay Collet atandı. Aynı zamanda da, Sancak'ta sıkıyönetim ilân edil-

di.²⁷⁶ Tüm mandater yetkiler de Fransız askeri makamlarına devredildi. Sancak Valiliği'ne Hatay Halk Partisi ile Egemenlik Cemiyeti'nin önde gelen adlarından Abdurrahman Melek getirildi.²⁷⁷ Melek, vali

²⁷⁵ Londra Büyükelçisi Corbin, Türkiye'yi askeri müdahalede bulınmaktan caydırmak üzere, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Percy Loraine'e Londra tarafından talimat verildiğini bildiriyordu (MAE, no.587, s.115. Corbin'in Londra'dan 1 Haziran 1938 tarihli telgrafı).

²⁷⁶ A.g.e., s.126 ("Anrakya Olaylarının Sonuçları", Havas Ajansı'nın 3 Haziran 1938 tarihli ve 17 No'lu bülteni) ve EMAT, no.125/1 (Hunziger'in Beyrut'tan Savaş Bakanlığı'na 2 Haziran 1938 tarihli telgrafı).

²⁷⁷ Bu atamanın gerçekleştirilebilmesi için, Sancak mücadelesinde uygulanacak yöntemle ilgili görüş ayrılıkları süren Melek ile Sökmen'in uzlaşmalarına gerekmişti. Sökmen, Ankara'da İçişleri Bakanı Kaya, Emniyet Genel Müdürü Sökmensüer ve Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Soyak'la temastayken, Melek ise soruna MC çerçevesinde ve statükoyu bozmadan çözüm bulunmasını isteyen başve Dışişleri Bakanı Aras ve Genel Sekreteri Menemencioğlu'yla yakın ilişkiler içindeydi. Melek'in Sökmen'in muhalefetine rağmen, Hatay Valiliği'ne atanabilmesi de Menemencioğlu'nun talimatı sayesinde mümkün olabildi (1938 yılındaki Sökmen-Melek anlaşmazlığının ayrıntıları, nedenleri ve giderilmesi için bkz. bu kitapta s.85; Melek, a.g.e., s.38-62; Sökmen, a.g.e., s.101-103 ve Goloğlu, a.g.e., s.295).

olur olmaz, görevden alınan yerel yöneticilerin yerine Halk Partililer'i atadı.²⁷⁸

Sancak'ta bu yönetim değişikliği gerçekleştirilirken, Türkiye de, olası karışıklıkların önünü almak üzere, 1937 Aralık ayındaki askeri mutabakata dayanarak, Hatay'a asker soluna isteğini Fransa'ya resmen ilettilti.²⁷⁹

3. Türk-Fransız Askeri Anlaşması (3 Temmuz 1938)

a. Seçim Komisyonu'nun Çalışmalarını Durdurması

Fransız Dışişleri Bakanı Bonnet, daha önceki anlaşmalar gözönüne alındığında, Türkiye'nin talebine olumsuz cevap vermenin mümkün olmadığını Beyrut'taki Fransız yetkililerine bildirdi.²⁸⁰ Böylece, Türk askerlerinin Sancak topraklarına girmesinin önünde herhangi bir engel kalmamış oldu. Bonnet, bu fırsattan yararlanarak, Türkiye'den -1937 Aralık ayında tek taraflı olarak feshettiği- 1926 Türkiye-Fransa (Suriye için) Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi'nin yenilenmesini de istedi.

Sancak'taki son gelişmeler üzerine, Türk olmayan cemaatleri temsil eden örgütler protesto gösterileri düzenlediler. Bu örgütler, 10 Haziran'da Şam'da yaptıkları toplantı sonunda yayınladıkları "İskenderun Sancağı Savunma Komitesi" imzalı bir bildiride, "(Sancak'a yönelik) Kemalist saldırıları ve Fransa'nın teslimiyetçi tavrını" kınadılar.²⁸¹ Bu gösterilerde, yine, Türk aleyhtarı cephenin en etkin örgütü Ulusal Eylem Birliği başı çekiyordu.²⁸²

MC Seçim Komisyonu ise, 8-9 Haziran 1938 tarihlerinde yayınladığı iki bildiriyle, Türk olmayan unsurlara propaganda yasağı ge-

²⁷⁸ Antakya Kaymakamlığı'na Süreyya Halcf, Belediye Başkanlığı'na ise Vedii Münir Karabay getirildi (Melek, *a.g.e.*, s.49).

²⁷⁹ MAE, no.587, s.121-124 (Ponsor'nun Ankara'dan 2 Haziran 1938 tarihli telgrafi).

²⁸⁰ EMAT, no.124/3 (Conférence Franco-Turque d'Annioche, 13 juin-13 juillet 1938) (Bonnet'nin Paris'ten Beyrut'a 4 Haziran 1938 tarihli telgrafi).

²⁸¹ Bildirinin altında imzası olan örgütler, Milliyetçi Gençlik, Ulusal Eylem Birliği, Şam İşçi Sendikaları Birliği, Suriye Komünist Partisi ve Arap Kulübü idi (MAE, no.587, s.153-154. Komite Sekreteri S. Mamun'un Beyrut'tan Bonnet'ye 10 Haziran 1938 tarihli telgrafi).

²⁸² A.g.e., s.140 (De Martel'in Beyrut'tan 5 Haziran 1938 tarihli telgrafi).

tirerek seçmen listelerine yazılmalarını caydırmaya yönelik uygulamaları kınadı.²⁸³ Komisyon, Haziran başından itibaren, beş ve üç günlük sürelerle iki kez ertelenen yazım işlemlerinin, öngörülen tarihte tamamlanmasının “her halde” olanaksız hale geldiğini vurguladıktan sonra, Sancak halkının bir kesimine yönelik son baskılar sürdüğü takdirde, yazın işlemlerini tümüyle durdurma hakkını saklı tuttuğunu da hatırlattı.

Fransa ile Türkiye’nin vardıkları uzlaşmanın uygulanmasından doğan güçlükler, MC’nin atadığı uluslararası komisyonla iki ülke yetkililerinin arasını açtı.

Sancak’ta sıkıyönetim ilânıyla birlikte mandater yetkilerini devralan Fransız askeri makamları, “Türkiye yandaşlarına karşı tahrik ve saldırılar sürerken kılını kıpırdatmayan Komisyon’un, Türkler’den yana baskı yapıldığı iddiasıyla bildiri yayınlayıp Türk olmayan unsurları direnişe teşvik etmesinin”, Türkiye’nin askeri müdahalesiyle sonuçlanabileceğine dikkati çekiyordu.²⁸⁴

b. Türk-Fransız Askeri Anlaşması (3 Temmuz 1938) ve Dostluk Antlaşması (4 Temmuz 1938)

Bu gelişmeler olurken, Türkiye ile Fransa, üzerinde önceden uzlaştıkları askeri anlaşmayı imzalamak için zemin yoklamaktaydılar. Ancak, Türkiye, askeri anlaşmanın imzalanabilmesi için, Aralık 1937 anlaşma taslağına* dayanarak, öncelikle Türk askerlerinin Hatay’a girmesini koşul olarak öne sürdü. Bunun için de, iki ülke kurmay heyetlerinin Halep’te derhal biraraya gelmesini istedi.²⁸⁵

Fransız Doğu Ordusu Komutanı Huntziger ise, Sancak sınırındaki Türk birliklerinin yeniden bir hazırlık içine girdiğini haber aldıklarını, ancak bunun saldırı amaçlı olmayıp, daha çok “şantaj manev-

²⁸³ A.g.e., 142-143 (Seçim Komisyonu’ndan gelen bilgiler üzerine, MC Meclisi’nin 8 Haziran 1938 tarihli açıklaması); a.e., s.225 (İskenderin Sancağı Birinci Derece Seçim Komisyonu’nun 9 Haziran 1938 tarihli ve 14 no’lu bildirisi).

²⁸⁴ EMAT, no.125/1 (Huntziger’in Beyrut’tan Savaş Bakanlığı’na 9 Haziran 1938 tarihli telgrafi).

(*) Bkz. bu kitapra s.146-147.

²⁸⁵ A.g.e. (Huntziger’in Beyrut’tan 5 Haziran 1938 tarihli telgrafi).

Hatay sorunu boyunca mücadele eden Hataylı direnişçiler, bağımsızlık töreni sırasında.

rası"na benzediğini bildirdi.²⁸⁶ Fransız komutan, askeri anlaşma için, önce Antakya'da yapılacak kurmay toplantısında bir taslak hazırlanmasını, bu taslağın iki taraf hükümetince onaylanmasından sonra da nihai anlaşmanın Ankara'da imzalanmasını önerdi.²⁸⁷

Genelkurmay İkinci Başkanı Asun Gündüz'ün yönetimindeki bir Türk heyeti, 12 Haziran'da Antakya'ya geldi. Türkler tarafından sevinç gösterileriyle karşılanan bu ziyaret, Ulusal Eylem'in yönlendirdiği Türk karşıtı unsurların ise protestosuna neden oldu. İki taraf arasında çıkan olaylar, kısa sürede çatışmaya dönüştü ve yaralananlar oldu. Türk ve Fransız yetkililerinin işbirliği sonucu, polis ve jandarmasının müdahalesiyle olaylar bastırıldı. Türkiye karşıtı gösterileri düzenleyenler tutuklandı.²⁸⁸

²⁸⁶ A.y.

²⁸⁷ A.g.e. (Huntziger'in Beyrut'tan 7 Haziran 1938 tarihli telgrafı).

²⁸⁸ Tutuklananlar arasında Zeki el-Arsuzi de bulunuyordu (Melck, a.g.e., s.52).

Öte yandan, Suriye’de ve tüm Arap dünyasında, Sancak’taki olaylar karşısında gösterilen tepkiler Türk basınında da yankı uyandıracak kadar çoğalıyordu.²⁸⁹

Askeri heyetler arasında görüşmeler sürerken, *Quai d’Orsay*’de, Mart 1938 Anlaşması doğrultusunda gerekli adımların hızla atılması görüşü hakimdi.²⁹⁰ Bakanlık Genel Sekreteri Alexis Léger, iki ülkenin Sancak konusunda karşılıklı olarak üstlenecekleri yükümlülüklerin, Doğu Akdeniz havzası ile Balkan yarımadasını da içine alacak bir ittifaka doğru genişletilmesini istedi.²⁹¹ Paris, Hatay sorununun Ankara’nın istediği son adımları atarken, kendi güvenlik stratejisi doğrultusunda, Türkiye ile bir an önce müttefik olmaya da çalışıyordu.

Türkiye ile Fransa, Sancak’ta çözüm yolunda son adımı atmaya hazırlanırken, MC Seçim Komisyonu’nun Sancak’taki son gelişmeler karşısında talandığı tavır, Türkiye’nin giderek sertleşen tepkisine neden oldu. 17 Haziran’da Necmettin Sadak, 18 Haziran’da da Tevfik Rüştü Aras, Komisyon’u MC Genel Sekreteri’ne şikâyet ettiler.²⁹² Türkiye, bu koşullarda Komisyon’la çalışmanın olanaksız hale geldiğini Genel Sekreter’e bildiriyordu. Türkiye’nin görüşüne katılan Fransa da, Komisyon’un çalışmalarını durdurması gerektiği görüşünü Genel Sekreter’e ilettiler.²⁹³

Sancak’ta Mayıs sonundan itibaren gerçekleşen yönetim değişikliklerinden ve sıkıyönetim ilânından sonra alınan tedbirlerin yazım işlemlerini aksattığına inanan Komisyon da, çalışmalarını durdurmaya oybirliğiyle karar verdi.²⁹⁴

²⁸⁹ 24 Haziran 1938 tarihli *Cumhuriyet*’te “Bütün Arab matbuatında Türkiye aleyhinde neşriyat devam ediyor..” diye başlayan yazıda, Suriye’nin tam bağımsızlığını destekleyen karşı-yayınların yapılması gerektiği vurgulanıyordu.

²⁹⁰ Lagarde, durumu şöyle değerlendiriyordu: “Türkiye’nin bu topraklardaki önemli rolünü bir kez daha vurgulamaya gerek yok. Bunu MC de böyle istedi. Hatta, belki de, gerçeğin ta kendisi de...” (MAE, no.587, s.171. Lagarde’in Cenevre’den 12 Haziran 1938 tarihli telgrafı).

²⁹¹ A.g.e., no.573, s.57 (Léger’in Paris’ten Ankara’ya 15 Haziran 1938 tarihli telgrafı).

²⁹² A.g.e., no.587, s.178-182 (Sadak’ın Cenevre’den 17 Haziran ve Aras’ın Ankara’dan [MC Genel Sekreteri] Avenol’a 18 Haziran 1938 tarihli telgrafı).

²⁹³ A.g.e., s.191 (Bonnet’in Paris’ten Avenol’a 23 Haziran 1938 tarihli telgrafı).

²⁹⁴ A.g.e., s.190 (Reimers’in Avenol’a 23 Haziran 1938 tarihli telgrafı).

Antakya'da başlayan askeri görüşmeler, Sancak'ta konuşlanacak Türk birliklerinin sayısı, bileşimi ve konumu gibi hususlarda anlaşma sağlanamaması nedeniyle, Haziran sonuna doğru çıkınaza girdi. Bu koşullar altında, Fransız askeri yetkilileri, Türk askerlerinin her an Sancak topraklarına girmesi olasılığına karşı hazırlık yapmaya başladılar.²⁹⁵

Antakya'daki görüşmelerin kesilmesi üzerine, Orgeneral Asım Gündüz'ün Ankara'ya geri dönme talebi, Ankara'da Atatürk'ün başkanlığında devlet ve hükümet yetkililerinin katıldığı bir toplantıda değerlendirildi. Toplantıda Atatürk, genelkurmay tarafından Türk birlikleri için önerilen konuşlanma biçimini, "teklif ettiğiniz mürettep alayın yerleşme durumu... istila mahiyetindedir" sözleriyle eleştirerek, yeni bir formül önerdi.²⁹⁶

Bu formülün Fransa tarafından kabul edilmesiyle, iki taraf arasında yeniden anlaşma zemini oluştu. Atatürk, bu kez de yumuşama yönündeki müdahalesiyle, son çözüme bir adım daha yaklaşılmada bizzat etkide bulunmuştu.²⁹⁷

Askeri Anlaşma (Fransız ve Türk Genelkurmayları Arasında Genel Anlaşma), 3 Temmuz 1938'de Antakya'da imzalandı. Anlaşma gereğince, Türk ve Fransız askeri güçleri, Sancak'ın güvenliğini ve top-

²⁹⁵ "Türk Birliklerinin Sancak'a Muhtemel Girişi Durumunda İzlenecek Tutum Hakkında Talimat" adını taşıyan belgede, Türk askerlerinin, iki ülke arasında anlaşma olmaksızın, haber vererek ya da vermeden, Sancak'a girmeleri durumlarında yapılacaklar tek tek sıralandıktan sonra, kendilerine karşı konulmayıp proresro ile yetinilmesi ve bir üsr komutana bilgi verilmesi öngörülmektedir. Ancak Türk askerlerinin güce başvurarak giriş yapması halinde, kendilerine aynı yönremle karşılık verilecektir. Bu önemli askeri belge, Fransızların tüm anlaşmalara rağmen, Türk askerinin Sancak'a girişini mutlaka sakınılması gereken ciddi bir tehdit olarak algıladığını; böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde bile, direniş göstermeme kararı verdiğini açıkça ortaya koyuyordu. EMAT, no.124/3 (Doğu Orduları Komutanlığı'nın yukarıda belirtilen ve Antakya, 23 Haziran 1938 kayıtlı "çok gizli" belgesi).

²⁹⁶ Toplantının ayrıntıları için bkz.:Konuralp, *a.g.e.*, s.147-151'den, Şükrü Sökmensüer'in yazara mektubu.

Atatürk'ün önerisiyle Türk alayının doğrudan Antakya'ya gönderilmesi yerine, Kınkhan-Beylan hattına yerleşmesi ve yalnızca bir taburun Antakya'da konuşlanması benimsenmiştir.

²⁹⁷ Bu sırada, Türkiye'de 150'liklerin affı için bir yasa önerisi hazırlandı. Böylece, Hatay sorunu süresince Türkiye'nin duyarlılık gösterdiği bir konuda da yumuşama yönünde adım atılış oldu (Cumhuriyet, 27 Haziran 1938).

rak bütünlüğünü birlikte sağlayacaklardı. Anlaşmanın ekinde yer alan 1 no'lu protokolde, Sancak'a girecek Türk birliklerinin 2.500 kişilik bir alaydan oluşması ve İskenderun, Beylan ve Kırıkhan'da konuşlanması öngörülüyordu. Ayrıca, bir birimin* de Antakya'da bulunacağı belirtiliyordu.²⁹⁸

4 Temmuz'da ise, Dostluk Antlaşması imzalandı.²⁹⁹ Antlaşma ile, Türkiye tarafından feshedilen 1926 Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi yenilendi. Antlaşma'nın 1926 Sözleşmesi'nden tek farklı yanı, tarafların, 29 Mayıs 1937 Garanti Antlaşması uyarınca, Sancak'ın toprak bütünlüğü için birbirlerine gerekli kolaylıkları sağlamayı yükümlenmesiydi. Ayrıca, Suriye'nin de –koşulları elverdiğinde– katılması halinde, Antlaşma üçlü bir Dostluk Antlaşması'na dönüşebilecekti. Ek'te yer alan Ortak Bildiri'de, Antlaşma'nın, 3 Şubat 1930 tarihli Türk-Fransız Dostluk, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması'nın** yerini alması da öngörülüyordu.

4. Sancak'ta Seçimlerin Sonuçlanması

a. 3-4 Temmuz 1938 Anlaşmaları Karşısında Suriye, İngiltere ve İtalya

Hatay sorununun ortaya çıkışından beri, Suriye ile Türkiye arasında bir çözüm bulunması için aracılık girişimlerinde bulunmuş olan Irak, Sancak'ın iki ülke arasında taksimi amacıyla Ankara'da Haziran 1938'de yeniden nabız yoklanıyordu.³⁰⁰ Ancak, 3-4 Temmuz Türk-Fran-

(*) Antlaşma'da belirtilmemekle birlikte, bu birim, Aratürk'ün önerisindeki gibi "bir tabur" olmalıdır.

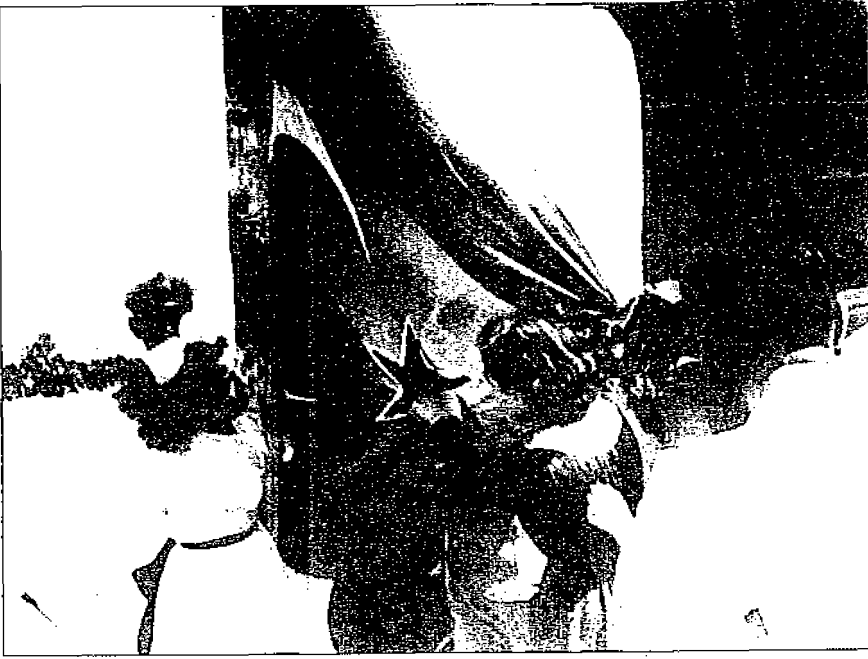
298 Antlaşma'nın ayrıntıları için bkz: Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları...*, a.g.e., s.547 ve EMAT, no.125/1.

Antlaşma'nın ertesi günü, 5 Temmuz'da Albay Şükrü Kanatlı komutasındaki 2.500 kişilik Türk alayı Sancak'a girdi. Böylelikle, Hatay sorununda, Türkiye ve Fransa'nın askeri güvenceleri altında yeni bir dönem başlamış oldu.

299 Antlaşma'nın ayrıntıları için bkz: A.Ş. Bu antlaşma, Hatay sorunundaki gelişmeler ve taraflar arasında başlayan ittifak görüşmelerinden dolayı onaylanmamıştır.

(*) Bkz. bu kitapta s.69.

300 Khadduri, dönemin Suriye yöneticilerinin yanı sıra, Irak'ın, o günlerdeki Ankara maslahatgüzarı Naci Şevket ile yaptığı görüşmelere dayanarak; bu konunun önce Suriye'nin Ankara'daki dip-

Bağımsız Hatay'ın bayrağı göndere çekilmeden az önce.

sız anlaşmalarından sonra Türkiye, Irak'ın önerisine olumsuz cevap verdi.³⁰¹ Böylelikle Suriye'nin, Hatay sorunda Türkiye'yle doğrudan taraf olma konusundaki bir girişimi daha sonuçsuz kalmıştır.

İngiltere de, sorunun çeşitli aşamalarında, Türkiye ile Fransa arasındaki anlaşmazlık noktalarının ortadan kaldırılması için aracılık yapmıştı. Fransa ile Türkiye arasında Hatay seçimleriyle ilgili görüşmeler sürerken, İngiltere, Türkiye'ye Mayıs 1938'de, askeri mal-

lomatik temsilcisi (Emir) Adil Arslan tarafından gündeme getirildiğini, daha sonra Suriye Hükümeti tarafından Irak'dan arabuluculuk istenildiğini, Türkiye'nin ilk aşamada, Antakya'nın kendisinde kalması, nüfus değişimi yapılması ve Suriye'ye İskenderun limanını kullanma hakkının verilmesi koşullarıyla bir taksime yanaşacağını akırtmaktadır (Khadduri, a.y., s.422), (Ayrıca bkz: Güçlü, a.g.e., s.230'dan, F.O. 371/23301. Annual Report on Turkey, 1938, Para. 52).

³⁰¹ MAE, no.587, s.232-233 (Ponsot'nun Ankara'dan 11 Temmuz 1938 tarihli telgrafı).

zeme alımında kullanılmak üzere 16.000.000 Sterlin tutarında nakit kredi açtı.³⁰²

İngiltere, bu yardımla hem Türkiye'yle daha da yakınlaşmayı, hem de Türkiye'deki Alman ekonomik üstünlüğüne darbe vurmayı hedefliyordu. Dışişleri Bakanı Aras da, kredi anlaşmasından sonra verdiği bir demeçte, Türkiye-İngiltere ilişkilerinin, dayanışma ve güven temeli üzerine oturduğunu vurgulayıp, "bu güveni boşa çıkarmayacağız" diye ekliyordu.³⁰³ Hatay sorununda istediklerini elde etmeye başlayan Türkiye'nin, Mihver ülkelerini durdurmaya çalışan blok içindeki yeri biraz daha netleşmişti.

Türkiye'nin, Fransa ve İngiltere ile yakınlaşmasından rahatsız olan İtalya ise, 1938 yaz aylarında, Sancak konusunda hayal kırıklığı içindeki Arap dünyasına yönelik propaganda çalışmalarına hız verdi. İtalyan gazetelerinde Fransa'nın, Türkiye'nin dostluğunu kazanmak için, Suriye karşısındaki yükümlülüklerini gözardı ettiğine dair yorumlar yayımlandı.³⁰⁴

b. Yerel Seçim Komisyonu ve Seçimlerin Sonuçlanması

Sancak'ta yönetimi üstlenen Türk ve Fransız makamları, yazım çalışmalarının bitirilmesi için gerekli tedbirleri aldılar. Albaylık rütbesi verilmek suretiyle, Yüksek Komiser Delegatesi olarak atanmış bulunan Collet, Türk askerlerinin Sancak'a girişiyle birlikte sıkıyönetimi kaldırdı ve siyasi mahkûmlar için af ilân etti.³⁰⁵ Antakya'daki askeri görüşmelere katılan Türk heyetinde yer alan ortaelçi Cevat Açıkalın, Collet ile aynı yetkilere sahip olarak, Türkiye'nin Sancak'taki "olağanüstü temsilcisi" oldu.

Sancak'ta, Collet ve Açıkalın'ın yönetiminde Yerel Seçim Ko-

302 İlhan Uzel-Ömer Kürkçüoğlu, "1923-1939: Görelî Özerklik-1, Batı Avrupa'yla İlişkiler (İngiltere'yle ilişkiler), *Türk Dış Politikası*..., a.g.e., s.273.

303 Güçlü, a.g.e., s.232'den, *New York Times*, 21 Temmuz 1938.

304 MAE, no.469, s.95 (Roma'dan Dışişleri Bakanı Bonnet'e 9 Temmuz 1938 tarihli imzasız mektup).

305 A.g.e., s.203 ("Sancak'ta Fransız-Türk İşbirliği", Havas Ajansı'nın 5 Temmuz 1938 tarihli ve 93 sayılı bülteni).

misyonu oluşturuldu. Çoğunluğunu Türk üyelerin oluşturduğu Komisyon'a diğer cemaatlerden de birer temsilci alındı.³⁰⁶

MC Seçim Komisyonu ise, 26 Temmuz 1938 tarihinde yayınladığı bir raporla, 22 Haziran'da görevi bırakıncaya dek yaptığı çalışmaları özetledi.³⁰⁷ Rapora göre, sayıları toplam 50.782 olarak tahmin edilen birinci derece seçmenlerin 45.543'ünün yazım işlemleri tamamlanmıştı. Bu seçmenlerin cemaatlere göre dağılım oranları şöyleydi:

Türkler	% 45, 8
Aleviler	%25, 8
Ermeniler	%13, 6
Araplar	%7, 9
Rum-Ortodokslar	%5, 1
Kürtler	%0, 8
Diğer Cemaatler	-%1

Yerel Seçim Komisyonu, çalışmalarına başladıktan sonra, bir yandan yazım işlemlerini tamamlamak için uğraşırken, bir yandan da hatalı olarak değerlendirdiği bazı kayıtları sildi.³⁰⁸

Bu sırada, Sancak'ta yer yer çatışmalar çıkınakla birlikte, kısa sürede bastırılmaktaydı. Çatışmaları yönlendiren Türk olmayan cemaat temsilcileri de hızla tutuklanıyordu. Bu olaylarda tutuklananların bir kısmı, serbest bırakılmalarından sonra, üzerlerindeki baskının süreceği kaygısıyla, Sancak'tan ayrılarak Halep ve Şam'a geçtiler.³⁰⁹

Yerel Komisyon, yazım işlemlerini 1 Ağustos'ta tamamladı. Kesinleşen sonuçlar şöyleydi:³¹⁰

³⁰⁶ Melek, *a.g.e.*, s.59.

³⁰⁷ MAE, no.589, s.32-52 (Komisyon Raporu: Montreux, 26 Temmuz 1938). Komisyonun raporunda seçmenlerin kazalara göre dağılımı yer almakta, ancak cemaatlerin seçmen sayıları verilmemektedir.

³⁰⁸ Komisyon'un Genel Sekreterliği'ni yapan Melek'in bildirdiğine göre, kayıtları silinenler arasında şunlar vardı: Hatay doğumlu ya da Hatay nüfusuna kayıtlı olmayanlar, Hatay'da bulunan Suriyeli asker, jandarma ve polisler ile doğum tarihlerinde cihazat yapılanlar (Melek, *a.g.e.*, s.60-61).

³⁰⁹ Sancak'ı terkedenler arasında, Ağustos ortasında, 10 gün tutuklu kalıp serbest bırakıldıktan sonra Şam'a giden Ulusal Eylem'in önderi Arsuzi de bulunuyordu (Bitterlin, *a.g.e.*, s.269).

³¹⁰ Melek, *a.g.e.*, s.61.

Cemaat	Seçmen Sayısı	%	Milletvekili Sayısı
Türkler	35.847	63	22
Aleviler	11.319	19,8	9
Ermeniler	5.504	9,7	5
Araplar	1.845	3,2	2
Ortodokslar	2.098	3,7	2
Diğer cemaatler	395	0,6	—
Toplam	57.008	100	40

Görüldüğü gibi, Komisyon'un kısa süren çalışmaları sonucunda, toplam seçmen sayısı, MC Komisyonu'nun tahmininin³¹¹ üzerinde gerçekleşmişti. Türk cemaatine mensup seçmen sayısında artış,³¹² diğer cemaatlerinkinde önemli düşme olmuştu.

Milletvekilliğine aday olacak Türklerin adları, Dörtöl'de yapılan bir toplantıda belirlendi. Toplantıya Abdurrahman Melek ve Tayfur Sökmen'in yanı sıra, Şükrü Sökmensüer, Cevat Açıkalın ve İskenderun Başkonsolosu Fethi Denli katıldı.³¹³ Toplantıda, Türklere ayrılmış 22 milletvekili adaylığı için 22'şer kişilik iki değişik liste hazırlandı. Ayrıca, Devlet Başkanlığı'na Tayfur Sökmen'in, Meclis Başkanlığı'na Abdülgani Türkmen'in, Başbakanlık görevine ise Abdurrahman Melek'in adlarının önerilmesi kararlaştırıldı. Bakanlıklara atanacak olanların da adları saptandı.

Sökmensüer, bu listeleri Ankara'da İçişleri Bakanlığı'na sunacaktı. İçişleri Bakanlığı'nda yapılacak çalışma sonunda, tek liste halinde kesinleşecek milletvekili adayları, Hatay Halk Partisi'nin bilgisine sunulduktan sonra, Hatay'da, oylamaya gerek kalkmaksızın otomatik olarak kabul edilecekti.³¹⁴ Türk olmayan adayları ise Abdurrahman Melek'in belirlemesi üzerinde anlaşıldı.

³¹¹ Komisyonun toplam seçmen tahmini: 50.782 idi. Bkz. bu kitapta s.165.

³¹² Yazın sonuçları, Türk tarafının, 10 Mart 1938 Anlaşması'yla talep ettiği % 55'ten daha yüksek bir orana (%63'e) ulaştığını gösteriyordu.

³¹³ Dörtöl'de yapılan toplantının ayrıntıları için bkz: Melek, *a.g.e.*, s.61-62 ve Sökmen, *a.g.e.*, s.106-107.

³¹⁴ Melek, *a.g.e.*, s.62 ve Pehlivanlı, et.al., *a.g.e.*, s.109-110'dan, BCA (030.10.224.512.40) 402.526.

Farklı toplumsal ve dinsel gruplardan Hataılılar tören giysileri içinde.

Ankara'da oluşturulan milletvekili listesi, Açıklan'a iletildikten sonra Hatay Halk Partisi toplantısında okundu. Ancak, adaylar arasında "Arap yanlısı" diye bilinen ve Hatay sorununun ilk evresinde Türkiye'nin politikalarına karşı çıkmış olan adların³¹⁵ bulunması, hem Parti'de, hem de Hatay'daki Türkler arasında şaşkınlık ve tepki yarattı.³¹⁶

Belirlenen aday sayısı milletvekili sayısına eşit olduğu için, ayrıca seçim yapılmasına gerek kalmaksızın, 22 adayın milletvekilliği, 24 Ağustos 1938'de Yerel Seçim Komisyonu tarafından otomatik biçimde tescil edildi.³¹⁷

Seçimlerin sonuçlanmasıyla ve Türklerin çoğunlukta olduğu bir Meclis'in kurulmasıyla, Hatay sorunu Türkiye'nin ve Hataylı Türklerin iki yıllık mücadelelerinde istedikleri doğrultuda yeni bir aşamaya girmiş oluyordu. Bu sonuç, Araplar ve diğer unsurlar için ise, elbette yenilgi anı taşıyordu.

c. Hatay Konusunun MC Dışında Kalması

Fransa, Sancak'ta Komisyon'un devre dışı bırakılmasıyla sonuçlanan gelişmelerin MC Meclisi'nde ayrıntılı olarak ele alınmasına karşıydı.³¹⁸ Sonuçta, Fransa'nın dediği oldu: Hatay seçimleri Meclis gündemine alınmadı.³¹⁹ Bir sorun olarak ortaya çıktığından beri, tüm aşamalarında MC organlarında ele alınan Türkiye ile Fransa arasındaki Hatay anlaşmazlığı, seçimlerin tamamlanmasından sonra fiilen MC dışında kalnuş oldu.

³¹⁵ Eski Suriye Meclisi üyesi ve Suriye'de bakanlık yapmış Mehmet Adalı ile Musrafa Kuseyri'nin akrabası Naci Kuseyri'nin yanısıra, 1930'de Suriye'de Liberal Anayasa Partisi'ni kurduktan sonra Meclis ve Devlet Başkanlığı görevlerinde de bulunmuş olan Suphi Bereket'le ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Şükrü Balci, *Suriye Eski Devlet ve Meclis Reisi Suphi Bereket'in İsteddiği Şahadet*, Antakya, Türksözü Basınevi, 1949, s.6-14.

³¹⁶ Hatay'dan Ankara'ya rapor gönderen bir MAH elemanı, durumu, "memleker cidden hayretler içinde kalacaktır; çünkü (lise) ümür ve hayalin haricinde gibidir" sözleriyle özetliyordu (Pehlivanlı, et.al, a.g.e., s.112'den, ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi Koleksiyonu, Dosya:15, Belge no.165).

³¹⁷ Melek, a.g.e., s.64-65.

³¹⁸ MAE, no.588, s.7 (Arnal'in Cenevre'den 9 Eylül 1938 tarihli telgrafı).

³¹⁹ A.g.e., s.9 (Bonnet'nin Paris'ten 10 Eylül 1938 tarihli telgrafı) ve a.e., s.27-28 (Arnal'in Cenevre'den 20 Eylül 1938 tarihli telgrafı).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

**Hatay Sorununun Çözümü ve Sonrası
(1938-1940)**

Hatay'da bir gösteri sırasında Hatay Devleti bayrakları.

I. BAĞIMSIZ DEVLETTEN HATAY VİLAYETİNE

A. Bağımsız Hatay Devleti

1. *Hatay Devleti'nin Kuruluşu (2 Eylül 1938)*

a. *Hatay Yönetiminin İlk Kararları*

Sancak Meclisi, ilk toplantısını 2 Eylül 1938'de yaptı. Bu toplantıya, Türk cemaatinden milletvekilleriyle birlikte, diğer cemaatlerden seçilen milletvekilleri de katıldı. Tüm milletvekilleri Türkçe yemin ettiler.¹ Meclis'in ilk toplantısında, yeni kurulan devletin adının "Hatay" olması kabul edildi. Böylece, sorunun ilk aşamasında Atatürk tarafından ortaya atılıp, Sancak'ın Türk olduğunun kanıtı olarak kullanılan Hatay adı, resmen kabul edilmiş oldu. Yeni kurulan devletin bayrağı olarak, Türk bayrağına çok benzeyen, ayyıldızlı Hatay bayrağının kullanılması kararlaştırıldı.* Türk İstiklâl Marşı, Hatay Devle-

1 Sancak parlamentosunun ilk toplantısının ayrıntıları ve milletvekillerinin konuşmaları için bkz: Konuralp, *a.g.e.*, s.163-176.

(*) Hatay bayrağının Türk bayrağından tek farkı, yıldızının beyaz kontur içinde kırmızı zeminli olmasıydı.

ti'nin ulusal marşı olarak kabul edildi.²

Meclis, önceden kararlaştırıldığı gibi, Devlet Başkanlığı'na, Tayfur Sökmen'i seçti.³ Başbakanlığa da Abdurrahman Melek getirildi. Melek, başbakanlık görevinin yanı sıra, İçişleri, Dışişleri ve Savunma bakanlıklarını da üstlendi. Adalet Bakanlığı'na Cemil Yurtman, Maliye ve Gümrük Bakanlığı'na Cemal Baki, Eğitim ve Sağlık Bakanlığı'na Faik Türkmen, Bayındırlık ve Tarım Bakanlığı'na da Kemal Alpar atandı.

Hatay Meclisi, hükümete, yeni devletin altyapısını oluşturmak üzere gerekli düzenlemeleri yapma yetkisini verdi.⁴ Türkiye Cumhuriyeti'nde yürürlükte bulunan yasaların Hatay'da da uygulanması ilke olarak kabul edildi. Bazı yasaların Hatay'a uyarlanması için çalışmalar yapıldı. Meclis'de oybirliği ile benimsenen bir yasada da, Hatay'ın içişlerinde tümüyle bağımsız, Türk çoğunluğun yönetiminde egemen bir devlet olduğu belirtildi.⁵

Hatay'daki yeni yönetimin ilk uygulamalarından biri, manda dönemi yöneticilerini görevlerinden alarak, yerlerine Türk uyruklu ve Hatay Halk Partisi'ne yakın kişileri getirmek oldu.

29 Mayıs 1937 tarihli Sancak Statüsü'nde, 1.500 kişilik bir jandarma gücü kurulması öngörülmüştü. Albay Collet ile Cevat Açıkalın arasında varılan uzlaşmaya göre, bu silahlı gücün Türkiye'den gelecek askeri uzmanlar tarafından eğitilmesi de kabul edildi.

Yine Statü gereği, Hatay, dışişlerinde Suriye'ye bağlı olacaktı. Ancak, Hatay hükümetinin kuruluşunu haber vermek için Suriye'ye çekilen telgrafa Şam'dan cevap gelmemesi üzerine, Başbakan Melek, Dışişleri Bakanı sıfatıyla Hatay'ın dışişlerini Suriye Hükümeti'yle de-

2 Türk basınında da, Hatay'daki bağımsız devlet deneyiminin başarılı olacağı yönünde yazılar yayımlanıyordu (Örneğin, 5 Eylül 1938 tarihli *Cumhuriyet*'te, "...Hatay insanlık için sulh içinde inkişaf edecek, modern zilliniyedi, yepyeni bir idare nümunesi olacaktır" deniliyordu).

3 Hatay Meclisi'nde milletvekilliğine seçilen Suplî Bereket ise, Tayfur Sökmen'e "cumhurbaşkanı" unvanının verilmesini teklif etmişti (*MAE*, no.588 [Mandats, Syrie-Liban, Sandjak d'Ale-xandrette], s.4. Meyrier'in Beyrut'tan 2 Eylül 1938 tarihli telgrafı).

4 Hatay hükümetinin icraatının ayrıntılarıyla ilgili olarak bkz: Melek, *a.g.e.*, s.65-80.

5 *A.g.e.*, s.65 ve Bitterlin, *a.g.e.*, s.270.

gül, Albay Collet'yle yakın bağlantı halinde olmakla birlikte, doğrudan Türkiye dışişleri bakanlığı üzerinden yürütecektir.⁶

b. Suriye ile Sürtüşmeler

Hatay Devleti'nin kurulmasından sonra, Suriye, kuzey sınırından Hatay'a giriş-çıkış yapmak isteyenlere güçlük çıkarmaya başlamıştı.⁷ Suriye'nin amacı, Hatay'ın, ekonomik bakımdan yakın ilişki içinde olduğu Halep'le bağlantısını keserek, Hatay ticaret ve ekonomisinde sıkıntı yaratmaktır. Hatay hükümeti de, çare olarak, Türkiye'ye giriş-çıkışlarda vize koşulunu kaldırdı.

2. Hatay Devleti'nin Suriye'den Kopma Süreci

a. Dönemin Avrupa Gelişmelerinin Etkisi

(İngiltere ve Fransa'nın Barişi Kurtarma Çabaları:

Münih Konferansı, 29-30 Eylül 1938)

Hatay Devleti'nin kurulduğu günlerde, Avrupa'da Almanya ile İngiltere ve Fransa arasındaki gerginlik tırmanarak sürüyordu. Daha Mayıs ayında Hitler'in Çek sınırında başlattığı manevralar üzerine ortaya çıkan Fransız tepkisi, bir kez daha İngiltere'nin girişimiyle yaptırılmış, Bonnet de Temmuz ayında Südet Almanları'yla ilgili sorunun Fransa için savaş nedeni olmayacağını gayriresmi nitelikte açıklamıştı.⁸

Hitler, 12 Eylül 1938'de Nürnberg'de yaptığı bir konuşmada, Südetler bölgesindeki soydaşlarının "dava"sını desteklediğini ilân etti.

6 Melek, *a.g.e.*, s.70.

7 Hatay'da yaşayan cemaatler arasında barış havası yaratmak için genel af da ilân etmiş bulunan (*Ulus*, 25 Eylül 1938) Meclis'in yumuşama yönündeki bu tür kararlarına rağmen, Suriye sözkonusu güçlükleri çıkarmaktaydı. Hatay İçişleri Bakanlığı'ndan Collet'ye gönderilen bir yazıda, genel af ilân edilen Hatay'da, Suriye üzerinden gelen kişilere herhangi bir kısıtlama uygulanmazken, Suriye'nin Hatay'dan geçiş yapanlara karşı "redbirli" davranması şikâyet konusu ediliyordu (Pehlivanlı, et.al., *a.g.e.*, s.121'den, ATASE Arşivi, II. Dünya Harbi Koleksiyonu, Dosya:15, Belge No:186).

8 Alan Adamthwaite, *The Making of the Second World War*, London, Allen & Unwin, 1979, s.188-189.

Alman ordusunun çok yakında Çekoslovakya'ya gireceği konusunda herhangi bir kuşku kalmamıştı. İngiltere Başbakanı Chamberlain, Hitler'le (Berchtesgaden'de*) doğrudan görüşme yoluyla, Südetler bölgesinin Almanya'ya ilhakı için Fransa ve Çekoslovakya'yı ikna edeceği sözünü verdi. Daha önceki yatıştırma girişimlerinde olduğu gibi, Fransa İngiliz politikasını bir kez daha destekledi. Ancak, Hitler, kendisi için Südetler'i almanın yeterli olmadığı cevabını verdi.⁹ Almanya, ordularını Çekoslovakya'ya sevk ederek bu ülkeyi hemen işgal etmek istiyordu. Kısacası, 1938 Eylül ayında Avrupa'da İngiltere ve Fransa, Almanya ile bir savaşın eşiğine kadar gelmişlerdi.

Ne var ki, İngiltere, Çekoslovakya için savaşa girmemeye kararlıydı.¹⁰ Kendi ülkesi hazırlıklı olmadığı için Avrupa'da hemen çıkacak bir savaş erken bulan Mussolini'nin, o sırada ortaya attığı bir öneri durumunu kurtardı: Mussolini'nin girişimiyle, 29 Eylül'de Münih'de Almanya, İtalya, İngiltere ve Fransa'nın katılımıyla, Çekoslovakya'nın geleceğini görüşmek üzere bir konferans toplandı. Konferans'a, ne Çekoslovakya, ne de -1935 yılında Çekoslovakya'nın toprak bütünlüğünü garanti etmiş olduğu halde- Sovyetler Birliği çağırılmıştı.

Çekoslovakya'nın kaderi dört büyük güç arasında Münih'de görüşme masasına yatırıldı ve Almanya'nın Südetler'i aşamalı olarak işgali kabul edildi. Ayrıca, Polonya ve Macaristan'ın Çekoslovakya üzerindeki talepleri de dikkate alınıp, yeni sınırları belirlemek amacıyla bir uluslararası komisyon kurulacaktı. Bunların dışında, Konferans'a katılan dört büyük güç Çekoslovakya'nın toprak bütünlüğünü garanti edecekti.¹¹

Almanya'nın saldırganlığına bir kez daha boyun eğilerek, Avrupa'da barış yeniden sağlanmıştı. Konferans'tan hemen sonra, Alınan-

(*) Hitler'in Bavyera Alpleri'ndeki konuru.

9 Crozier, *a.g.e.*, s.143.

10 Chamberlain, 27 Eylül 'de yaptığı bir konuşmada, "... uzaktaki bir ülkede, tanınadığımız insanlar arasındaki bir çatışma yüzünden... gaz maskelerini takıyor olmanız korkunç... ve inanılmaz" diyordu (James Joll, *a.g.e.*, s.370'den, *Documents on International Affairs, 1938*, ed. Monica Curtis, London, 1943, c.II, s.276).

11 Crozier, *a.g.e.*, s.145'ten, K. Robbins, *Munich 1938*, Londra, Cassel, 1968, s.254-263.

ya ile İngiltere, birbirlerine karşı savaşa girmeyeceklerini açıklayan bir de deklarasyon yayınladılar.

Görüldüğü gibi, İngiltere ile yakın müttefiki Fransa, daha önce Doğu Avrupa'da verdikleri garantilere rağmen, savaşa girme konusundaki çekingenliklerini sergilemiş oldular. İngiltere, İtalya'yı yanına alarak Alman saldırganlığını dizginleyebileceği görüşündeydi.¹² Fransa ise, kendi ekonomik güçsüzlüğünü ve askeri hazırlık düzeyinin yetersizliğini gözönüne alarak, müttefiki İngiltere'yle birlikte hareket etmekten başka çare bulmuyordu.¹³

Bu koşullarda, yaklaşan çatışmada Fransa bakımından Türkiye'nin önemi bir kat daha artmıştı.¹⁴

b. Hatay Devleti'nin Türkiye ile Yakınlaşması

Hatay Meclisi'nin, kısa süre içinde aldığı ve yeni kurulan devletin Türk kimliğini vurgulayan –yukarıda değindiğimiz–* kararlarla ortaya konulan doğrultu, hükümetin yargı, ekonomi, maliye, eğitim ve askerlik gibi konulara ilişkin icraatıyla da devam etmiştir.¹⁵

12 Bu doğrultuda İngiltere İtalya'yla Nisan'da yaptığı anlaşmayı (ayrıntılar için bkz. bu kitapta s.162) da Kasım 1938'de onayladı.

13 O dönemde, Fransız dış politikasına yön verenler arasında üç farklı grup bulunuyordu: İngiltere'nin ikna edilecek ve Sovyetler'in de desteğiyle, Almanya'ya karşı sert tutum takınılması savunulan –başlarında Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Genel Müdürü René Massigli'nin bulunduğu– “gerçekçiler”; Almanya'nın, isteklerinin karşılanmaması halinde bile uzun bir savaşa girecekgücü olmadığına inanan –Dışişleri Genel Sekreteri Alexis Léger'nin başını çektiği– “iyimserler” ve Bakan Bonnet'nin temsil ettiği, Doğu Avrupa'yı Nazi tehdidinden kurtarmak için çok geç kalındığına inanıp Fransa'nın Doğu'daki çıkarlarının sürdürülmesini savunan ve bu yolda İtalya'yla işbirliğine önem veren “kötümserler” (René Girault, “La décision gouvernementale en politique extérieure”, *Edouard Daladier, Chef de Gouvernement, Avril 1938-Septembre 1939*, René Rémond ve Janine Bourdin[dir.], Paris, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1977, s.212-214).

14 Georges Bonnet, “diplomatik düzeyde, Fransa'nın, kendisine bir pakt ya da ittifakla bağlı uluslarla ilgilenmesi yeterli değildir; [Fransa,] bir çarpışma durumunda... kendisine zorluk çıkarabilecek... İtalya ve Türkiye ile olan anlaşmazlıklarını çözmeye çalışmalıdır” diyordu (Bonnet, *La Défense... c.II, a.g.e.*, s.141).

(*) Bkz. bu kitapta s.185-186.

15 Bu kararların ayrıntıları için bkz:Melek, *a.g.e.*, s.67-74 ve MAE, PM, no.9 (Hatay Hükümeti Tarafından 2 Eylül-1 Aralık 1938 Tarihleri Arasında Alınan Kararlar).

Yargı alanında, Fransız yargıçların da görev aldığı karma mahkemeler kaldırıldı.

Hatay gümrük yönetimi oluşturularak Suriye'ye ürün giriş-çıkışları denetim altına alındı. Buna karşılık, Hatay'da özellikle tahıl ve gıda sıkıntısı başgöstermesi üzerine, Türkiye sınırında Payas'la bulunan gümrük kapısı iptal edildi. Ayrıca, İskenderun liman kaptanlığına da bir Türk atandı. Limana giriş yapacak yabancı bandıralı gemilere, Hatay bandırası taşıma koşulu getirildi. Payas-İskenderun demiryolu hattının Hatay Devleti'ne devri için imtiyaz sahibi şirketle görüşmeler başlatıldı. Mali alanda alınan önlemler içinde en önemlisi ise, Hatay'da Suriye parası yerine Türk parasının kullanımı yönünde alınan karardı. Bu arada, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Hatay'da şube açması da sağlandı. Böylelikle, Hatay'ın Suriye'yle herhangi bir ekonomik ve mali bağı kalmamış oluyordu.

Eğitim alanında da şunlar yapıldı: Okulların Arapça eğitim veren şubeleri kapatıldı. Arapça öğretiminin aşamalı olarak kaldırılması da kararlaştırıldı. Fransızca da ilköğretimden kaldırıldı. Ortaöğretimdeki Fransızca derslerinin ise saatleri sınırlandı.

Askerlik alanına gelince: Fransız istihbarat subaylarının görevlerine son verilip Hatay'dan ayrılmaları sağlandı. Fransız jandarması, İskenderun'u boşaltırken, kışlalarını Hatay hükümetine devretti.

c. Türkiye'nin Hatay'da Mandayı Sona Erdirmeye Yönelik Muhtırası (30 Eylül 1938)

Tüm bu kararlar, Hatay'ın, Suriye'yle bağlarını kopararak hızla Türkiye'nin yakın denetiminde bir devlet konumuna gelmesine yöneltti. Paris Büyükelçisi Suad Davaz, 30 Eylül 1938'de Fransız dışişlerine başvurarak, Hatay'daki yeni durumun resmileştirilmesini isteyen bir muhtıra verdi.¹⁶ Muhtırada başlıca şu görüşler yer alıyordu:

¹⁶ Davaz'ın, önce "kişisel görüşleri" olarak sunduğu önerilerin, sonradan Ponsot ile Aras'ın yaptıkları temaslarda aynı içerikte tekrarlanmasıyla, Türkiye'nin resmi görüşünü yansıtan bir muhtıra olduğu anlaşıldı (a.e. Léger'nin Paris'ten Ponsot'ya ve De Martel'e 10 Ekim 1938 tarihli telgrafı).

– Fransa'nın Hatay'daki mandası fiilen sona ermiş kabul edilmelidir.

– Türkiye, Hatay'ın gelişimine kendi olanaklarıyla katkıda bulunmalıdır.

– Türkiye, Hatay'la bir kredi sözleşmesi yapacaktır.

– Türkiye ile Hatay, aralarındaki karşılıklı dostluk ilişkilerini düzenleyen bir antlaşma yapacaklardır.

– Hatay'ın uluslararası çıkarları Türkiye tarafından korunacaktır.

– Türkiye, Hatay'da bulunan Fransız birliklerinin çekilmesini bir dostluk gösterisi olarak değerlendirir. Yine de, sembolik sayıda bir Fransız birliği Hatay'da kalabilir. Hatay'da güvenlik sağlandıktan ve yerel polis örgütü kurulduktan sonra, Türk birlikleri de geri çekilecektir.

– MC tarafından yapılan düzenlemeler, Suriye tarafından tanınmadığı için, Hatay Meclisi bağımsızlığını ilân etmiştir. Bu durumda, Hatay'ın Suriye'yle ilişkilerini düzenleyen MC kararları mülga olmuştur.

– Türkiye'nin Hatay'da özel çıkarları olduğunun Fransa tarafından kabul edilmesi halinde, Türkiye de Fransa'nın Suriye ve Lübnan'da çıkarları olduğunu kabule ve bu konuda kendisine yardımcı olmaya hazırdır. Türkiye, Fransa-Suriye Bağımsızlık Antlaşması'nın sonuçlandırılması için elinden geleni yapacaktır.

– Türkiye, el-Cezire'de Hristiyan (Nasturi) çoğunluğa dayalı bir özerk yönetim kurulmasına karşı değildir. Türkiye, eşkiyalık ve kaçakçılık eylemlerinin yoğun olduğu bu bölgede bir konsolosluk açmaya hazırdır.

– Türkiye, el-Cezire bölgesinde yapılacak petrol arama çalışmalarına katılmak arzusundadır.

– Türkiye ile Fransa, el-Cezire bölgesindeki çetelerle mücadelede işbirliği yapmalıdır.

– Fransa ile Türkiye arasında, yeni durumu gözönünde bulunduran bir dostluk ve iyi komşuluk antlaşması taslağı üzerinde çalışmalar başlatılmalıdır.

Türkiye, 30 Eylül Muhtırası'yla, bir yandan Hatay'ın, "Türkiye'nin denetimi ve güvencesi altındaki bir küçük devlet" olması durumuna resmiyet kazandırmaya çalışırken, öte yandan da sınırlarına yakın bölgelerde güvenliğine karşı tehdit oluşturabilecek gelişmelere izin

vermeyeceğini ortaya koymuştur. Ankara, bu talepleri karşılanırsa, Fransa'ya Suriye politikasında destek olacağını da vadetmiştir.

Aslında, Avrupa'daki gelişmeleri dikkate alan Fransa da, daha önceden Türkiye'ye –aralarındaki ilişkileri daha yakın bir işbirliğine dönüştürmek üzere– görüşmelere başlamayı önermişti. Türkiye bu öneriyi ilke olarak olumlu karşılamakla birlikte, İngiltere'nin de bu görüşmelere katılmasının daha iyi sonuç verebileceğini bildirmişti.¹⁷ Türkiye'nin 30 Eylül Muhtırası'nda yer alan talepleri, Fransa'nın ittifak yönünde nabız yoklamasına cevap niteliğindeydi.

Türkiye, Batı'da İngiltere ve Fransa ile aynı ittifak sistemi içinde yer almak üzere adım atarken, ileride Suriye-Fransa Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Ortadoğu'da da Irak, İran ve Suriye'nin yanı sıra, Türkiye, İngiltere ve Fransa'yı içine alacak bir güvenlik sisteminin de kurulması yolundaki görüşünü Fransa'ya ilettili.¹⁸

Hatay sorununun istediklerini büyük ölçüde elde eden Türkiye, hem Avrupa'da, hem de Ortadoğu'da kendisini güçlü konuma getirecek ittifaklar içinde yer almak üzere harekete geçmişti.

d. Fransa'nın İkilemi: Türkiye'ye Taviz ile Kendi Sömürgeci Çıkarları Arasında Denge

Fransız Dışişleri Bakanı Bonnet, Türkiye'nin Muhtırası'na verdiği cevapta, "(Fransa'nın), yükümlülüklerinin izin verdiği ölçüde uzlaşmacı olabileceğini" belirtti.¹⁹ Fransa, mandanın fiilen kaldırılması talebini kabule yanaşmadı. Ancak, Türkiye'nin Hatay'la ilgili diğer taleplerini görüşmeye hazır olduğunu bildirdi.

Yaz sonunda Yüksek Komiserlik görevinden istifa ettikten sonra, yeni Yüksek Komiser(Gabriel Puaux*) göreve başlayana kadar Bey-

17 A.g.e., no.7 (Türkiye Büyükelçiliği tarafından 24 Eylül 1938 tarihinde verilen nora ve a.e., Afrika-Doğu Dairesi'nin Paris'ten Ponsot'ya, 8 Ekim 1938 tarihli, "Türk-Fransız İlişkileri" başlıklı telgrafı).

18 MAE, no.573, s.66-68 (Ponsot'nun Ankara'dan 7 Ekim 1938 tarihli telgrafı).

19 A.g.e., PM, no.9 (Bonnet'nin Paris'ten 26 Ekim 1938 tarihli telgrafı).

(*) Daha önce Fransa'nın Viyana Maslahargüzarı idi.

rut'ta bulunan De Martel²⁰ ise, Hatay'daki birliklerin geri çekilmemesi ve Hatay'ın etrafındaki kordonun kaldırılmaması görüşündeydi.²¹ Ancak, Hatay'da Türkiye'yle bütünleşme yönündeki gelişmeler o kadar hızlıydı ki, De Martel –bu raporunun üzerinden yalnızca birkaç gün geçtikten sonra– 4 Kasım'daki “yeni durumda, pazarlık kozlarımızı kaybetmek istemiyorsak, biran evvel görüşmelere başlamalıyız”²² biçimindeki sözlerinden de anlaşıldığı gibi, fikir değiştirmek zorunda kalınıştı.

Hatay'da yeni hükümetin icraatı sürerken, Fransa'da, Doğu'daki ekonomik ve kültürel çıkarlarını yitirmek istemeyen sömürgeci çevreler, o topraklarda yaşayan Hristiyanların durumuyla yakından ilgilinmeye başladılar. Üyeleri arasında sağ partilere mensup parlamenterler, üst düzey bürokratlar, komutanlar ve işadamları da bulunan “Akdeniz Komitesi” yöneticilerinden gazeteci Paul du Véou ile senatör Gustave Gautherot, bu amaçla Hatay'a bir gezi yaptılar.²³

Komite üyeleri, gezinin sonunda Başbakan Daladier'ye bir açık mektup göndererek, Hatay'da yaşayan Hristiyanların –özellikle Ermenilerin– tehdit altında olduğunu bildirdiler.²⁴ Ancak, aynı tarihlerde, De Martel'in Paris'e gönderdiği telgrafta, Ankara'nın talimatları doğrultusunda, Hatay'daki Ermeniler üzerinde baskı uygulanmadığı, hatta seçimlerden sonra Suriye'ye kaçan bazı Ermenilerin geri döndüğü bilgisi yer almıştır.²⁵ Bu gelişmelerin de gösterdiği gibi, Fransız hükümeti, Türkiye'ye Hatay konusunda yeni tavizler verirken, çıkarlarının elden gittiğini düşünen içindeki sömürgeci çevrelerinin tepkisini de dikkate almak zorundaydı.

20 Ortadoğu'daki gelişmelerin yakından izlendiği İtalya'da, bu istifanın, Yüksek Komiser'in Hatay konusunda zorluk çıkarması nedeniyle Türkiye tarafından Fransa'ya kabul ettirildiği öne sürülmüşse de (A.g.e., no.587, s.185. Roma Büyükelçiliği'nden Roma'ya 20 Haziran 1938 tarihli imzasız mektup), Fransız kaynaklarında bu iddiayı doğrulayan bir belgeye rastlayamadık.

21 A.g.e., PM, no.9 (De Martel'in Beyrut'tan 27 Ekim 1938 tarihli telgrafı).

22 A.g.e. (De Martel'in Beyrut'tan 4 Kasım 1938 tarihli telgrafı).

23 Paul du Véou, bu yolculuğu anlattığı, (*Chrétiens en péril au Monssadagh [Enquête au Sandjak d'Alexandrette]*, Paris, Editions Baudinière, 1939, s.69.70) adlı kitabında, Hatay'a, Türkiye'nin olağanüstü temsilcisi Cevat Açıkalin'in muhalefetine rağmen gittiklerini söylemektedir.

24 MAE, Papiers Louis Marin (P.L.M) (“Akdeniz Komitesi”nden Daladier'ye tarihsiz mektup).

25 A.g.e., no.588. s.37-39 (De Martel'in Beyrut'tan 15 Ekim 1938 tarihli telgrafı).

e. Atatürk'ün Ölümünün Etkisi

Uzun zamandır ağır hasta olan Atatürk'ün, 10 Kasım 1938'de hayatını kaybetmesi, Hatay konusu bakımından da büyük önem taşıyan bir durumdur. Hatay sorununun başından beri, çözüm yolunda atıldığı adımlarla belirleyici bir rol oynamış olan Atatürk'ün ölümünden sonra, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanlığı'na getirilen İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olacağına kesin gözüyle bakılıyordu. Türkiye'deki bu gelişmenin Türk dış politikası üzerindeki olası etkileri, *Quai d'Orsay*'de uzun uzadıya tartışıldı:

Quai d'Orsay Afrika-Doğu Dairesi Başkanı Lagarde, Bakan için hazırladığı notlarda, devletçi bir politika yanlısı olan İnönü'nün, işadamları ve bankacıların desteğini alan Celâl Bayar, Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya ekibine karşı bir tasfiyeye girişebileceğini belirtiyordu.²⁶ Lagarde, İnönü'nün, Doğu politikasına önem veren bir önder olduğunu, Kafkas ve el-Cezire petrolü üzerinde hak iddia edebileceğini ve Türkiye'nin dostluğuna en iyi karşılığı almak üzere "elinin serbest bırakmak istediğini" ifade ediyordu.

1 Aralık tarihli bir başka notta ise, İnönü'nün "Türk-İngiliz dostluğunun bozulmasına izin vermeden, Ankara'yla Moskova arasındaki bağları güçlendirmeye kararlı olduğu" vurgulanarak, "yeni Türk cumhurbaşkanının sefelinin sert yöntemlerine başvurmaktan vazgeçip Sadabad sistemini Suriye'yi de kapsayacak biçimde yaygınlaştırmak isteyebileceği" kuşkusuna yer veriliyordu.²⁷

26 A.g.e., no.573, s.97-99 ve PM, no.7 (Lagarde'nin Bakan İçin 22 Kasım 1938 ve 28 Kasım 1938 tarihli notları).

27 A.g.e., (Paris, 1 Aralık 1938 tarihli "Başkan İnönü'nün Dış Politika Tercihleri" başlıklı not). İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra tekrar başbakanlığa getirdiği Celâl Bayar yeni cumhurbaşkanının "tasfiyesi" üzerine dışişleri bakanlığına Tevfik Rüştü Aras'ın yerine Şükrü Saracoğlu'nu atanışın. Hatay gelişmelerinin başından beri Türk politikasının yönlendiricileri arasında bulunan Saracoğlu'nun bakanlığı döneminde de Türk dış politikasının genel ilkelerinde önemli bir değişiklik olmamıştır (11 Kasım 1938'de kurulan Celâl Bayar kabinesi ile ilgili olarak bkz: Koçak, *Türkiye'de Milli Şef...*, a.g.e., s.144-147).

f. Ankara'nın Türk-İngiliz-Fransız Paktı Önerisi

Bu sırada, Türkiye, İngiltere ile Fransa'yı da içine alacak üçlü bir pakt önerisini İngiltere'ye iletmisti. Ancak, İngiltere'nin böyle bir üçlü antlaşma konusunda tereddütleri vardı.²⁸ Bir kere, İngiltere, Türkiye'yle ilişkilerinin ulaştığı düzeyi tatmin edici buluyordu. İkincisi, böyle bir anlaşmaya Yunanistan'ın da katılmasını yararlı görüyordu. Ayrıca, "kuşatma" politikasına karşı duyarlı olan Almanya'nın ve Akdeniz'de kendisine karşı gelişmelerden rahatsızlık duyan İtalya'nın tepkileri de hesaba katılmalıydı.

Türkiye'nin üçlü pakt önerisi, Almanya'nın Münih'de "yatıştırıldığı" ve İtalya'nın Mihver'den uzaklaştırılabileceği yolunda umutların henüz sönmediği bir ortamda kabul görmemiş olsa da, üç ülkenin diplomatik gündemindeki yerini almıştı.

3. Hatay'ın Türkiye'ye Katılma Süreci

a. Fransa-Suriye Antlaşması'nın Ertelenmesi

Fransız yetkilileri, Eylül 1938'de Paris'te bulunan Cemil Mardam'la 1936 Antlaşması'nı gözden geçirip sonuçlandırmak üzere yeni görüşmelere başladılar. Mardam'ın yanı sıra, Fransız Dışişleri Bakanı Bonnet, Genel Sekreter Lagarde ve Doğu Orduları Komutanı Huntziger'in katıldığı toplantıda, Fransa Suriye'den askeri alanda yeni tavizler istedi. Bunlar arasında, Antlaşma süresince Fransız birliklerinin Suriye topraklarında serbestçe dolaşım hakkına sahip olmaları, Suriye ordusunu yönetecek Fransız öğretmen subayların mali ve idari bakımdan özerk bir statüde bulunmaları gibi talepler de vardı. Cemil Mardam, mandanın başka bir biçim altında sürmesi anlamına gelen bu değişiklikleri hükümetine ve Suriye Meclisi'ne kabul ettiremeyeceğini Fransız heyetine bildirdi.²⁹

Ancak, Fransız tarafı, isteklerinin kabul edilmemesi durumun-

²⁸ A.g.e. (İngiliz Dışişleri'nden Fransız Büyükelçisi Corbin'e verilen 21 Kasım 1938 tarihli sözlü notanın tutanağı).

²⁹ Cemil Mardam'ın 1 Eylül-14 Kasım 1938, Paris görüşmelerinin aşamaları ve ayrıntıları hakkında bkz: Alford, a.g.e., s.52-58.

da 1936 Antlaşması'nın parlamentoda onaylanmayacağını belirtince, Mardam anlaşmaya razı oldu. "İtalya ve özellikle Almanya'nın, Irak ve Suriye petrol yatakları üzerindeki emellerinin giderek açık bir hal aldığı bir dönemde ... Suriye'deki stratejik konumunu güçlendirmek isteyen"³⁰ Fransa, bu ülkedeki varlığını sürekli ve etkili kılacak bir çözüm için acele ermekteydi.

Sonunda, Mardam ile Fransız yöneticileri arasında uzlaşma sağlandı. Suriye, Fransa'nın tüm isteklerini kabul etti. Askeri konularda verilen tavizlerin yanı sıra, Fransa'ya para basımı konusunda da ayrıcalık tanındı. Petrol arama ve çıkarma işlerinde Fransız şirketlerine imtiyazlar verildi. Fransızca'nın eğitim sisteminde öncelikli bir yere sahip olması kabul edildi. Ayrıca, el-Cezire'de Hristiyanların haklarını koruyacak özerk bir yönetim kurulması kararlaştırıldı.

Tüm istekleri kabul edilen Fransa, Suriye Meclisi'nin ve kamuoyunun muhtemel tepkilerini yatıştırmak üzere, Antlaşma'nın daha önceden 31 Aralık 1939 olarak öngörülmüş bulunan yürürlük tarihini 30 Eylül'e, yani üç ay öncesine çekmekte bir sakınca görmedi.³¹

Bonnet ile Mardam, 14 Kasım 1938 tarihinde yayınladıkları bir ortak bildiriyle, üzerinde anlaştıkları Protokol'ün ve Askeri Antlaşma'nın metinlerini açıkladılar.³² Bildiride, bu anlaşmaların Suriye Parlamentosu'nda en geç 20 Ocak 1939'a kadar, Fransız parlamentosunda ise, yetkili komisyondan geçtikten sonra en geç 31 Ocak 1939'a kadar onaylanacağı belirtildi. Onaylardan sonra Fransa mandater sıfatıyla elinde bulundurduğu yetkileri, Şubat içinde Suriye'ye devredecekti. Böylece, Suriye'nin verdiği tavizler sayesinde, Fransız-Suriye Antlaşması'nın onaylanarak yürürlüğe girmesi için yeni bir umut doğmuş oldu.

Ancak, Fransız Meclisi dış ilişkiler komisyonunda yapılan görüşmelerde, anlaşmalar üzerinde çok sayıda değişiklik önergesi veril-

30 *A.g.e.*, s.55-56'dan, General Hunziger'in General Gamelin'e 12 Ekim 1938 tarihli mektubu (S.H.A.T., 1N ve 2N 245, dosya 4).

31 MAE, PM, no.10 (Lagarde'nin Bakan için hazırladığı 3 Kasım 1938 tarihli gizli not).

32 Bu metinlerin ayrıntıları için bkz: *A.g.e.*, no.9.

mesi üzerine, Bonnet onay için hazırladığı yasa taslağını Meclis gündeminden çekti. Senato dış ilişkiler komisyonunda ise, onay prosedürünün ertelenerek Suriye’de manda uygulamasına ve doğrudan yönetime geri dönülmesi yolunda bir karar çıktı. Ancak, muhalefetin, Suriye konusunda zaaf gösterildiği eleştirilerinden çekinen Bonnet, Mardam’la yapılan anlaşmaları parlamentodan geçirmek konusunda daha fazla direnmedi. Anlaşmaların parafe edilmesinden bir ay sonra da, Fransız parlamentosundan çıkması beklenen onayın gecikeceğini Mardam’a bildirdi.

Yapılan tüm fedakârlıklara rağmen, herhangi bir ilerleme sağlanmadığını gören Suriye Meclisi ise, “Fransız parlamentosu, Suriye’yle ittifakı reddetme özgürlüğüne sahip olsa bile, Suriye’nin MC Miskı’ndan doğan bağımsızlık hakkım ve toprak bütünlüğünü tanımak zorundadır” ifadesinin yer aldığı sert bir bildiri yayınladı.³³ Suriye, bu bildiride, kendisine tanınmayan hakları ele geçirmek üzere harekete geçeceğini ortaya koymuş oldu.

Fransa’nın, Suriye’deki mandasını anlaşma yoluyla sona erdirmeye çabaları bir kez daha sonuçsuz kalmıştı. Suriye’nin tepkisini değerlendiren Fransa, yeni Yüksek Komiser Puaux’dan, Suriye’de uygulanacak yeni politikaya temel teşkil etmek üzere, en geç üç ay içinde sonuçlandırılacak bir araştırma başlatılmasını istedi. General Huntziger, araştırma başlamadan önce Puaux ile yaptığı görüşmede, Fransa’nın, dünya çapında bir çanşma çıkması halinde Doğu’daki konumunu aynen sürdürmek zorunda kalacağını hatırlattı.³⁴ Tüm bu gelişmeler, Suriye’nin bağımsızlığı konusunda Fransa’nın ağırdan alacağını gösteriyordu.

Fransa karşısındaki konumu giderek güçsüzleşen Suriye, Hatay’ı taksim önerisini Temmuz 1938’deki başarısız girişiminden sonra da çeşitli vesilelerle Türkiye’ye yineledi. Suriye yönetimi, Hatay’ı Türkiye’yle paylaşarak çözmek suretiyle, muhalefetin kozlarından birini elinden almayı ve bağımsızlık yönünde atacağı adımlar için komşu Türkiye’nin desteğini kazanmayı hesaplıyordu.

33 Mardam Bey, a.g.e., s.252.

34 Lipschits, a.g.e., s.35.

Eylül 1938'de Paris'te bulunan iki Suriyeli gazeteci, Fuad Hamza ve Tefvik Suveydi, taksim önerisini yeniden gündeme getirmişlerdi.³⁵ Bu sırada Dışişleri Bakanı Aras da Büyükelçi Ponsot'ya, Suriye'nin kendilerine, toprak bütünlüğünün ve ilk adımı Şam ile Bağdat arasında atılacak bir "Arap Antantı"nın desteklenmesi karşılığında, Hatay'daki fiili durumu kabul edebileceği önerisiyle geldiğini bildirdi.³⁶

Kasım 1938'de, Atatürk'ün cenaze töreni için Ankara'ya gelen Suriye heyeti, Hatay'ın paylaşılması önerisini Türk yetkililerine bir kez daha ilettiler.³⁷ Suriye, Hatay sorununu Türkiye'yle doğrudan çözmek için her fırsatta taksim formülünü yineliyordu. Türkiye ise, Suriye'nin girişimleri konusunda somut bir cevap vermemeyi tercih ediyordu. Türkiye'nin bu tavrını dikkate alan Fransa da, durumu izlemekle yetinerek, herhangi bir müdahalede bulunmaya gerek görmüyordu.³⁸

Bu koşullarda, Hatay sorununun Türkiye'nin istediği yönde kesin bir çözüme kavuşmasının önünde, Suriye'nin ciddi bir engel oluşturamayacağı açıkça görülüyordu.

b. Türkiye'nin İlhak Talebi: 20 Ocak 1939

Ocak 1939 başında, René Massigli Ankara'da büyükelçi, Gabriel Puaux da Beyrut'ta Yüksek Komiser olarak göreve başladılar. Hatay sorununun en son aşamasında ön planda rol oynayan bu iki diplomat, Fransız diplomasisindeki iki ayrı eğilimi³⁹ temsil ediyorlardı. Milvèr devletlerine karşı kararlı bir tutum izlenmesinden yana olan Massigli, Münih Bunalımı sırasında ve sonrasında izlenen politikayı eleştirdiği için gözden düşmüştü.⁴⁰ Puaux ise, *Quai d'Orsay* içindeki muhafazakâr eğilimin temsilcisiydi. Daha göreve başlamadan bir ga-

35 MAE, no.588, s.22-23 (Lagarde'in Arnal'e -Paris'ten Cenevre'ye- 14 Eylül 1938 tarihli telgrafı).

36 A.g.e., s.52 (Ponsot'un Ankara'dan 2 Kasım 1938 tarihli telgrafı).

37 René Massigli, *La Turquie devant la guerre (Mission à Ankara: 1939-1940)*, Paris, Plon, 1964, s.68.

38 MAE, PM, no.7 ([Türkiye'ye büyükelçi olarak aranan] Massigli'ye Türk-Suriye ilişkileri Üzerine Lagarde Tarafından Hazırlanıp Bonnet Tarafından Uygun Bulunan 31 Aralık 1938 Tarihli Talimat).

39 Fransız dışişlerindeki eğilimler için bkz. bu kitapta s.189'da 13 no'lu dipnot.

40 Massigli, a.g.e., s.18.

zeteye verdiği demeçte, "Doğu Akdeniz... Fransız İmparatorluğu'nun saygınlığı bakımından büyük önem taşımaktadır" demişti.⁴¹ Puaux'ya göre, Fransa, Şam'da olup bitenlere seyirci kalmamalıydı. Massigli ve Puaux'nun farklı siyasal yaklaşımları, Hatay sorununun 1939 yılındaki gelişimi ve sonuçlamasında önemli bir rol oynayacaktır.

Massigli, daha Paris'ten ayrılmadan hazırladığı bir taslak raporda, Türkiye'nin Fransız dış politikasındaki önemini ve Doğu Akdeniz'in güvenliğinde oynayacağı rolü irdemiştir.⁴² Burada, sonraki gelişmeler bakımından önem taşıyan raporun ayrıntıları üzerinde duracağız:

Massigli, Ankara üzerindeki olası bir Alman etkisinin, Fransa'nın Suriye'deki varlığını tehdit edebileceğini belirtiyordu. Büyükelçi, son dönemde, Türkiye'deki İngiliz etkisinin ağır bastığını⁴³ da değerlendirmesine ekliyordu.

Massigli, raporunda Türk hükümetinin herhangi bir devlete ekonomik üstünlük tanımamak konusunda titiz davrandığına değinerek, Fransa'nın da Lozan'dan sonra yitirdiği imtiyazların bir kısmını elde etmek üzere, Türkiye'ye yönelik bir ekonomik yardım planı hazırlaması gerektiği görüşüne yer verdi.

Massigli, son olarak, Türkiye'nin, Hatay sorunu çözümlenmeden Fransa'nın istediği ittifakı imzaya yanaşmayacağını da raporuna ekledi.⁴⁴

Büyükelçi, daha Ankara'daki görevine başlamadan önce, Hatay sorununun çözümünün Türk-Fransız yakınlaşmasının da ön koşulu olduğunun bilincindeydi.

41 Bitterlin, a.g.e., s.277'den, *Le Temps*, 30 Ekim 1938.

42 MAE, PM, no.7 (Massigli'nin 12 Aralık 1938 tarihli rapor taslağı).

43 Gerçekte, İngiltere'nin 1938 ilkbaharında açtığı krediyle (bkz. bu kirapta s.177-178) Ankara-Londra ekonomik ilişkileri daha da yakınlaşmıştı. Bunu gören Almanya, karşı-atağa geçerek, Türkiye'ye Ekim ayında 150.000.000 Mark'lık bir kredi açmıştı (Zekeriya Sertel, "Almanya ile Ticari Münasebetlerimiz", *Tan*, 16 Aralık 1938. Ayrıca, bkz: Koçak, *Türk-Alman İlişkileri...*, a.g.e., s.232-239).

Türkiye, Almanya'yla yapılan kredi anlaşmasına, ihracat ürünlerini değerlendireceği yeni bir pazar yaraması nedeniyle, bir tür ekonomik gerçekçilik bakış açısından yaklaşıyordu.

44 Büyükelçiye göre, bu durumda da tek geçerli çözüm, Hatay'da bir Türk-Fransız ortak dominyonu kurulmasıydı (MAE, PM, no.7, Massigli'nin 12 Aralık 1938 tarihli rapor taslağı).

Massigli, Ankara'ya gelir gelmez, Dışişleri Bakanı Saracoğlu kendisiyle Hatay konusunu görüşmek istediğini bildirdi.⁴⁵ Görüşme, 20 Ocak 1939'da gerçekleşti. Saracoğlu, Türkiye'nin Hatay'ı ilhak etmek istediğini Massigli'ye açıkça bildirdi.⁴⁶ Saracoğlu'na göre, Türkiye'nin, Hatay'ın ilhakının er ya da geç gerçekleşeceğinden kuşkusu yoktu. Ancak, Fransa'dan, Hatay'ın bir süreliğine Türk-Fransız garantisi altında bulunacak bağımsız devlet konusuna getirilmesine rıza göstermesi ve o arada da ilhak için Suriye'yi ikna etmesi bekleniyordu. Saracoğlu, Türkiye'nin isteklerinin kabul edilmesi halinde, Fransa'nın ittifak doğrultusundaki taleplerini karşılamaya hazır olduğunu da bildirdi. Massigli ise, hükümetinden talimat almadığı için Saracoğlu'na kesin bir cevap veremedi.

Massigli, Türk hükümetiyle bu çerçevede görüşmelere derhal başlamak için merkezinden yetki istedi. Ancak bu talebe Paris'ten olumsuz cevap geldi. *Quai d'Orsay*, Hatay'ı elden çıkarmanın, Fransa'nın Suriye'deki manda politikasını eleştiren çevrelere bekledikleri kozu vermek anlamına geleceği görüşündeydi.⁴⁷

Görüşme yetkisi alamayan Massigli, Şubat başında Paris'e giderek bakanlık yetkilileriyle görüştü. Paris'te hazırladığı bir notta, Hatay'ın hızla "Türkleştirilmesi" yönünde alınan kararları protestoyla vakit geçirmek yerine, soruna Türkiye'nin istediği doğrultuda biran önce çözüm bulunmasını önerdi.⁴⁸

Massigli'ye göre, Suriye hükümeti de Türkiye'ye birçok kez götürdüğü taksim önerisiyle, konunun kendisi için kapandığını ortaya koymuştu. Hatay'da düzenleme yapılırken, Türkiye'den Ortadoğu'da başka talebi olmayacağı yönünde güvence alınıp, Doğu Akdeniz'de vukubulabilecek bir İtalyan saldırısına karşı savunma ittifakı kurulma-

45 Massigli, konu hakkında birinci elden bilgi sahibi olan Albay Collet'nin de görüşmelerde kendisiyle birlikte bulunmasını Puaux'dan istedi (A.g.e., PM, no.9. Massigli'nin Ankara'dan Beyrut'a 14 Ocak 1939 tarihli telgrafı).

46 A.g.e., no.11 (Massigli'nin Ankara'dan 21 Ocak 1939 tarihli telgrafı).

47 A.g.e., no.469, s.111-112 (Afrika-Doğu Dairesi'nin Paris'ten Ankara'ya 27 Ocak 1939 tarihli telgrafı).

48 A.g.e., PM, no.10 (Massigli'nin Paris'te kaleme aldığı 6 Şubat 1939 tarihli "gizli" not).

si mümkün olabilirdi.

Massigli'nin önerileri, başlangıçta ne Paris'te, ne de Beyrut'ta kabul gördü.⁴⁹ Bonnet, Türkiye'nin, Doğu Akdeniz'in savunması için açık taahhütlerde bulunmaksızın ilhak isteğinin kabul edilmesi halinde, yeni taleplerin gündeme gelebileceğini savundu.⁵⁰ Puaux da, "Hatay'ın Türkiye tarafından ilhakına ... onay vermek, ağır sonuçlar doğuracak ve Fransa'nın prestiji bakımından tehlikeli, boşuna verilmiş bir taviz olur" diyerek, bakanıyla aynı doğrultuda görüş bildirdi.⁵¹

c. Dönemin Avrupa Gelişmelerinin Etkisi:

Hitler'in "Doğu'ya Yürüyüşü"

Ocak 1939 başından itibaren, İngiltere'nin Alman tehdidi karşısındaki politikasında önemli değişiklikler görülmeye başladı. Başbakan Chamberlain, 6 Şubat'ta, Fransa'nın tehdit karşısında kalması halinde İngiltere'nin yardım edeceğini açıkladı.⁵²

O sırada Hitler, Çekoslovakya'ya son darbeyi vurmak üzere, Slovakya'nın bağımsızlığını desteklemeye başlamıştı. Çekoslovak hükümetinin tüm çabalarına karşın, Alman orduları Slovakya'nın yardım talebini bahane ederek 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'nın Bohemya ve Moravya eyaletlerine girdi. Macar ordusu da Rutenya eyaletlerini işgal etti. Almanya, 23 Mart'ta da Litvanya'nın Memel kentini ele geçirdi. Hitler'in "Doğu'ya yürüyüşü" sürüyordu.

Hitler, o arada Romanya'ya da bir ultimatom vererek, ülkenin toprak bütünlüğünü sağlama karşılığında, tarım ürünlerini ve tüm pet-

49 Massigli, *a.g.e.*, s.9.

50 MAE, PM, no.11 (Bonnet'nin Paris'ten 18 Şubat 1939 tarihli telgrafı).

51 Jean Baptiste Duroselle, *La Décadence, 1932-1939*, Paris, Imprimerie Nationale, 1979 s.437'den, MAE T. 149-152, Beyrut, 8 Şubat 1939.

Puaux, sonradan, anılarında, (Massigli'yi kastederek), "Çekoslovakya Bunalımı'nı sorumlu bir mevkide yaşayan ve Avrupa'daki dengenin hassasiyetinin bilincinde olan arkadaşım, Türkiye'nin zaman geçirmeden yanımıza çekilmesi gerektiği görüşündeydi" diye yazmıştır (Gabriel Puaux, *Deux années au Levant. Souvenirs de Syrie et du Liban, 1939-1940*, Paris, Hachette, 1952, s.51-52).

52 Crozier, *a.g.e.*, s.147-148'den, D. Cameron Watt, *How War Came*, London, Heinemann, 1989, s.99-107.

rolünü almak istediğini bildirdi. Chamberlain, nihayet, Alman saldırı-ganlığının “Nazi rejimi ile (artık) eski temellere dayalı bir görüşme yürütülemeyeceğini gösteren bir boyuta ulaştığı kanısına varmıştı”.⁵³ İngiltere’nin tavrında görülmeye başlayan bu değişiklik, Avrupa’da çatışmanın artık bir an meselesi olduğunu karutlıyordu.

d. Fransa’nın İlhak Görüşmelerine Başlaması

Suriye’deki durum ise, Fransa’nın istemediği yönde geliyordu. Bağımsızlık Antlaşması’nın imzalarunası beklenirken, yeni bir Yüksek Komiser’in atanmış olması, Suriye’de, Fransa’nın manda yönetimini sürdürme isteğine bağlanıyordu. Göreve başlar başlamaz Şam’a giden Puaux, hükümet yetkililerine gösterileri ve grevleri engellememeleri halinde, duruma müdahale edeceğini bildirmişti.⁵⁴ Ancak, Suriye hükümeti, bu kez bağımsızlık doğrultusunda etkin bir tavır takınmaktan y-naydı. Başbakan Mardam, Puaux’ya, Şubat 1939’da verdiği bir muhtı-rada, Suriye’de bulunan Fransız memurlarının sayısının azaltılmasını istedikten sonra, hükümetinin gümrüklerin yönetimini Fransa’dan devralacağını, dış temsilciliklere atama yapmaya başlayacağını ve bir ulusal ordunun kuruluşuna karar verdiğini bildirdi.⁵⁵ Bu istekleri Puaux tarafından kabul edilmeyince de başbakanlıktan istifasını verdi.

Mardam’ın yerine, Milli Blok’un ılımlı kanadından Lütfi el-Haffar başbakan oldu. Ancak Mart ortasında toplanan Milli Blok yönetimi, manda makamlarının uygulamalarına karşı protestoyu örgütlemekle Mardam’ı görevlendirince, el-Haffar da başbakanlıktan ayrıldı. Bunun üzerine, Şam’da ve diğer büyük kentlerde manda karşıtı gösteriler başladı. Fransız ordu güçleri gösterilere müdahale edince, çıkan olaylarda yaralananlar ve ölenler oldu. Suriye, 1936’da, Antlaşma öncesindeki karışıklık günlerine geri dönüyordu.

Öte yandan, Yüksek Komiser Puaux, Ankara’nın, ajanları aracılığıyla, el-Cezire’de ve Halep civarında karışıklık çıkarmaya çalıştığı

⁵³ A.g.e., s.150.

⁵⁴ Lipschits, a.g.e., s.40.

⁵⁵ A.g.e., s.42 ve Albord, a.g.e., s.59’dan, *Le Temps*, 21 Şubat 1939.

yolundaki şikâyetini merkeze iletti. Karşı-önlem olarak da, daha önceden Türk hükümetinin isteği üzerine Şam'da zorunlu ikamete tabi tutulan el-Cezireli Kürt aşiret reislerinin topraklarına geri dönmelerine izin verilmesini istedi.⁵⁶ Massigli ise cevabında, Türkiye'nin, sınırlarına yakın bölgede Kürt tehlikesinin yeniden ortaya çıkması durumunda kayıtsız kalmayacağını bildirdi.⁵⁷

İki diplomat arasında, Türkiye'ye karşı izlenecek politika konusundaki görüş ayrılığı sürüyordu. İsmet İnönü'nün, Almanya'nın Orta Avrupa'da başvurduğu yöntemlerden esinlendiğini ve taviz verildikçe yeni taleplerde bulunacağını savunan Puaux,⁵⁸ Türkiye'nin, İskenderun limanında İngiltere'ye bazı ayrıcalıklar tanıması sonucunda bu limanın Kıbrıs'ın uzantısında yer alan bir İngiliz üssüne dönüşebileceği konusunda merkezi uyardı.⁵⁹ Puaux'nun bekle-gör yaklaşımının, Fransa'nın Hatay karşılığında elde edebilecekleri tehlikeye soktuğu görüşünde olan Massigli ise, Türk yöneticileriyle görüşmelere başlamak için yetki isteğini tekrarladı.⁶⁰

Massigli, Puaux'yu ikna etmek üzere Mart başında Beyrut'a gitti. Puaux, Massigli'yle görüştüktan sonra bakana, Fransa'nın Doğu'daki çıkarlarından fedakârlık edilmemesi koşuluyla, Hatay'ın Türkiye tarafından ilhakına izin verilebileceğini bildirdi.⁶¹

Massigli de, Puaux'nun tavrını değiştirmeye başlamasından memnundu. Merkezine gönderdiği raporda, Türk ajanların Halep'deki kışkırtmalarına ilgili belgelerin, gezisi sırasında kendisine iletilendiğini, ancak Türkiye'yle bir siyasal uzlaşma zemini oluştuğu takdirde, bu tür faaliyetlerin sona ereceğine inandığını belirtiyordu.⁶² Büyükelçi'ye göre, Türkiye'nin Suriye'deki faaliyetleri, Fransa'yı görüşme masasına

56 MAE, PM, no.9 (Puaux'nun Beyrut'tan 21 Şubat 1939 tarihli telgrafı).

57 A.g.e., no.11 (Massigli'nin 22 Şubat 1939 tarihli telgrafı).

58 A.g.e. (Puaux'nun Beyrut'tan 13 Şubat 1939 tarihli telgrafı).

59 A.g.e., Papiers d'Agents, Gabriel Puaux (bundan böyle PP), no.255/33(Syrie-Liban 1939-1940) (Puaux'nun Beyrut'tan 15 Şubat 1939 tarihli telgrafı).

60 A.g.e., PM, no.11 (Massigli'nin Ankara'dan 23 Şubat 1939 tarihli telgrafı).

61 A.g.e., no.573, s.153 (Puaux'nun Beyrut'tan Paris'e 10 Mart 1939 tarihli telgrafı).

62 A.g.e., no.9 (Massigli'nin Ankara'dan 12 Mart 1939 tarihli telgrafı).

oturtmak amacına yönelikti. *Quai d'Orsay*'den beklediği görüşme talimatını bir türlü alamayan Massigli, raporunda, "şimdi ve [en geç] Nisan içinde konuşmak lâzım, sonra çok geç olacak" diye ekliyordu.⁶³

Türkiye'deki gelişmeleri yakından izleyen Massigli yanılmıyordu: TBMM'nin Ocak'ta verdiği karar gereğince, Mart'ta yapılan erken seçimde, Tayfur Sökmen Antalya'dan, Abdurrahman Melek de Gaziantep'ten milletvekili olmuşlardı.⁶⁴

Öte yandan, Hatay-Türkiye yakınlaşmasında sona geliniyordu. Hatay Halk Partisi'nin yerine CHP'nin kurulması ve Türkiye'dekinin devamı niteliğinde bir Halkevleri örgütlenmesinin gerçekleştirilmesi için, Cumhuriyet Halk Partisi tarafından görevlendirilen Tekirdağ Milletvekili Rahmi Apak, 1939 Şubatı'nda Hatay'a geçerek çalışmalara başlamıştı. Suriye'ye de bir gezi yapan Apak, Ankara'ya gönderdiği raporda, Fransa'nın özerk yönetimler kurmaya hazırlandığı el-Cezire ve Lazkiye'de birer konsolosluk açılmasını ve Milli Emniyet'in bu bölgede de etkinliğini arttırmasını önerdi.⁶⁵

Yani, Massigli'nin de doğru olarak gördüğü gibi, Hatay'da çözüm geciktikçe, Türkiye'nin bölgedeki baskısı giderek artıyordu. Massigli'nin görüşmelere başlamak için ısrarla istediği talimat, ancak 21 Mart 1939'da geldi.⁶⁶ Ne var ki, bu talimatın fiilen uygulanarak görüşmelere geçilmesi çok daha sonra mümkün olacaktır.

B. Hatay'ın Türkiye'ye Katılması ve Sonrası

1. Hatay'ın Türkiye'ye Katılması

a. Dönemin Avrupa Gelişmelerinin Etkisi:

İngiltere'nin Yatıştırma Politikasını Bırakması (Mart 1939)

İspanya'da, General Franco komutasındaki Milliyetçiler, Mart 1939'da Cumhuriyetçiler'i kesin yenilgiye uğratarak Madrid'e girdi.

⁶³ A.Ş.

⁶⁴ Melek, *a.g.e.*, s.80-81.

⁶⁵ Pehlivanlı, ???, *a.g.e.*, s.129.

⁶⁶ Puaux, *a.g.e.*, s.52.

Milliyetçi İspanyol rejimi, Cebelitarık ve Fransa'nın Kuzey Afrika'daki sömürgeleri üzerindeki taleplerini açıktan dile getirmeye başladı.

Nisan'ın başına gelindiğinde, İtalyan ordusu Arnavutluk'u işgal etti. İngiltere ile Fransa'nın Almanya'yı yatıştırma çabaları, Avrupa'da saldırıya geçmek için gerekli hazırlıkları tamamlamayı bekleyen İtalya'ya zaman kazandırmıştı. İngiltere ile Fransa'nın, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük fedakârlıklarla korumaya çalıştıkları statüko temelinden sarsılmıştı.

Bu gelişmeler olurken, İngiltere ile Fransa, Mart sonunda Polonya'ya, Almanya'nın ilhakına karşı yardım güvencesi vermişlerdi. Arnavutluk'un işgalinden sonra, Yunanistan ve Romanya'ya da aynı doğrultuda yardımda bulunmayı vadettiler. İngiltere, Türkiye'nin de benzer bir güvenceden yararlandırılmasının gerekebileceğini Fransa'ya bildirdi.⁶⁷ Son gelişmeler üzerine, Almanya'yı yatıştırma politikasından onu durdurma politikasına kayan İngiltere, Türkiye'nin, olası çatışmada mutlaka kazanılması gereken bir müttefik olduğunu görmüştü.

Aynı tarihlerde, Sovyetler Birliği de Fransa'ya, Türkiye'yle arasındaki sorunları biran önce çözümlemesini tavsiye ediyordu.⁶⁸

b. Hatay Görüşmelerinde Zorluklar ve Türkiye-Fransa Gerginliği (Nisan 1939)

İşte bu ortam içinde Hatay konusunda görüşmelere başlama yetkisi alan Massigli, Hatay Meclisi'nin tek tarafı olarak ilân etmeyi planladığı Türkiye'ye bağlanma kararının ertelendiğini bildirdi.⁶⁹

Ne var ki, bu sırada, ajanslardan gelen bir haber, ilhak yönündeki görüşmelerin başlamasını engelledi: Haberde, Türkiye'nin Hatay'ı işgal etmek üzere güney sınırında yığınak yaptığı iddiası ortaya

67 Güçlü, *a.g.e.*, s.251'den; D.B.F.P., V, no.259, s.127-129, 4 Nisan 1939.

68 Bonnet, *La défense...*, *a.g.e.*, c.II, s.93.

69 Massigli'ye göre, kanılma kararı Türkiye'de yapılan erken seçimler sonunda göreve başlayacak yeni Meclis'in açılış gününe rastlanılabaktı (MAE, PM, no.11. Massigli'nin Ankara'dan 3 Nisan 1939 tarihli telgrafı).

atılıyordu.⁷⁰ Dışişleri Genel Sekreteri Menemencioğlu'yla görüşen Massigli ise, Ankara'nın söylentiyi yalanladığı bilgisini merkezine ilet-ti. Yine de Bonnet, Büyükelçi Davaz'ı *Quai d'Orsay*'e çağırarak, Türk askerinin Hatay'a girmesi halinde Fransa'nın da kayıtsız kalmayacağı uyarısında bulundu.⁷¹

Bu gelişme olduğu sırada, Hatay'ın elden çıkarılmasıyla Fran-sa'nın Doğu'daki tüm çıkarlarının zedeleneyeceğini savunan –parlamen-rodaki birçok sağ kanat milletvekili ve senatörün de üye olduğu Akde-niz Komitesi– ilhakla ilgili haberleri Bonnet nezdinde protesto etti. Fransız kabinesinde, muhalefetin tepkilerini yatıştırmak üzere, Ha-tay'daki Fransız garnizonunda bulunan asker sayısının artırılması ve İskenderun Körfezi'ne bir kruvazör gönderilmesi görüşüldü.⁷²

Türkiye'nin ilhak söylentilerini resmen yalanlaması üzerine her iki önlemin de uygulanmasından vazgeçilmiş olmakla birlikte, bu sıra-da iki ülke arasında oluşan gerginlik, Hatay'ın çözümüne yönelik gö-rüşmelerin bir kez daha gecikmesine yol açmıştır.

Massigli'nin Hatay için yetki almasının üzerinden bir aydan fazla geçmiş olmasına rağmen, sorun Nisan ortasında hâlâ çözüm yo-luna girmemişti. "Kruvazör olayı" türünden gerginlikler de çözüm sü-recini iyice yavaşlatıyordu. Muhalefetin ve kamuoyunun sağ görüşlü kesimlerinin tepkilerinden çekinip, Puaux'nun Suriye kamuoyunun olası protestolarıyla ilgili uyarılarını da gereğinden fazla önemseyen Dışişleri Bakanı Bonnet'nin de bu gecikmede önemli bir payı vardı.⁷³

Bu gelişmeler olurken, Massigli de Hatay'ın Türkiye'ye katıl-

70 Söylentinin kaynağının ne olduğu sonradan anlaşılmıştır: Türkiye'nin İngiltere-Fransa blokuna yakınlaşmasından kaygı duyan İtalya'nın Akdeniz'deki propaganda aracı Radio Bari ile Alman istihbaratının yayın organı Berlin Radyosu (T. Cemil, "Beyrut Mektupları", *Cumhuriyet*, 9 Ni-san 1939 ve Massigli, *a.g.e.*, s.125).

71 MAE, no.573, s.213 (Bonnet'nin Paris'ten Ankara'ya 4 Nisan 1939 tarihli telgrafı).

72 *A.g.e.*, PM, no.11 (Bonnet'nin Paris'ten 8 Nisan 1939 tarihli telgrafı) ve *a.e.*, no.7 (Lagarde'ın Paris'ten Massigli'ye 12 Nisan 1939 tarihli "kişiyce özel" mektubu).

73 Alman-İr alyan saldırganlığı karşısında ve tüm dış politika konularında dışişleri bakanıyla ters düşen Başbakan Daladier, bu dönemde dış politika konularını Bonnet yerine Dışişleri Genel Sek-reteri –ve Massigli'nin yakın arkadaşı olan– Léger'yle yakın temas halinde yürütmeyi tercih edi-yordu (Girault, *a.y.*, s.225).

masına tepki göstermesi beklenen Şam hükümetinin, Ankara'ya bir kez daha taksim önerdiğini haber veriyordu.⁷⁴

Bonnet, 5 Mayıs 1939 tarihli telgrafında, Hatay sorununu çözmek için Massigli'ye yeniden yetki verdi.⁷⁵ General Weygand'ın,* olması bir çatışmada Fransız Doğu Cephesi için zemin hazırlamak üzere yaptığı –sırasıyla Romanya, İran ve Türkiye'yi kapsayan– geziden sonra sunduğu rapor, Bakan'ın ikna edilmesinde etkili olmuştu.⁷⁶ Bonnet, Fransa'nın, Avrupa'da bir çatışma halinde Türkiye'nin kendi yanında yer almasını sağlamak amacıyla Hatay'ın ilhakı talebine boyun eğdiğini itiraf ediyordu.⁷⁷

Fransa, Hatay'ın ilhakını kabul ederken, bazı koşullar ileri sürmekten de geri kalmadı: Fransız ve Suriye kamuoylarını yatıştırmak üzere, Ermeni nüfusun çoğunlukta olduğu Akkâ Dağı'nın (Musa Dağı ve Kessab[Kesep]) Suriye topraklarında bırakılması, mandanın biçimsel olarak sürdüğünü göstermek üzere sembolik bir Fransız birliğinin Hatay'da kalması ve Bağdat Demiryolu'nun bir kesimi üzerinde Fransa'ya imtiyaz tanınması bu koşulların başlıcaları arasındaydı.⁷⁸

c. İttifaka Yönelik Türk-İngiliz Deklarasyonu

(12 Mayıs 1939)

İngiltere'nin Türkiye'deki etkinliğinin hızla arttığı görülen Almanya, 1939 ilkbaharında Ankara'daki diplomatik girişimlerini hız-

74 Bu öneri, Ankara'yı ziyaret eden Irak İçişleri Bakanı tarafından iletilmiş, ancak reddedilmişti (MAE, no.573, s.220-221. Massigli'nin Ankara'dan 26 Nisan 1939 tarihli telgrafı).

75 A.g.e., PM, no.11 (Bonnet'nin Paris'ten Massigli'ye 5 Mayıs 1939 tarihli "öncelikli" telgrafı).

(*) General Weygand, 1923-24'te Suriye ve Lübnan'da Yüksek Komiser olarak görev yapmıştı.

76 General Weygand'ın gezisine Ankara'nın dahil edilmesi, çözüm için desrek arayan Massigli'nin ısrarlı ricaları sayesinde mümkün olmuştur (A.g.e., Bodard'ın Tahran'dan 23 Nisan 1939 tarihli telgrafı ve Bonnet'nin Paris'ten 26 Nisan 1939 tarihli telgrafı). Weygand, Paris'e dönüşünde, hem de Daladier'ye, hem de Bonnet ile Léger'ye, "asıl olanın (yani Türkiye ile ittifakın), tali olanın (yani Hatay'ın) önüne çıkarılması gerektiğini" bildirdi. A.g.e., PM, no.7 (Weygand'ın Paris'ten Massigli'ye 5 Mayıs 1939 tarihli "özel" mektubu).

77 MAE, PM, no.11 (Bonnet'nin Paris'ten Massigli'ye 5 Mayıs 1939 tarihli "öncelikli" telgrafı).

78 Fransa'nın ilhaka karşılık öne sürdüğü koşullar için bkz: Massigli, a.g.e., s.199-201 ve MAE, PM, no.11 (Bonnet'nin Paris'ten Massigli'ye 11 Mayıs 1939 tarihli "öncelikli" ve "çok acele" telgrafı).

landırdı. Eski başbakan ve *Anschluss*'un mimarlarından Franz von Papen Nisan'da Ankara'ya büyükelçi olarak atandı.

Massigli, Almanya'nın bu çabalarının, bir çatışma halinde Türkiye'nin en azından tarafsız kalmasını sağlamaya yönelik olduğu görüşündeydi.⁷⁹

Doğu'daki güvenlik sistemini, Türkiye'yi de içine alacak biçimde tamamlamayı planlayan İngiltere ise, Hatay konusundaki pazarlıkları yakından izlemekteydi.⁸⁰

Fransa'nın tereddüt göstererek yeni istekler ileri sürmesi üzerine, Saracoğlu, Fransa'yla aralarında gerçek bir "güven bunalımı" doğduğunu, bu durumda üçlü bir ittifaka yönelik görüşmelerin askıya alındığını açıklayacağını İngiltere Büyükelçisi Sir Knatchbull-Hugessen'e bildirdi.⁸¹

Türkiye ile İngiltere, herhangi bir saldırı halinde birbirlerinin yardımlarına gideceklerini öngören bir anlaşma taslağı üzerinde ise görüş birliğine varmışlardı. Ancak, İngiltere, anlaşmanın Fransa'nın da katılacağı üçlü bir deklarasyonla duyurulmasını tercih ediyordu. Londra, Ankara'yı üçlü bir deklarasyona ikna etmesini Paris'ten istedi.⁸²

Türkiye'yi ikna etme görevi verilen Massigli, Ankara'nın Hatay konusundaki duyarlılığı yüzünden olumsuz cevap alacağını bildiğinden, bu misyonu ilgilili olarak, "korkuğum başına geldi" ifadesini kullanmıştır.⁸³ Bonnet, Fransa'nın da şimdi önem verdiği ittifaka yönelik üçlü bir deklarasyonun dışında kalma olasılığı karşısında, 1 Temmuz'a kadar Hatay sorununa çözüm bulunmasına rıza gösterdi.⁸⁴

79 A.g.e., (Massigli'nin Ankara'dan 11 Nisan 1939 tarihli telgrafı).

80 Nisan başında Paris'te Bonnet'yle görüşen İngiltere'nin eski Ankara Büyükelçisi Loraine, "yaklaşmakta olan çarşmayı dikkate alarak ... İngiliz meslektaşınızla yakın ilişki içinde, Türkiye'yle ... başlamış olduğunuz özel görüşmeleri (Hatay'ı) sonuçlandırdınız yararlı olur" demiştir (a.e., Bonnet'nin Paris'ten 10 Nisan 1939 tarihli telgrafı).

81 A.g.e., no.469, s.123 (Corbin'in Londra'dan İngiliz Dışişleri Bakanı'na atfen aktardığı, 10 Mayıs 1939 tarihli telgrafı).

82 A.g.e., PM, no.11 (Fransız Dışişleri'nden Ankara'ya 11 Mayıs 1939 tarihli şifreli telefona).

83 A.g.e., (Massigli'nin Ankara'dan 11 Mayıs 1939 tarihli "çok acele" telgrafı).

84 A.g.e., (Bonnet'in Paris'ten 11 Mayıs 1939 tarihli, "öncelikli" ve "çok acele" telgrafı).

Ancak, Türkiye, Hatay sorunu çözümlenmeden Fransa'yla ortak bir deklarasyona yanaşmayacağını Massigli'ye bildirdi.⁸⁵ Ocak'tan beri yitirilen zamanı gözönünde bulunduran Türk hükümeti, Fransa'nın, Hatay'la ilgili olarak verdiği sözden yeni bir manevrayla dönmelerinden kuşkulanyordu.

Bu durumda, Fransa'yı dışarıda bırakan Türk-İngiliz Deklarasyonu 12 Mayıs 1939'da açıklandı. İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain'in Avam Kamarası'nda ve Türkiye Başbakanı Refik Saydam'ın* da TBMM'de okudukları Deklarasyon'da, iki ülkenin uzun süreli bir nihai antlaşma yapma kararlılıkları ortaya konulmakraydı, Türkiye ile İngiltere, Akdeniz'de savaşa sonuçlanacak bir saldırı durumunda yardımlaşma içine girecekler, Balkanlar'da ise güvenliği saracak herhangi bir gelişme karşısında birbirlerine damşacaklardı.⁸⁶ Deklarasyon'un ve öngörülen antlaşmanın herhangi bir ülkeye yöneltilmediği de ayrıca vurgulanıyordu.

Massigli'nin ısrarlı uyarılarına rağmen, Hatay konusunu çözümlemek için son adımı bir türlü atamayan Fransa, ittifaka yönelik deklarasyonun da dışında kalıyordu.

Öte yandan, İngiltere ile Fransa, Mihver devletlerinin ilerlemesini durdurmak üzere başlattıkları girişimler çerçevesinde, Nisan 1939'da, Sovyet Rusya'yla da temasa geçmişlerdi.⁸⁷ Türk-İngiliz Deklarasyonu, bu yakınlaşmayı da destekler nitelikteydi. Türkiye'nin gerçekçi dış politikasında Sovyetler'le işbirliğinin jeopolitik bir önemi olduğunu vurgulayan Massigli, Bonnet'ye gönderdiği mektupta, "Türk hükümetinin, Almanya'nın Doğu Avrupa'daki ilerlemesinin

Massigli ise, TBMM 15 Haziran'da ratile gireceğinden, Türk tarafının 1 Temmuz tarihini çok geç bulduğunu bildirmiştir (a.e., Massigli'nin 12 Mayıs 1939 tarihli telgrafı).

85 A.g. ve Massigli, a.g.e., s.160-161.

(*) Saydam, Celâl Bayar'ın istifası üzerine 25 Ocak 1939'da başbakan olmuştu.

86 Türk-İngiliz Deklarasyonu'nun ayrıntıları için bkz: Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları...*, a.g.e., s.600-601 ve *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Montreux...*, a.g.e., s.202-203.

87 İngiltere, Sovyetler'den bir saldırı halinde komşularına destek vermesini istemişti. Sovyetler ise, Polonya ve Romanya'ya yardım sağlamak üzere, Fransa, İngiltere ve kendisinin kanlıcağı bir üçlü ittifak önermişti (Crozier, a.g.e., s.152).

Sovyet desteği olmadan durdurulamayacağı inancında olduğunu” belirtiyordu.⁸⁸

Türkiye, Mihver’e karşı, Doğu’da kurulacak savunma sistemi içinde vazgeçilmez bir yere sahipti.

d. Hatay’ın Türkiye’ye Katılması ve İttifaka Yönelik Türk-Fransız Deklarasyonu (23 Haziran 1939)

Hatay konusundaki görüşmeler Mayıs ortasında yeniden başladı. Fransa, bu defa da ilhakın yürürlüğe girme tarihi olarak 1 Ocak 1940’ı önerdi. O tarihe kadar, Hatay’da bulunan Fransız askerlerinin ve diğer görevlilerinin geri dönüşü sağlanıp, Sancak’tan Suriye ve Lübnan’a göç etmek isteyenlere de zaman tanınacaktı.⁸⁹ Fransa’nın koşulları ve çekinceleri yüzünden, Massigli ile Türk dışişleri yetkilileri arasındaki görüşmeler tüm Mayıs ayı boyunca aralıklarla sürdü.

Bu sırada, Almanya ile İtalya, İngiltere ve Fransa’nın ittifak arayışları karşısında, 22 Mayıs 1939’da Çelik Pakt’ı kurarak aralarındaki işbirliğini ittifaka dönüştürdüler. Türkiye’nin İngiltere ile ittifak yoluna girmiş olması, her iki ülkeyi de rahatsız ediyordu. Almanya ve İtalya, Hatay’ın Türkiye’ye bırakılması için İngiltere’nin Fransa’yı zorladığına, hatta Türkiye’ye bırakılacak toprakların arasına Halep’in de dahil edileceğine dair söylentiler çıkararak Arap ülkelerinin kamuoyunu yanlarına çekmeye uğraşıyorlardı.⁹⁰

İngiltere ise, Hatay konusunda Fransa’ya doğrudan baskı yapmamakla birlikte, Türkiye’yle başlattığı ittifak sürecini sonuçlandırmak ve Türkiye’nin Akdeniz’de Yunanistan için kabul ettiği güvenceyi Balkanlar’da Bulgaristan ve Romanya için de vermesini sağlamak üzere acele ediyordu. Londra’dan Paris’e gönderilen bir raporda, Fran-

⁸⁸ A.g.e., no.7 (Massigli’nin Ankara’dan Bonnet’e 18 Mayıs 1939 tarihli mektubu).

⁸⁹ A.g.e., no.9 (“İskenderun Sancağı’nın Statüsü Hakkında Bakan İçin Hazırlanan ‘Gizli’ Not”, 12 Mayıs 1939).

⁹⁰ Almanya ve İtalya’da çıkan haberlerle ilgili olarak bkz: A.g.e., no.469, s.118-125 (François-Poncet’in Roma’dan 30 Nisan ve 19 Mayıs 1939 tarihli telgrafı); a.e., no.470, s.99-100 (Berlin’den 2 Haziran 1939 tarihli telgraf) ve Ömer Rıza Doğrul, “Yine Arapları Kışkırtmak”, *Tan*, 10 Haziran 1939.

sız basınında çıkan haberlerde belirtildiği gibi, Hatay sorunuyla ilgili anlaşmanın çok yakında gerçekleşme olasılığının bulunup bulunmadığı soruluyordu.⁹¹

Haziran ortasından itibaren, Hatay görüşmelerinin anlaşmayla sonuçlanacağı belli oldu. Türk basınında da, Türk-Fransız dostluğunu öven yazılar çıkmaya başladı.⁹² Massigli, Saracoğlu'nun, Türk-Fransız Deklarasyonu'nun Bonnet ile Davaz arasında Paris'te, Hatay Anlaşması'nın da kendisiyle Massigli arasında Ankara'da imzalanması önerisini bakanına iletti.⁹³ Bonnet bu öneriyi kabul etti.

İttifaka yönelik Türk-Fransız Deklarasyonu 23 Haziran 1939'da Paris'te, Hatay'ın Türkiye'ye ilhakını öngören Türkiye ile Suriye Arasında Toprak Sorunlarının Kesin Çözümüne İlişkin Anlaşma da aynı gün Ankara'da imzalandı.⁹⁴ Önce ikinci belgeyi ele alalım:

Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmasını sağlayan belge, anlaşma metninin yamsıra, bir protokol ile tutanaktan oluşuyordu. Anlaşma'nın 1. maddesinde, Türkiye'ye bırakılan toprakların sınırları ayrıntılı olarak belirtildikten sonra,⁹⁵ bu topraklarda bulunan Fransız güçlerinin 23 Temmuz 1939'a kadar çekilmeleri öngörülüyordu. Anlaşma'nın vatandaşlıkla ilgili 2., 3., 4. ve 5. maddelerinde, bu topraklarda yaşayanların Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olacakları, ancak, halihazırda yaşayanların isterlerse altı ay içinde Suriye ya da Lübnan vatandaşlığına geçmeye karar verebilecekleri ve vatandaşı olacakları ülkeye 18 ay içinde taşınabilecekleri, taşınırken de gayrimenkullerini isterlerse tasfiye edebilecekleri, taşınır mallarını ise yanlarında götürebilecekleri hükmü yer alıyordu. 6. maddeye göre, Fransa'nın İskenderun'daki askeri mezarlığı Fransız toprağı sayılacak ve başında bir

91 MAE, PM, no.10 (Paris'te, Dışişleri'nden Ankara'ya 4 Haziran 1939 tarihli telgraf).

92 Bkz: Ahmet Şükrü Esmet, *Utus*, 15 Haziran 1939; Yunus Nadi, *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1939 ve Fazıl Ahmed Aykaç, *Akşam*, 17 Haziran 1939.

93 MAE, no.470 (Syrie-Libau, 1936-1940), s.3 (Massigli'nin Ankara'dan 21 Haziran 1939 tarihli telgrafı).

94 Anlaşma metni için bkz: *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları...*, a.g.e., s.581-589 ve *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Montreux...*, a.g.e., s.183-186.

95 Türkiye-Suriye sınırı karma bir sınır komisyonu tarafından çizilecekti.

Fransız bekçi bulunacaktı. 7. madde uyarınca, Türkiye Suriye'nin toprak bütünlüğünü ve iç huzurunu tehdit eden her türlü eylemi kınayıp, kendi topraklarından bu amaçla başlatılabilecek eylemleri yasaklayacak ve bastıracaktı. 8., 9. ve 10. maddelere göre, Suriye adına Fransa ve Türkiye, birbirlerinin ülke güvenliğine ve rejimine yönelik eylemlere engel olacaklarını belirterek, 30 Mayıs 1926 tarihli Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi'nin yeni bir anlaşma imzalanmasını sağlamak üzere, 15 Mart 1940'a kadar geçerli kalması üzerinde anlaşıyorlardı. 11. maddede de, Anlaşma'nın onay belgelerinin değişimiyle 22 Temmuz 1939'da yürürlüğe girmesi öngörülüyordu.

Anlaşma'nın ekinde yer alan Protokol'de, Hatay'ın Türkiye'ye bağlanması sonucu, bu topraklardan ayrılacaklara ait mal, hak ve çıkarların devriyle ilgili düzenlemeler yer aldı. Fransız uyruklu gerçek kişilere ait, Hatay'da kalacak haklar ve taşınmazlar karşılığında, Türkiye Fransa'ya 35 milyon Fransız Frangı ödeyecekti. Tüzel kişiler ise taşınabilir mallarını ve paralarını Hatay dışına serbestçe götürebileceklerdi. Ayrıca, Payas-İskenderun demiryolu hattı da Türkiye'ye devredilecekti.

Anlaşma'nın ekindeki Tutanak'ta ise, malvarlıklarını Hatay dışına götürmek isteyen gerçek ve tüzel kişilerin uyacakları kambiyo koşulları sıralanıyordu.

Türk-Fransız Deklarasyonu'na gelince: Türkiye ile Fransa, Doğu Akdeniz ve Balkanlar'da güvenliği koruma kararlılıklarını ortaya koyarak, 12 Mayıs Türk-İngiliz Deklarasyonu'nun üç taraflı hale gelmesini sağladılar.

Ayrıca Bonnet, yine aynı tarihte yayınladığı bir bildiride, Fransa'nın Suriye ve Lübnan'daki "misyonu"ndan üçüncü taraflar lehine vazgeçmek niyetinde olmadığını açıkladı.⁹⁶ Bonnet'nin bu bildirisi, Doğu Akdeniz bölgesine ve özellikle Suriye'ye yönelik propaganda çalışmalarını yoğunlaştıran İtalya'nın girişimlerine bir cevap niteliğindedir.

Massigli, 24 Haziran'da Ankara'dan gönderdiği telgrafta, Almanya'nın Polonya'ya saldırmaya hazırlandığı, Avrupa'da çatışmanın yaklaştığı bir dönemde Türkiye'yle imzalanan deklarasyonun önemini vurguluyordu.⁹⁷ Büyükelçi Massigli, geç kalınmamış olsa, Türkiye'den daha iyi koşullar elde edilebilmesinin de mümkün olabileceğini ekliyordu. Massigli'ye göre, bu anlaşmalar, Hatay konusunda büyük kararlılık göstermiş "Ebedi Şef" Atatürk'ün ölümünden sonra, İnönü'nün "Milli Şef" konumunu pekiştirmesi ve Türkiye'nin itibarlı bir müttefik olarak Fransa ile İngiltere'nin safına çekilmesi anlamına geliyordu.

Hatay Meclisi, Anlaşma daha yürürlüğe girmeden, 29 Haziran'da oybirliğiyle Türkiye'ye katılma kararı verdi. Bu kararın TBMM'de 30 Haziran'da onaylanmasıyla, Hatay, Türkiye Cumhuriyeti'nin 63. vilayeti oldu. Hatay hükümeti yetkilerini Türkiye'nin Olağanüstü Temsilcisi Cevat Açıkalın'a devretti. Hatay Egemenlik Cemiyeti'nin eski Genel Sekreteri ve Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer de Hatay Valiliği'ne getirildi.

23 Temmuz'da Antakya kışlasında yapılan bir törenle de, Türk ve Fransız birlikleri arasında devir-teslim gerçekleştirildi.

2. Türkiye'ye Katılma Sonrasındaki Tepkiler

a. Türkiye, Fransa, İngiltere ve Suriye'nin Tepkileri

Hatay'ın üç yıl süren bir mücadele sonunda Türkiye'ye katılması, hem Hatay'da, hem de Türkiye'de coşku ve sevinç gösterileri ile karşılandı. Türk kamuoyu ile basını, sorunun başlangıcından beri Türk tezinin tartışılmaz haklılığı konusunda görüş birliği içindeydi. Hatta, hükümetin zaman zaman uluslararası politik dengeleri ve uluslararası hukuku dikkate alarak attığı temkinli adımlar bile Türk basınında eleştirilmişti.

Hatay'da çözüme ulaşılmasından sonra Türk basınında çıkan yazılarda, Türk-Fransız-İngiliz dostluğu öne çıkarılırken, Almanya ile

İtalya'nın Hatay sorusunda Türkiye'nin haklılığına gölge düşüren tavrı kınanıyordu.⁹⁸

Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına Fransa'da gösterilen tepkiler ise başlıca iki grupta toplanabilir:

"Fransa'nın İmparatorluğu'ndan taviz verdiğini" savunan sağcı ve muhafazakâr çevreler hükümeti şiddetle eleştirdiler. 24 Haziran tarihli *Action Française* dergisinde, Akdeniz Komitesi üyelerinin, Fransa'nın Doğu'daki geleneksel çıkarlarının büyük bir darbe aldığını ve yüzyıllardır Musa Dağı'nda yaşamakta olan Ermeni nüfusun tehdit altında kaldığını öne süren bir protestosu yayımlandı.⁹⁹ Komite'nin başkanı senatör Louis Marin, Anlaşma'nın imzalanmasının kesinleştiği 17 Haziran tarihinde kaleme aldığı bir yazıda, "Fransa'nın sömürge topraklarından bir parçanın bile başka devletlere terkedilmesine göz yummayacaklarını" ilân etti.¹⁰⁰ Muhafazakâr parlamenterleri bünyesinde toplayan Cumhuriyetçi Federasyon da aynı doğrultuda tavır aldı.

Buna karşılık, Fransa'nın İngiltere'yle işbirliği içinde Almanya ve İtalya'yı durdurma politikasını destekleyen solcu ve ılımlı çevreler, Hatay'ın Türkiye'ye bırakılmasının uluslararası koşulların dikte ettiği bir zorunluluk olduğu görüşünü dile getirdiler.¹⁰¹

İngiltere'nin tepkisine gelince: Hatay'ın çözüme kavuşması, Türkiye'yle ittifak imzalamaya hazırlanan İngiltere'de genel olarak olumlu karşılandı.¹⁰² Ancak, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının Arap dünyasında İngiltere'nin nüfuz alanındaki ülkelerde doğuracağı tepkilerden çekinen bazı çevreler, Hatay'a uluslararası hukuk dışında bir

98 Bkz: Falih Rıfkı Atay, *Ulus*, 26 Haziran 1939 ve Hüseyin Cahit Yalçın, *Yeni Sabah*, 29 Haziran 1939.

99 MAE, no.470, s.139 (24 Haziran 1939 tarihli *Action Française*'den).

100 A.g.e., PLM (Louis Marin, "La Clarté", *La Nation*, 15e Année, no.24, 17 Haziran 1939).

101 Fransızsiyasetçevreleri, kamuoyu ve basınında Hatayla ilgili tepkiler için bkz: Thobie, "Le nouveau cours des relations franco-turques...", a.g.e., s.17; Massigli, a.g.e., s.53-54 ve 127-128. Ayrıca, MAE, no.470 s.93 (Wladimir d'Ormesson, *Le Figaro*, 23 Haziran 1939) ve a.e., s.138 (Gabriel Péri, *l'Humanité*, 24 Haziran 1939).

102 A.g.e., s.102-103 (Corbin'in Londra'dan Paris'e 24 Haziran 1939 tarihli telgrafından, *Yorkshire Post*, 24 Haziran 1939).

çözüm bulunmasının herhangi bir nedenle meşru gösterilemeyeceğine dikkati çektiler.¹⁰³

Şimdi de Suriye'nin tepkisini ele alalım: Hatay Türkiye'ye katıldığı sırada, Suriye'de karışık bir siyasal ve toplumsal ortam vardı. Mayıs ayında Paris'e giden Puaux,¹⁰⁴ 1936 Antlaşması'nı Fransa'nın istekleri doğrultusunda gözden geçirmek üzere yetki almıştı.

O sırada, Lazkiye, Dürzi Dağı ve el-Cezire'de, 1936 Antlaşması'na aykırı olarak özerk yönetimler oluşturuldu. El-Atasi, durumu protesto ederek cumhurbaşkanlığı görevini bıraktı.¹⁰⁵ Bunun üzerine Puaux, hükümetinden aldığı yetkiye dayanarak, Suriye Meclisi'ni Haziran ortasında feshedip Anayasa'yı askıya aldı ve yönetimi kendi atadığı görevlilere devretti.¹⁰⁶ Suriye'de manda yönetimine geri dönmüştü.

İşte bu ortamda, Hatay'ın Türkiye'ye katılması haberi, Suriye'de büyük tepkiyle karşılandı. Meclis Başkanı Faris el-Khuri ile yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Nasuh el-Buhari, Fransız Meclisi'ne ve MC'ye gönderdikleri protestolarda, Hatay'ın Türkiye'ye bırakılması yönündeki kararın durdurulmasını isteyerek, Suriye'nin haklarını saklı tuttuklarını bildirdiler.¹⁰⁷ El-Khuri ve el-Buhari'ye göre, Fransa Hatay'ın ilhakına izin vererek uluslararası hukuku ve Suriye'nin haklarını çiğnemişti. Ayrıca, Suriye, Türkiye'nin karşı yöndeki taahhüdüne rağmen, Hatay'ı Ankara'nın yeni taleplerinin izleyeceği görüşündeydi.

103 A.g.e., no.471 (Sandjak d'Alexandrette, 1-23 Juiller 1939), s.211-212 (Corbin'in Londra'dan Paris'e 20 Temmuz 1939 tarihli telgrafından, M. Geffries, *Times*, 20 Temmuz 1939).

104 Kısa süren Lütfi el-Haffar kabinesinden sonra, çeşitli hükümet kurma girişimleri başarısız olmuştu. Suriye Meclisi, 1936 Antlaşması'nda öngörülen ilkelerin savunulması konusunda ısrarlıydı. Bu koşullar altında Puaux, Cumhurbaşkanı Haşim el-Atasi'nin Meclis'i feshetmemesi durumunda, kendisinin bu işi yapmak zorunda kalacağı inancındaydı (A.g.e., no.588, s.87. Puaux'ın Paris'ten 24 Mayıs 1939 tarihli telgrafı).

105 Suriye'de 1939 yılı ilkbahar ve yaz aylarındaki gelişmeler için bkz: Longrigg, a.g.e., s.236-237.

106 MAE, no.573, s.243-246 (Puaux'un Beyrut'tan 15 Haziran 1939 tarihli telgrafı).

107 A.g.e., no.471, s.8-10 ([Yüksek Komiserlik görevlisi] Pierre'in 1 Temmuz 1939 tarihli telgrafı) ve a.e., s.11-12 ([Şam'da görevli] Leusse'ün 1 Temmuz 1939 tarihli telgrafı).

Suriye'deki tüm siyasal partiler de, birer bildiri yayınlayarak, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını tanımayacaklarını bildirdiler.¹⁰⁸

Suriye ile aynı doğrultuda hareket eden diğer bazı Arap ve Müslüman ülkeleri de Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına tepki gösterdi.¹⁰⁹

b. Almanya ve İtalya'nın Tepkileri

23 Haziran 1939 anlaşmalarına karşı Almanya'nın tepkisini daha iyi değerlendirebilmek için önce biraz geriye gidelim: İngiltere'nin Doğu Avrupa'da bir güvenlik sistemi kurarak Almanya'yı durdurma politikası izlemesi karşısında, Hitler de Polonya'ya yönelik ilhak politikasına hız vermişti. Almanya, 1939 Mayıs ayında, Polonya'yla 1934'te yaptığı saldırmazlık antlaşmasını tanımadığını ilân etti. Hemen ardından da Danzig'in* Almanya'ya bağlanması yolundaki çalışmalarını hızlandırdı. Avrupa'da çatışma artık çok yakındı.

Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen, 12 Mayıs'da Türk-İngiliz Deklarasyonu'nun yayınlanmasından sonra, "Almanya'nın 20 yıllık diplomatik yatırımının boşa gittiğini ve Doğu Akdeniz'de güç dengesinin tümüyle değiştiğini" söylemişti.¹¹⁰ Türk-İngiliz yakınlaşmasını önleyemeyen Almanya, Türkiye'ye yönelik politika ve propagandasını, Mayıs ayından itibaren Hatay'ın çözümünü ve Türk-Fransız Deklarasyonu'nu geciktirmek üzerinde yoğunlaştırmıştı.

İşte bu ortamda, 23 Haziran 1939 anlaşmaları açıklandıktan sonra, Almanya hemen tepki göstererek, yapılan düzenlemelerin ken-

¹⁰⁸ Pehlivanlı, et.al., *a.g.e.*, s.135'ten, BCA., (030.10225.515.22) 402.627, bkz. Ek 37.

Milli Blok'un 27 Haziran 1939 tarihli protesto bildirisi şu ifadelerle sona ermekreydi. "Görünüşe bakılırsa, bu zayıf baltın (Suriyelilerin) hakları uluslararası koşullar yüzünden feda edilmiştir. Ancak, güçlülük ve zayıflık ebedi değildir." (MAE, no.470, s.197).

¹⁰⁹ *A.g.e.*, s.173 (Kalküta Başkonsolosu Dubois'nın 26 Haziran 1939 tarihli mektubunda aktardığı Bengal Başbakanı Fazl-ül Hak'la konuşması) ve *a.e.*, no.471, s.14-15 (Kudüs Muavin Konsolosu Zimmermann'ın 1 Temmuz 1939 tarihli mektubundan, *Falastin*, 24 Haziran 1939).

(*) Almanca konuşan nüfusun çoğunlukta olduğu Balık kıyısındaki Danzig, Birinci Dünya Savaşı sonunda, MC denetiminde bir "serbest liman" statüsü altına konularak, buradan Polonya'ya, denize açılan bir koridor verilmüştü. Ancak Nazi yanlısı güçler, Danzig'in yeniden Almanya'ya katılması için 1930'lardan itibaren yoğun faaliyet gösteriyorlardı.

¹¹⁰ Güçlü, *a.g.e.*, s.271'den, MAE, no.628, s.151-152 (Coulondre'un Berlin'den 10 Haziran 1939 tarihli telgrafı).

disine yönelik İngiliz komplosunun bir sonucu olduğunu ilân etti.¹¹¹ Oysa, ayıu Almanya, bir yıl önce Südetler üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için çalıştığı bir sırada, Türkiye'nin Hatay politikasına destek vermişti.¹¹²

İtalya'nın tepkisine gelince: Hatay'ın Türkiye'ye katılması karşısında en şiddetli tepkiyi, Doğu Akdeniz'deki durumunun sarsıldığını gören İtalya gösterdi. 23 Haziran'dan sonra, başta *-Popolo di Roma, Giornale d'Italia, Lavoro Fascista* gibi- faşist hükümetin yayın organları olmak üzere, İtalyan basınında, mandası altındaki bir toprağı Türkiye'ye bırakmak suretiyle Fransa'nın uluslararası hukuku çiğnediğini vurgulayan yazılar yayımlandı.¹¹³ İtalyan gazeteleri, bir yandan Doğu Akdeniz'de İtalya'nın karşısındaki ittifaka katılan Türkiye'yi uyarırken, diğer yandan da Suriye'yi ve tüm Arapları kışkırtıyorlardı.

İtalyan hükümeti de tepkisini Paris Büyükelçisi Guariglia'nın Bonnet'ye verdiği bir notayla dile getirdi.¹¹⁴ İtalya notada, 1920 San Remo Konferansı'ndaki müttefik devletlerden biri olarak, Hatay'ın Türkiye'ye bırakılmasına rezerv koyduğunu bildiriyordu. Fransa, İtalya'daki diplomatik temsilcilerinin farklı görüşlerine rağmen,¹¹⁵ İtalyan notası karşısında bir süre sessiz kaldı. Nihayet, Bonnet 22 Temmuz'da notaya verdiği cevapta, Hatay'ın Türkiye'ye bırakılmasının San Remo kararlarının değil, Fransa'nın 20 Ekim 1921 Franklin-Bouillon Anlaşması'ndan doğan yükümlülüklerinin bir sonucu olduğunu belirtti.¹¹⁶

111 "Alman gazeteleri ... (Hatay'ın) İngiltere'nin kuşatma sistemine kaolması için ortağına (yani Fransa'ya) öderdiği bir bedel olduğunu göstermeye çalışıyorlar" (MAE, no.470, s.98. Vaux Saint-Cyr'in Berlin'den 24 Haziran 1939 tarihli telgrafı).

112 A.g.e., s.204-205 (Coulondre'un Berlin'den 27 Haziran 1939 tarihli telgrafı).

113 A.g.e., s.76 (François-Poncet'in Roma'dan 23 Haziran 1939 tarihli telgrafından, *Popolo di Roma*, 23 Haziran 1939); a.e., no.471, s.80-81 (François-Poncet'in Roma'dan 10 Temmuz 1939 tarihli telgrafından, *Popolo di Roma*, 10 Temmuz 1939) ve a.e., s.79 (François-Poncet'in Roma'dan 10 Temmuz 1939 tarihli telgrafından, *Lavoro Fascista*, 10 Temmuz 1939).

114 A.g.e., no.573, s.265 (Guariglia'nın Bonnet'ye sunduğı 10 Temmuz 1939 tarihli nota).

115 Büyükelçi Saint-Cyr, İtalya'ya Amavutluk'da yaptıklarının hatırlatılmasını isterken (a.e., no.471, s.129. Saint-Cyr'in Roma'dan 13 Temmuz 1939 tarihli telgrafı), Müsteşar Guérin "İtalya'nın uluslararası satranç tahtasına sürdüğü bir piyon olan notaya uygun bir cevap verilmesi gerektiği"ni belirtiyordu (a.e., s.153-156. Guérin'in Roma'dan 15 Temmuz 1939 tarihli telgrafı).

116 A.g.e., s.240-241 (Bonnet'nin Guariglia'ya 22 Temmuz 1939 tarihli mektubu).

Bonnet, mektubunda 23 Haziran anlaşmalarının Türkiye-Suriye ilişkilerinin düzeltilmesi amacını da taşıdığını, ayrıca, Fransa'nın imzalanan metinleri MC'ye sunacağını da ekliyordu.

Hatay'la ilgili Türk-Fransız anlaşması, zaten gergin olan Fransız-İtalyan ilişkileri için yeni bir darbe olmuştu.

c. Diğer Ülkelerin Tepkileri

Hatay'ın çözümü karşısında diğer ülkelerin gösterdikleri tepkiler de Avrupa'daki bloklaşma içinde aldıkları yere paralel nitelikteydi. Örneğin, Alman tehdidi altındaki Romanya'da, hükümet ve basın genelde sessiz kalmayı yeğlerken, Bulgaristan'da gazeteler Alman basınında çıkan eleştirileri aktarmakla yetinmiştir.¹¹⁷

Hatay konusunda daha önce herhangi bir siyasi tepki vermeyen ABD ise, Hatay'daki çıkarları ve özellikle yürütülmekte olan arkeolojik kazılarla ilgili olarak, Fransa'dan güvence istedi.¹¹⁸

Özetle, Hatay sorununun çözümü, çatışmanın eşliğindeki Avrupa'da ve genel olarak dünyada, Doğu Akdeniz'de ve Balkanlar'da dengeyi değiştirmesinin önemli göstergelerinden biri biçiminde yorumlanmıştır.

d. Sorunun Çözümünden Sonra MC'ye Götürülmesi

Hatay'da anlaşmaya yönelik görüşmeler sürerken, varılan çözümün MC'deki sunuş biçimi *Quai d'Orsay*'de tartışılmıştı.¹¹⁹ Bu tartışmalarda, Massigli, anlaşmalar Haziran sonundan önce tatile girecek olan TBMM'de onaylanacağından, Hatay'la ilgili metinleri Mandalar Daimi Komisyonu toplantısı sona erene kadar gizli tutmanın mümkün olamayacağı yolunda görüş bildirmişti.¹²⁰ Daha sonra, Fransız dışişlerinde şu görüş ağırlık kazanmıştı: Mandalar Daimi Komisyonu'nda

¹¹⁷ A.g.e., no.470, s.177 ('Thierry'nin Bükreş'ten 26 Haziran 1936 tarihli mektubu) ve a.e., s. 189-190 (Baclen'in Sofya'dan 27 Haziran 1939 tarihli telgrafı).

¹¹⁸ A.g.e., no.573, s.263 (ABD Büyükelçiliği'nin Fransız Dışişleri'ne 6 Haziran 1939 tarihli notu).

¹¹⁹ Bkz. bu kitapta s.182.

¹²⁰ A.g.e., no.11 (Massigli'nin Ankara'dan 24 Mayıs 1939 tarihli telgrafı).

Hatay konusu açıldığında, Seçim Komisyonu'nun son raporunun ele alınacağı bir tartışma başlatmaktan kaçınılarak, sorunun uluslararası ortamın gerekleri doğrultusunda çözüldüğü yolunda bir açıklama ile yetinmek.¹²¹

Mandalar Daimi Komisyonu'nda yapılan görüşmelerde, Fransa delegesi De Caix, bazı üyelerin, Fransa'nın, kendi mandasına bırakılan toprakları başka bir devlete devrederek Manda Senedi'ni çiğnediği yönündeki eleştirileri karşısında, kararın "uluslararası siyasal ortamın zorlamasıyla alındığını belirtmek durumunda kaldı."¹²² De Caix, konuşmasında, artık fiilen Türkiye'ye ait olan bir toprak parçasıyla ilgili tartışmanın Komisyon'un gündeminden çıkarılmasını da istedi.

1 Eylül 1939'da savaşın patlamasından sonra MC organlarının çalışamaz duruma gelmesiyle, Hatay uluslararası gündemden bir sorun olarak tümüyle çıkmış oldu.¹²³

II. ÇÖZÜMDEN SONRAKİ GELİŞMELER

A. Türkiye'ye Katılmadan Sonra Kalan Sorunlar

1. Genel Olarak

Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra, bu toprağın el değiştirmesinden ya da yapılan anlaşmalardan doğan bazı sorunlar, Türk-Fransız ilişkilerini de etkiledi. Bu sorunların herhangi biri, Türkiye ile Fransa arasında yeniden kurulan dostluk ve işbirliğini etkilememekle birlikte, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından 1940 yılının başlarına kadar taraflar arasında yine de tartışma konusu oldu.

23 Haziran Anlaşması'nda yeni Hatay vilayetinin sınırları belirtilmekle birlikte, sınırın çizilmesi işi iki tarafın temsilcilerinden oluşacak karma sınır komisyonuna bırakılmıştı.¹²⁴ Fransa'nın, Ermeni nü-

¹²¹ A.g.e., no.573, s.248-251 (De Caix'in, Charvériat eliyle Léger'in onayına sunduğu 15 Haziran 1939 tarihli not).

¹²² Khadduri, a.y., s.424-425.

¹²³ Sanjian, a.y., s.381.

¹²⁴ Bkz. bu kitapta s.211'de 95 no'lu dipnot.

fusun yoğunluğunu öne sürerek üzerinde durduğu Akkâ Dağı sorunu¹²⁵ ise, Musa Dağı'nın Hatay'da kalması, Kesep'in de Suriye'ye bırakılması biçiminde çözümlenmişti.

Ancak, bölgede bulunan Teknecik Suyu'nun paylaşımı, iki taraf arasında uzun süre tartışıldı.¹²⁶ Hatta, bir ara gerginliğin tırmanması üzerine, sınırda bulunan Türk karakolu yetkilileri Fransızlara ultimatö verildi.¹²⁷ İki taraf da konumlarından taviz vermeyince, karma sınır komisyonunda çözülemeyen sorun, Eylül 1939'da Ankara'da yapılan diplomatik görüşmelerin gündemine taşındı. Türkiye, Teknecik Suyu'nun kendi sınırlarında kalmasına karşılık, Suriye'ye bırakılan Kesep'de yaşayanların kuraklık zamanında bu kaynaktan yararlanmalarına izin verebileceğini belirtti. Massigli'nin olumlu görüşüne ve *Quai d'Orsay*'in onayına rağmen, Puaux'nun karşı çıkması üzerine, bu sorun daha uzun süre sürüncemede kaldı.¹²⁸ Türkiye'nin önerisine Beyrut'un ancak Mart 1940'da onay vermesinden sonra, bu sınır anlaşmazlığı Teknecik Suyu Türkiye'de kalmak üzere giderilmiş olacaktır.

2. Ekonomik ve Mali Sorunlar

Türk-Fransız Deklarasyonu yayınlanır yayınlanmaz, Türkiye Fransa'ya başvurarak, ortak savunma sisteminin finansmanı için mali yardım talebinde bulundu.¹²⁹ Massigli de, "Türkiye'nin silahlandırılmasını (isteyip), aynı zamanda bundan sağlanacak 'manevi' yararın ise

¹²⁵ Bkz bu kitapta s.207.

¹²⁶ Massigli, 11 Ağustos 1939'da Paris'e gönderdiği bir telgrafta, konunun, sınırın iki tarafındaki Türk ve Fransız karakolları arasında çanşmaya yolaçabilecek bir anlaşmazlık oluşturabileceğine dikkat çekiyordu (MAE, no.472, Sandjak d'Alexandrette, 24.07-13.08.1939, s.119. Massigli'nin Ankara'dan Paris'e 9 Ağustos 1939 tarihli telgrafı).

¹²⁷ A.g.e., s.156-160 (Hauteclouque'un Beyrut'tan Paris'e 11 Ağustos 1939 tarihli telgrafı).

¹²⁸ A.g.e., no.473 (Syrie-Liban, 1936-1940), s.162 (Léger'nin Paris'ten Ankara'ya ve Beyrut'a 27 Eylül 1939 tarihli telgrafı) ve a.e., s.176-178 (Puaux'nun Beyrut'tan Paris'e 29 Eylül 1939 tarihli telgrafı).

¹²⁹ A.g.e., PM, no.11 (Massigli'nin Ankara'dan 21 Temmuz 1939 tarihli telgrafı). Massigli'nin olumlu görüşüne rağmen, Fransız dışişleri arşivinde, İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yılında Türkiye'ye mali yardım yapıldığına dair herhangi bir belge bulunmamaktadır.

İngiltere'ye bırakılmasının siyasal bakımdan uygun olmayacağı" görüşüyle söz konusu talebi destekledi.

Sorunun çözümünden sonra, Hatay'da bırakılan mallar karşılığında tüzel kişilere yapılacak ödemelerde, özellikle Türkiye'nin kambyo rejimindeki kısıtlamalar nedeniyle, çeşitli sorunlar yaşandı. Bu sorunlardan bazılarının çözümü 1940 yılı ortalarına, hatta sonuna dek sarkmıştır:

Massigli, daha protokol imzalanır imzalanmaz, bazı Fransız şirketlerin, hükümetini aracı kılarak, Türk hükümetinden büyük meblağlar talep ettiklerine dikkati çekiyordu.¹³⁰ Bunlar arasında yer alan Fransız Petrol Şirketi, yabancı ortakları *Iraq Petroleum Company* ve *Petroleum Concessions Limited*'in İskenderun Sancağı'nda sahip oldukları arama izinlerinin ne olacağını sormuştu.¹³¹

İkinci sorun, İskenderun-Payas demiryolunu işleten Fransız şirketi ile Türkiye demiryolları arasındaki işletme gelirleriyle ve Türkiye'ye bırakılan malzemelerle ilgili devir-teslim işlemleriydi. Bu konu, iki taraf arasında yapılan görüşmelerle daha sonra çözüme kavuşturuldu.¹³²

Bir başka talep de, sözleşmesinin tek taraflı feshedildiğini savunarak tazminat isteyen İskenderun Liman Şirketi'nden geldi.¹³³

Suriye-Lübnan Bankası da, aktifinde bulunan ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İskenderun Şubesi'nce bloke edilen bir hesaptan tutulan Türk Lirası tutarı ile Fransız Frangı cinsinden mevduatlarının, bankanın Halep Şubesi'ne aktarılmasını istedi.¹³⁴ Türkiye ise, Fransız Frangı cinsinden olan miktarı, Fransa'ya ödemeyi yükümlendiği genel tutarın içinde değerlendirdiğini bildirdi. Bloke "Türk Lirası tutarı" konusuna gelince, Türkiye, uzun yazışmalardan sonra Fran-

130 A.g.e., no.470, s.69 (Massigli'nin Ankara'dan 23 Haziran 1939 tarihli telgrafı).

131 A.g.e., s.91 (Fransız Petrol Şirketi'nin Lagarde'a 23 Haziran 1939 tarihli telgrafı).

132 A.g.e., no.472, s.98-99 (Massigli'nin İstanbul'dan 4 Ağustos 1939 tarihli telgrafı).

133 Bu talep, sonradan şirketle Fransız devleti arasında dava konusu oldu (a.e., no.476 [Sandjak d'Alexandrette, 03-04.1940], s.100-101. İskenderun Limanı A.Ş.'nin avukatı Durner'in Dışişler Bakanlığı'na 21 Mart 1940 tarihli dilekçesi).

134 A.g.e., no.473, s.20 (Afrika-Doğu Dairesi'nin Ticaret Dairesi'ne 17 Ağustos 1939 tarihli yazısı).

sa'ya 23 Haziran protokolünde belirtilenler dışında bir ödeme yapamayacağını bildirecektir.¹³⁵

Fransız şirketlerinin ve mali kuruluşlarının bu taleplerine rağmen, Hatay'ın Türkiye'ye devrine ilişkin olarak ortaya çıkan bu mali ve ekonomik sorunlar, iki ülkenin ilişkilerini sarı sacak boyuta ulaştırmıştır.¹³⁶

3. Ermeni Göçü ve Diğer Göçler

Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra, burada yaşayan Ermeni nüfusun büyük bölümü kitlesel biçimde Suriye ve Lübnan'a göçtü.¹³⁷ Hatay'da yaşayan –Türkler dışındaki– cemaatlerden de göçler olduysa bile, bu göçmenlerin sayıları Ermeniler kadar yüksek değildi. Şimdi bu gelişmeleri ele alalım:

Puaux, Hatay anlaşması imzalandıktan hemen sonra kitlesel bir Ermeni göçünün kaçınılmaz olacağını, ancak Ermeni cemaati temsilcilerine, kendilerine anlaşmalarla sağlanan haklardan yararlanmadan Hatay'dan ayrılmamalarının tavsiye edildiğini merkezine bildirmişti.¹³⁸ Türkiye de, Hatay'dan kitlesel bir göç olmaması için tedbir aldı. Vali Sökmensüer göreve başladığında yaptığı konuşmada, Hatay'da yaşayanların geçmişte ne yaptıklarıyla değil, gelecekleriyle ilgileceğini açıklamıştı.¹³⁹ Fransa Dışişleri Bakanı Bonnet de Puaux'dan, Hatay'daki Ermenilere, Alman-İtalyan propagandasına kapılmamalarının ve Hatay'dan göç ederken beraberlerinde götürebileceklerini (malvarlıklarını) kaybetmemek için aceleci davranmamalarının öğütlenmesini istedi.¹⁴⁰

¹³⁵ A.g.e., no.475 (Syrie-Liban, 1936-1940), s.194 (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın Fransa Büyükelçiliği'ne 14 Şubat 1940 tarihli mektubu).

¹³⁶ Türkiye'nin ödemesi gereken toplam tutar da, 30 Ağustos 1939'da 7 milyon Frank'lık partinin ödenmesiyle tamamlandı (A.g.e., no.473, s.111. Ekonomik İşler Dairesi'nin Afrika-Doğu Dairesi'ne 29 Ağustos 1939 tarihli yazısına 30 Ağustos tarihli ek).

¹³⁷ Hatay'dan giden Ermeniler çoğunlukla Halep, el-Cezire ve Beyrut'a yerleşti. Picard, a.g., s.51.

¹³⁸ MAE, no.471, s.37-38 (Puaux'nın Beyrut'tan 5 Temmuz 1939 tarihli telgrafı).

¹³⁹ Balci, a.g.e., s.16. Beyrut eski Başkonsolosu Feridun Cemal Erkin de geçiş döneminin "yumuşak" olması için, vali yerine, bir süreliğine görev yapacak bir "yüksek komiser" atanmasını önermiş, ancak bu öneri kabul görmemiştir (Erkin, a.g.e., s.109).

¹⁴⁰ MAE, No 471, s.63 (Bonnet'nin Paris'ten 8 Temmuz 1939 tarihli telgrafı).

Ne var ki, tüm bu çabalara rağmen, Ermeni göçünü önlemek mümkün olmadı.¹⁴¹ Göç işlemlerinin düzenli olarak yürütülmesini sağlamaya çalışan Albay Collet, Hatay'dan ilk aşamada 14.000 Ermeni'nin ayrılmasının beklendiğini Puaux'ya iletmıştır.¹⁴²

Hatay'ın Türkiye'nin bir vilayeti olmasından sonra, Fransa'nın Antakya konsoloslughuna atanan Grosson, Anlaşma gereği Suriye ve Lübnan vatandaşlığını seçmek isteyenlerin sayısının kabarık olduğunu Puaux'ya bildirdi. Ancak, Türk yetkililerinin, "tarım işçisi, yoksul ve mülksüzlere zorluk çıkarmak suretiyle, bu insanların yasadışı yollar-dan kaçmaya mecbur bırakıldıklarını" da raporunda öne sürdü. Varlıklı ve büyük toprak sahibi olanların ise, malvarlıklarını elden çıkaramadıkları için Hatay'da kaldıklarını ekledi.¹⁴³

Anlaşma ile belirlenen uyrukluk tercihi ve göç süresi 13 Ocak 1940'da doldu. Bu tarih itibariyle, Hatay'dan göç edenlerin sayısının yaklaşık 48.000'i bulduğu ve bunun içinde 26.500 kişi ile Ermenilerin başı çektiği, onları 11.500 kişi ile Ortodoksların, 6.000 kişi ile Arapların, 3.000 kişi ile de Alevilerin izlediği açıklandı.¹⁴⁴

Göç hareketlerinin yaklaşık Mart 1940'ta sona ermesiyle, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra ortaya çıkan sorunlar büyük ölçüde ortadan kalkmış oldu.

141 Hatay'daki Türk yetkililerin görüşüne göre, göçü hızlandıran ve ona küresel bir boyut kazandıran, Ermeni komitacılarının tahrikleri ve Akdeniz Komitesi üyelerinden Senatör Gustave Gautherot ile yazar Paul du Véou'nun Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelere yaptıkları gezi oldu. Fransız yetkilileri de bu görüşü paylaşıyordu (A.g.e., s.72-73 Puaux'nun Beyrut'tan 8 Temmuz 1939 tarihli mektubunda aktardığı Collet-Aşıkalın görüşmesinden). Du Véou'nun bu ziyaret sonunda yayınladığı ve Musa Dağı'nda yaşayan Ermenilerin tehdit altında olduğunu iddia eden kitabı (*Chrétien en péril...*, a.g.e., Paris, Editions Baudinière, 1939) da Türk ve Fransız yetkililerce kışkırtıcı bulunmuştur.

142 Puaux, a.g.e., s.55.

143 MAE, no.473, s.150 (Grosson'un Antakya'dan 23 Eylül 1939 tarihli mektubu).

144 A.g.e., no.475, s.95 (Grosson'un Antakya'dan 24 Ocak 1940 tarihli mektubu). Türk kaynaklarında göç hakkında somut sayılar bulunmamakla birlikte, Fransız arşivlerinde, özellikle Suriye'ye giden Ortodoks ve Aleviler'den küçük bir kısmının yeniden Türk vatandaşlığına geçerek Hatay'a geri döndükleri bilgisi yer almaktadır. Ters yöndeki bu göçün, Suriye'deki Hristiyan karşıt hareketlere, zavaş koşullarına ve bu sırada Türkiye'de yaşamının cazibesine bağlı olması mümkündür.

B. Hatay'ın Çözümünden Sonraki Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler

1. Türkiye-İngiltere-Fransa Karşılıklı Yardım Antlaşması (19 Ekim 1939)

23 Haziran tarihli Türk-Fransız Deklarasyonu imzalandıktan sonra, görüşmeleri 1938 Eylül-Ekim aylarından beri süren Türk-İngiliz-Fransız ittifakının önü açılmış oldu. Bu ittifak, İngiltere ile Fransa bakımından Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri garantilerin pekiştirilmesi anlamını taşıyordu. İttifak, İngiltere ve Fransa ile Sovyetler Birliği arasında, Nisan 1939'dan beri yürütülmekte olan ittifak görüşmelerinin sonuçlandırılması için de uygun bir ortam yaratacaktı.¹⁴⁵ Ancak, savaşın artık çok yaklaştığı 1939 yazında, yoğun bir diplomatik trafik yaşanıyordu. Böyle bir ortamda, Türk-İngiliz-Fransız ittifakı, ancak İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden sonra imzalanabilecekti. Şimdi, bu gelişmeleri ele alalım:

İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği'yle ittifaka yönelik görüşmelerinde, Romanya ve Polonya'ya verilecek garanti ve bu ülkelerin karşı karşıya kalabileceği "saldırı" kavramı uzun uzun tartışıldı. Sıra askeri görüşmelere geldiğinde, tarih 23 Temmuz olmuştu. Ne var ki, siyasal ittifakı askeri anlaşmadan önce imzalamak isteyen İngiltere'nin işi ağırdan alması nedeniyle, görüşmeler ancak 12 Ağustos'ta başlayabildi.¹⁴⁶

Uzun süren askeri görüşmeler 25 Ağustos'ta tamamlandığında, Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı imzalanalı iki gün olmuştu.¹⁴⁷ Almanya ile Sovyetler, bu pakt ile birbirlerine saldırınamayı ve birbirlerine saldıracak üçüncü devletlere destek olmamayı kabul etmişlerdi. Pakt ile aynı zamanda imzalanan gizli bir protokolde ise, nüfuz bölgeleri paylaşımı konusunda anlaşmışlardı.

¹⁴⁵ Bonnet'nin deyişiyle. *Türk-İngiliz-Fransız Antlaşması*, Sovyetler'le yapılacak askeri işbirliğinin "zorunlu bir önkoşulu idi" (Bonnet, *La défense...*, a.g.e., s.100).

¹⁴⁶ Amiral Dax'in başında bulunduğu İngiliz askeri delegasyonu, Moskova'ya giderken zaman kazanmak üzere yolcu gemisine binmeyi seçmişti (Crozier, a.g.e., s.153).

¹⁴⁷ Armaoğlu, a.g.e., s.614.

Böylece, aylardır sürmekte olan Sovyetler'in Mihver'i kuşatma cephesi içine çekilmesi girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmış oldu. İngiltere-Fransa ikili cephesiyle, Sovyetler'in birbirlerine karşı duydukları –daha önce Rusya'nın Münih sürecinden dışlanmasıyla tepe noktaya ulaşmış olan– güvensizlik, Alman saldırganlığı karşısında etkili bir cephe kurulmasını engellemiştir. Üstelik, Sovyetler şimdi karşı taraftaydı.

Türkiye ile İngiltere-Fransa arasında yürütölen ittifak görüşmelerinde ise, ekonomik konular öne geçmişti. Türkiye, ittifakın imzalanması halinde Almany'a'nın uygulayabileceğı bir ekonomik ablukaya karşı Fransa ve İngiltere'den güvence istiyordu.¹⁴⁸ Bu talepler gündeme geldiğı sırada, diplomatik ve askeri heyetler arasındaki görüşmeler de sürüyordu.

O sırada, Ankara ile Moskova arasında, Nisan'dan bu yana genel bir yardımlaşma paktı imzalanmasına yönelik olarak yürütölen görüşmeler de hızlanmıştı. Ancak, Türkiye'nin tarafsızlığının mutlaka sağlanması yönünde Almany'a'nın Sovyetler'e yaptığı baskılar yüzünden, bu görüşmeler de istenildiğı gibi gelişmiyordu.¹⁴⁹

Almany'a'nın durdurulması yönündeki bu ittifak çalışmalarının sürdüğü bir sırada, Avrupa'da savaş patladı: Hitler'in 26 Ağustos tarihi için planladığı Polonya saldırısı, bir gün önce imzalanan İngiltere-Polonya İttifakı nedeniyle birkaç günlüğüne ertelendi.1 Eylül 1939'da Alman ordusu Polonya'ya girdi. İngiltere ile Fransa ise, Alman ordularının geri çekilmesi için verdikleri ültimatomon gereğı yerine getirilmeyince, 3 Eylül'de Almany'a'ya savaş ilân ettiler.

Savaş çok hızlı gelişti. 5 Ekim'de Polonya dize getirilip, Almanya ile Sovyetler arasında paylaşılmıştı.

148 MAE, PM, no.11 (Massigli'nin Ankara'dan 6 Temmuz 1939 tarihli telgrafı).

Yardım paketi Türkiye'nin, askeri malzeme ihtiyaçlarını karşılamak, ekonomik kalkınmasını sağlamak gibi amaçlarla kullanacağı toplam 60 milyon Sterlin tutarında bir krediden oluşuyordu (Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Montreux..., o.g.e., s.207-208).

149 Bu olumsuz gidişe rağmen, Türkiye, kuzey komşusuyla anlaşmayı sonuna kadar denedi. Eylül 1939 sonunda Moskova'ya giden Dışişleri Bakanı Saracoğlu başkanlığındaki heyet, görüşmelerin sonuçsuz kalması üzerine Ekim sonlannda Türkiye'ye döndü.

Uzun süredir hazırlıkları yapılmakta olan Türkiye-İngiltere-Fransa Karşılıklı Yardım (İttifak) Antlaşması, 19 Ekim 1939'da işte böyle bir ortamda Ankara'da imzalandı.¹⁵⁰ Antlaşma gereğince, Türkiye'ye karşı bir saldırı halinde İngiltere ve Fransa yardım edeceklerdi. Taraflar, Akdeniz'de birbirlerine karşı girişilecek bir saldırı durumunda da yardımlaşma içinde bulunacaklardı. Bu yardım, İngiltere ve Fransa'nın daha önce garanti verdikleri Romanya ile Yunanistan'a bir saldırı olması durumunda da geçerli olacaktı. Taraflar bu antlaşmanın herhangi bir devlete karşı olmayıp, savunma amacıyla yapıldığı konusunda da görüş birliği içindeydiler. Türkiye, yapıldığı gün yürürlüğe giren Antlaşma'nı, kendisinin Sovyet Rusya ile silahlı bir çatışmaya sürüklenmesi sonucunu doğuramayacağı rezervini, ek bir protokolle, İngiltere ve Fransa'ya kabul ettirmişti.

Türkiye, İngiltere ve Fransa'yla müttefik olma konusundaki niyet ve kararlılığını 1930'ların başından itibaren ortaya koymuştu. Hatay sorununun en kritik günlerinde bile, bu iki ülkeyle ilişkilerinin bozulmasına yol açacak bir adım atmaktan çekinmişti. 19 Ekim 1939 Karşılıklı Yardım Antlaşması, İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından sonra imzalanabilmiş olsa da, Türkiye'nin, Berlin-Roma Mihveri karşısında yer almak konusunda samimi olduğunun kanıtıydı.

Türkiye'nin demokratik güçler yanında yer alacağı inancını her fırsatta dile getirmiş olan Massigli de, Antlaşma'dan sonra, 1940 ilkbaharında beklenen büyük Alman saldırısına karşı hem Türkiye'nin hem de Balkanlar'ın, İngiltere'nin de desteğiyle hazırlanmasına sıranın geldiğini belirtiyordu.¹⁵¹ Türkiye'nin bu hazırlık için ihtiyaç duyduğu kredi ve mali yardım anlaşmaları ancak 1940 yılı başında imzalanabilecektir.

¹⁵⁰ Antlaşma metni için bkz: Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları...*, a.g.e., s.608-617 ve *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl, Montreux...*, a.g.e., s.211-215.

¹⁵¹ MAE, PM, no.12 (Massigli'nin Ankara'dan 23 Ekim 1939 tarihli "çok gizli" telgrafı).

2. Suriye'deki Gelişmeler ve Türkiye-Fransa

(Suriye ve Lübnan İçin)

Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi (30 Mart 1940)

Haziran 1939'da, Suriye'de Meclis'in feshedilip Anayasa'nın askıya alınmasından sonra, yüksek komiserliğin güdümünde çalışacak bir yönetim konseyi oluşturuldu.¹⁵² Başında, Lübnanlı Müslüman Behiç el-Katib'in* bulunduğu 4 kişilik konsey, Suriye'yi manda yetkililerinin kararları doğrultusunda yönetecekti. Puaux'nun uzun zamandır hazırlığını yaptığı bu rejim değişikliği, Suriye'de sessiz karşılandı. Fransa'nın daha önceki müdahalelerinde olduğu gibi, siyasal partilerin ve basının protestoları, sokak gösterileri, grev ve boykotlar görülmedi. Suriye kamuoyu, daha ziyade, kuzeyden gelen Ermeniler ve diğer göçmenlerle meşguldü.

Fransız yöneticileri, yaklaşmakta olan çatışmada Doğu Akdeniz bölgesinde en önemli üs konumunda bulunacak Suriye'de savaş hazırlıklarına başlamışlardı. Bu çerçevede, Suriye'den bazı malların ihracı yasaklandı; yakıt ve yaşamsal gıdaların alım-satımı kısıtlandı. Manda yönetimi, Fransız askeri güçlerinin konuşlandırılacağı bazı toprakları sahiplerinden satın almaya da girişti.

Doğu Akdeniz'deki Fransız ordularının komutanlığına Ağustos sonunda General Weygand atandı. Eylül başında Beyrut'a gelen Weygand, savunma konularında Puaux'nun yetkilerini devraldı.¹⁵³ Weygand, göreve başlar başlamaz Suriye ve Lübnan'da savaş hali ve sıkı yönetim ilân etti. Yaklaşık 17.000 kişiden oluşan Fransız kuvvetlerine, Ocak 1940'a kadar 35.000 kişilik takviye yapılacaktır.¹⁵⁴

Bu dönemde, Fransa Suriye'deki Fransız güçlerinin de katılacağı herhangi bir savaş olasılığını düşünerek, Türkiye ile Suriye arasındaki tüm pürüzleri ortadan kaldırmak amacıyla, Türkiye-Suriye Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi için görüşmelere başlamak istediğini Ankara'ya

152 Suriye'de manda güdümünde yönetime dönülmesiyle ilgili bkz: Lipschits, *a.g.e.*, s.47-48 ve Longrigg, *a.g.e.*, s.236-237.

(*) Behiç el-Katib, daha önce de Diirzi Bölgesi'nde manda yöneticisi olarak bulunmuştu.

153 Albord, *a.g.e.*, s.69.

154 *A.g.e.*, s.71-72.

ilettiler.¹⁵⁵ Esasen, 4 Temmuz 1938 Dostluk Antlaşması'yla da yapılması öngörülen¹⁵⁶ görüşmelere, ancak Aralık 1939 ortasında başlanabildi.

Görüşmelerin sonunda, 30 Mart 1940'da Türkiye ile (Suriye ve Lübnan adına) Fransa arasında imzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi gereğince, taraflar birbirlerinin güvenlik ve rejimine karşı kendi topraklarından başlatılabilecek girişimlere engel olmayı taahhüt ediyorlardı.¹⁵⁷ Türkiye ile Suriye, yargısal konularda birbirlerinin uyuşuklarına "en fazla gözetilen ulus" statüsünü uygulamayı da kabul ettiler. Ayrıca, iki ülke arasındaki demiryolu taşımacılığının karşılıklılık esasına göre düzenlenmesi de kararlaştırıldı.

Fransa, imzalanan sözleşmeyle, Ortadoğu'daki barışın "kahraman Türk ordusu ile onun yanında yer almaya daima hazır olan General Weygand'ın ordusunun" garantisi altında olduğuna inanıyordu.¹⁵⁸

İkinci Dünya Savaşı süresince Türkiye-Suriye ilişkileri, 1940 tarihli bu sözleşme çerçevesinde yürütüldü.

Suriye'nin 1944 yılında Fransa'dan bağımsızlığını almasından sonra, 1946'da Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa'nın aracılık etmesiyle Hatay konusunda iki ülke arasında bir uzlaşma sağlandı. Uzlaşma uyarınca, Türkiye Hatay'ın tanınması konusunda ısrarlı olmamayı, Suriye de karşılıklı ilişkilerde sorunu öne çıkarınamayı kabul ettiler.¹⁵⁹

Ancak, 1946'da¹⁶⁰ varılan bu uzlaşmaya rağmen, Hatay konusu Türkiye-Suriye ilişkilerinin dostluk yönünde gelişmesini engelleyen önemli bir sorun olmayı sürdürecektir.

¹⁵⁵ MAE, no.473, s.206-207 (Léger'in Paris'ten Massigli ve Puaux'a 8 Ekim 1939 tarihli telgrafı).

¹⁵⁶ Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları...*, a.g.e., s.547 ve bkz. bu kitapta s.172-176.

¹⁵⁷ A.g.e., s.618-619 ve MAE., no.476, s.147-148 (Türkiye ile Suriye Arasında Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi).

¹⁵⁸ A.g.e., s.250 (René Houille, "Türkiye Mektubu: Türk-Suriye Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi", *Le Temps*, 19 Nisan 1940).

¹⁵⁹ Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972, s.16.

¹⁶⁰ Aynı yıl, Türkiye, Suriye'yi tanıyarak Şam'da büyükelçilik açtı (Ömer Osman Umut, *Türkiye-Suriye İlişkileri [1918-1940]*, Elazığ, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, no.4, 2003, s.250'den, Yusuf Sarıay, "Atatürk'ün Hatay Politikası II [1938-1939]", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.XII, sayı 34, s.424). Suriye'nin ilk büyükelçisi Dr. Adib Asfari ise, 1964 yılında Ankara'da görevbaşlamıştır (*Dışişleri Bakanlığı 1967 Yılı Raporu...*, a.g.e., s.805).

Sonuç

Bu çalışmada, Hatay sorunu, İki-Savaş-Arası dönemin Türk-Fransız ilişkileri temel ekseninde incelendi. Ancak, bu temel eksen etrafındaki bazı değişkenler de dikkate alındı. Bu değişkenler, Fransız mandası altında bulunması nedeniyle sorunun dolaylı aktörü konumundaki Suriye’de aynı dönemde yer alan gelişmeler; dönemin büyük gücü İngiltere’nin, Türkiye ve Fransa’ya yönelik politikalarının ve bölgedeki çıkarlarının sorun üzerindeki etkileri ve hem Türkiye’nin, hem de Fransa’nın iç politikalarının soruna yansımalarıdır.

Öncelikle, Hatay konusunun tarihsel başlangıcı olarak 1918’in seçilme nedeni üzerinde kısaca durmak yararlı olacaktır. Hatay’ın, Fransa’nın önce işgali, sonra da mandası altında, özerk yönetime sahip “İskenderun Sancağı” iken, Türkiye’nin bir vilayeti oluncaya kadar geçirdiği evrim, sorunun neden ortaya çıktığı ve nasıl çözümlenebildiği konusunda önemli ipuçlarını da içermektedir. Sancak’ta Birinci Dünya Savaşı ertesinde yaşanan işgal ve bu işgale karşı Anadolu’daki Ulusal Kurtuluş hareketinin bir parçası olarak yürütülen silahlı mücadele üzerinde durmadan, 1930’lardan itibaren ivme kazanan bağımsızlık ve Türkiye’ye katılma yolundaki örgütlenmeyi anlamak müm-

kün görünmemektedir. Aynı biçimde, 1920'lerdeki Türk ve Arap direnişleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları kavramadan, 1937-38'deki seçim çalışmaları sırasında Hatay Egemenlik Cemiyeti ve Halk Partisi taraftarları ile Ulusal Eylem Birliği yanlıları arasındaki çatışmaları doğru yorumlamak da mümkün değildir. Özetle, 1918-1939'un tarihsel dönem olarak seçilmesi, olayların nedenlerini kavrama ihtiyacının bir sonucudur.

Burada, Hatay sorununun sonuçlarını dört ayrı düzlemde irdelemeye çalışacağız: Birincisi, Hatay konusunun, İki-Savaş-Arası dönemin sorunları içindeki karşılaştırmalı yeri. İkincisi, sorunun çözümünü mümkün kılan Türk-Fransız ilişkilerine özgü dinamikler. Üçüncüsü, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının özel olarak Türkiye-Suriye ilişkilerindeki uzantıları. Son olarak da, Hatay'ın Cumhuriyet dönemi dış politikası içindeki özgül konumu.

İlk olarak, Hatay sorununun, İki-Savaş-Arası dönemin sorunları içindeki karşılaştırmalı yeri üzerinde durabiliriz: Tez'de 1918-39 dönemi incelenmiş olmakla birlikte, Hatay'ın bir sorun olarak ortaya çıktığı ve çözümlendiği tarih aralığı 1936-39'dur. Hatay bir sınır sorunu olarak ele alınabilir.¹ Hatay sorunu, ilk aşamada, MC Meclisi'nde çözüm aranmasına ve Hatay'da önemli bir Türk nüfusunun bulunmasına bakılarak, Almanya ile Polonya arasındaki Danzig sorununa* da benzetilebilir.²

Her biri Hatay sorununun farklı bir özelliğini öne çıkaran bu değerlendirmeler, Hatay'ın İkinci Dünya Savaşı öncesinin uluslararası

1 Örn: Emma Jorum, "What is in a map? Hatay/Liwa' Iskandarunah in Turkish-Syrian relations", s.1-6 (14-16 Kasım 2002'de İsveç Araştırma Enstitüsü tarafından İstanbul'da düzenlenen *The Role of the State in the West and Central Asia* konferansına sunulan tebliğ metni) ve Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar (Balkanlar, Kafkasya, OrtaDoğu)*, 4. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000 ("İskenderun Sancağı. Bir Toprak Parçası Oluşturma ve Bütünleştirme Süreci", s.175-201).

(*) Bkz. yuk. bu kitapta 216'daki numarasız dipnot.

2 Örn: Güçlü, a.g.e., s.171-172. Fransa'nın, Türkiye'nin taleplerine boyun eğmesini öne çıkaran Lucien Bitterlin ise, bu çalışmada yararlandığımız kitabında, (bkz: Bitterlin, *Alexandrette: Le Munich de l'Orient...*, a.g.e.). Hatay sorunu ile İngiltere ve Fransa'nın, Alınanya'nın isteklerini kabul erdıkları Münih süreci arasında paralellik kurmaktadır.

ortamındaki yeri ve önemini bütüncül bir yaklaşımla yansıtmakta yetersiz kalmaktadır.

Öncelikle, Hatay sorununun, savaşa yol açan gelişmelerden biri olmadığı belirtilmelidir. Bu görüşü temellendiren olgular şunlardır: Sorunun tarafları olan Türkiye ve Fransa, Avrupa'da statükonun korunmasını amaçlayan blokta yer alan iki devlettir. Sorun, MC organlarında tartışıldı ve çözüm yolları araştırıldı. Türkiye, sorunun her aşamasında, Hatay'ın, başka toprak talepleri için bir başlangıç noktası olmadığını belirtmeye özen gösterdi. Fransa ile Türkiye arasında varılan anlaşmayla Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra, Fransa MC Mandalar Daimi Komisyonu'nu durumdan haberdar etti. Hatay sorununun herhangi bir aşamasında güç kullanımı sözkonusu olmadı. Atatürk'ün 1937'de Ulukışla'ya, 1938'de Adana-Mersin'e askeri birlikleri teftiş amacıyla gerçekleştirdiği ziyaretler ve Türkiye'nin Hatay'a yakın bölgelerde zaman zaman yığınak yapması, Fransa'yı çözüme zorlamaya yönelik birer kararlılık gösterisi niteliğindeydi. Ayrıca, Hatay sorununun çözümü, Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında, Balkanlar ve Doğu Akdeniz'deki statükoyu korumaya yönelik bir ittifakın hazırlıklarına paralel olarak yürütüldü. Tüm bu nedenlerle, Hatay sorununu İkinci Dünya Savaşı öncesinde, dostane yollardan çözülmüş bir anlaşmazlık olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

İkinci olarak, Hatay sorununun çözümünü mümkün kılan Türk-Fransız ilişkilerine özgü dinamikleri ele alabiliriz: Türk-Fransız ilişkilerinin ekonomik altyapısı, Hatay sorununun çıkışında ve gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır. Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik ve mali çıkarları tüm diğer büyük güçlerinkilerin toplamından fazla olan Fransa, savaştan galip, fakat önemli ekonomik ve sosyal darbeler alarak çıkmıştı. Sözkonusu koşullar altında, Fransa bakımından Türkiye'deki çıkarlarını korumanın yolu, bu ülkeden gelecek talepler karşısında anlayışlı olmaktan geçiyordu. Milli Mücadele'nin başlangıcında, Batı cephesinde Yunanistan'ı destekleyen İngiltere'nin muhalefetine rağmen, Fransa'nın Kilikya'da ulusal güçlerle ateşkes imzalaması, 1921'deki "Bekir Sami

Bey", Franklin-Bouillon Anlaşmaları ve bu anlaşmalarla Sancak'taki Türk cemaatine tanınan haklar, Fransa'nın Osmanlı ülkesindeki çıkarlarını kaybetmeme endişesinin bir sonucuydu.

Lozan Konferansı sonrasında, kapitülasyonların tasfiye edilmesi ve kendi ekonomik yapısındaki sorunlar nedeniyle Türkiye'deki ekonomik üstünlüğünü kaybeden Fransa, tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye ile olan ilişkilerinde de müttefiki İngiltere'nin gerisinde ve onun politikalarına bağımlı bir durumda kaldı. Musul sorununun İngiltere'nin istediği doğrultuda çözümlenmesinden itibaren düzelmeye başlayan Türk-İngiliz ilişkileri ise, Türkiye'nin 1932'de MC üyeliği, 1934 Balkan Antantı, 1936'daki Montreux Boğazlar Konferansı ve 1937 yılında imzalanan Sadabad Paktı ile statükodan yana bir bölgesel güç olarak kendini kanıtlamasından sonra, hızla ittifak yönünde ilerledi. Türkiye'yle giderek yakınlaşan İngiltere, Fransa'nın Hatay'la ilgili Türk isteklerine olumlu cevap vermesinde aracı oldu. Cumhuriyet'in ilk döneminde iç ve dış sorunlarını büyük ölçüde çözümleyerek orta büyüklükte bir güç haline gelen Türkiye, iki büyük güçten nispeten zayıf olanıyla (Fransa'yla) girdiği çatışmayı kendi yararına sonuçlandırmak için, daha önceden düşmanı olan diğer büyük güçle (İngiltere'yle) giderek pekiştirdiği dostluk ilişkilerini baskı unsuru olarak da kullandı. İngiltere'nin, Avrupa'da yaklaşan çatışmada Türkiye'yi vazgeçilmez bir müttefik olarak görmesi Hatay sorununun çözümünde önemli rol oynadı.

Türkiye, Hatay sorununda, Fransa ve İngiltere'ye pazarlık masasında verdiği tüm sözleri tutarak, güvenilir bir dost ve müttefik olacağını da kanıtlamıştır.

Üçüncü olarak, Hatay sorununun Türkiye-Suriye ilişkileri üzerindeki etkilerine değinebiliriz: Suriye, sorunun 1936'da ortaya çıkışından itibaren, Türkiye'yle ortaklaşa bir çözüm yolu bulabilmek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştu. Türkiye ise, Fransa'ya verdiği sözler doğrultusunda, Hatay konusunda Suriye ile görüşme masasına oturmaya yanaşmamıştı. Suriye'nin Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını tanımamasının temel nedeni, sorun sırasında Türkiye'nin takındığı

bu tavidı.³ Bununla birlikte, bağımsızlık mücadelesinde Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duyan Suriye'nin, 1939 başından itibaren Hatay'ın il-hakına ses çıkarmayabileceğini Ankara'ya ilettiği de unutulmamalıdır.

Sonuç olarak, Suriye, yine de Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını resmen tanımadı. Hatay'ın Türkiye'nin bir parçası haline gelmesi, iki ülke ilişkilerinde değişmez bir anlaşılmazlık konusu olarak varlığını bugüne dek sürdürdü. İki ülke ilişkilerinde her sorun çıktığında, Suriye Hatay'ı yeniden gündeme taşıdı. Suriye'nin bu tavrına rağmen, Türkiye ile Suriye arasında –1980'lerden itibaren Türkiye'ye karşı bir isyan yürüten Kürdistan İşçi Partisi'nin (PKK) tasfiye edilmesiyle sonuçlanan– 20 Ekim 1998 Adana Anlaşması imzalandıktan sonra, iki ülke ilişkilerinde önemli bir yumuşama dönemine girilecektir.⁴ Suriyeli ve Türk yetkililer, düzenli ziyaretlerle sorunların azaltılıp yakılaşma sağlanması yolunda çaba harcamaya başlamışlardır. Suriye'nin su ihtiyacına Türkiye'nin olumlu cevap vermesi halinde, Suriye'nin de, sorunun çözümünün üzerinden yaklaşık 65 yıl geçtikten sonra, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını resmen tanıyabileceğine dair belirtiler görülmeye başlamıştır.⁵

Dördüncü olarak, Hatay'ın, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikadaki en önemli başarılarından biri olduğunu söyleyebiliriz. Hatay

3 Bu neden dışında, Hatay'ın çözümüyle eşzamanlı olarak Suriye'de manda yönetimine ger. dönülmüş olması; Hatay'dan gelen göçmenlerin Suriye'de yarattıkları Türkiye karşıtı hava; İskenderun limanından yoksun kalan Halep'in ekonomik kriz içine girmesi (Picard, a.y., s.39); Suriye'de uzun müddetten beri iktidarda olan Baas Partisi'nin kurucuları arasında, Hatay'daki Türkiye karşıtı eylemlerin etkin örgütü Ulusal Eylem Birliği'nin önderi Zeki el-Arsuzi'nin de bulunması (John F. Devlin, *The Baath Party, A History from its Origins to 1966*, California, Hoover Institution Press, 1975, s.9-11) gibi nedenler de sıralanabilir.

4 Adana Anlaşması ve onu izleyen gelişmeler için bkz: ● Zeynep Oktav Alantaş, "The October 1998 Crisis: A Change of Heart of Turkish Foreign Policy Towards Syria?", *Cahiers d'études sur la Méditerranée orientale et le monde turco-iranien*, no.31 (Janvier-Juin 2001), s.141-161; Radikal, 18 Haziran 2002'den, Muhammed M. El-Arnaut, "Ankara-Şam Hatı Düzeliyor", *El-Hayat*, 30 Mayıs 2002 ve Malik Mufti, "Turkish-Syrian Rapprochement: Causes and Consequences", *Policy Watch*, no.630 (The Washington Institute for Near Eastern Policy tarafından 21 Haziran 2002'de düzenlenen toplantıya sunulan raporun menü).

5 Mayıs 2002'de Türkiye'yi ziyaret eden Suriye Devlet Başkanı Yardımcısı Abdülhalim Haddam, Türk basınına verdiği demeçte, su sorununun Suriye için önemli olduğunu belirtirken sonra şunları söylüyordu: "İlişkilerimiz olumlu yönde ilerledikçe, karşılıklı güven arttıkça, bu sorun (Hatay) da çözülecek." (*Hürriyet*, 16 Mayıs 2002).

sorunu, Milli Mücadele'den itibaren yeni Türk devletinin dış politika-
daki öncelikleri arasında yer almıştır. Hatay'ın bir ulusal sorun haline
gelmesinin nedenleri arasında, Misak-ı Milli'de belirlenen ilkelere uy-
gunluğu, ya da çoğu kez söylenegeldiği gibi, İskenderun Sancağı'nda,
"ezici bir Türk çoğunluğu"nın yaşıyor olması sayılabilir.

Ancak, Hatay'ın bir ulusal sorun haline gelmesini sağlayan tem-
el etmen, bölgede yaşayan Türklerin, Fransız işgalinin ilk günlerin-
de silahlı direniş biçiminde başlayan, manda yönetiminin kurulmasın-
dan sonra ise, Sancak topraklarında ve Türkiye'de siyasal ve kültürel
alandaki sürdürülen Türkiye'ye katılma mücadelesi olmasıdır. Sancak'ta
yaşayan Türkler, Fransız kuvvetlerine karşı direnişe geçtikleri andan
itibaren Kilikya'daki Kuvay-ı Milliye komutanlığıyla bağlantı kura-
rak, mücadelelerini Türk Ulusal Kurtuluş hareketiyle uyum içinde yü-
rütmişlerdir. Yine aynı doğrultuda, Lozan Konferansı sırasında, Suri-
ye içinde kalmaya karşı çıkarak, Ankara'daki devlet yetkilileri ve
TBMM üyeleri nezdinde etkili bir baskı grubu oluşturdukları da unu-
tılmamalıdır.

Hatay'da Türkiye'nin başarısını getiren ikinci temel etmen de
zaten budur: Gerçekten de, sorun ortaya çıkar çıkmaz Ankara'da ha-
zırlanıp yönlendirilen kampanya sonucu, devlet ileri gelenleri, basın ve
çeşitli toplumsal kesimlerin birlikte ve uyumlu hareket etmesiyle güç-
lü bir ulusal irade oluşmuştur. Ülke içinde ve Sancak'ta yürütülen bu
çalışmalarla eşzamanlı olarak, MC'den başlatılan ve ikili görüşmeler-
le sürdürülen bir diplomatik kampanyaya da girilmişti. Türkiye, so-
runda sadece talepler öne süren taraf değil, somut önerilerde de bulu-
nan taraf olmuştur. Aynı zamanda, ilk anda azami taleplerle ortaya
çıkma yerine, Sancak'ı önce Suriye'den "ayrı", bağımsız bir varlık
haline getirmek, sonra da bu bağımsız devletin Suriye'yle arasındaki
köprüleri atmasını sağlayıp Türkiye'ye ilhakını istemek biçiminde so-
mutlanan aşamalı bir politika izlenmiştir.

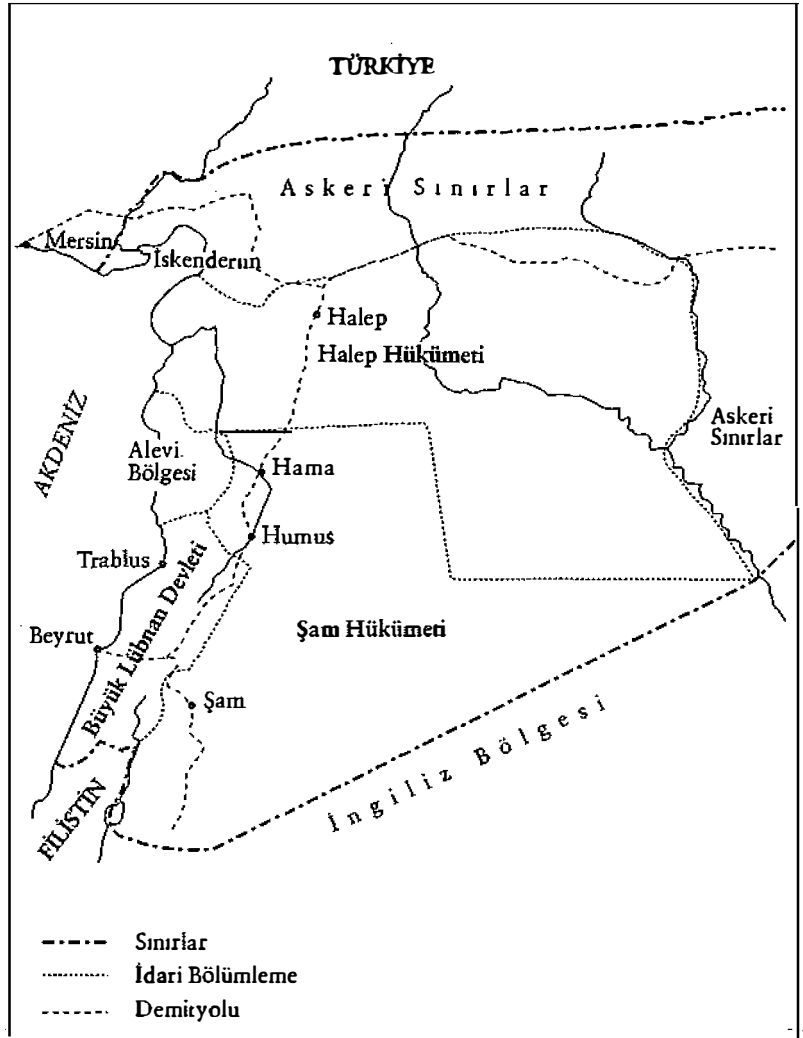
Türkiye, Hatay'la ilgili taleplerini öne sürerken üç önemli nok-
tayı sürekli gözönünde bulundurmuştur: Bunlardan birincisi, Avru-
pa'daki güçler dengesinin ve yaklaşmakta olan çatışmanın doğru

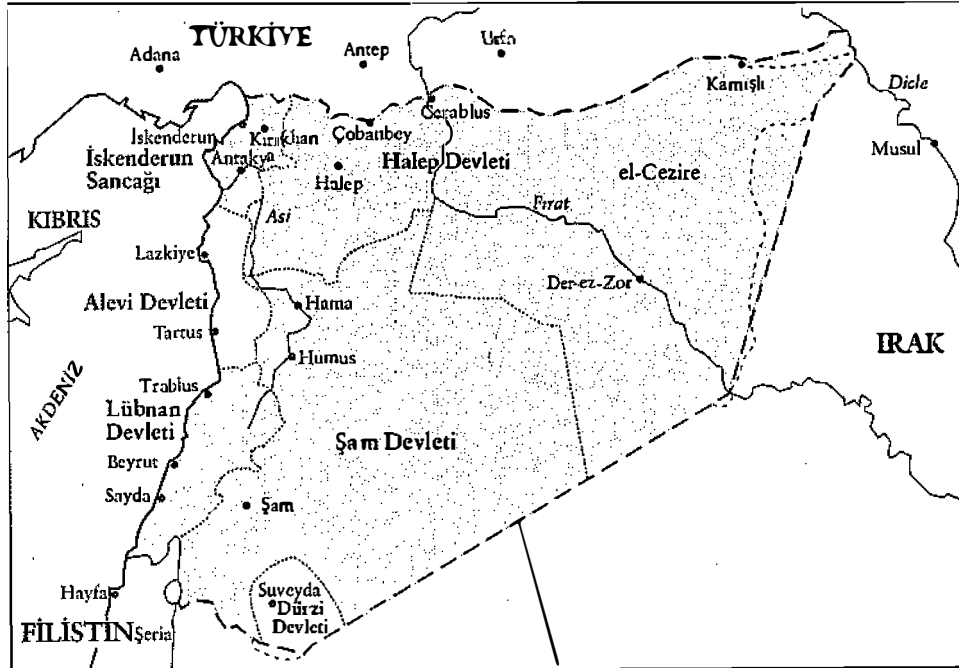
“okunması” yoluyla, gerçekleşmesi mümkün olabilecek hedefler belirleyerek “imkânsız istememek”tir. İkincisi, taleplerinin karşılanması halinde, karşı tarafın isteklerinin de dikkate alınabileceğini vurgulamaktır. Üçüncüsü de, tüm bunları yaparken zamanlamaya azami dikkat göstermektir.

Atatürk’ün, Yıldırım Orduları Komutanı olarak bölgede düşman işgaline karşı direniş emri verdiği günden, hastalığının en kritik döneminde Adana-Mersin’e yaptığı geziye kadar geçen 20 yıllık süre boyunca gösterdiği kararlılığın da, Hatay sorununun çözümünde özellikle belirleyici bir rol oynadığı belirtilmelidir. Atatürk, Hatay’ı ülkenin birinci sıradaki sorunu haline getirirken ve çözüm yollarını ortaya koyarken, bazen devlet işleyişindeki geleneksel hiyerarşiyi dikkate almadan inisiyatif kullanmak zorunda da kalmıştır. Ancak, hedefe varmanın, sadece istemekle değil, yeri geldiğinde taviz vermeyi bilmekle de gerçekleştirilebileceğini göstermiştir.

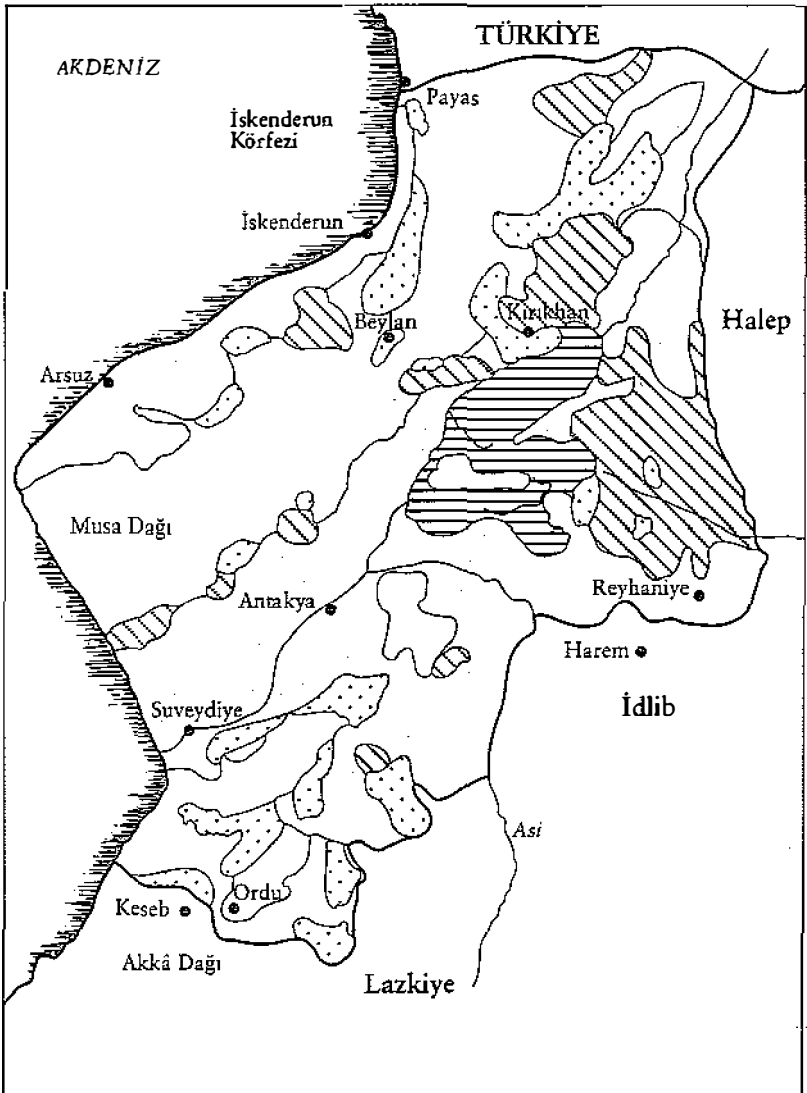
Hatay sorumunda Türkiye’nin başarısı, doğru amaçlara ulaşmak için doğru araçların doğru zamanda kullanılmasıyla mümkün olmuştur. Bu özellikleriyle Hatay sorunu Türk dış politika tarihinde önemli bir “başarı öyküsü” oluşturmaktadır.

EK 1
1920'de Suriye'nin İdari Yapısı

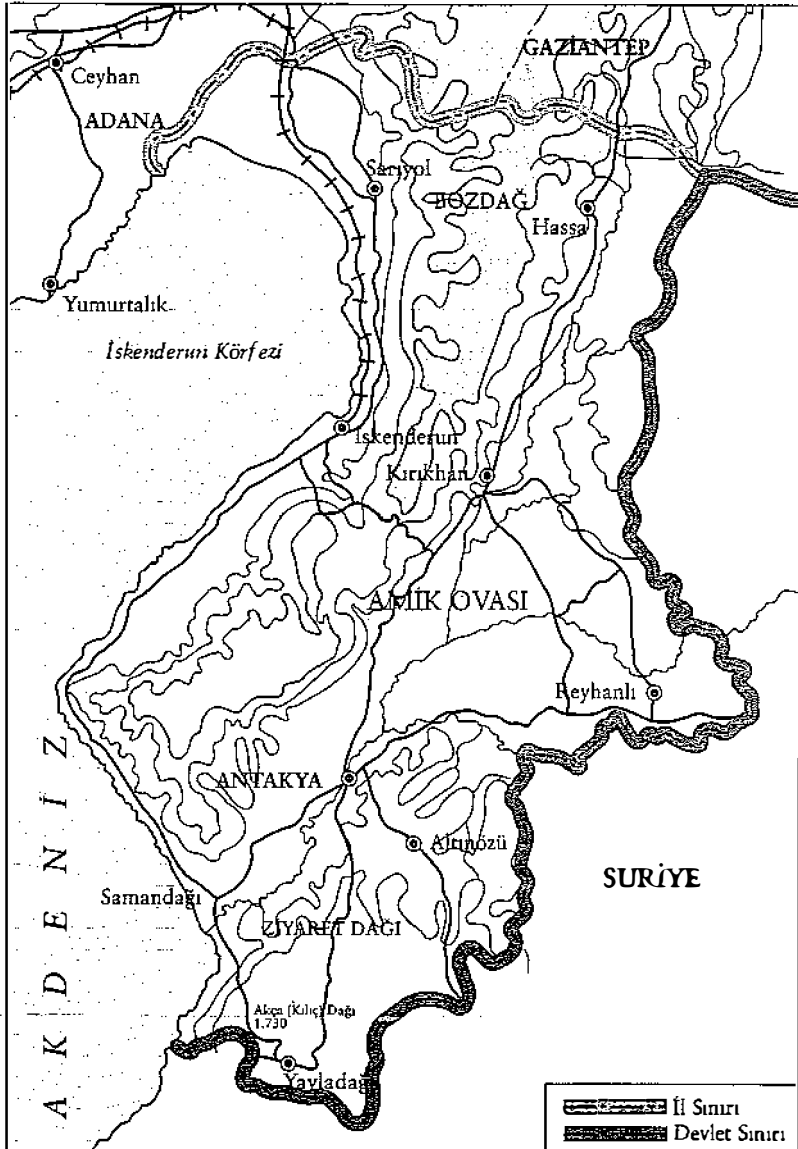

EK 3
1930'larda İskenderun Sancağı

EK 4
Hatay İli

EK 5
Fransız Sermayesi ve Yatırımları
(Mart 1914 itibariyle)

MALİ KURULUŞLAR	Bin Fransız Frangı cinsinden
Osmanlı Bankası	81.250
Selanik Bankası	37.000
Crédit Lyonnais	20.000
Toplam	138.250
SİGORTALAR	1.360
Demiryolları	
İzmir-Kasaba	109.300
Şam-Hama (ve uzantıları)	124.675
Yafa-Kudüs (ve uzantıları)	13.850
Mudanya-Bursa (Alman işletmesi içinde Fransız sermaye payı)	200
Mersin-Tarsus-Adana	100
Anadolu Demiryolu	100
Bağdat Demiryolu	5.950
Karadeniz Demiryolu	2.800
Lübnan Tramvay İşletmesi	5.170
Toplam	262.145
Karayolları	2.000
Rıhtım, Liman ve Fenerler	70.507
Su, Elektrik, Gaz, Telefon İşletmeleri	
İstanbul	30.244
Beyrut	11.800
Toplam	42.044
Madenler	36.525
Sınai ve Ticari İşletmeler	88.368
Tarım İşletmeleri	4.080
Genel Toplam	645.279

Kaynakça

I. BELGELER

- Atatürk, Kemal, *Nutuk*, 1919-1920, c.I, İstanbul, Maarif Basınevi, 1960.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, der. Nimet Arsan, c.I, 3. baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1981.
- Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları*, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1987.
- Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı*, haz. Hâmid Aral, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, 1968.
- Etat-Major de l'Armée de Terre-Service Historique (2e Bureau)*, (EMAT) Accords ou Traités de la Turquie avec Autres Etats (no.124/1).
- , (EMAT), Conférence entre les Etats-Majors turcs et français, 17-18 Décembre 1937, Ankara (no.124/2).
- , (EMAT), Conférence franco-turque d'Antioche, 13 Juin-13 Juillet 1938 (no.124/3).
- , (EMAT), Traités entre la Turquie et la France pour le règlement des questions territoriales (frontalières) entre la Turquie et la Syrie, 1937-1938 (no.125/1).
- , (EMAT), Accords franco-turcs, Correspondance diverse (bordereaux d'envois) (no.125/2).
- League of Nations, *Official Journal* (LNOJ), Geneva, February 1920.
- , August 1922.
- Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, çev. Seha L. Meray, c.I, Kitap 1, Ankara, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969.
- , Çev. Seha L. Meray, c.II, 2. takım, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1993.
- Ministère des Affaires Etrangères, Direction des Affaires Politiques et Commerciales*, (MAE) Turquie, France-Turquie, No.169'den 181'e (1 Mai 1918-31 Décembre 1929).
- , (MAE), Syrie-Liban, 1936-1940, no.469'dan 476'ye.
- , (MAE), Série SDN, Mandats, Syrie-Liban, (Juillet 1936-Février 1940) no.572-573.
- , (MAE), Série SDN, Mandats, Syrie-Liban, Statut Organique, no.580 (Avril 1936-Décembre 1938).
- , (MAE), Série SDN, Mandats, Syrie-Liban, Sandjak d'Alexandrette, no.581-589 (5 Octobre 1936-Août 1938).
- , (MAE), Série SDN, Mandats, Syrie-Liban, Frontières, no.590 (1929-1939).
- , (MAE), Papiers Louis Marin (PLM), Documentation-Alexandrette, 1936-1939, C.19.

- , (MAE), Papiers d'Agents, Gabriel Puaux (PP), Syrie-Liban 1939-1940, no.255/33.
- , (MAE), Papiers Massigli (PM), Turquie 1938-1940, no.217/7-217/12.
- Recueil des Actes Administratifs du Haut-Commissariat de la République Française en Syrie et au Liban (RAACH)*, Années 1919-1926, c.I-VII, Beyrouth, Imprimerie Jeanne d'Arc.
- Société des Nations, (SDN) Quatre-Vingt-Quinzième Session (Extraordinaire) du Conseil, (C. 95e) Procès-Verbal*, Genève, Imprimerie Kundig.
- , (SDN) (C. 96e), Procès-Verbal.
- , (SDN) (C. 97e), Procès-Verbal.
- , (SDN) (C. 100e), Procès-Verbal, Question d'Alexandrette.
- , (SDN) (C. 147, M. 95, 1935).
- , (SDN) (C. 230, 157, 1939, 26 Juillet 1939).
- , (SDN) (C. 233, 1937) Question d'Alexandrette, Annexe.
- , (SDN) (C.580, 1937) Note du Secrétaire Général, Genève, 28 Décembre 1937.
- , (SDN) Question d'Alexandrette et d'Anrioche, (Série de Publications de la Société des Nations: Questions Générales, 1936, 8).
- Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, c.I, 3. baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, c.II, 17 Mart 1921-25 Şubat 1922, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1999.
- T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, c.III, 6 Mart 1922-27 Ocak 1923, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1999.
- Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Kurtuluş Savaşımız (1919-1922)*, Ankara, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, 1973.
- Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Montrenx ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)* Ankara, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, 1973.

II. KİTAPLAR

- Adamthwaite, Alan, *The Making of the Second World War*, London, Alien and Unwin, 1979.
- Aïta, Adnan Ahmed, *Le Conflit d'Alexandrette et la Société des Nations*, Damas, Editions Librairie Universelle, 1949.
- Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1976.
- Akyüz, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamıoyu 1919-1922*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1975.
- Albord, Maurice, *L'Année Française et les Etats du Levant (1936-1946)*, Paris, CNRS Editions, 2000.

- Andréa, Général, *La révolte Druze et l'insurrection de Damas, 1925-1926*, Paris, Payot, 1937.
- Armaoğlu, Fahir H., *Siyasi Tarih (1789-1960)*, 2. baskı, A.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1973.
- Armellini, Augusto, *La Francia in Siria*, Lanciano, Giuseppe Carabba Editore, 1934.
- Atiyah, E., *The Arabs, the Origins, Present Conditions and Prospects of the Arab World*, London, Harmondsworth, 1955.
- Bairamian, Alichan Avedik, *The Alexandretta Sanjak Question and World Diplomacy (1936-1939)* Erivan, Ermenistan Cumhuriyeti Ulusal Bilimler Akademisi, Doğu İncelemeleri Enstitüsü, 1998 (Ermenice).
- Balcı, Şükrü, *Suriye Eski Devlet ve Meclis Reisi Suphi Berekât'm İsteddiği Şahadet*, Antakya, Türksözü Basunevi, 1949.
- Barbaro, Jean Elie, *La Question du Sandjak d'Alexandrette*, Alep, Imprimerie Rotos, 1941.
- Başar, Ahmer Hamdi, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, 1981.
- Bazantay, Pierre, *La pénétration de l'enseignement dans le Sandjak autonome d'Alexandrette*, Beyrouth, Imprimerie Catholique, 1935.
- Benoist-Méchin, Jacques, *Le loup et le léopard, Mustafa Kemal*, Paris, Editions Albin Michel, 1954.
- Bilgili, Mesut Fani, *Manda İdaresinde Hatay Kültür Hayatı*, İktisat Basımevi, 1939.
- Bitterlin, Lucien, *Alexandrette: Le Munich de l'Orient*, Paris, Jean Picollec Editur, 1999.
- Bokova, Lenka, *La confrontation franco-syrienne à l'époque du mandat, 1925-1927*, Paris, L'Harmattan, 1990.
- Bonner, Georges, *La défense de la paix: Fin d'une Europe, de Washington au Quai d'Orsay*, c.I, Genève, Les Editions du Cheval Ailé, 1946.
- , *La défense de la paix: Fin d'une Europe, de Washington au Quai d'Orsay*, c.II, Paris, Les Editions du Cheval Ailé, 1948.
- Le Calvaire du Hatay*, Publications de "la Société de l'Indépendance de Hatay" no.3, Beyrouth, Imprimerie Tsitouris Frères, 1937.
- Crozier, Andrew J., *The Causes of the Second World War*, Oxford, Blackwell, 1977.
- Cuinet Vital, *La Turquie d'Asie*, c.II, İstanbul, Les Editions ISIS, 2000.
- Cunning, Henry H., *Franco-British Rivalry in the Post-War Near East*, London, Oxford University Press, 1933.
- Débats Intellectuels au Moyen-Orient dans l'entre-deux guerres* (Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée, özel sayı) (no.95-96-97-98), ed. A-L Dupont, C. Mayeur-Jaouen, Aix-en-Provence, Edisud.

- Deringil, Selim, *Denge Oyunu (İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası)*, 3. baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- Devlin, J. F., *The Baath Party, A History from its Origins to 1966*, California, Hoover Institution Press, 1975.
- Duroselle, Jean-Baptiste, *La Décadence 1932-1939*, Paris, Imprimerie Nationale, 1979.
- Edouard Daladier, *Chef du Gouvernement, Avril 1938-Septembre 1939*, René Rémond et Janine Bourdin (dir). Paris, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1977.
- Erdeha, Kamil, *Yüzellilikler yahut Milli Mücadelenin Muhasebesi*, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1998.
- Erkin, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl. Amlar, Yorumlar*, c.I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980.
- Gautherot, Gustave, *La France en Syrie et en Cilicie*, Courbevoie, Librairie Indépendante, 1920.
- Georges-Gaulis, Berthe, *Angora, Constantinople, Londres (Moustapha Kemal et la politique anglaise en Orient)*, Paris, Librairie Armand Colin, 1922.
- , *La question turque: Une page d'histoire turque et d'erreurs européennes (1919-1931)*, Paris Editions Berger-Levrault, 1931.
- , *Le nationalisme turc*, Paris, Librairie Plon, 1921.
- Gilquin, Michel, *D'Antioche au Hatay*, Paris, L'Harmattan, 2000.
- Goloğlu, Mahmut, *Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)*, Ankara, Goloğlu Yayınları, 1974.
- Gontaut-BIRON, Comte R. de et le Révérend L., *D'Angora à Lozan (Les étapes d'une déchéance)*, Paris, Librairie Plon, 1924.
- Gouraud, Général, *La France en Syrie*, Corheil, Imprimerie Crête, 1922.
- Gouraud, Philippe, *Le Général Henri Gouraud au Liban et en Syrie, 1919-1923*, Paris, L'Harmattan, 1993.
- Gönlübol, Mehmet ve Sar, Cem, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1963.
- Güçlü, Yücel, *The Question of the Sanjak of Alexandretta, A Study in Turkish-French-Syrian Relations*, Ankara, Turkish Historical Society Printing House, 2001.
- Giınaltay, Şemsettin, *Yakın Şark*, c.III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- , *Yakın Şark*, c.IV, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- Hitti, Philip K., *History of Syria: Including Lebanon and Palestine*, New York, The Macmillan Co., 1951.
- Homet, Marcel, *L'Histoire secrète du traité Franco-Syrien*, Paris, J. Peyronnet, 1938.

- Jabry, Irfan, *La Question d'Alexandrette dans le cadre du mandat syrien*, Lyon, Paquet Imprimeur, 1940.
- Jalabert, Louis, "Syrie et Liban, Réussite Française?" Paris, Librairie Plon, 1935.
- Joll, James, *The Decline of The Republic*, London, Chatto and Windus, 1959.
- , *Europe Since 1870, An International History*, Harmondsworth, Penguin Books, 1978.
- Jones, John Morgan, *La fin du mandat français en Syrie et au Liban*, Paris, Editions A. Pedone, 1938.
- Kedourie, Elie, *England and the Middle East*, London, Bowes and Bowes, 1956.
- Koçak, Cemil, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- , *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, c.I, 2. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- Konuralp, Nuri Aydın, *Hatay, Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi*, İskenderun, Hatay Postası Gazete ve Basınevi, 1970.
- Kurdakul, Necdet, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, İstanbul, Döler Neşriyat, 1981.
- Kuzbari, Nader, *La question de la cessation du mandat français sur la Syrie*, Paris, A. Pedone, 1937.
- Kürkçüoğlu, Ömer, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.
- , *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978.
- , *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972.
- Lapierre, Jean, *Le mandat français en Syrie: Origine, doctrine, exécution*, Paris, Librairie de Recueil, Sirey, 1937.
- Léon Blum, *Chef de Gouvernement 1936-1937*, (Kolokyum tutanakları) Cahiers de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, no.155, Paris, Librairie Armand Collin, 1967.
- Lipschits, Isaac, *La politique de la France au Levant 1939-1941*, Paris, Editions A. Pedone, 1963.
- Longrigg, Stephen Hemsley, *Syria and Lebanon under French Mandate*, Beirut, Librairie du Liban, 1968.
- Ma'oz, Moshe, *Ottoman Reform in Syria and Palestine 1840-1861*, London, Oxford University Press, 1968.
- Mardam-Bey, Salma, *La Syrie et la France. Bilan d'une équivoque (1939-1945)*, Paris, L'Harmattan, 1994.
- Massigli, René, *La Turquie devant la guerre (Mission à Ankara: 1939-1940)*, Paris, Plon, 1964.

- Mazıcı, Nurşen, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)*, İstanbul, Dilmen Yayınevi, 1984.
- Melek, Abdurrahman, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1966.
- Meray, L. Seha, *Devletler Hukukuna Giriş*, c.I, 3. baskı, Ankara, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1968.
- De Monicault, Jacques, *Le port de Beyrouth et l'économie des pays du Levant sous le mandat français*, Paris, Librairie Technique et Economique, 1936.
- Müderrişoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara, Maliye Bakanlığı Yayınları, 1974.
- Nava, Santi, *La Questione del Hatay (Alessandretta) e la sua soluzione*, Firenze, Studio Fiorentino di Politica Estera, 1939.
- Nebioğlu, Osman, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Ankara, T. İş Bankası Kültür Yayınları, 1986.
- Néré, Jacques, *The Foreign Policy of France from 1914 to 1945*, London, Routledge and Keegan Paul, 1975.
- O'zoux, Raymond, *Les Etats du Levant (sous mandat français)*, Paris, Larose, 1931.
- Öcal, Hulki, *Hatay Savaşı*, Ankara, Desen Matbaası, 1953.
- Özalp, Kâzım, *Milli Mücadele (1919-1922)*, c.II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1971.
- Pehlivanlı, Hamit, Sarııay, Yusuf ve Yıldırım, Hüsamettin, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2001.
- Pinon, René, *Fièvres d'Orient*, Lyon, Editions de la plus grande France, 1938.
- Puau, Gabriel, *Deux années au Levant. Souvenirs de Syrie et du Liban, 1939-1940*, Paris, Hachette, 1952.
- Rabbath, Edmond, *Unité syrienne et devenir arabe*, Paris, Librairie Marcel Rivière, 1937.
- De Rausas, Pélissié, *Le Régime des Capitulations*, 2 cilt, Paris, 1910.
- Raymond, André, *La Syrie d'Aujourd'hui*, Paris, CNRS, 1980.
- Le Sandjak est Turc*, Publications de "la Société de l'Indépendance de Hatay", no.1, Beyrouth, Imprimerie Tsitouris Frères, 1936.
- Le Sandjak lutte pour son indépendance*, Publications de "la Société de l'Indépendance de Hatay", no.2, Beyrouth, Imprimerie Tsitouris Frères, 1936.
- Saral, Mahmut, *Hatay İli -Yakın Çevre İncelemeleri*, Antakya, Garanti Matbaası, 1981.
- Selçuk, Hamdi, *Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Günleri*, İstanbul, M. Sucuoğlu Matbaası, 1972.
- Sonyel, Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politikası*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1973.

- Sousa, Nasim, *The Capitulatory Regime of Turkey: Its History, Origin and Nature*, Baltimore, Johns Hopkins Press, 1933.
- Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, c.II, İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, 1973.
- Soysal, İlhami, *Kurtuluş Savaşı'nda İşbirlikçiler*, İstanbul, Gür Yayınları, 1985.
- , *150'likler*, İstanbul, Gür Yayınları, 1985.
- Sökmen, Tayfur, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1978.
- Şimşir, Bilâl N., *İngiliz Belgeleri İle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1972.
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c.I, Ankara, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayını, 1973.
- Tekin, Mehmet, *Hatay Tarihi*, Antakya, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999.
- Tharaud, Jérôme et Tharaud, Jean, *Alerte en Syrie*, Paris, Plon, 1936.
- Thobie, Jacques, *Intérêts et impérialisme français dans l'Empire Ottoman (1895-1914)*, Paris, Publications de la Sorbonne, 1977.
- Türk Dış Politikası, 1919-1980*, ed. Baskın Oran, c.I, 6. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- Türkmen, Ahmet Faik, *Hatay Manda Tarihi Silâhlı Mücadeleler Devresi*, C.IV, İstanbul, Tan Matbaası, 1939.
- , *Mufasssal Hatay Tarihi*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1937.
- Umar, Bilge, *İlk Çağda Türkiye Halkı*, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 1991.
- Umar, Ömer Osman, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)*, Elazığ, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, no.4, 2003.
- Du Véou, Paul, *Le Désastre d'Alexandrette (1934-1938)*, Paris, Editions Baudinière, 1938.
- , *Chrétiens en Péril au Moussadagh (Enquête au Sandjak d'Alexandrette)*, Paris, Editions Baudinière, 1939.
- Yavuz, Bige, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından (1919-1922)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- Yerasimos, Stefanos, *Milliyetler ve Smırlar (Balkanlar, Kafkasya, Ortadoğu)*, 4. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.
- Young Robert J., *In Command of France: French Foreign Policy and Military Planning (1933-1940)*, London, Harvard University Press, 1978.
- Zeine, Zeine, N., *The Struggle for Arab Independence, Western diplomacy and the Rise and the Fall of Faisal's Kingdom in Syria*, Beirut, Khayat's, 1960.

III. YAYIMLANMAMIŞ TEZLER

- Ahmedov, Ahmed, *Les relations franco-turques (1918-1923)*, Paris, Université de Paris VIII, 1979.

Bandazian, Walter Charles, *The Crisis of Alexandretta*, Michigan, Ann Arbor University Microfilms International, 1967.

Chermisset, Alain, *La Méditerranée comme enjeu politique depuis 1935*, Paris, 1945.

Jeanmougin, Gaston, *Les relations franco-turques de 1925 à 1935*, Université de Nice, 1972.

Kassem, Samih, *Le Sandjak d'Alexandrette entre la France, la Turquie et la Syrie de 1918 à 1940*, Paris, Université de Paris VIII, 1982.

Sanjian, Avedis Krikor, *The Sanjak of Alexandretta (Hatay), a Study in Franco-Turco-Syrian Relations*, Michigan, Ann Arbor University Microfilms International, 1956.

Steuerwald, Arthur Philip, *The Status of the Sanjak of Alexandretta in International Law*, Chicago, University of Chicago, 1942.

IV. MAKALELER

Ada, Serhan, "Kurtuluş Savaşı'nda Diplomasi ve Askeri Yardım (Fransız ve İtalyan Askeri Yardımları)", Ankara, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1985, s.338-351.

Ahmedov, Ahmed S., "Les antagonismes interalliés sur les problèmes turcs après l'armistice de Moudros jusqu'au Traité de Sèvres", *Etudes Balkaniques*, no.1 (Dix-neuvième Année), 1983, s.27-48.

Alantar, Oktar, Zeynep Ö., "The October 1998 Crisis: A Change of Heart of Turkish Foreign Policy Towards Syria?" *Cahiers d'Etudes Sur la Méditerranée orientale et le monde turco-iranien*, no.31 (Janvier-Juin 2001), s.141-161.

—, "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi", *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoglu, İstanbul, Der Yayınları, 2001, s.71-100.

Alexandre, M. A., "Conflits de l'arabisme et des nationalismes voisins", *Entretiens sur l'évolution des pays de civilisation arabe*, Paris, Centre d'Etudes de Politique Etrangère, (2e année), 1938, s.105-137.

Arslan, Chékib, "Entre Arabes et Turcs-La Question d'Alexandrette", *La Nation Arabe*, Année VII, no.14-15 (Janvier-Février-Mars-Avril 1938), s.724-734.

Basdevant, Pierre, "La Question du Sandjak d'Alexandrette et d'Antioche", (*La Revue de Droit International de la Législation Comparée*, no.4, 1938'den ayın basım), Bruxelles, Bureau de la Revue, 1938, s.661-699.

De Caix, Robert, "Les conditions politiques du traité franco-syrien et l'affaire d'Alexandrette", *Politique Etrangère*, Paris, no.1 (Février 1937), s.65-81.

Delebecque, Jacques, "Le-Sandjak d'Alexandrette", *Frontières*, Cinquième Année, no.45 (10 Février 1937), s.88-92.

—, "France, Turquie, Syrie" *Frontières*, Sixième Année, no.63 (Août 1938), s.451-455.

- Dumont, Paul, "A l'aube du rapprochement franco-turc: le Colonel Mougin. Premier représentant de la France auprès du gouvernement d'Ankara", *La Turquie et la France à l'Epoque d'Atatürk-Collection Turcica I*, Paris, 1981, s.75-108.
- F.C., "Problemi dell'Oriente Arabo (1) Ratifica del Trattato Franco-Siriano", *Relazioni Internazionali*, Anno IV, no.11 (12 Marzo 1938), s.191.
- , "Problemi dell'Oriente Arabo (2), Autonomie Regionali e Minoranze in Siria", *Relazioni Internazionali*, Anno IV, no.13 (26 Marzo 1938), s.245-246.
- , "L'Accordo Franco-Turco Per Alessandretta", *Relazioni Internazionali*, Anno IV, no.28 (9 Luglio 1938), s.495.
- Fırat, Melek-Kürkçüoğlu, Ömer "1923-1939: Görelî Özerklik-1, Sancak (Hatay) Sorunu", *Türk Dış Politikası, 1919-1980*, ed. Baskın Oran, içinde, s.279-292.
- Giannini, Amedeo, "Il regime degli Stretti dopo gli Atti di Montreux", *Oriente Moderno*, Anno 18, no.10 (Ottobre 1938), s.535-536.
- Girault, René, "La décision gouvernementale en politique extérieure", *Edouard Daladier, Chef du Gouvernement, Avril-1938-Septembre 1939*, dir. René Rémond, et Janine Bourdin içinde, s.209-227.
- G.L. "Il Nuovo Srato di Hatay" *Relazioni Internazionali*, Anno IV, no.37 (10 Settembre 1938), s.619.
- Graves, Philip P., "The Question of Alexandretta" *The Nineteenth Century*, no.DCCXXXVIII (August 1938), s.158-168.
- Jorum, Emma, "What is in a Map? Hatay/Liwa' Iskandarunah in Turkish-Syrian Relations", (14-16 Kasım 2002'de İsveç Araştırma Enstitüsü tarafından İstanbul'da düzenlenen *The Role of the State in the West and Central Asia Konferansı*'na sunulan tebliğ metni), s.1-6.
- Julien, Charles-André, "Léon Blum et les pays d'outre-mer", *Léon Blum, Chef de Gouvernement 1936-1937* içinde, s.377-390.
- Khadduri, Majid, "The Alexandretta Dispute", *American Journal of International Law*, c.39, 1945, s.406-425.
- Kürkçüoğlu, Ömer, "An Analysis of Atatürk's Foreign Policy 1919-1938", *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı*, sayı XX (1980-81'den ayrı basım), s.133-187.
- Kürkçüoğlu, Ömer-Erhan, Çağrı, "Türkiye-Suriye Sınırı", *Yaşayan Lozan*, ed. Çağrı Erhan, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 2003, s.132-140.
- Mazıcı, Nürşen, "Af Yasalarında 150'likler", *SBF Dergisi*, yıl 55, sayı 1 (Ocak-Mart 2000), s.79-139 (http://home.iprimus.com.au/fidamelhemi/SSNP/sandjak_of_alexandretta.htm'den).
- Melhem, E., "The Sanjak of Alexandretta: A Forgotten Syrian Territory", *Al-Zawba'ah*, c.II, sayı 9 (Kasım 1998).

- Mufti, Malik, "Turkish-Syrian Rapprochement: Causes and Consequences", *Policy Watch*, no.630 (The Washington Institute for Near Eastern Policy tarafından 21 Haziran 2002'de düzenlenen toplantıya sunulan raporun metni) s.1-4.
- Nava, Santi, "Il problema del Mediterraneo Orientale", *Oriente Moderno*, Anno XVII, no.2 (Febbraio 1937) s.61-78.
- Oran, Baskın, "1923-1939: Görelî Özerklik-1: Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası, 1919-1980*, ed. Baskın Oran, içinde, s.241-257.
- , "1919-1923: Kurtuluş Yılları-Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası, 1919-1980*, ed. Baskın Oran, içinde, s.97-138.
- , "1919-1923: Kurtuluş Yılları-Lozan Barış Antlaşması", *Türk Dış Politikası, 1919-1980*, ed. Baskın Oran, içinde, s.215-238.
- , "1919-1923: Kurtuluş Yılları-Mudanya Silah Bırakışması", *Türk Dış Politikası, 1919-1980*, ed. Baskın Oran, içinde, 1919-1980, s.213-214.
- Pernot, Maurice, "Alexandrette, La France et la Méditerranée", *Europe Nouvelle*, 20e Année, no.990 (30 Janvier 1937), s.107-108.
- , "L'accord franco-turc et ses incidences", *Europe Nouvelle*, 21e Année, no.1068 (30 Juillet 1938), s.812-813.
- Picard, Elizabeth, "Retour au Sandjak", *Monde Arabe-Maghreb, Machrek*, no.99 (Janvier-Février-Mars 1983), s.47-64.
- "La Quesrion d'Alexandrette", *Europe Nouvelle*, Paris, 23 Janvier 1937, s.88-90.
- Raymond, André, "La Syrie du royaume Arabe à l'indépendance 1914-1946)", *La Syrie d'aujourd'hui*, der. André Raymond, içinde, 1980, s.55-85.
- Renouvin, Pierre, "La politique extérieure du premier gouvernement Léon Blum", *Léon Blum, Chef de Gouvernement 1936-1937* içinde, s.329-353.
- Rondot, Pierre, "L'expérience du mandat français en Syrie et au Liban, 1918-1948" (*Revue de Droit International Public*, 1948, no.3-4'ten ayrı basım), Paris, Editions A. Pedone, 1948, s.387-409.
- Sanjian, Avedis Krikor, "The Sanjak of Alexandretta (Hatay): Its Impact on Turkish-Syrian Relations (1939-1945)", *Middle East Journal*, Fall 1956, s.379-385.
- Soysal, İsmail, "1936 Montreux Sözleşmesi ve Sonradan Çıkan Sorunlar", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, haz. İsmail Soysal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s.309-327.
- , "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri", *Belleten*, c.XLIX, no.193-195 (Nisan 1985), s.79-107.
- , "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri", (1921-1984), *Belleten*, c.XLVII, no.182 (Temmuz 1983), s.959-1044.
- Thobie, Jacques, "Une dynamique de transition: les relations économiques franco-turques dans les années 20", *La Turquie et la France à l'époque d'Atatürk - Collection Turcica I*, Paris, 1981, s.109-160.

- , “Le nouveau cours des relations franco-turques et l'affaire du Sandjak d'Alexandrette, 1921-1939”, *Relations Internationales*, no.19, 1979, s.355-374.
- Tunçay, Mete, “Hatay Sorunu ve T.B.M.M.”, *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876-1976*, haz. Siyasi İlimler Türk Derneği, Ankara, Ajans Türk Gazetecilik ve Matbaacılık, 1976, s.249-281.
- Uzgel, İlhan, “1919-1923: Kurtuluş Yılları, Batı Avrupa'yla İlişkiler (İtalya'yla İlişkiler)”, *Türk Dış Politikası, 1919-1980*, ed. Baskın Oran içinde, s.151-153.
- , “1923-1939: Görelî Özerklik-1, Batı Avrupa'yla İlişkiler (İtalya'yla İlişkiler)”, *Türk Dış Politikası, 1919-1980*, ed. Baskın Oran içinde, s.292-297.
- , “1923-1939: Görelî Özerklik-1, Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye”, *Türk Dış Politikası, 1919-1980*, ed. Baskın Oran içinde, s.307-313.
- , Kürkcüoğlu, Ömer, “1923-1939: Görelî Özerklik-1, Batı Avrupa'yla İlişkiler (İngiltere'yle İlişkiler)”, *Türk Dış Politikası, 1919-1980*, ed. Baskın Oran içinde, s.258-277.
- Weisband, Edward, “The Sanjak of Alexandretta (1920-1939) - A Case Study”, Center For International Studies'in düzenlediği: *The Near Eastern Round Table*'a (10 Mayıs 1968) sunulan tebliğ metni, s.1-54.

V. SÜRELİ YAYINLAR

Cumhuriyet

Europe Nouvelle

Le Temps

Oriente Moderno

Tan

Ulus

Dizin

- Abhâsi 8
ABD 10, 47, 71, 74, 218
Abdullah 18, 52
Abdurrahman Bey 49
Abdurrahman Melek 84
Abdurrahman Şehbender 76
Abdülcani Türkmen 85
Abdülhamid 14
Action Française 214
Açıklık, Cevat 178, 180, 182, 186, 213
Ada, Rengin xvi
Adalı, Mehmet 119
Adana 30, 47, 114, 132, 166
Adana Anlaşması 233
Adana-Mersin 231, 235
Afganistan 140
Afrika 19, 99
Afrika Doğı Dairesi 194
Afyon 45
Ahmed 33, 57
Ahmedov, Ahmed 3, 32
Ahmet Ağa 49
Ahmet Nami Bey 78, 84
Ahmet Türkmen 88
Aita, Adnan 2, 3
Akad 8
Akdeniz 6, 18, 99, 102, 104, 122, 126, 133, 137, 170, 209, 210, 226
Akdeniz Komitesi 193, 206, 214
Akdeniz Paktı 103
Akka 7, 10, 17, 26, 207, 220
Akşin, Sina xv
Albay Collet 223
Albert Lebrun 96
Alevi Araplar 153
Alevi Bölgesi 75, 108, 129
Aleviler 79, 87, 139, 141, 151-153, 165, 166, 168, 223
Ali Rıza Paşa 26
Ali Saip Bey 115
Allenby 26, 80
Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı 224
Almanya 10, 11, 13-15, 22, 37, 64, 95, 97-101, 103, 124, 142, 144, 157, 162, 187, 188, 195, 196, 203, 205, 208, 210, 213, 214, 216, 222, 225, 230
Alpar, Kemal 186
Amanos 6
Amblem 148
Amık 7, 27, 30, 89, 90
Anadolu xi, 30, 33, 39, 43, 45, 48, 54, 71, 229
Andrea 78
Andü Misakı Milli 35
Ankara 28, 39, 41, 42, 44, 46, 47, 49, 50, 55, 56, 60, 64-67, 111, 113, 115, 117, 134, 148, 149, 151, 164-166, 169, 173, 175, 182, 192, 194, 198, 200, 202, 204, 206-208, 211, 225, 227, 233, 234
Ankara Anlaşması 50-54, 64
Ankara-Sivas 68
Anket Komisyonları 31
Anschluss 99, 157, 158, 160, 162, 208
Antakya xi, 5, 7, 12, 25, 28-30, 6, 46, 51, 60, 64, 68, 70, 86, 83, 111, 113, 114, 116, 118, 141, 152, 164, 173, 175, 223
Antakya Kaymakamı Selahaddin 168

- Antakya Prenslığı 8
 Antakya-İskenderun ve Havalisi
 Müdafaai Hukuk Cemiyeti 64
 Antalya 47, 204
 Antep 30, 36, 38, 46, 60
 Anti Komintern Pakt 144
 antiKemalist 159, 161
 Apak, Rahmi 204
 Araplar 17, 26-30, 33, 37, 46, 73, 74,
 79, 81, 88, 105, 117, 119, 124,
 130, 136-139, 146, 154-156, 174,
 178, 182, 210, 216, 217, 223, 230
 Arap Antantı 198
 Arap ayaklanması 18
 Arap devleti 18
 Arapça 43, 50, 83, 86, 90, 91, 190
 Aras, Tevfik 109, 111, 121, 123, 125,
 129, 142, 145, 147, 150, 160,
 174, 178, 194, 198
 Aristide Briand 43, 44
 Arnavutluk 102, 205
 Arslan, Adil 163
 Arslan, Şekib 130
 Arsuzi 117, 118, 138, 154
 Asım Bey 27
 Asi 7
 Askeri Anlaşma 175
 Askeri Sözleşme 108
 askerlik 190
 Asur 8
 Asya Türkiyesi 12
 Ara el Eyyubi 105
 Atatürk 86, 112, 114, 115, 120, 125,
 126, 128, 142, 145, 146, 166,
 175, 185, 194, 198, 213, 231, 235
 Avam Kamarası 209
 Avenol 147
 Avrupa uyumu 11
 Avusturya 10, 98, 99, 144, 157, 162
 Avusturya Nazileri 157
 Avusturya-Macaristan 10, 16
 Ayan 41
 Ayastefanos Barış Antlaşması 12
 Ayıntap 27
 Bağdat 7, 198
 Bağdat Demiryolu 7, 13, 207
 Bağımsızlık Antlaşması 150, 163, 202
 Bairamian, A. 2
 Baki, Cemal 186
 Balkan Antantı 102, 103, 232
 Balkan Savaşı 14
 Balkan Yarınadası 174
 Balkanlar 13, 14, 20, 102, 209, 212,
 218, 226, 231
 Bandazian, Charles 2, 3
 Barazi, Hüsnü 139
 Barbaro, Jean Elie 2, 3
 Barselona 158
 Barthou 46
 Barudi, Fahri 89, 154
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 114
 Başkomutanlık 49
 Batı Anadolu 40, 45
 Batı cephesi 231
 Batı Suriye 17
 Batı Trakya 56, 58
 Bayar, Celal 142, 194
 Bayır 131
 Bayrak Olayı 146
 Bekaa 26, 37
 Bekir Sami Bey 41-43, 52, 231
 Bekir Sami Bey Anlaşması 43, 44, 46
 Belçika 10, 98, 150
 Berchtesgaden 188
 Berlin Anlaşması 12
 Berlin 100
 Berlin Kongresi 12, 13
 Berlin-Roma Mihveri 162, 226
 Berthelot 43

- Beylan 26, 28, 40, 83, 86, 164, 176
 Beyrut 15, 17, 26, 33, 41, 43, 46, 75,
 80, 88, 89, 106, 143, 155, 171,
 198, 201, 203, 220, 227
 Beyrut Başkonsolosluğu 104
 Billotte 84
 1936 Antlaşması 196, 215
 Birecik 27
 Birinci Dünya Savaşı 4, 6, 11, 13, 14,
 16, 21, 54, 63, 64, 87, 98, 120,
 151, 163, 205, 229, 231
 Birleşik Krallık 74
 Bismarck 13
 Bizans 8
 Blum, Leon 107, 126, 127, 140, 157,
 162
 Boğazlar 16, 56, 58
 Boğazlar Sözleşmesi 62, 103
 Bohemya 201
 bolşevik 42
 Bompard 59
 Boncour, Jean 158
 Bonnet 140, 162, 169, 171, 187, 192,
 195, 196, 197, 201, 206, 207,
 209, 211, 212, 217, 218
 Bonnevey 44
 Bouillon 48-51, 53, 57, 66, 67
 Bremond 28
 Briand 46, 47, 50
 Britanya 74, 122
 Bucak 87, 131
 Buhari, Nasuh el 215
 Bulgaristan 12, 202, 210, 218
 Bursa/Mudanya 13
 Büyük Britanya 16
 Büyük Suriye 37
 Cabiri, İhsan 168
 Cabiri, Sadullah 138
 Caix 39, 40, 73, 81, 219
 Cami Bey 42
 Carbillot 78
 Cebbata, Hasan 168
 Cebel 78, 108, 110
 Cebel Dürzi Devleti 75, 77
 Cebelitarık 205
 Celal Selçuk 117
 Cemil Mardam 82
 Cenevre 109, 122, 127, 130, 131,
 136-138, 142, 149, 150, 155,
 158-160, 163
 Centilmenler Anlaşması 159
 Chamberlain, Neville 144, 162, 188,
 201, 202, 209
 Chautemps, Camille 140, 148, 157
 CHP 129, 152, 194, 204
 Churchill 32, 73
 Cihadı Şerif 19
 Clemenceau 26, 37
 Collet 178, 186, 187
 Comite France Orient 42
 Condor 132
 Corbin 122
 Cuinet, Vital 12
 Cumhuriyet 110, 138, 141
 Cumhuriyetçi Federasyon 214
 Curely 67
 Çakmak, Fevzi 125
 Çanak bunalımı 56-58, 63
 Çanakkale 19, 56
 Çavuş, Burcu xvi
 Çek 187
 Çekoslovakya 157, 161, 188, 201
 Çelenk, Selim 117
 Çelik Gömlekliler 155
 Çelik Pakt 210
 Çerkes 168
 çifte vaadedilmiş ülke 20
 Çin 74

- Daeschener 88
 Daladier 162, 163, 193
 Damat Ferit 39, 40
 Danimarka 10
 Danzig 216
 Davaz, Süad 112, 118-120, 126, 190, 206, 211
 De Jouvenel 79
 Defrance 33
 Deklarasyon 209
 Delbos, Yvon 109, 112, 120, 126, 140, 146, 149, 150, 151
 Denli, Fethi 160, 166, 180
 Deutsche Bank 13
 Dışişleri Bakanlığı 5
 Diğer Cemaatler 165, 168
 Doğru Yol 91
 Doğu 60, 193, 208, 210, 214
 Doğu Akdeniz 7, 88, 129, 132, 158, 174, 199-201, 212, 217, 218, 227, 231
 Doğu Anadolu 67
 Doğu Avrupa 141, 189, 209, 216
 Doğu Cephesi 16, 20, 21
 Doğu Sorunu 13
 Doğu Trakya 57
 dolaylı barış 44
 Dolfuss 98
 Dolmabahçe Sarayı 114
 Dostluk Antlaşması 176, 228
 Dostluk Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması 101
 Dostluk ve İyi Komşuluk 104, 146, 171, 176, 212, 228
 Dostluk ve İttifak Anlaşması 109
 Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması 45
 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması 69, 101
 Doumer 42
 Dört Yol 30, 114, 129, 152, 180
 Dr. Hogart 31
 Dr. King 31
 Dr. Nihat Reşat Bey 46
 Drang nach Osten 162
 Duce 157
 Durieux 117, 119, 141
 Dünya Bunalımı 95, 97, 98
 Dürzi 10, 77, 78, 79, 108, 168
 Dürzi Dağı 215
 Düyunu Umumiye 13, 14, 62
 Ebedi Şef 213
 Echo 91
 Eden, Anthony 129, 162
 Edirne 14, 57, 58
 Edirne Mütarekesi 11
 Ege 14, 31, 44, 52
 Ekim Devrimi 70
 El Akrad 87, 131
 El Atası 215
 El Cezire 163, 194, 196, 202-204, 215
 El Ehalül Arabi 29
 El Liva 91
 Emin Arifi Bey 40, 49
 Emir 79
 Emir Abdullah 48
 Emir Faysal 20, 26, 48, 76
 Emir Selim 78
 Emir Selim el Atrâş 77
 emperyalizm 14
 Eralp, Atilla xvi
 Erkin, Feridun Cemal 104, 119
 Ermeni 13, 29, 53, 60, 87, 136, 151, 193, 214, 219, 222, 223, 227
 Ermeni göçü xi, 3, 223
 Ermeni Taşnak Partisi 155
 Ermenistan Bilimler Akademisi 2
 Erzurum Kongresi 30, 33
 Eskişehir 45, 48, 49

eşraf 28
etat 75
Eti Türkleri 153

Falih Rıfkı 91
Faris Khuri 78
Farrere 39
Fatımi 8
Faysal 26, 27, 37-40, 52, 73
Fenike 8
Fethi Bey 55, 67
Fevzi Paşa 47
Filistin 12, 18-20, 26, 37, 64, 72-74, 76, 79
Fouraud 40
Franco 100, 144
Franklin-Bouillon Anlaşması 59, 62, 104, 111, 124, 217, 232
Fransa 1, 2, 4-6, 10-13, 15-17, 19-22, 26-28, 30, 31, 33, 39, 41, 43, 44, 46, 52-56, 58, 60, 64, 68-71, 73, 75, 77, 79, 81, 83, 86, 87, 95-97, 99-101, 103, 105, 107, 109, 113, 121, 122, 124, 126, 128, 129, 131-134, 140, 142-149, 151, 156, 157, 159, 161, 162, 164, 168, 170-172, 177, 178, 182, 187-189, 192, 193, 195, 198-203, 205, 206, 208-210, 214, 215, 217-219, 223, 225, 228, 229, 231, 232
Fransa-Lübnan Anlaşması 129
Fransa-Suriye Anlaşması 120, 127
Fransa-Suriye Dostluk ve İttifak Anlaşması 108
Fransız Devrimi 10
Fransız Dışişleri Arşivi 160
Fransız Dışişleri Bakanlığı 5
Fransız Doğu Cephesi 207
Fransız imtiyazı 18
Fransız mandası xiv, 49, 82

Fransız Petrol Şirketi 221
Fransızca 43, 190
Fuad Hamza 198
Gamelin 78
Garanti Antlaşması 176
Garreau 141, 144, 145, 148, 154, 160, 164, 165, 168-170
Gaulis 39, 60
Gautherot 28, 193
Gaziantep 204
Genç Spor Kulübü 90
General Franco 132, 204
General Weygand 227, 228
Georges Picot 19, 33
Giornale d'Italia 217
Girit 13
Godefroy de Bouillon 8
Gouraud 37, 38, 41, 42, 46, 50, 74, 77, 81
Gönlübol, Mehmet xv
Gözlemci Heyeti 124
Grosson 223
Guariglia 217
Guernica 132
Güçlü, Yücel 1, 2, 86
Gündüz, Asım 173, 175
Güney Afrika Birliği 71
Güneydoğu xii, 40, 60
Habeşistan 99, 103, 132, 162
Haçlılar 8, 9, 11
Hadi Paşa 41
Haffar, Lütfi el 202
Hakkı Bey 88
Halep Hükümeti 83
Halep-xi-6, 7, 9, 17, 18, 27, 40, 43, 46, 50, 74, 76, 83, 84, 87, 89, 105, 115, 130, 132, 172, 179, 202, 203, 210, 221

- Halide Edip 91
Halife 19
Halk Cephesi 80, 107, 157
Halk Partisi 77, 78, 161, 165, 169, 171, 230
Halkevleri 117, 129, 152, 153, 204
Hama 17, 18, 27, 78, 105
Hamamcı, Can xvi
Hamdi Selçuk 29
Hamid Bey 56
Han Maysalun 40
Hanano 105
Harim 26, 30, 83, 86
Has 28
Hassa 30
Haşim el Arasi 106
Hatay Anlaşması 211
Hatay bayrağı 185
Hatay Devleti 27, 185, 187
Hatay Egemenlik Cemiyeti 113, 151, 152, 230
Hatay Halk Partisi 117, 152, 170, 180, 182, 186, 204
Hatay Meclisi 189, 205
Hatay xi, xii, 1-4, 9, 22, 27-29, 31-33, 36, 37, 39, 40, 43, 46, 60, 62, 113, 114, 116-120, 123, 125-129, 133, 134, 137, 142, 143, 145, 146, 150-153, 156, 157, 160, 166, 168, 170-172, 174, 177, 178, 182, 185, 190, 191, 193, 194, 198, 199, 200, 203, 206-210, 212-217, 219-223, 229-235
Hayfa 7, 17
Hayri Bey 39
Herbette 60
Herriot, Edouard 65, 156-
Heyeti Temsiliye 41
Hıdiv İsmail Paşa 14
Hıristiyan 7, 11, 29, 75, 79, 193, 196
Hıristiyan Araplar 153
Hicaz 20
Hicaz demiryolu 18
Hindistan 16, 32, 74
Hint 18, 19
Hitler 8
Hitler 98-100, 144, 157, 162, 187, 188, 201, 216, 225
Hizbül İttihat el Suri 76
Hizbül Şab 77
Hoare 100
Humus 17, 18, 27, 105
Huntziger 167, 172, 197
Hurri-Mittani 8
Hürriyet ve İtilaf 29
Hüseyin 19, 20
Hüseyin bin Ali 18
İslam devletçilik 97
Irak 17, 60, 64, 69, 70-74, 101, 105, 140, 177, 192, 196, 228
Iraq Petroleum Company 221
İbrahim Hanano 46
İbrahim Paşa 10
ihracat 12, 13, 82, 97
İhsan Cabiri 76
İhtiyar Zabıtları Cemiyeti 29
İkinci Dünya Savaşı 1, 2, 4, 27, 82, 219, 224, 226, 228, 230, 231
İkinci Meşrutiyet 13, 14
İkinci Reich xiii
İngiliz-Arap 22
İngiliz-Irak 80
İngiltere 5, 10-22, 26-28, 30-33, 42, 44, 45, 47, 53, 55, 62, 65, 66, 68-74, 79, 95, 97, 98, 100, 101, 103-105, 107, 122, 124, 126, 129, 132, 142, 144, 150, 156, 158, 162, 170, 177, 178, 187-189,

- 192, 195, 201-203, 205, 208-210, 214, 216, 221, 224, 225, 229, 231, 232
- İnönü, İsmet 42, 45, 57, 64, 67, 97, 109, 122, 125, 142, 194, 203, 213
- İnönü Zaferi 45
- İran 18, 140, 192, 207
- İskender İmparatorluğu 7
- İskenderin 1, 5, 7, 12, 17, 18, 20, 21, 25, 26, 29, 36, 39, 43, 50-52, 59, 60, 63, 76, 82, 83-91, 104, 114, 118, 129, 139, 141, 146, 150, 152, 164, 176, 190, 203, 211
- İskenderun Körfezi 206
- İskenderun Liman Şirketi 221
- İskenderun Sancağı Savunma Komitesi 171
- İskenderun Sancağı xi, 6, 7, 27, 36, 43, 105, 109, 110, 221, 229, 234
- İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 113
- İskenderun-Payas demiryolu 221
- İslahiye 132
- İsmaili 168
- İspanya 100, 132, 144, 158, 162, 204
- İspanya İç Savaşı 132, 158
- İspanyol Cumhuriyetçileri 158
- İstanbul 15, 16, 30, 32, 33, 38, 40, 41, 43, 50, 52, 56, 62, 67, 118, 138, 166
- İstanbul Anlaşması 1915 16
- İsveç 10, 150
- İşgal Altındaki Düşman Toprakları Yönetimi 26
- İşkodra 14
- İtalya 14, 16, 17, 41, 42, 44, 47, 55, 97, 98, 100, 101, 103, 104, 142, 144, 158, 189, 195, 196, 205, 210, 212, 214, 217, 222
- İtalyan Kara Gömlekliler 132
- ithalat 12, 13, 97
- İtilaf Devletleri 19, 20, 33, 38, 45, 53, 57
- İttifakı Anasır 154
- İttihadı Vatani 154
- İttihat ve Terakki 14, 16, 17, 18, 28, 29
- İyidoğan, Akif 86
- İzmir 31, 56, 57
- İzmir İktisat Kongresi 60
- İzmir/Kasaba 13
- İzzet Paşa 21
- Jabry, İrfan 2, 3, 83, 89
- Jouvenel 69, 78, 84, 89
- Jozef Makzume 29
- Kafkas 194
- Kahire 18, 73
- Kahverengi Bölge 17
- Kanbolat, Yahya xv
- Kanuni 9
- kapitülasyonlar 1740 11
- Karadağ 12
- Karagöz 91
- Karay xi
- Karlsbad Programı 162
- Karşılıklı Yardım Antlaşması 226
- Kassem, Samih 3
- Katib, Behiç el 227
- Kaya, Şükrü 111, 113, 125, 194
- Kayyali, Abdurrahman 125
- Kemalist 161, 171
- Kerkük 17, 35
- Kesep 220
- Kesim, Firuz 141
- Kessab.207
- Khuri, Faris 163, 215
- Kıbrıs 11, 203
- Kıbrıs İttifak Anlaşması 11

- Kırıkhan 40, 176
 Kırım 11
 Kırnuzı Bölge 17
 Kızıl Deniz 18
 Kilikya xı, 17, 28, 30, 32, 33, 37, 39,
 41-43, 46, 50, 52, 53, 60, 63, 64,
 83, 231, 234
 Kilis 27, 40, 46, 86, 87, 129, 132
 King-Crane Komisyonu 71, 76
 kliring 98
 Koçak, Cemil xvi
 Komünist 154
 Komünist Parti 139
 Kongre 31
 Konsey 32
 Kont Damien 80
 Konuralp 29
 Konya 125
 Kudüs 21, 26
 Kurucu Meclis 82
 Kuseyir 40
 Kuseyri, Mustafa 119
 Kutle tul Vatani 106
 Kuvayı 36-38, 40-42, 45, 46, 49, 64,
 234
 Kuvvetli, Şükrü 163
 Kuzey Afrika 205
 Kuzey Suriye 26
 Küçük Asya 33
 Kürkçioğlu, Ömer xvi
 Kürt ayaklanması 68
 Kürt xii, 30, 88, 132, 163, 203
 Kütahya 48

 La Haye Adalet Divanı 69, 1101
 Lafon, Lacques xv
 Lagarde 194, 195
 Lapierre 72
 Laslo, İdil xvi
 Latin 168
 Latin alfabesi 90
 Laval 99
 Lavoro Fascista 217
 Lazkiye 7, 17, 88, 110, 129, 168, 204,
 215
Le Matin 78
Le Temps 33, 39
 Leger, Alexis 174
 Leon Blum 80
 Levant 38
 Leygues 42
 Libya 158
 Litvanya 201
 Lloyd George 26, 30, 32, 44
 Locarno Paktı 100, 144
 Londra 42, 47, 55, 56, 60, 64, 100,
 210
 Londra Anlaşması 16
 Londra Konferansı 42, 43, 45, 46
 Londra MukaveleNamesi-1840 10
 Londra Silahsızlanma Konferansı 103
 Loraine 126
 Lord Curzon 42, 52, 54, 56, 59
 Lord Halifax 144, 162
 Lord Hardinge 42
 Lord Kitchener 18
 Loti 39
 Lozan 33, 37, 55, 58-60, 62, 64-67,
 70, 103, 104, 115, 121, 131, 199,
 232, 234
 Lozan Boğazlar Sözleşmesi 103
 Lozan Heyeti 60
 Luftwaffe 99
 Lübnan 17, 37, 69, 70, 75-78, 81, 82,
 104, 118, 123, 136, 210-212,
 222, 223, 227, 228
 Lübnan Sancağı 26
 Lütfi el Haffar 78

 Mac Mahon 19

- Mac Mahon Hüseyin 18
 Macaristan 188
 Madrid 204
 MAH 114
 Makedonya 13
 Maliye Müfettişi Fuad 168
 Malta 44
 Manda 2, 72
 Manda Senedi 75, 81, 112, 121, 219
 Mandalar Daimi Komisyonu 81, 121, 218, 219, 231
 mandat 37
 Mandater 148
 Maraş 27, 30, 40, 49
 Mardam, Cemil 130, 138, 141, 146, 151, 163, 195-197, 202
 Marin, Louis 214
 Martel 80, 105, 106, 139, 143, 153, 160, 161, 163, 164, 166, 169, 193
 Maruniler 10, 168
 Massigli xv, 198-201, 203-211, 213, 218, 220, 226
 Massigli Belgeleri xv
 Mavi Bölge 17
 McMahon 31
 Meclisi Mebusan 33
 Mehmed Ali Paşa 10
 Mekke 18, 74
 Mekke Şerifi Hüseyin 17
 Melek, Abdurrahman 117, 170, 180, 186, 204
 Melkit 168
 Memel 201
 Memluk 8
 Menemencioğlu, Necati 141, 144, 145, 158, 164, 206
 Menemencioğlu, Numan 143
 Mercidabık 9
 Meriç 57, 58
 Merkez Bankası 190, 221
 Mersin 18, 27, 68, 166, 132
 Mezopotamya 64, 72
 Mısır 8, 10, 14, 16-18, 32, 73, 107
 Mısır seferi 10
 Michel Lütfullah 76
 Mihver 178, 195, 198, 209, 210, 225
 Müllerand 38, 44
 Milli Blok 117, 119, 139, 154, 155, 163, 202
 Milli Emniyet 114, 204
 Milli Mücadele 42, 231, 234
 Milli Şef 213
 Miralay Recep Bey 36
 Misakı Milli xiii, 33, 35, 37, 43, 45, 49, 52, 60, 70, 234
 Moğol 8
 Mondros 21, 25, 28, 36
 Montreaux Boğazlar Konferansı 103, 232
 Moravya 201
 Moskova 45, 68, 194, 225
 Moskova Antlaşması 46
 Mougin 57, 59, 60, 68
 Mr. Crane 31
 Mudanya 57, 58, 63
 Muharrem Kararnamesi 14, 15
 Musa Dağı 207, 214, 220
 Musevi 168
 Mussolini 99, 102, 188
 Mustafa Kemal 21, 27, 30, 33, 34, 36, 38-41, 43, 47-50, 56, 57, 60, 65, 67, 83, 91
 Musul 17, 32, 35, 59, 60, 64-70, 101, 232
 Musul-Kerkük 74
 Münih 188, 195, 225
 Münih Bunalımı-198-
 Münir Bey 47
 Mürselzade İhsan 49
 Müslüman 216

- Müsteinleke 144
Mütareke 25, 26
Müttelikler 26, 31, 33, 38, 40, 41, 44,
54, 56, 58, 72
Nablus 26
Nafia Müdürü Rasim 168
Napolyon 10
Nazım Hikmet 91
Nazi 98, 162, 202
Neville 100
Nezih Sıad xi
Nihat Reşat 55
Nuri Aydın Efendi 28
Nuri Said Paşa 26, 109, 228
Nürnberg 187
Nyon Konferansı 142
Oniki Ada 14
Onulduran, Ersin xvi
Ordu 28
Organik Statü 76, 81
Orta Avrupa 203
Orta Güney Anadolu 17
Ortadoğu 11, 14, 16, 17, 19, 22, 32,
38, 41, 64, 70, 75, 122, 126, 133,
137, 140, 141, 156, 158, 192,
200, 228
Ortodoks 223
Osmaniye 7
Osmanlı Bankası 21
Osmanlı xiii, 6, 10, 11, 13, 15-18, 20,
21, 25, 26, 28, 31, 33, 36, 38, 54,
59, 62, 71, 72, 73, 75, 79, 86, 97,
124, 231, 232
Osmanlı-Fransız 10, 14, 16
Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi 11
Ostnark 157
Özerk İskenderun Sancağı 83
Özerli 30
panArabizm 154
Papen 208, 216
Paris 5, 18, 32, 37, 38, 41, 46-48, 50,
54-56, 60, 62, 66, 69, 104, 106,
109, 123, 125, 126, 134, 139,
141, 146, 148, 164, 174, 193,
195, 198-201, 208, 210, 211, 215
Paris Anlaşması 1856 11
Paris Barışı 1803 10
Paris Konferansı 31, 32
Paul de Veou 21
Paul Doumer 96
Payas 30, 190
Payas-İskenderun demiryolu 190, 212
Pelle 39, 45, 55, 56, 58, 60, 65
Pers 8
Petroleum Concessions Limited 221
Petrus 8
Picard, Elizabeth xv
Pichon 21
Picot 39, 41, 63
Piecot 80
Piepape 26, 29
PKK233
Poincare 56-58, 65
Polonya 188, 205, 213, 216, 224,
225, 230
Pompeius 8
Ponsot 79, 80, 124, 126, 131, 132,
136, 145, 198
Popolo di Roma 217
Port Said 35
Pozantı 28, 38
Prag 162
Prusya 10
Puaux, Gabriel 192, 197, 198, 201-
203, 206, 215, 220, 222, 223,
227

- 14 Nokta 31, 71
 30 Eylül Muhtırası 191
- Quai d'Orsay 5, 20, 46-48, 79, 118, 122, 132, 158, 161, 163, 169, 174, 194, 198, 200, 204, 206, 218
- Rappard 72
 Raşid Rıza 76
 Rauf Bey 59
 Refer Bey 47, 84
 Reid, Thomas 143, 148, 156
 Ren 100
 Reyhaniye 27, 40, 87
 Rollin 47
 Roma 7, 42
 Roma-Berlin 158
 Romanov xiii
 Romanya 12, 56, 102, 201, 205, 207, 210, 218, 224, 226
 Rondot 122
 Ruhr 64
 Rum Ortodoks 140
 Rusya 10, 11, 16, 20, 41, 225
 Rutenya 201
- Sadabad Paktı 140, 141, 194, 232
 Sadak, Necmeddin 174
 Sadık Efendi 49
 Saint Aulaire 43
 Saint-Jean de Maurienne Anlaşması 17
 Sait Halim Paşa 16
 Sakarya 49, 54
 Samandağ 5
 Samsun-Sivas 68
 San Remo Konferansı 38, 40, 72, 121, 217
 Sancak Birliği 161
 Sancak Meclisi 166
 Sancak Muhafızı Alaaddin 168
 Sancak Statüsü 128
 Sancak'ta İlk Seçimleri Düzenleme ve Denetleme Komisyonu 143
 Sandeç, Oral x, 122-124, 127, 134
 Sanjian, Krikor 2, 6
 Saracoğlu, Şükrü 132, 200, 208, 211
 Sarraile 7, 78, 67-69
 Sayda 9, 17
 Saydam, Refik 209
 Schussnigg 157
 Seçim Komisyonu 148, 152, 219
 Selameti Belde 85
 Selanik 13
 Selçuklu 8
 Selevkos Nikator 7, 8
 self-determination 32
 Selim II 10
 Serbest Fırka 97
 Sevr 41-44
 Sırbistan 12
 Sina 19
 Sir Knatchbull Hugessen 208
 Sir Percy Loraine 122
 Sivas 39, 63
 Sivas Kongresi 33
 Slovakya 201
 Smuts 71
 Son Telgraf 66
 Sovyetler Birliği 42, 44, 45, 54, 69, 71, 188, 205, 209, 210, 224-226
 Soyak, Hasan Rıza 111, 116, 125
 Sökmen, Tayfur 27, 51, 60, 90, 111, 113, 114, 180, 186, 204
 Sökmensüer, Şükrü 113, 180, 213
 sömürgeci alışveriş 3
 SSCB 101, 102, 104
 Steuer 3
 Steuerwald, Arthur 2
 Stresa Anlaşması 99

- Stresa Cephesi 100
 Suphi Bereket 78
 Suphi Nuri Bey 67
 Suriye 2, 5, 11-13, 16, 20-22, 30, 32, 33, 37, 48, 59, 60, 64, 68-70, 72, 75-82, 85, 86, 89, 104, 106-109, 111-113, 116, 118, 123, 125, 127, 129, 130, 132, 136, 138, 140, 143, 145-147, 150, 151, 156, 160, 163, 164, 169, 171, 174, 176-178, 186, 190, 192, 195-197, 200, 202, 206, 207, 210-212, 215-218, 220, 222, 227-230, 232
 Suriye Arap Kongresi 17
 Suriye Bağımsızlık Anlaşması 123
 Suriye bayrağı 145
 Suriye Birlik Partisi 76
 Suriye Cumhuriyeti 76
 Suriye Devleti 84
 Suriye eyeri 6
 Suriye Komünist Partisi 155
 Suriye Krallığı 40
 Suriye Meclisi 85, 195-197, 215
 Suriye milliyetçileri 107
 Suriye Prensi 20
 Suriye Sınırları Hakkında Siyasal Askeri Ekonomik Anlaşma 43
 Suriye-Filistin kongresi 76
 Suriye-Fransa 110
 Suriye-Fransa Anlaşması 192
 Suriye-Lübnan 3, 45, 54, 80
 Suriye-Lübnan Bankası 221
 Südet Almanları 162, 187
 Südetler 162, 188, 217
 Sünniler 1-53, 165
 Süveyş Kanalı 11
 Sykes-Picot Anlaşması 16, 17-21, 26, 27, 32, 33, 70
 Şam 7, 9, 13, 17, 18, 26, 27, 40, 75, 76, 78, 79, 84, 106, 153, 154, 171, 179, 198, 199, 202, 203, 207
 Şam Protokolü 20
 Şarl IX 10
 Şehbender 156, 163
 Şeküb Arslan 76
 Şeria 26
 Şerif 26
 Şerif Hüseyin 18, 21
 Şeyh 28
 Şeyh Sait 67
 Şeyh Tacettin 105
 Şükrü Paşa 26
 Tayfur Bey 36, 49, 64, 89
 TBMM 28, 38, 42, 45, 49, 51, 52, 56, 102, 118, 142, 204, 209, 213, 218, 234
 Tekirdağ 204
 Teknecik 220
 Tesson 158, 159
 Teşviki Sanayi Kanunu 97
 Tevfik el Suveydi 150, 198
 Tevfik Rüştü 68, 69
The Times 46
 Thobie 11, 15, 66
 tımar 28
 Tır 17
 toprak bütünlüğü 32
 Toprak Sorunlarının Kesin Çözümüne İlişkin Anlaşma 211
 Toroslar 33
 Trablus 9, 17, 88, 89, 129
 Trabzon-Erzurum 68
 TTK 5
 Tunçay, Mete xvi, 35
 Türk 30, 33, 38, 88, 155, 230
 Türk basını 174
 Türk bayrağı 145, 185

- Türk İsrıklal Marşı 185
 Türk Talebe Birliği 118
 Türk Ulusal Kurtuluş Hareketi 57, 63, 71, 234
 Türk-Fransız 55, 66, 230
 Türk-Fransız Deklarasyonu 211, 212, 224
 Türk-Fransız Dostluk, Uzlaştırma ve Hakemlik Anlaşması 176
 Türk-İngiliz 232
 Türk-İngiliz Deklarasyonu 209, 216
 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı 224
 Türk-Irak 59
 Türk-Irak Sınır ve İyi Komşuluk Anlaşması 101
 Türk-İtalyan 44
 Türk-Yunan 45
 Türkçe 43, 90, 91, 185
 Türkiye'nin parçalanması 42
 Türkiye-İngiltere-Fransa Karşılıklı Yardun Anlaşması 226
 Türkiye-Suriye 4
 Türkiye-Suriye Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi 227
 Türkler 29, 51, 52, 85-87, 90, 113, 116, 117, 120, 128, 129, 136, 138, 139, 143, 144, 154, 161, 165, 172, 173, 180, 182, 222, 234
 Türkleştirme 200
 Türklük 29
 Türkmen, Abdülğani 180
 Türkmen, Ahmet Faik 29, 186
 Ulukışla 125-127, 231
 Ulus 145
 Ulusal 44
 Ulusal Cephe 163
 Ulusal Eylem 139, 154, 155, 173
 Ulusal Eylem Birliği 117, 138, 153, 171, 230
 Ulusal Kurtuluş 39, 229
 Ulusal Marş 186
 Uluslararası Daimi Adalet Divanı 68
 Unsurlar İttifakı 154
 Urban II 8
 Urfa 27, 38
 Uzun, Mehmed xi
 Üç Nahiye 131
 Üçüncü Reich 157
 Ürdün 79
 Vahdet 109
 Vatan Cephesi 162
 Venedik 99
 Veou 193
 Versailles Anlaşması 99, 100
 Vienot 108, 111, 121
 vilayet 75
 Vincennes arşivleri 5
 vize 82
 Weygand 207
 Wilson 31, 37, 71, 73
 Yahyazade Adalı Hacı Mehmet 29
 Yakup Kadri 91
 Yalta-Sancak-Beyrut xi
 Yanya 14
 Yarbay Collet 169, 170
 yaşam alanı 98
 Yavuz, Bige 4, 9
 Yemen 19
 Yeni Gön 86, 91, 117
 Yeni Misakı Milli Haritası 35
 Yenişehir 164
 Yerel Seçim Komisyonu 178
 Yerleşme ve Yargı Yetkisine ilişkin Sözleşme ve Ticaret Sözleşmesi 62
 Yıldırım Orduları Komutanı 235

23 Haziran Anlaşması 219

Yugoslavya 56, 102, 103

Yunan 40, 42, 44, 48, 49, 52, 64, 103

Yunanistan 13, 16, 31, 53, 54, 56, 58,
102, 195, 205, 210, 224, 226, 231

Yurtman, Cemil 186

Yusuf Kemal Bey 46, 51, 55, 57

Yüksek Komiser 81-83, 105

Yüksek Komiserlik Delegatesi 129

Yüzbaşı Carbillet 7

150' likler 114, 115

Yvon Delbos 80

zeamet 28